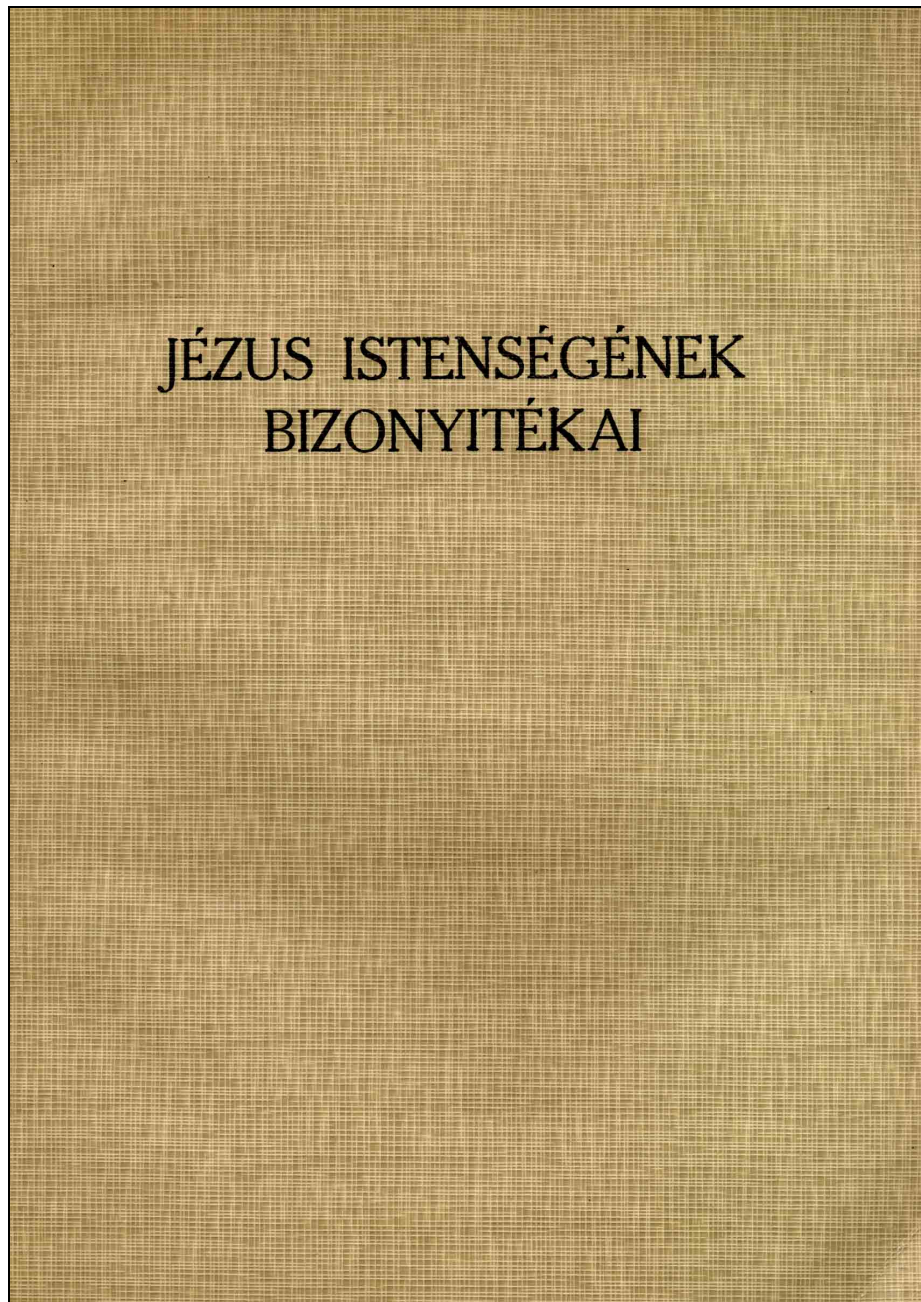

Bangha Béla

Jézus istenségének bizonyítékai

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Bangha Béla S. J.
Jézus istenségének bizonyítékai

Imprimi potest.
Budapestini, die 1 Decembris 1922.
Eugenius Somogyi S. J.
praep. prov.

Nihil obstat.
Dr. Julius Tichy
censor dioec.

Nr. 3775. Imprimatur.
Strigonii, die 9 Decembris 1922.
Dr. Julius Machovich
vic. gen.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv harmadik kiadásának elektronikus változata. A könyv 1923-ban jelent meg a „Katolikus Kultúrkönyvtár” III. köteteként Budapesten, a „Magyar Kultúra” kiadásában. Az elektronikus kiadás a Jézus Társasága magyarországi tartományfőnökének az engedélyével készült.

A könyvet Horváthné Bényei Erika vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	8
I. A Krisztus-kérdés jelentősége	9
A Krisztus-kérdés elágazásai	9
A Krisztus-kérdés belső nagysága	10
A töviskoronás király	10
Krisztus tanrendszere	11
A Krisztus-kérdés világnézeti jelentősége	11
A Krisztus hit és a katolicizmus.....	12
A megbizonyosodás útja	13
II. A szentírás és a keresztény ősirodalom tudományos értéke	15
A racionalizmus és a szentírás	15
A racionalizmus ingadozása	16
A racionalizmus vereségei	18
Az önkény és elfogultság a racionalista érvelésben.....	19
A racionalizmus logikája	21
Mi ennek a küzdelemnek a gyakorlati jelentősége?	21
III. Az ószövetségi szentírás és a modern szentíráskritika	23
A racionalizmus és az ószövetség.....	23
Az ószövetség igaz címűségének általános bizonyítékai.....	24
A zsidó nép nemzeti hiúsága és a szentírás	25
A zsidók szentírása s a pogány népek szent könyvei.....	25
A történelmi lélektan és a szentírás	26
A belső okok tanúsága	27
Az interpolációk kérdése. Az ószövetség változatlansága.....	27
Nehézségek és ellenvetések	28
Az óbabiloni leletek. Bábel-Bibel.....	29
Mózes és Hamurabi.....	29
A lényeges különbség Mózes és Hamurabi között	30
„Bibel-Bábel romjain”	30
Az ószövetségi könyvek vezérgondolata	31
IV. Az újszövetségi könyvek eredete.....	33
Az evangéliumok eredeti példányai.....	33
Az ősrégi fordítások.....	34
Az evangéliumok idézése az egyház ősirodalmában	34
Az evangéliumok a legrégebbi eretnekeknél.....	34
Az evangéliumok a legrégebbi egyházatyáknál	35
E tanúságok súlya	36
A kódogmatika tanúságtétele.....	36
Az egyenes tanúságok.....	37
A belső érvek	37
Az újszövetségi könyvek változatlansága.....	39
A végeredmény	40
V. Az evangéliumok történeti értéke	41
Regényt akartak-e írni az evangélisták?	41

A keresztény társadalom, mint koronatanú.....	42
A profán tanúbizonyságok	44
Az evangéliumok tartalmának tanúbizonysága	45
Az evangélisták jóhiszemű tévedése?	45
A Harnack-féle evolúciós elmélet.....	46
Az őskeresztények szellemi korlátoltsága?.....	47
Az evangélisták – ámitók?	48
Az evangélisták tévedésének teljes lehetetlensége	50
Összegezés és végkövetkeztetés	51
VI. Jézus messiási öntudata	52
A kérdések kérdése	52
A racionalizmus és Krisztus istensége	53
Jézus messiási öntudata és a racionalisták	54
A messiási remények Jézus korában.....	54
Jézus és az ószövetségi messiáskép	55
Az egyenes messiási tanúságtételek.....	56
Az „Ember Fia”	57
Jézus messiási öntudatának eredete	57
A messiáeszme tartalma	58
A messiáeszme Jézus öntudatában	58
Jézus, mint Isten követe	58
A messiáskép isteni fényköre.....	60
Jézus a tanító, az Isten követe, a vezér.....	61
VII. Jézus isteni öntudata	62
Jézus „isteni” öntudata a racionalisták szerint	62
Isten és „Isten Fia”	63
I. Jézus mint isteni tulajdonságok birtokosa	64
A létfenntartó s világítelő működés	64
A természetfölötti életrend forrása.....	64
A Szentlélek megküldője	65
A bűnök megbocsátója.....	65
A természet ura	66
Kéréseink meghallgatója.....	66
II. Jézus ismeretrendi végtelensége.....	66
III. Jézus örökléte.....	67
IV. Jézus, az Isten Fia	67
Az „egyszülött Fiú”	68
Az „élő Isten Fia”.....	68
Jézus a főpap előtt.....	69
V. Jézus és az Atya egy.....	70
VI. Jézus mint imádatunk, hitünk, reményünk, szeretetünk tárgya	72
Végeredmény	72
VIII. Jézus tanrendszere.....	74
Jézus szellemi nagyságának tagadói	74
Rendellenességek Jézus tanaiban?	75
Jézus tanrendszerének fönsége	75
A természetfölöttiség Jézus tanrendszerében.....	76
A világrend végső céljai Jézus tana szerint.....	76
Az összhang Jézus tanaiban	77
Jézus erkölcstana.....	77

A szeretet törvénye	77
A szilárd alap	78
Jézus etikájának csúcspontjai.....	78
A hősiesség Jézus erkölcsstanában.....	79
A gyakorlati irány Jézus erkölcsstanában.....	79
Jézus etikájának mozgató erői	79
A szükségesség motívuma	80
A remény motívuma	80
A szeretet motívumai	81
A példakép Jézus erkölcsstanában.....	81
A lelkiélet intézményesítése Jézus tanrendszerében.....	81
Jézus tanrendszerének egyetemes értéke	82
Jézus tanrendszerének eredete	82
Jézus tanrendszerének eredetisége.....	83
Jézus „az Isten bölcsessége”	84
IX. Jézus jelleme	85
Jézus erkölcsi nagysága és a racionalizmus.....	85
Jézus viszonya az Istenhez.....	85
Jézus viszonya az emberekhez.....	86
Jézus és a bűn.....	87
Jézus a szentség utolérhetetlen példaképe	87
Jézus jellemereje a halálban.....	88
Jézus életcélja.....	89
Jézus eszközei és módszere	89
Az őszinteség Jézus tanításában.....	89
Jézus és az igazságszeretet.....	90
Végkövetkeztetés	90
Racionalista ellenvetések.....	91
Összefoglalás	92
X. Jézus csodái.....	94
Mi a csoda?	94
A modern csodaiszony	94
A csoda lehetetlensége?	95
A csoda és a természettudomány	95
A csoda és a bölcsélet	96
A csoda felismerhetősége	96
A csoda és a hipnotizmus.....	97
Jézus csodái és a spiritizmus.....	98
A csoda lehetősége és a tények.....	98
A lurdi csodák és a hitetlenség.....	99
A csoda és az elfogulatlan tudomány.....	100
Az evangéliumok és Jézus csodái	101
E csodaelbeszélések történeti hitele.....	101
Az evangéliumi csodaelbeszélések s a kereszténység ellenségei	102
Felsőbb világrénd.....	103
XI. Jézus föltámadása	104
A föltámadás tagadói	104
Az evangéliumok és a föltámadás.....	105
A látszólagos eltérések a feltámadás jelentéseiben.....	109
A különbözetek lélektani magyarázata	110

A különbözetek történeti magyarázata.....	111
Ellenmondások az események sorrendjében?.....	113
A föltámadási jelentések hitelessége	114
Az apostolok és a föltámadás.....	115
A csalási szándék.....	116
A tetszhalál-elmélet	117
Jézus halálának tanúi.....	117
A tetszhalál-elmélet egyéb lehetlenségei	119
A víziós-elmélet.....	120
A víziós-elmélet lehetlensége	121
Az egyetlen megoldás.....	123
A föltámadás konzekvenciái.....	124
XII. Krisztus és a jövendölések	125
A jövendölések jelentősége.....	125
1. A messiási jövendölések a zsidók szent könyveiben.....	126
Jövendölések a messiás származásáról	126
Jövendölések a messiás születésének körülményeiről.....	126
A messiás ország egyetemessége.....	127
A messiás működése	127
A messiás szenvedése, halála és megdicsőülése.....	127
A messiás eljövételének ideje	129
A hetven évhét	130
Aggéus és Malakiás	131
A messiási jövendölések kora.....	132
A zsidók és a messiási jövendölések	132
A messiási jövendölések teljeseése Krisztusban.....	133
Krisztus a messiási jövendölésekről	134
2. Krisztus jövendölései	135
Jézus jövendölései saját magáról	135
E jövendölések természetfölötti jellege	136
Jézus jövendölései apostolainak és egyházának sorsáról.....	136
E jövendölések teljeseése.....	137
A természetfölöttiség Jézus e jövendöléseiben.....	138
Jézus jövendölései Jeruzsálem pusztulásáról.....	139
A zsidó nemzet végenyészete	141
Emberi számítás vagy isteni mindentudás?	141
Ellenvetés.....	142
A beteljesedett jövendölések bizonyító ereje.....	142
XIII. Krisztus és az őskereszténység	144
A belső dogmafejlődés elmélete és Krisztus istensége.....	144
1. Az apostolok tanúsága Krisztus istenségéről.....	145
Jézus – „Isten”.....	147
Két klasszikus apostoli tanúbizonyság.....	149
A János-evangélium bevezető szakasza.....	149
A zsidókhöz írt levél első részlete	150
2. A vértanúk tanúságtétele.....	151
A vértanúság bizonyító ereje	152
A keresztény vértanúk száma.....	153
A katakombák	155
A vértanúk kínjai.....	155

Összefoglalás	157
3. Az ősegyház hite	157
Az ősegyház konzervativizmusa és a „dogmafejlődés”	158
Az ősegyház és az arianizmus.....	158
Krisztus istensége és az apostoli atyák	159
Az „apostoli hitvallás” és Krisztus istensége.....	159
A zsidó és pogány írók tanúságtétele.....	160
A dogmafejlődési elmélet kudarca.....	160
XIV. A Krisztus-hit bizonyossága	161
Visszapillantás	161
Krisztus-hit és Krisztus-tagadás.....	161
Elfogultság és tárgyilagosság.....	161
Krisztus-hit és tudomány	162
A Krisztus-hit ellenségei.....	163
A Krisztus-király országa. Befejezés	164

Előszó

Az alábbi fejtegetések eredetileg mint a budapesti Jézus Szíve-templomban tartott hitvédelmi férfikonferenciák vázlatos összefoglalásai láttak napvilágot s alig jelent meg az első kiadás (1911 szeptemberében), már újabb kiadás vált szükségessé (1912 márciusában). A jelen 3-ik kiadás mint szerves rész illeszkedik bele a „Katolikus Kultúrkönyvtár”-ba, amely a katolicizmus alapvető tudományos kérdéseit igyekszik a modern világi értelmiség számára is megközelíthetőkké tenni.

A jelen 3-ik kiadás az első kettőtől abban tér el, hogy a konferenciabeszédek külső vázát elhagyja, s egyenesen olvasmányul van szánva.

Az első kiadás előszavából egyébként kiemeljük a következőket:

„Midőn kiadványunkat a magyar hitvédelmi irodalom könyvpiacára letesszük, nagyon jól érezzük, hogy nem minden kíváncsúnak fogunk vele megfelelni. Már azért sem, mert sehol oly sokféle igénnyel és szükséglettel nem áll szemben az író, mint a hitvédelmi téren; a nehézségek és ellenvetések itt oly váltakozók és egyidejűleg sokszerűek, hogy eleve merészség volna, ha valaki teljeset és hiánytalant akarna nyújtani. Itt inkább bizonyos derék közepszerűség az ideál.

S ha nekünk tán ezt sem sikerült volna megközelítenünk, ha nem sikerülne Krisztus istenségének örök igaz bizonyosságait a modern ember gondolkozásához eléggé közel juttatnunk, vigasztalna, hogy kísérletünkkel legalább közszükségletre mutattunk rá, mert bántó anomália, ha az olyan kérdések-kérdését, aminő a Krisztus istensége, oly kevés hivatott író állítja be az «aktuális» kérdések sorába; hogy azokat az argumentum-kincseket, melyek a katolikus theologiai szakirodalomban, a főliánsok és nagyobb szabású hittudományi tankönyvek érdeiben rejlenek, oly kevesen próbálják kivinni a világi intelligens katolikusok közé, akikben – nem a saját hibájukból – gyakran több a jóakarát s a hitükhöz való kegyeletes ragaszkodás, mint a megértés és vallási igazuknak tudományos ismerete. A katolikus újjáébredésnek azon tán történeti fontosságú perceiben, melyekben jelenünk folyik, minden ez irányú kísérlet, még a legszerényebb is, az első segélynyújtás jellegével és értékével bírhat.”

Azóta a kereszténység vallási tartalmának tudományos megközelítése még külön is korszerűsületté vált, főleg azért, mert a háború s a forradalmak, a liberalizmus és szocializmus e két kitörése óta a kereszténység nálunk közéleti tényezővé s harci jelszóvá lett. Fennáll a veszedelem, hogy félreértjük, hogy eszmei tartalmát járulékoságoknak áldozatul dobjuk, igazi értékének benső gyökerére rá sem eszmélünk. A kereszténységnek első sorban vallásnak, Krisztus istenségében gyökerező meggyőződésnek kell lennie, ennek érveit pedig művelt kereszténynek ismernie, öntudatosá emelnie kell. Ugyanerre szükség van azonban a kívülállók szempontjából is: nekik is látniuk kell, hogy a kereszténység nemcsak faji ellentétet játszó ellenfél, elsősorban s belső lényegében egyáltalán nem az, hanem gyönyörű felülemelkedés az élet hétköznapiságán, kicsinyességén, sivárságán, hogy annyi, mint Krisztus vallása, Krisztus pedig annyi, mint mindnyájunk Megváltója, Üdvözítője, Istene, Boldogsága. Az igazságszeretők és jóakaratók, bármily táborhoz sorozzák őket az élet külső körülményei, kell, hogy mind reá találjanak, öreá, aki „mindenkit” magához hí, hogy megennyhítse mindnyájunk baját, terhét, vívódását.

Menj utadra, kis könyv, egyengesd az Ő útját minél több igazságkereső lélekbe!
Budapest, 1922 Úrjövétén.

I. A Krisztus-kérdés jelentősége

„Mit tartanak az emberek az Ember Fiáról?” kérdezte Jézus tanítványaitól egy napon. Mit tartottak a századok róla, mit a zsidók s a pogányok, mit az apostolok s a vértanúk, mit a tudósok és tudatlanok, mit a középkor és az újkor, mit tartanak róla a mai emberek s mit kell tartanunk róla nekünk, a 20-ik század katódokkal s elektronokkal, politikával s világgazdaságtannal foglalkozó gyermekeinek? Oly kérdések ezek, amelyek sohasem veszthetik el érdekességüket és korszerűségüket.

A Krisztus-kérdés elágazásai

El lehet mondani, hogy Jézus kiléte a legközepontibb, a legsarkalatosabb probléma, amely a tegnap, a ma s a holnap gondolkodó emberét érdekelheti. Nincs kérdés, amely ennél magában véve is, de főleg kihatásaiban, hihetetlenül messze ágazó következményeiben szebb, fontosabb, hatalmasabb lenne. Jézus kiléte nemcsak vallási kérdés, – elsősorban az – hanem történelmi, társadalomtudományi, politikai és gazdasági kérdés is; a kérdések végső nagy összefoglalója, a világnézeti elágazódás nagy irányjelzője. Aszerint, ki milyen állást foglal el Jézus személyével, kilétével, alkotásával, intézményei és tanításai értékével szemben, igazodik világnézete, vallása, erkölce, filozófiája, politikája, gazdasági és társadalomelméleti krédója.

Jézus egyénisége ma is az érdeklődés homlokterében áll. Csaknem kétezer évvel a halála után s bár már sok ezerszer hirdették, hogy nincs többé, meghalt, elavult, senkit sem érdekel többé – ma is körülötte viharzik a világnézeti harc, ma is ő a tengelye a világtörtetésnek, ma is ököre válik ketté az emberiség. Milliók imádó, szinte rajongó szeretete, s millióknak közönyt színlelő, de őt elkerülni képtelen gyűlölete lángol fel körülötte. Keresztény legyen-e a kultúrvilág, vagy pogány, független, „liberális”; Krisztus gondolatainak jegyében szervezzük-e újra a társadalmat, szerezzünk-e ismét érvényt az ő nagy eszméinek családban, gyermeknevelésben, iskolaügyben, a társadalmi feszültségek s a nemzetek közt fellángoló gyűlölet leküzdésében, sajtóban, irodalomban, művészetben, államéletben, avagy mellőzzük őt mint értéktelent, sőt üldözzük, irtsuk ki hatását, mint lélek- és társadalomrontót: ez ma is, mint évszázadok óta, irányok, pártok s emberek nagy elválasztója. S a körülötte és belőle rajzó millió részletkérdés fölött ott borong a legfőbb, végeredményben lényeges kérdés: kinek van hát igaza, kicsoda volt ő s milyen szerep illeti meg az emberiség sorsának intézésében?

Mert ha Krisztus istensége üres ábránd s vak rajongás szüleménye, ha nem sikerül a kétségbevonhatatlanságig igazolni azt a jogcímet, melynek alapján ő Pilátus előtt s a világtörténelem századai előtt királynak proklamálta magát: akkor nem más ő, mint bitorló, mint jóhiszemű vagy gonosz akaratú ámtó; s akkor helyesen cselekszünk, ha átlépünk a Krisztus-gyűlölk táborába, ha vérbe és üszökbé fojtjuk Krisztus emlékét, tanait s főleg intézményét: az egyházat, ha papjait kiüldözzük a művelt világ országaiból, mint a pestist.

De viszont bizonyos az is: ha az a jogcím törvényes és erős, melyen ő a szívek királya akar lenni; akkor egyszer s mindenkorra meg kell szüntetnünk azt az áldatlan ingadozást, azt a tedd-ide tedd-oda kereszténységet, azt az önmeghazudtoló következtelenséget, amellyel egyrészt Krisztus-hívőknek valljuk magunkat, másrészt ugyanakkor négylovasban gázolunk keresztül a Krisztus-hirdette elveken és törvényeken s rettegünk annak csak a látszatától is, hogy a Krisztus-király országának, az egyháznak, testestől-lelkestől odaadó hívei legyünk.

A Krisztus-kérdés belső nagysága

Azonban nemcsak távolabbi, társadalmi hatásaiban, hanem önmagában is óriási, legóriásibb kérdés a Krisztus kérdés. Lehet-e nagyobb, merészebb, lényegesebb kérdés egy emberrel szemben, mint az, hogy: *Isten* volt-e ez az ember? A legközönyösebb filisztert, a legelrugaskodottabb istentagadót is kell, hogy érdekelje ez az ember, akiről senki sem tagadhatja, hogy az egész világtörténelem legcsodálatosabb, legmegragadóbb, figyelmünkre legérdemesebb jelensége, akivel foglalkozni, akinek kilétéről megbizonyosodni mindenkinek kell, aki művelt ember akar lenni.

Ki volt ez az ember? Ez a legcsodálatosabb ember?

Távol Keletnek egy eldugott, leigázott nemzetében, picinyke zsidó város határában, istállóban születik egy zsidó férfiú; elrejtve él 30 esztendeig mint ács; írást, olvasást sohasem tanult, mint ellenségei is szemére vetik utóbb. Egyszerre csak minden átmenet nélkül, mint tanító lép föl s néhány esztendőn át egy tucat halász kíséretében hirdeti tanait. Ellenfelei, kik befolyásukat féltik tőle, összeesküsznek ellene; kézre kerítik s a római világhatalom közegeinek felhasználásával közönséges világcsaló s lázadó módjára bitóra szegezik. Ez a názáreti Jézus története. Azaz, hogy ez a történet még csak itt kezdődik. Midőn ez a názáreti tanító ott áll bírása előtt – megkötözve, véresre verve, tövis-koszorúval a fején, megköpdösve, gúnyruhában – bírása, Pilátus, a kételkedés szellemének ez örök típusa (ugyanaz, ki oly jellegzetes fásultsággal süvöltötte világgá a kételkedés jellegét: Ugyan mi az igazság!), ez a Pilátus gúnyos megvetéssel kérdezi: Vajon király vagy te? És a megköpdösött, megkorbácsolt, töviskoronás férfiú e pillanatban, halálra ítéltetése pillanatában megfoghatatlanul merész feleletben örök időkre királynak, a századok és nemzedékek királyának proklamálja magát: *Úgy van, ahogy mondod: én valóban király vagyok*; ebben születtem s emiatt jöttem a világra!

A töviskoronás király

S hogy mit értett e királyság alatt, megmondotta már előzőleg tanítványainak, midőn több mint látnoki ajkkal mondá: „És én, ha felmagasztaltatom a földről, mindenedet magam után vonzok.”

Mennyire merész jövendölés volt ez – és íme, teljesült szóról-szóra. Magával vonzotta a szíveket, az emberiség millióit és ma, 1900 évvel halála után, 500 millió ember hajtja meg fejét előtte a porig s imádja az élő Isten egyszülött fiát! Magával vonzotta a legszebb, a legtisztább, a legnemesebb szíveket; hiszen ami nagy lélek, ami nemes szív élt az utolsó két évezred folyamán, az ő tanaiért és őerte élt-halt! Magával ragadta értelmünket: a kétség és tapogatózás helyén biztos igazságainak fénye oszlatta el a homályt, s a századok legnagyobb elméi, legmélyebb gondolkodói benne lelték meg minden tudomány- és bölcsesség tárházát. Magával vonta a gyöngé, törekeny embereket s hol egykor a bűn és erkölcsi züllés ülte orgiáit, ma a szüzesség és szívtisztaság angyalainak, hősei- és hősnőinek százezreit bámuljuk, kik mind az ő szavára, az ő buzdítására, az ő példaképe nyomán emelkedtek az erény, a szívtisztaság, az erkölcsi tökéletesség magaslataira! Magával ragadta a hős lelkeket, kik érte s vele mosolyogva mentek százezrével a tűz- és kínhalálba s légiószámra ontották vérüket tanainak egy-egy ágazatáért! Magával vonta népünk legnemesebb fiait és leányait, kik seregszámra mondtak le a názáreti Jézus kedvéért a világ örömeiről és kényelméről, hogy az ő szegénységét, tisztaságát, engedelmisségét utánozzák; és tépték szét a rokonérzet, a szülői, a gyermeki, a baráti, a jegyesi szeretet legédesebb s legszentebb láncait, hogy Afrika sivatagjaiban, Dél-Amerika őserdeiben, a polinéz szigetek vadjai és Ázsia bélpoklosai között hirdethessék az ő nevét, az ő királyi címét, az ő istenségét! Magával vonta az összes művelt népeket, a keresztény nép ezer és ezer millióit, kik mind benne lelték fel életük legszebb

ideálját, értelmük világosságát, szívük legnemesebb gyönyörét, szenvedéseikben leghívebb vigaszukat s halálos ágyukon utolsó, egyetlen reményüket. „Rex et centrum onmium cordium” – minden szív királya és központja – ez Jézus történetének foglalatja az emberiség szívében, a tövissel koronázott, megköpdösött, bitófára szögezett királyé. Valóban király ő – ellenségeinek is el kell ezt ismerniök – és Pilátus előtt ejtett szavai maradandóbb királyi jogleszöveget jeleztek, mint bármely e világi dinasztianak hitlevele, hadserege, évszázados jogcíme.

Krisztus tanrendszere

S amily csodálatos, amily talányszerű ennek a názáreti Jézusnak személye, megjelenése, éppoly bámulatra keltő mindjárt első pillanatban a tanrendszere is.

Jézus oly tanokat hirdetett, melyek az emberi értelmet feltétlenül túlhaladják, s melyektől az elme mintegy természettől fogva visszariad. Egy lényeg – három személy, egy személy – két lényeg; Isten, aki ember és ember, aki Isten: mind oly dolgok, melyeket emberi értelem meg nem foghat. Jézus ezt tanította s a modern ember szemében csaknem vakmerő bizodalommal követelte, hogy szavának minden betűjét elhiggyük: „Aki nem hisz, ti. nem hiszi mindazt, amit apostolok az én nevemben tanítani fognak, elkárhozik”.

Krisztus azt hirdette, hogy egy gyarló, gyenge ember, kit ő kijelöl, isteni behatás folytán hit dolgában csatlakozhatatlan lesz. Azt hirdette, hogy egy társulat, melynek földi hatalmi eszközei nem lesznek, s melynek tanai s intézkedései okvetlenül ellenkeznek az emberek romlott természetével, a történelem minden változata s minden hányattatása közt is változatlanul megmarad. Azt hirdette, hogy ha vétkeztünk Isten ellen, egy bűnös halandó lábainál halljuk meg az ítéletet örök életünk vagy örök boldogtalanságunk ügyében. Azt hirdette, hogy az ember örökké élni fog, időtlen-időig, még pedig vagy mint az isteni természet és boldogság részese, vagy mint örök tűz martaléka – Krisztus az örök lángok tanát hirdette – csupa oly tanokat, melyek mellett nem mehet el közömbösen gondolkodó ember.

Ha ez a Jézus igazán az, aminek ő maga-magát mondja, ha az ő tanrendszere a tárgyi valóságnak, az igazságnak talapzatán áll, akkor be másképp kellene alakítanunk magán- és közéletünk ezernyi részletét; akkor be fontos, be életbevágó következtetések egész mezeje nyílik meg a huszadik század embere előtt is!

A Krisztus-kérdés világnézeti jelentősége

A Krisztus-kérdés megoldása azonban nemcsak magában véve nagy jelentőségű, hanem középponti helyzetet foglal el a vallási kérdések komplexumában is. Krisztus kiléte végső és megföllebbezhetetlen fényt derít a keresztény hitvédelemtan alapvető kérdéseire is: Isten létének, a kinyilatkoztatás lehetőségének, az örök élet mikéntjének kérdéseire. A történeti Krisztus mindenekelőtt végleg eldönti, s teljes világosságba helyezi a theizmus és atheizmus kérdését. Akit a fizikai és logikai istenérvek, a közmeggyőződés és lelkiismeret meg nem győzne a személyes és gondviselő Isten létéről, azt a názáreti Jézus egyénisége, tanításai s az ezek megerősítésére nyújtott bizonyosságai végleg túlemelnek minden kételyen. Azt lehet mondani: a hitvédelemtan sarkpontja Krisztus. Mert az Isten létét voltaképp alig tagadja valaki komolyan; még az ún. istentagadók is csak látszólag azok. Az ateista sohasem egészen őszintén az. Már azért sem, mert *valamely* lénynek önmagától való létezését ő is elfogadja, csak éppen azt nem akarja elismerni, hogy ez az önmagától való, abszolút szükségszerűséggel létező lény nem lehet maga a világ, az anyag. De ahogy ezt a világ-istent, a pantheos-t az istenség attribútumaival felruházni készül, minden szavában ellenmondásba keveredik, s azt a meggyőződésünket erősíti meg, hogy nem veszi komolyan, amit mond. Maga a *szabadkőművesség*, a deizmus sem tagadja voltaképp Isten létét; ellenkezőleg, nem győzi

emlegetni a nagy Weltenbaumeistert, a világ építőmesterét. Még azt sem tagadja, hogy ez az Isten valami értelmes, szellemi, a világtól különböző lény. Csak azt tartja róla bámulatosan merész logikával, hogy ez az Isten nem törődik a világgal, s azért az embertől sem kívánja, hogy törődjék vele s az ő isteni parancsaival.

Így hát a voltaképpeni kérdés nem az, van-e Isten, mert, bár burkoltan, ezt mindenki megengedi, hanem az, hogy kicsoda, *milyen ez az Isten*, mi a viszonya, mi a köze a világhoz és az emberhez, kíván-e valamit az embertől stb.

Erre a pontra pedig, bár a józan ész is megadja a legszükségesebb feleletet, a teljesen világos és kielégítő választ éppen a kinyilatkoztatásban bírjuk. A kinyilatkoztatás pedig Jézus Krisztusban csúcsonyul ki, kiben, mint az apostol mondja, testi alakban, „láthatólag” jelent meg a mi üdvözítő Istenünk szeretetreméltósága s emberbaráti volta egyrészt, Isten ereje és bölcsessége másrészt. „Sokképp és sok ízben szolt Isten hozzánk a próféta által; – mondja Szent Pál – legutóbb azonban és legtökéletesebben, mintegy rátéve a koronát minden egyéb kinyilatkoztatására, Fiában, Krisztus Jézusban szolt hozzánk” (Zsid 1,1).

Krisztusban leljük meg Isten mivoltának, tulajdonságainak, akaratának, az emberhez való viszonyának legteljesebb, legvilágosabb, legfélrenemérthetőbb megnyilatkozását, s azért joggal mondhatjuk, hogy az egy Krisztus kérdésén fordul meg az istenhit és istentagadás kérdése is. „Hie Christentum – hie Atheismus” – mondotta *Caprivi* – és igaza volt; ha más nem, a modern zsidóság túl nagy részének elsüllyedése a racionalizmus és utilitarizmus vizenyős ingoványaiban egymagában elég tanú rá, hogy a gondolkozó ember vagy megmarad a teljes tagadás, az atheizmus, a tételes istenhit ellen fellázadó hitetlenség álláspontján, vagy következetesen haladva a kereszténységhez jut és meghajol Krisztus előtt.

A Krisztus hit és a katolicizmus

De centrális kérdéssé válik a krisztusi kérdés mindinkább még egy másik irányban is: a protestantizmussal szemben, itt is elmondhatjuk, hogy a fő különbségeti pont maholnap már nem a pápaság lesz, nem az egyház látható vagy láthatatlan volta, nem a szentségek száma s egyéb részletkérdések, hanem egyenesen Krisztus és Krisztus istensége.

Mutatja ezt az a nagy válság a protestáns táborokban, melyet nem csak katolikusok, hanem éppoly mértékben konstatálnak a protestánsok is, főleg a protestáns hittudósok. A reformáció dogmáit is rég sutba dobták már; úgy szólva csak a szabad alany-elviség elve az egyetlen, amiben még megegyeznek, s ennek következtetésképp a hadakozás az egyház ellen. Így hát csak két út nyílik meg a protestantizmus előtt: a teljes racionalizmus, vagy a visszatérés a katolikus, az egyetemes egy egyházba. Protestánsok jövendölgetik ezt már most is: néhány évtized múltán a gondolkodó protestáns mind e választás előtt fog állni. Amióta az újabb kutatások, a papiruszleletek, a Szent Ignác-féle levelek a II. század elejéről, a „Didaché” az I. század végéről stb. annyira kivertek a protestantizmust eddigi százados védváraiból; amióta a racionalista Pfleiderer ünnepélyesen elismerte, hogy az evangéliumok teljesen a *katolicizmusnak* adnak igazat, de éppen ezért nem eredhetnek az apostolok korából, s viszont legújabbban a szintén racionalista *Harnack* nyíltan elismerte, hogy de bizony a szentíráskritika kénytelen a tények előtt takarodót fűjni s megengedni, hogy az újszövetségi könyvek lényegében valóban azon korból erednek, melyekből a hagyományos (katolikus) fölfogás eredezteti őket: azóta már csak kétféleképp cselekedhetik gondolkodó és következetes protestáns: vagy katolikus lesz, ha van reá ereje, mint tette a hírneves *Ruville*, hallei egyetemi történettanár, akit aztán azonnal bojkottált is a radikális protestáns egyetem; – vagy pedig teljesen kivez a racionalizmus és Krisztus-tagadás vizeire, mint például *Harnack* s a modern protestáns teológiai tanárok nagy része, kiknek jó 90 százaléka nem hiszi többé Krisztus istenségét s kik közt legújabbban már az a kétségbeesett erőlködés is napirenden van, hogy Krisztus történeti létezését kétségbe vonják (*Kalthoff*).

Ezzel szemben a katolikus táborban, úgy látjuk, világszerte ébred a vallási öntudat s a katolicizmus nagy eszmei kincseinek megbecsülése. Azonban ez az ébredés, ennek erőssége s komolysága megint attól függ legelső sorban, hogy a művelt katolikus társadalom milyen világításban látja maga előtt Krisztust, az ő kilétét, jogait, jelentőségét. Ha nem akarjuk, hogy az újjáébredt katolicizmus is mihamar visszasüllyedjen az életképtelenség és elerőtlenedés lejtőjére, ha nem akarjuk, hogy belső megalapozás híján ellenfeleink végre is megdöntsék az épületet, melyet az utóbbi századok okozta romhalmaz helyén kiváló katolikus gondolkodók és lelkipásztorok, papok és tudósok buzgalma s lángelméje emelt; ha nem akarjuk, hogy a döntő csaták napjaiban a kételkedők és vergődők egyre szaporodó ezrei kellő hitvédelmi irányítás híján ismét elveszenek: minden előtt arról kell gondoskodnunk, hogy katolikusaink ne csak akarjanak, hanem tudjanak is; hogy ismerjék hitüket, melyet érvényre óhajtanak juttatni, hogy az első vezértől le az utolsó közkatonáig minden egyes emberünknek vérebe menjen át a sziklaszilárd, megalapozott, tudományosan mélyített vallási meggyőződés; s ennek folytán az a tudat, hogy az egyesek s az egész társadalom jóléte, fejlődése belső okszerűséggel függ vallási elveink diadalra vitelétől.

Ennek a hitvédelmi készültségnek pedig a dolog természetéből folyólag mindenekelőtt ismét Krisztus személyére, s kilétére vonatkozólag kell teljesnek s tudatosnak lennie. Krisztust ismerni, közelről és teljesen, behatolni kiléte, szándékai, intézményei titkába: Annyi, mint lángoló hitű *katolikusnak* lenni.

A megbizonyosodás útja

Ki tehát Krisztus? Milyen alapon hisszük, hogy Isten, hogy megváltó, s a századok királya? Vak fanatizmuson alapul-e az a messze kiterjedő királyi hatalom, mellyel a názáreti Jézus az emberszívek millióit a századok folyamán magához bilincselte; avagy biztos és ma is érvényes jogcím teszi-e meg őt az emberiség királyává?

Azt hihetné valaki s halljuk is itt-ott az ellenvetést: mit tudhatunk mi, 20. századbeli emberek, a csaknem kétezer éve lefolyt eseményekről! Mit tudhatunk Krisztusról biztost és kétségbevonhatatlant! Hiszen csaknem kétezer esztendő választ el tőle s az akkori emberek oly mások voltak, mint mi vagyunk! Hogyan különböztessük meg feljegyzéseiket hitel és történelmi érték dolgában az együgyű népregéktől, a hőskölteményektől, a mitológia meséitől! Krisztus számunkra nem is történelmi, hanem vallási érték; nem a tudás tárgya, hanem a hité; lehetünk ész és értelem dolgában teljesen pogányok, szívünkben és érzésünkben pedig mélyen Krisztus-imádók. Ez az, amire képesek vagyunk, minden egyéb elérhetetlen ábránd ránk nézve, s csalóka önámítás...

Nincs igazuk azoknak, akik így beszélnek. Krisztus igenis tudományos kutatásunk számára is elérhető és semmi okunk sincs őt a mitológia vagy az „érzelmi vallás” ködös területére utalnunk.

A Krisztus-kérdés nem megoldhatatlan talány. Krisztus nem élt történelem előtti időkben. Kilétéről elégséges adatot nyújt a világtörténelem, nyújtanak az egykori feljegyzések, nyújt az ő páratlan egyénisége, ahogyan a történelem s a hiteles feljegyzések háttéréből kiemelkedik, valamint műve és alkotásainak hatalmas tömege. Amióta Krisztus e világon járt, ezer és millió gondolkodó elme foglalkozott vele. Nincs a világtörténelemben senki, akinek minden szavát és tettét, akire vonatkozólag minden legkisebb adatot és emléket ennyire át- és átkutattak, ennyire minden oldalról végigelemeztek volna. Barátai s ellenségei egyaránt. Nem járunk járatlan utakon, mikor ennek a legnagyobb kérdésnek titkaiba behatolunk.

Nincs is semmi okunk félni a tudományos vizsgálódástól. A mi vallásunk a világosság és *ésszerűség* vallása; a mi Istenünk nem a vakságnak, a sötétségnek, hanem a *világosságnak Istene!* Az első szó, melyet Isten ajkáról jelent az írás – ez legyen jelszavunk:– „Legyen világosság!” A mi Istenünk a világosság Istene, s azért a mi hitünk, a mi egyházunk nemcsak

nem pártolja, de határozottan el is ítéli a vakhitet; természetes józan eszünk, műveltségünk s vallásunk egyaránt kötelességünkkel teszik, hogy hitünk alapjait értelemmel, ésszerű vizsgálódással szilárdítsuk meg. Ha ezt elmulasztjuk, egész hitünk s vallási világnézetünk mintegy a levegőben függ, s ha ellenfeleink elmaradott, vakhitű rajongóknak gúnyolnak, bizony a *mi hibánkból* részben igazuk van.

Nem itt van a hiba, mintha vallásunk az ész és tudomány vizsgálódását meg nem állná, hanem ott, hogy hitvédelmi tudásunk hiányossága folytán ezt az ésszerűséget nem ismerjük, s azért az apostol intése ellenére nem vagyunk képesek számot adni a kérdezősködőknek a bennünk levő reménységről.

Pedig hogy hiányos tájékozottságunkból nem következik semmi a hit ésszerűsége ellen, éppoly világos, mint ahogy az analitikai mértan vagy a differenciális számítás törvényei és bizonyítékai ellen sem következik semmi abból, ha a laikus kellő szakszerű foglalkozás híján nem látja be ama törvények okszerűségét és biztosságát.

Csak az a nagy különbség a felső mennyiségtan ismerete és a hitvédelmi tudás között, hogy míg amazt csak a szakembertől követelhetjük meg, emez az általános műveltség szükséges kiegészítő része; s ha Pascal szerint nem ember, hanem szörnyeteg az, ki a vallás alapkérdéseivel nem is foglalkozik, akkor bizonyos az is, hogy műveletlen ember az, aki a vallás kérdéseire vonatkozó ismereteit nem emeli legalább is ugyanazon színvonalra, mint egyéb profán irányú képzettségét.

Ha nem tartozunk ezek közé, ha szeretjük a világosságot és nem félünk tőle, akkor Jézus királyi alakján, nagyszerű egyéniségén, csakhamar észre fogjuk venni az örök „Atya Fiának dicsőségét, telve malaszttal és igazsággal” (Jn 1.14). Meg fogjuk érteni azt is, hogy a modern társadalom zavaros életmozzanataival szemben is „minden probléma megoldása Krisztus” és napjainkban is örök igazság marad az apostol sokatmondó, programszerű szava: hogy „nincs név, melyben üdvözülhetne valaki, – nincs név, melyben akár a huszadik században is boldogulhatna az egyes ember, a család, a nemzet s a társadalom, hanem – csak az egy Jézus nevében!” (ApCsel 4,12).

II. A szentírás és a keresztény ősirodalom tudományos értéke

Mielőtt a nagy kérdés: Krisztus kiléte kérdésének eldöntéséhez fogunk, mindenekelőtt kérdeznünk kell: honnan induljon ki vizsgálódásunk s mik a Krisztus istensége bizonyításának forrásai?

Krisztusra vonatkozó ismereteinknek háromféle forrása van: a szentírás, a keresztény ősirodalom s az egykorú pogány és zsidó írók művei.

Fontosság dolgában természetesen legelső helyen az evangéliumok állanak, elannyira, hogy a Krisztus istenségének kérdése csaknem egybeesik az evangéliumok szavahihetőségének és igaz címűségének kérdésével. Csakis innen érthető a heves küzdelem, mely racionalista részről az evangéliumok ellen folyik. Amit *Schmiedel Ottó*, a racionalista, a 4-ik evangéliumról mond, áll mind a négyről is: hogy ti. az utóbbi 100 év ádáz tusáiban az evangéliumok minden védője és támadója azért küzdött oly hevesen, mert érezte, hogy ettől a harcától függ Krisztus istensége.

Mindenekelőtt ezt a kérdést kell tehát eldöntenünk: igazán tudományos értékű kútforrás-e Krisztus istensége kérdésében a szentírás, főleg az újszövetség? E kérdés lesz legközelebbi kutatásaink tárgya.

A racionalizmus és a szentírás

Hogy a további vizsgálódás talaját előkészítsük, mindenekelőtt azon nehézségre iparkodunk megfelelni: mi az oka annak, hogy oly sokan tagadják ma a szentírás – s a vele egybehangzó őstörténeti feljegyzések – igaz címűségét és történeti értékét.

Félő ugyanis, hogy ha erre a kérdésre előzetesen és behatóan meg nem felelünk, egész pozitív érvelésünk hatástalan marad; mert ha a legmeggyőzőbb bizonyságokat hozzuk is fel a szentírás történeti értéke mellett, a kutató ember lelkében ugyanakkor folyton ott kísérthet a zavaró kétség: hogy mindezen napnál fényesebb tanúbizonyosságok ellenére miképp vonhatni mégis kétségbe a szentírás tudományos értékét? Hiszen ma csaknem az egész racionalista tábor tagadja, hogy a szentírási könyvek prófétai, illetve apostoli eredetűek. *Jülicher* marburgi protestáns hittudós és Krisztus istenségének tagadója pl. fennen vitatja, hogy az evangéliumok a történeti Krisztus alakját „a felismerhetetlenségig eltorzították” s „az ember-Jézust oly mázzal vonták be, mely az eredetiből alig tüntet fel valamit”. *Harnack*, napjaink legtekintélyesebb protestáns hittudósa azt állítja, hogy Márk evangéliuma Jézusból valóságos „isten kísértetet” alkotott; a breslauer *Wrede* szerint pedig: ami az evangéliumokban megbízható történeti igazság, belefér 11–12 sorba. Sőt újabban *Kalthoff* és más protestáns hittudósok egyetlenegy betűt sem ismernek el az evangéliumból igazság gyanánt s még Jézus történeti létezését is regének minősítik.

E fölfogásokkal szemben kérjük már most mindenekelőtt: mi ennek a kétségbeesett küzdelemnek a belső oka s mi következik a racionalizmus e mereven tagadó állásfoglalásából a szentírás tudományos értékével szemben?

Tájékozásul, vagy ha tetszik, feleletül e nehézségre mindenekelőtt három általános szempontra utalunk: a racionalizmus ingadozásaira, a racionalizmus vereségeire s az önkényre, mely a racionalizmus eljárását jellemzi.

A racionalizmus ingadozása

Hogy a szentírástagadó racionalizmus ügye nem állhat valami nagyon szilárd talajon, már abból is meglátszik, hogy az egyes racionalista fölfogások az egyetlen tagadás elvét kivéve *teljesen különböznek egymástól*, s egymást nem kevésbé támadják, mint a katolikus fölfogást. Pedig ugye: ha ezer ember közül mindenik ellenkező, s egymást leromboló fölfogás alapján küzd ellenünk, az ezer ember bizonyága semmit sem bizonyít a mi igazunk ellen.

Már pedig egyetlen tudáságban sem változtatott szint és cserélt állást az ellenzékieskedés oly gyakran s oly gyökeresen, mint az utolsó másfél évszázad racionalizmusa a szentírás-kérdésben. Tény, hogy a hívő álláspontnak egyik leghatásosabb bizonyága éppen az a tehetetlen kapkodás, az a temérdek egymásnak ellenmondó föltevés, mellyel a racionalizmus a szentírás hitelessége s tudományos értéke mellett elsikamlani igyekszik. A XVIII. század közepétől kezdve a racionalizmus valóságos tojástáncot kénytelen járni a szentírás körül s minden fölött tanulságos az az elszánt leleményesség, mellyel tagadásait fönntartja. Bár minden újabb kísérlete csődöt vall, s minden kibúvóját elzárja, minden védvárát megdönti egy-egy újabb lelet vagy kutatás, mégis mindig új és új hipotézissel tudja leplezni eszméi hiányait, s azt az előre eltökélt szándékot, hogy a keresztény fölfogás bizonyítékainak útjából – bár az igazságszeretet árán is – kitér.

Íme, Voltaire és a francia enciklopédisták 1750 körül, majd később Lessing és Reimarus még a legnagyobb nyugalommal önthették rá frivol *gúnyuk* választóvizét a szentírásra, mint nevetséges *mesék*, ellenőrizhetetlen korból származó apokrifok gyüleményére. Akkor még azt hitte a racionalizmus, hogy néhány pökhendi szólammal és élccel örökre elütheti a szentírás tudományos értékének kérdését. Ma örökre lehetlenné és nevetségessé tenné magát tudományos körökben, aki így merne a szentírásról nyilatkozni. Nem is csoda. Mit tudott a XVIII. század az egyiptomi hieroglifekről és babiloni ékírásos könyvtárakról, mit tudott a papiruszleletekről, az ókor és keresztény őskor irodalmi és monumentális emlékeinek tudományos értékéről!

Bezzeg ezek azóta a legradikálisabb hitetlenséget is megtanították rá, hogy a szentírásról már csak művelődéstörténeti és régészettani szempontból is több tisztelettel beszéljen!

A XVIII. és XIX. század határpontján a hitetlenség belátta, hogy a szentiratok tekintélyét pusztá gúnnal nem ütheti agyon s ezért valamivel tudományosabb fegyvert keresett. Kijelentette, hogy a szentírást, főleg az evangéliumokat *természetes úton* kell magyarázni. Nincs abban semmi emberfölötti, csak meg kell érteni az evangéliumi jelentéseket, s ki kell hámozni a költészetből, a túlzásokból, a keleties szóburokból a józan valót. Az apostolok félelme például Jézus szavára lecsendesült s ezt ők izgatottságukban úgy fogták fel, mintha Jézus magának a tengernek viharát csillapította volna le; Péter a tengerpart sekélyes vizében közeledett az Üdvözítőhöz, s ezért nem süllyedt el a habokban – amit a naiv evangélista, mint vízen való járást ecsetel; Krisztus a pusztában elragadó ékesszólásával lebilincselte az emberek ezreit, annyira, hogy ezek még az éhségüket is elfelejtették, – ez a kenyérszaporítás meséjének természetes háttere stb. E naturalisztikus magyarázatnak óriási keletje volt a XIX. század első felében, s nem számított a „műveltek” közé, ki fel nem esküdött reá. Ma tán egyetlenegy híve sincs, és megjegyzendő, hogy nem a katolikus hittudósok irtották ki, hanem – maguk a racionalisták. *Strauss Dávid* ostromozta ezt a minden természetes érzékkel ellenkező ún. természetes magyarázatot a legkíméletlenebbül.

Helyébe valóban új divat lépett: a Strauss-ék és Renan-ék *mitosz-elmélete*. Eszerint nem természetes eseményeknek természetfölötti jelmezbe való öltöztetése a szentírás, hanem mítoszok, épületes hitregék halmaza, melyek az idők folyamán összegyülemlettek s melyeket nem azért fogadott el az őskereszténység, mintha igaz események leírását látta volna bennük, hanem tanulságos, felemelő, lelkesítő hatásuk miatt. Eszerint az evangélistáknak nem is volt szándékukban, hogy műveiknek történeti hitelt követeljenek; mert nem történetet, hanem

regényt, eposzt akartak írni. A mítoszelmélet azonban éppoly kevés ideig élt csak, mint a naturalizmus; ma már nincs, aki azonosítani merné magát vele. Maga a racionalizmus ma egészen más utakat jár s Renannak komoly tudományos körökben egyetlen híve sincs már. S csakugyan bekötött szemmel kellene olvasnunk az evangélistákat, s az apostolok komoly, intő leveleit, hogy a mítosz-elmélet értelmében magyarázhassuk az apostolok gyakori sürgető felszólítását, hogy a hívek egyetlenegy betűt se el ne vegyenek, se hozzá ne toldjanak az evangéliumhoz, és hogy az ebben elmondott dolgokra, mint tényekre építsék egész hitüket és bizalmukat.

Nagyon divatos lett azután ugyancsak a XIX. században az evangéliumok *késői eredeztetése* nem az apostolok korából, hanem úgy a *II. sz. közepéről* vagy végéről s még mindig akadnak nyaktörő bátorságú emberek, kik az újszövetségi szentírást a II. századba helyezik át. Készek inkább az első három keresztény évszázad egész keresztény és keresztényellenes irodalmát óriási arányú tévedésnek és hamisításnak minősíteni, semhogy megengedjék, hogy az evangéliumok a Krisztus századából erednek.

Azonban ez az irány is tarthatatlannak bizonyult. Nem kisebb ember, mint *Harnack* sietett e felfogást a tévedések országába utalni. Ez az ünnevelt hitetlen hittudós évtizedes kutató munkája eredményeképpen a következő rendkívül jelentős szavakat írta le: „Volt idő – úgymond – s a nagyközönség még most is benne van, midőn az őskeresztény irodalmat s névleg az újszövetséget tévedések és hamisítványok szövedékének szerették tekinteni. *Ez az idő elmúlt.* Oly idő volt ez, melytől a tudomány sokat tanult s mely után sokat kell felejtienie. *Az újabb kutatások eredménye reakciós irányba terelte a tudományt...* Meg kell engednünk, hogy az egyház őshagyománya minden lényeges pontban helyesen állapította meg ezen iratok eredetének idejét, kezdve a Pál leveleitől le egészen Irenaeus püspökig. E tény arra kényszeríti a történetírót, hogy minden olyan feltevésről mondjon le, mely az időrendi keretet tagadja.” (Chronologie der altchristlichen Literatur, Bevezetés.) S midőn Harnack e szavait egy holland hittudós azzal támadta meg, hogy ha a dolog így áll, a kereszténység „természetes” fejlődéséről le kell mondanunk, Harnack azzal felelt, hogy Krisztus halálától számítva 30–40 év is elegendő volt arra, hogy Krisztus tanítványainak elméjében a Krisztus életének s végének csodaszerű kiszínezése természetes úton is kifejlődjék, s létrejöjjön a Krisztus személyének istenítése, az az „isteni kísértet”, melynek az evangéliumok Krisztust feltüntetik. De miért állítja Harnack, hogy az evangéliumok csak 30–40 évvel Krisztus halála után láthattak napvilágot, holott fentebb idézett szavai szerint a szentírási könyvek keletkezési idejét a hagyomány helyesen állapította meg, a hagyomány pedig a három első evangéliumot korábról eredezteti? A felelet meglepően egyszerű: csak azért, mert ezekben az evangéliumokban Jeruzsálem pusztulása ismételten meg van jövendölve; a jövendölés pedig a racionalista Harnack szerint elvben lehetetlen, s így az evangéliumokban foglalt jövendölés biztos jele annak, hogy az evangéliumok csak Kr. u. 70 után, a jövendölések teljesülése után láthattak napvilágot.

Egy protestáns lelkész valaha panaszkodva emlegette, hogy ha a szentírásból kitépné azon könyveket, melyekben a protestánsok megegyezni nem tudnak, bizony csak a bekötési tábla maradna a kezében s a protestáns Harms megjegyzi, hogy hüvelykujja körmére tudná ráírni azokat a hittételeket, melyekben valamennyi protestáns megegyezik. Ha a racionalizmus köpönyeg forgatását, alapelveinek ingadozását a XVIII. század közepétől kezdve áttekintjük, bizony mi is elmondhatjuk, hogy ugyanily kevés maradna ama racionalista magyarázatok egész halmazából, melyeket valaha a tudomány biztos megállapodásaként hirdettek, ha mindazt mellőznék belőle, amit nem is katolikus hittudósok, de a *racionalista bírálók* maguk, mint lehetetlent és képtelent utóbb megcáfoltak.

S ezek az ellenkező, egymást lerontó vélemények képeznék velünk szemben a legfőbb nehézséget? Érdemes ezek miatt az első századok egyházának százszoros, mondhatni,

ezerszeres tanúságát, vérrel pecsételt bizonyosságát merő ámításnak, hihetetlenül naiv öncsalásnak, világbolondításnak minősíteni?

A racionalizmus vereségei

A második szempont, melyet a modern racionalizmus imponáló haderejével és kápráztató katedrabölcsességével szemben felednünk nem szabad, az a tény, hogy a modern racionalizmus már számtalan esetben volt kénytelen takarodót fűjni: legbiztosabbnak vélt elméleteit kénytelen volt visszavonni s a tudományos kutatás előhaladása folytán meghódolni a tények nyilvánvalósága előtt.

Hogy csak néhány példát említsünk, valaha szerették hánytorgatni a különbséget, mely *Szennacherib* asszír király hadjáratának szentírásai és az asszír udvari történetírók által eszközölt leírása között fennforog. A szentírás szerint Szennacherib isteni beavatkozás folytán megszegyenülve volt kénytelen Jeruzsálem ostromát abbahagyni; míg udvari történetírói szerint hadjáratát nagy dicsőséggel és zsákmánygyűjtéssel fejezte be. Hogy azonban nem a szentírás, hanem az asszír történész tévedett, nyilvánvalóvá lett, midőn felfedezték, hogy emez akkor is Szennacherib győzelmeiről beszél – hízelgésből, – mikor az egykorú pogány történetírók, pl. a babiloni krónikások, csupa vereségről beszélnek. Más példa: Renan szerint *Dániel könyve* nem származhatik a babiloni fogság idejéből (600-ból), hanem legfőljebb úgy 150-ből Krisztus előtt. Bizonyítékul azt hozza fel, hogy Dániel valószínűleg idióta a régi babiloni állapotok rajzában. Ennek a merész állításnak a kerek ellentétét derítették fel az újabb babiloni kutatások. A babiloni udvari méltóságok, az álomfejtések szokása, a tűzkohóban való megégetés, az elítélteknek oroszlánverembe való vetése, a sasszárnyú oroszlán jelképe, – mindez oly sajátos babiloni jelenség, melyet a modern asszirológia csak az ékiratok megfejtése óta helyezett teljes megvilágításba.

Azt is sokat emlegették, hogy Dániel hat hangszert említ fel Babilonban, melyeknek neve s jellege nyilván görög eredetű (pl. *sumponja* – *symphonia*). Tudjuk azonban, hogy az ázsiai népek a valóság szerint éppen a görögöktől vették át hangszereiket, még pedig igen régen s azóta a babiloni emlékek közt a Dániel-említette hat hangszer közül ötöt már fel is fedeztek. A Dánielnél előforduló babiloni nevek, mint az újabb nyelvtani kutatás kimutatta, csakugyan kissé eltorzított ősi babiloni nevek (*Belcsaccar* = *Balacsuucur* = őrizd az életét; *Abednego* = *Abed Nebo* = *Nebo* szolgája). Ez pedig annál figyelemreméltóbb, mert a második században Krisztus előtt, melyben Renan szerint a Dániel-féle koholmány napvilágot látott, a babiloni nyelv és történet ismerete tökéletesen eltűnt a föld színéről, úgyhogy ama neveket sem zsidó, sem más író akkoriban nem költhette volna. A támadás tehát ezúttal is hátrafelé sült el.

A *természettudomány* nevében is megtámadták a szentírást. Egyik lehangosabb ellenvetésük az volt, hogy Mózes könyve az állattannal szemben a nyulat a kérődzők közé sorolja. Hogy azonban a szentírás nem állattani értelemben, hanem a népszerű felfogáshoz alkalmazkodva, a nyúlnak a kérődzéshez hasonló szájmozgatását joggal nevezheti rövidesen „kérődzésnek” legtanulságosabban abból tűnt ki, hogy ugyanily felfogás szerint még a nagy *Linné* Károly is azt állítja a nyúlról, hogy „ruminat”, kérődzik.

Lássunk egy példát az újszövetségből is. Az Apostolok Cselekedeteinek egyik legnagyobb baklövését abban látta sokáig a racionalizmus, hogy a nevezett könyv Cyprus sziget kormányzóját, *Sergius Paulust* *prokonzulnak* teszi meg, holott Strabo szerint Cyprus császári provincia volt, melynek élén tehát nem prokonzul (*ἀνθύπατος*), hanem *propraetor* (*ἀντιστρατηγός*) állt. Utóbb azonban rájöttek *Diocassius*ból, hogy amint ilyesmi egyébként is gyakran megtörtént, Cyprus szigetét Gallia Narbonensissel együtt még Augustus császár felcserélte a szenátusi Dalmácia tartománnyal, minek következtében most már csak prokonzulok székelhettek Cyprusban. Azon kívül számos újabb felfedezett cyprusi éremfelírás emlegeti a cyprusi „prokonzulokat”, míg legvégül egy fehér márványtalapzaton

Palma di Cesnola tábornok felfedezte az Ap. Csel.-ben említett prokonzult is; a kérdéses szavak ezek: ΕΠΙ ΠΑΓΛΟΓ ΠΠΑΤΟΓ (Paulus prokonzulsága alatt).

Különös volt az is, hogy az Ap.-Csel. Thesszalonikában πολυταρχης-nek nevezi a város előljáróját. Ez a szó egyébként sehol az egész görög lexikográfiában nem fordult elő. Újabbban azonban egész sor felírást találtak, melyek ama vidéken πολυταρχης-ekről beszélnek.

Ez csak néhány példa a számtalan közül. Akinek alkalma van a szentírás-kritikai racionalizmus harc nemét megfigyelni, bizonytalannal meg fogja engedni, hogy a racionalizmus, mint ezen esetekben, úgy általában is csupa máról-holnapra élő feltevésre támaszkodik, melyre az alaposabb kutatás rendszeresen igen hamar megadja a cáfolatot, még pedig olyan formában, hogy az egykori leletek s az ama korra vonatkozó felfedezések csupa újabb bizonyítékai a szentírás történeti értékének, komoly szavahihetőségének s ősiségének.

Az önkény és elfogultság a racionalista érvelésben

Ami azonban a racionalizmus támadásainak tekintélyét gondolkodó ember szemében leginkább aláássa, az az eljárás mód, mely elárulja, hogy nem pusztán az ész és tudomány érdekei vezetnek ellenfeleinket, hanem *előítéletek* s a szentírás isteni eredetétől való borzongó *félelmük*.

Említettük, hogy *Harnack*, bár egyébként maga is ama következtetésre jut, hogy Lukácsnak már a hatvanas években kellett megírnia iratait, mégis tagadja a Lukács-evangélium eredetét 70 előtt, még pedig egyszerűen azon az alapon, hogy egyébként csodát: Krisztus jövendölésének feltűnő beteljesülését kellene elfogadni.

Hasonló elfogultsággal jár el *Wellhausen* is, midőn a Máté-evangélium első két fejezetét egyszerűen elhagyva, a harmadik fejezettel kezdi evangélium-magyarozatát, mert hogy a két első fejezet Krisztus csodás születését írja le, s épp azért nem *lehet* hiteles. Pedig e részek hitelessége szövegkritikailag éppoly nyilvánvaló, mint a többi fejezeteké.

Hasonlóképp vonják kétségbe *Weizsäcker* és *Jülicher* az Apostolok Cselekedeteinek lukácsi eredetét merőben azon alapon, mert e könyv a *katolikus* egyházszervezet monarchikus és hierarchikus elvét viszi be az apostoli egyházba, ami, szerintük, természetesen nem lehet történeti igazság.

De lássunk egy modern racionalista okoskodást egész összefüggésében. *Jülicher*, a modern protestantizmus egyik korifeusa, következőképp bánik el Máté evangéliumával: megengedi, hogy az ősirodalom a II. sz. elején élő Papias-tól Irenaeusig, Origenesig és Özsébig egyhangúlag Máténak tulajdonítja az első evangéliumot, ki azt ugyanezek szerint a zsidók tömeges megtérítése végett zsidóul írta meg. A tanúknak ezzel az egész özönével *Jülicher* könnyen elbánik. Kijelenti, hogy Papias irányzatosan hazudott, a többi pedig kritikátlanul átvette, amit Papias mondott. Irenaeus Lyonban, Origenes Alexandriában, Özséb Cezareában – mind csak utána írta a frigiai püspök állítását. S honnan sejti *Jülicher*, hogy Papias hazudott? Mert, úgymond, az első evangélium Máté apostolról *nem első, hanem harmadik személyben* beszél. Mintha bizony nem volna, ez a történetíróknál általános szokás szerénységi és tárgyilagossági okokból, mai napság éppúgy, mint régente; hiszen pl. Julius Caesar, Máténak csaknem kortársa, szintén harmadik személyben beszéli el önmaga vitézi tetteit! Ilyen nevetséges önkénnyel sehohsem szokás tudományos kérdéseket eldönteni.

Hogy a Máté-evangélium *zsidó* nyelven íratott, a racionalista *Jülicher*nek sehogy sem tetszik. Persze, mert akkor lehetetlen volna Kr. u. 70 *utánról* eredeztetni; minthogy Jeruzsálem pusztulása s a zsidó nemzet megszűnte után, midőn a megmaradt zsidók más népekbe szívdóttak fel s nyelvüket is elvesztették, a zsidó nyelvű tömegtérítő evangéliumnak kevés értelme lett volna. De hogyan bizonyítja *Jülicher*, hogy a ránk maradt görög Máté eredetileg nem lehetett zsidó? Kijelenti, hogy a Máté-szöveget tartalmazó görög kéziratok

görög nyelvezete *oly tiszta görögség*, mely nem lehel fordítás. (Mintha bizony jó fordító nem kerülhetné el az eredeti nyelv idegenszerűségeit!) Pedig nem is igaz, hogy a Máté-szöveg görögsége valami nagyon tiszta görögség lenne; Blass, Bauer s a legnagyobb újszövetségi filológusok kimutatták, hogy a görög Máté-szövegben csak úgy hemzsegnak a *hebraizmusok*. (Pl. βασιλεια του θεου helyett βασιλεια των ουρανων. zsid.: hassamaim; a και ιδου pedig, melyet Jülicher grecizmusnak nevez, nem kevesebb, mint 1120-szor fordul elő az ószövetség görög szövegében, mely pedig eredetiben minden kétséget kizáróan zsidó volt.)

Mintha azonban érezné Jülicher, hogy mindezek a szubjektív, vagy ahogy ő mondja: ún. belső érvek teljesen elégtelenek az ősirodalom egyhangú tanúságának megdöntésére, legvégül remek őszinteséggel vágja ki az ütőkártyát. A „voltaképpen döntő érv” a hagyományos felfogás ellen, a Máté-evangélium igaz címűsége s ősisége ellen, úgymond, az ő „érzése” szerint a Máté-evangélium *vallási tartalmában* rejlik. Aki, úgymond, így fejezi be evangéliumát: „Menjetek és tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atya, Fiú és Szentlélek nevében... és én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig” – az, úgymond, nem élhetett az első században. Máté, így okoskodik Jülicher, tisztára *katolikus evangéliumot írt s ezzel elvesztette jogosultságát arra, hogy a legrégebb evangéliumnak tartsuk*. S ezzel a Máté-evangélium eredetének kérdése „a józan emberi ész előtt el van döntve”. (Einleitung in d. N. T., 5. kiad., 264. 195. o.)

Itt hát kibújik a szög a zsákból. Nem akarom, hogy így legyen, tehát nincs így! A katolikusellenes és szentírásellenes álláspont a legteljesebb elfogultság jegyében áll s a nyilvánvaló igazság csökönyös visszautasításából táplálkozik. Azzal bizonyít, amit be kellene bizonyítani. Ennek a logikában petitio principii a neve.

Egészen hasonló nyílt vallomást tesz *Pfleiderer Ottó* berlini protestáns hittudós. Az ember nem tudja, az elfogultságot bámulja-e inkább, mely minden bizonyíték nélkül előre is nyilvánvalónak tartja, hogy a katolikus felfogás nem lehet helyes, vagy pedig éppen ellenkezőleg az elfogódás azon teljes hiányát, mely minden restelkedés nélkül kivallja, hogy csakis azért nem fogadja el a Máté-evangélium apostoli eredetét, mert különben a – katolikusoknak volna igazuk. Máté 16-ik fejezetével kapcsolatban ugyanis, amely már annyi főfájást okozott a nem-katolikus hittudósoknak főleg Krisztus ama szavaival: „Te Péter vagy s e kősziklára építem egyházamat, stb.” – *Pfleiderer* mindenekelőtt leplezetlenül megengedi, hogy ez a hely válójában *csakis katolikus értelemben*, azaz a pápai primátus értelmében magyarázható. Azonban, úgymond, *éppen emiatt* maga a forrás gyanús neki: a pápaság tanát ily világosan igazoló Máté-evangélium csak késői tákolmány lehet. *Pfleiderer* érdekes okoskodása szóról-szóra a következő: „A protestánsok minden gyengítési kísérlete dacára lehetetlen benne kételkednünk, hogy e hely Péter primátusának ünnepélyes proklamációját tartalmazza; Krisztus itt Pétert egyháza alapkövéül rendeli, neki adja a kulcsokat, azaz az Istenország kormányzójává és szuverén törvényhozójává teszi, kinek rendeletei Isten-szentésítette törvények erejével bírnak.” „A katolikussá fejlődő egyház dogmái, erkölcstana, egyházszerkezete csírájukban már megvannak Máté evangéliumában. *Katolikus* benne a Szentháromságot említő keresztségi formula. *Katolikus* a Krisztus-tana, mely Dávid és Ábrahám fiát fennakadás nélkül azonosítja az élő, természetfölötti Isten fiával. *Katolikus* Máté tana az üdvözülés kérdésében. *Katolikus* az erkölcstana, mely szerint az aszketikai élet, az önkéntes szegénység és nőtlenség már, mint felsőbb tökéletesség szerepelnek s végül *katolikus* Péternek, mint az egyetemes egyház alapkövének elsőségi szerepe, kinek oldozó és kötöző rendelkezései előre szentesítve vannak a mennyekben.” De épp emiatt, úgymond, ki van zárva, hogy e szavak Krisztustól származzanak; ezek csak a későbbi szerző egyházas felfogását viszik be az evangéliumba; az ún. Máté evangélium csak a II. században kibontakozó katolikus egyháznak későbbi műve, hamisítványa lehet. (Das Urchristentum, 518., 541. o.)

A racionalizmus logikája

Íme, ez a racionalisták jellegzetes eljárási módja. Megengedik az összhangzó hagyományt, megengedik az ősirodalom számtalan tanúságtételét az első századok azon meggyőződése mellett, hogy a szentiratok csakugyan az apostolok idejéből származnak. Nem tagadják, mert nem tagadhatják azt sem, hogy már a II. sz. elejétől fogva majdnem minden keresztény író sűrűn idézi az evangéliumokat, mint az apostolok iratait. Mindezzel szemben azonban előállnak néhány holdsugar vékonyságú, mindenképpen ingatag és önkényes ellenokoskodással, néhány nyelvészeti, történeti vagy lélektani ún. „belső érvvel” s ha mindez nem segít, kijelentik, hogy amaz iratok *túlságosan katolikus színezetűek*; s már most szerintük sziklaszilárdan áll a következtetés, hogy eszerint az evangéliumok nem származhatnak az apostolok korából. Inkább a fél ősirodalmat kell csupa merő hamisításnak, átmításnak, hihetetlenül gyermekes naivitásnak megtenni, semhogy a szentírás igaz címűségét elismerjék. Kérdjük már most: ugyan tudományos eljárás-e ez? Hol marad itt az igazságszeretet és a sokat hánytorgatott tudományos elfogulatlanság?

Mi ennek a küzdelemnek a gyakorlati jelentősége?

Csak az a nagyon szomorú a dologban, hogy midőn ezek az urak a szentírással oly önkényesen bánnak el, ezzel egyúttal oly könnyelmű játékot űznek az emberiség legfőbb, legszentebb javaival.

A szentírás nem profán történelmi könyv, mint Tacitus vagy Thukydides könyve, hanem vallási okmánytár, melyen az egész kinyilatkoztatott hitrendszer alapszik s melynek igaz vagy hamis voltától milliók vallási felfogása, milliók erkölcsi életének legfőbb támasza, milliók egyetlen földi vigasza és földöntúli reménye függ.

Ezekkel a javakkal dobálódzni, ezeket elfogult ítéleteknek és filológiai szörszálhasogatásra épített álokoskodásoknak feláldozni oly felelősségteljes vállalkozás, oly merénylet az emberiség ellen, oly vétek az igazságtisztelet ellen, melyre minden becsületes léleknek fel kell háborodnia. Annál szomorúbb, hogy az egyház- és vallásgyűlölet szenvedélyes agitációja ma már nemcsak a protestáns népeket ejtette törbe, hanem a minden radikalizmusra vakon hajlandó világsajtó révén immár a katolikus közönség tág rétegeiben is kezdi bomlasztani, kezdi kiirtani a tiszteletet a szentírás, mint történeti hitelű forrásmű iránt.

Pedig akik csak futólag is bepillantanak a racionalista tábor kulisszái mögé, akik megismerkednek a racionalizmus gyanús harcnevel és aknamunkáinak homályos, tekervényes útjaival, azoknak a racionalizmus minden nagyhangú vásári lármája s minden nagyképszerű tudományossága nem imponál többé. Azok fel tudják fedezni az ész nevében írt sorok között a *szív* szavát: a minden kinyilatkoztatás elöl eltökélt szándékkal elzárkózó s mindenáron protestáló *tagadás* szellemét, melynek – ha nem vallja is be – egyetlen törvénye: „Sic volo, sic iubeo; stat pro ratione voluntas!” (Így akarom, így parancsolom, akaratom álljon helyt az érvek helyett!)

Szent Pál apostol azt mondta egyszer a zsidókról, kik az ószövetség jövendöléseinek teljesülésében nem akarták felismerni Krisztus messiás-voltának igazolását, hogy valahányszor az ószövetséget olvassák, leplet vonnak szívükre és szemükre, hogy ne kelljen az igazságot észrevenniük (2Kor 3,15).

Sajnos, ez a mondás a mi korunk számos szentíráskutatójára is áll: nem közelítenek a szentíráshoz anélkül, hogy mindenekelőtt leplet ne vonnának szívükre, szemükre: anélkül, hogy látóérzéküket ezerféle mesterfogással el ne tompítanák az igazság fényével szemben.

Hiába, a szívnek vannak okai, melyeket az értelem nem ismer és viszont. A racionalizmus szentírás-kritikájának röviden bemutatott módszeréből azonban máris megtanulhatjuk, hogy *nem a nyugodt, kutató ész*, hanem egészen más, idegen tényezők azok, melyek korunk művelt

közönségében a szentírás hitelessége iránti tiszteletet megingatták. Ezeket az idegen tényezőket el kell távolítanunk, Szent Pál intelme szerint szemünkre kötött lepel és hályog nélkül kell tekintenünk a szentírást s akkor majd leplezetlenül és töretlenül hat be lapjairól értelmünkbe az „örök igazság napjának” fénye s amint az apostol ugyanazon összefüggésben oly szépen mondja: „felfödött arcával nézván, mint tükörben, látni fogjuk az Úr dicsőségét s az Úr képmásává változunk át napnál fényesebben az Úr lelke által.” (2Kor 3,18)

III. Az ószövetségi szentírás és a modern szentíráskritika

Napjainkban az ószövetségi szentírás is heves viták tárgya lett a hívő és hitetlen tudomány között, sőt elmondhatjuk, hogy az ellenfél a legújabb időkben talán még erősebben támadta az ószövetséget, névleg a teremtés történetét tartalmazó könyvek mózesi eredetét, mint akár az evangéliumokat.

Nekünk azonban az ószövetségre ezúttal kevesebb szükségünk lesz. Krisztus isteni küldetésének és istenségének kérdésében úgy szólva csak annyiban van reá szükségünk, amennyiben az ószövetségi szentírás számos úgynevezett szóbeli vagy előképi jövendölést tartalmaz a jövendő nagy megváltóról, a Messiásról s azért a jövendölések szemügyre vétele a Krisztus isteni küldetésének és istenségének egyik jelentős bizonyítékát tartalmazza. De még így is másodrangú ránk nézve ez a kérdés, s amire itt nekünk szükségünk van, azt úgy szólva az ellenfél is megengedi. Azt ugyanis a leghevesebb racionalista sem merné megpróbálni, hogy az ószövetségi könyveket a Krisztus *utáni* korból eredeztesse; hanem csakis ősrégi, Krisztus előtt több százados vagy ezredéves fennállásukat tagadja.

Így például a nevezetes Dániel-féle jövendölésekről még Renan sem merte állítani, hogy csak Krisztus után jöttek volna létre; csak azt vitatja, hogy Kr. e. nem 6000, hanem 150 körül keletkeztek. Nekünk itt végtére mindegy lehet, a Dániel jövendölései 100 vagy 100.000 évesek-e; elég, ha Kr. e. akárcsak röviddel eredtek is; mégis megmaradnak jövendöléseknek s a kérdés csak az: vajon csodálatosan pontos beteljesedésük a názáreti Jézus megjövetelének idején, szenvedésén és megdicsőülésén nem igazolja-e Krisztus természetfölötti, isteni küldetését éppúgy, mint ha tényleg Nabukodonozor idejéből származnának.

Azonban néhány rövid megjegyzést az ószövetségi könyvekre is tehetünk, hogy bizonyításunk menete annál teljesebb és áttekinthetőbb legyen.

A racionalizmus és az ószövetség

Ha a racionalizmus szereti az ószövetséget nagy régiségétől megfosztani, ezzel szemben ne feledjük mindenekelőtt a következőket.

Hogy a racionalizmus az ószövetségi könyveknek úgy igaz címűségét s ősrégi eredetét, mint történeti értékét szereti kétségbe vonni, nem csodálatos jelenség. Hiszen a racionalizmusnak érdekében áll, hogy mindennemű természetfölötti világrendet mereven tagadjon.

Még pedig nem abból indul ki ez a tagadás, mintha a természetfölötti események valóságának bizonyítékait a racionalizmus gyengéknek, erőtlének találná; ellenkezőleg gyakran őszintén megvallja, hogy minden külső s belső bizonyosság ellene tanúskodik; hanem mert azon alapföltevésből indul ki, hogy természetfölötti tények kérdése nem képezheti tudományos ismeretek és vizsgálódások tárgyát. Jelesül a teremtés története, a világ eredetének felsőbb, isteni erők közrehatásából való magyarázata sehogy sem illik bele e bizonyítatlan, de általánosan elfogadott fölfogás körébe.

Csakis innen érthető az a bámulatos elfogultság, mellyel a racionalista bölcselelő és természettudós, *Du Bois-Reymond* amaz ismeretes orvos gyűlési beszédében így ütötte el a teremtés gondolatát: az ősnemzés, úgymond, teljes lehetetlenség; e nélkül azonban csak egyképp magyarázhatnak meg az élet eredetét: a szupranaturalisztikus erőkkel, a teremtéssel; de mivel, folytatja, a teremtés gondolata sehogy sem fér be a modern ember gondolkörébe, azért hát érjük be azzal, hogy a világ s az élet eredetének kérdésére feleletet adni nem tudunk: *ignoramus et ignorabimus*. Ime, ez a racionalisztikus gondolkodás jellegzetes menete: akár

így van a dolog, akár nem: mi nem akarunk tudni a természetfölöttiségről s azért az ellenfél érveléseivel még csak szóba sem állunk.

S így magyarázható meg a bibliai racionalizmus állásfoglalása is az ószövetségi könyvekkel szemben. Azok a *teremtés* tanát tartalmazzák, s azért nem *lehet* szó bennük történelmi értékű forrásokról; a bizonyítékok kérdése nekik egészen másodrendű szempont.

Ezzel szemben mi csak azt hangoztatjuk, hogy semmiféle tudományos kérdésben az igazság elől előre elzárkózni nem szabad. Ellenfeleink szeretik a keresztény fölfogást elfogultságnak bélyegezni: itt ennek a kerek ellenkezőjét bizonyítják ők maguk: ahelyett, hogy az érveket és ész okokat mérlegelnék, egyszerűen mint valami előre is kétségtelen alapigazságot választják kiindulópontul az elvet, hogy ami az ő földhözragadt gondolkozásuk megszokott kategóriáiba bele nem fér, azt ők tudományos vizsgálódás tárgyává nem is teszik s még ha megannyi tudományos érv harcol is ellenük, minden igyekezetük kezdettől fogva csak egy irányt ismer, hogy ti. ezen bizonyítékok erejét minden képzelhető módon megtörjék.

A racionalisták azonban nemcsak a szentírás történelmi értékét, hanem igaz címűségét s ősrégi eredetét is tagadják. Természetes: erre szintén szükségük van; mert hisz a szentírási könyvek ősrégi eredetének megdöntésével értékük s tekintélyük is jelentékenyen alábbszáll. Hiszen ha akkor hazudhattak a szentíratok szerzői, midőn magukat jobb tudásuk ellenére Mózesnek, Józsuének, Tzaiásnak, a babiloni fogságban élt Dánielnek stb. vallották, szintúgy hazudhattak akkor is, midőn a közölt eseményeket s tanokat Istentől nyert kinyilatkoztatások gyanánt írták le.

Az ószövetség igaz címűségének általános bizonyítékai

Mindezzel szemben, ha csakugyan elfogulatlanul s tudományos igazságszeretettel közeledünk a szentírási kérdéshez, nem vonhatjuk kétségbe, hogy nincs a világirodalomnak könyve, melyet akkora s oly erős hitelesítő tanúbizonyságok támogatnának, mint a szentírás könyveit.

Jelesül az ószövetségi könyvek mellett az *egész zsidóság* népi története tanúskodik.

E tanúság erejét nem lehet a vakhit és rajongás jelszavával elütni; mert nem annyira az egyesek állításából indul ki érvelésünk, mint inkább magából a történelmi fejlődésből; s ahol maga a történelmi fejlődés, egy egész nép történelmi alakulása tanúskodik valamiről, ott magát a történelmet kellene lehetetlenségnek minősítenünk, hogy ama könyvek történelmi értékét tagadásba, vehessük, melyekkel egy egész nagy múltú nemzet alakulása, fejlődése, gazdasági, művelődéstörténelmi viszonyai szorosan összefüggnek.

E könyvek ugyanis a zsidó népnek nem tisztán vallási, hanem egyúttal *állami és társadalmi törvénykönyvei* voltak. A zsidó nép egész theokratikus kormányrendszere, egész vallási, társadalmi, családi, gazdasági, sőt egészségügyi élete is a mózesi törvényhozáson alapult. Ha tehát Mózes könyvei nem azon korból valók s nem azon körülmények közt keletkeztek, mint azt a zsidó nép maga mindenkor vallotta és hirdette, kérjük: miért követték egész életmódjukban ezeket a törvényeket s mi volt az a bámulatos erejű tekintély, mely egy egész nemzetet évszázadok hosszú során át rábírt ama terhes nyűgök viselésére, melyeket a mózesi könyvek törvényei tartalmaznak?

S ugyan ki lehetett az a vakmerő, az a megfoghatatlanul ügyes és leleményes ámító, ki egy egész nép összes intézményeit kedve szerint át tudta alakítani, át tudta gyúrni, hozzá egyenesen isteni tekintélyt követelve újításainak? S ha erre képes volt volna is, hogyan hitethette el egy egész nemzedékkel, hogy ezek az újítások már eddig is fönálltak s évszázadok óta irányították az egész nemzet életét? Hogy Mózesre s a zsidó nemzet többi nagy vezéralakjára vezetendők vissza? Lehetséges-e, hogy egy egész nemzet, mely annyira hajlott a pártoskodásra és terheinek lerázására, s melyre oly súlyos terheket rótt volna az új törvény, minden ellenkezés nélkül, minden gyanakodás, minden kételkedés nélkül – mert

ennek sehol nyoma nincs – hitelt adott volna az ámítóknak, hogy kritikátlanul hajtotta volna meg fejét egy hihetetlenül merész szélhámos előtt s szavát egyetlen kételkedő hang nélkül Isten szózatának fogadta volna el?

A zsidó nép nemzeti hiúsága és a szentírás

Vagy talán a *nemzeti hiúság* hitette el a zsidókkal, hogy e könyvek, a zsidó nép legfőbb nemzeti kincse, isteni eredetűek? Igaz, hogy ezek a könyvek a zsidó nemzet kiválasztatását hirdetik és a zsidóságra nézve sok kitüntetőt tartalmaznak. Ugyanakkor azonban tele vannak a zsidó népre nézve legmegalázóbb részletekkel is, melyek a zsidó nép hiúságát okvetlenül érezhető módon sértették. Egész könyveknek úgy szólva főtárgya a zsidók hűtlenségének, megalázó vétkeinek, bálványozásának és erkölcstelenségének, hitehagyásának, szőszegéseinek s mindennemű becstelenségének ostorozása. A próféták és a történeti könyvek egyaránt leplezetlenül tárják föl a nemzet, köztisztületben álló ősatyáinak, Mózesnek, Dávidnak, a királyoknak és bírának, a papságnak s az írástudó osztálynak bűneit, jellemtelenségét, gyávaságát, házasságtöréseit, gyilkosságait s helyenként oly kíméletlenek a korholásban, oly szívtelen szigorral állítják pellengérré az egész népet, oly irtóztatóan lealázó, mondhatni a sárga földig lebecsmérlő kifejezésekkel sújtják az egész nemzetet, hogy annál megszégyenítőbbet képzelni sem lehet, s a mai nap hajunk szála is égnek mered, ha pl. Ezekiel egyik-másik ilyenemű korholó részletét olvassuk.

Szó sincs róla tehát, hogy a zsidók pusztá hiúságból tartották volna ennyire tiszteltben e könyveket. Ellenkezőleg, ha nincsenek meggyőződve azoknak felsőbb eredete- és értékéről, éppen nemzeti nagyravágyásuknál s érzékenységüknél fogva szembe kellett volna velük helyezkedniük.

A zsidók szentírása s a pogány népek szent könyvei

S éppen ebben a pontban különböznek a zsidók szentiratai a többi ókori népek ún. szentirataitól leglényegesebben. A Védák, Egyiptom régi iratai, a káld nemzeti ősirodalom emlékei, mind csupa lényeges ellentéte a szentírásnak: mindannyija csupa hízelgés, csupa szépitgetés, csupa fanatikus és fantasztikus istenítése a népnek, a királyoknak, a papoknak, akik számára, s esetleg akiknek megrendelésére írtak. Éppen ezért ezeknek a szent könyveknek csak a tudatlan néposztályok soraiban volt becsületük; a műveltebbek azonnal átlátták a szédelgést a hízelgés és emberistenítés ez alig leplezett meséiben.

Ezzel kerek ellentétben a zsidók a szentírással szemben kezdettől fogva bizonyos aggodalmas, csaknem féltékeny *tisztelettel* viseltettek, még pedig nemcsak a műveletlen tömeg, hanem éppen a nemzet legműveltebb fiai, azok is, kiket e könyvekhez semmiféle érdek nem fűzött. Vallási összejöveteleiken a szentírást oly sűrűn s oly szorgalmasan olvasgatták s magyarázták, hogy akárhányan szó szerint tudtak egész bibliai részleteket. A biblia egy példányát legszentebb helyükön: a szentek szentjében őrizték, hová halálbüntetés terhe alatt volt tiltva belépni másnak, mint egyszer egy évben a főpapnak. De ez sem tehetett hozzá, sem nem másíthatott meg semmit önhatalmúlág a szentíráson, mert hisz a szentírásnak számtalan példánya forgott közkezen; azok szerint bíraskodtak a bírák, kormányoztak a közigazgatási közegek, látták el az egészségügyet, s végezték szertartási funkcióikat a papok; s így minden újabb könyv hozzáfűzése csakis a *legnagyobb nyilvánossági jelleggel* s az egész nemzeti, illetve a kettészakadás után mindkét ország: Juda és Izrael *egész népének ellenőrzésével* mehetett végbe.

Ugyanezek a szempontok nemcsak új könyveknek régiek gyanánt való becsempészését, hanem minden némileg jelentékeny *szövegváltoztatást* és *toldást* (interpolációt) is teljesen kizárják.

Lehetetlen, hogy a hívő zsidóság az isteni eredetűeknek tartott szent könyveken önkényes toldás-foldásokat, változtatásokat, módosításokat megtűrt volna.

A történelmi lélektan és a szentírás

Azonban, ha mindettől eltekintünk is, ha a lehetetlent elfogadjuk is: miképp tehetnék fel, hogy az egész zsidóság oly csodásan megegyezett volna a tévedésben, miután ismeretes, hogy a zsidó nép egymásra féltékeny, egymással torzsalkodó törzsekre, sőt idővel *két különálló királyságra* szakadt, már jóval előbb, mint amely időbe a racionalizmus a szent könyvek eredetét teszi; s ezeknek érdekükben állt, hogy egymást a közös tradíciók sértetlen megőrzésében és minden toldaléktól ép fenntartásában ellenőrizzék?

A nép közt továbbá elszórva folyton ott kísértettek a *pogány Baal-kultusz prófétái és papjai*, kik halálos ellenségeiket, a zsidók Istenének papjait és írástudóit azonnal lehetetlenné tették volna, ha rájuk bizonyíthatják, hogy kritikátlanul s történelmi tudásuk ellenére mózesi, illetve ősrégi eredetűnek hirdetnek késői könyveket.

Azon kívül, midőn a zsidók a fogságból visszajöttek, tehát azon időben, melyben a racionalizmus szerint az ószövetségi könyveknek eredniük kellett, a zsidókkal állandóan szemben állt a zsidó és pogány vegyüleből származó *samariabeli népelem*, mely az őszidó hagyományok mindennemű megmásítását azonnal felhasználta volna a zsidók sokat hirdetett igazhitűségével szemben. Hogyan volt volna lehetséges, hogy a zsidóság ily körülmények között valami jött-ment iratra ráfoghatta volna, hogy ősrégi mózesi vagy isteni eredetű?

S végre nem szabad felejtünk, hogy az idők folyamán kivándorolt, s elszéledt zsidóság, az ún. *diaspora*, a zsidó nemzettől elszakadva is féltékenyen őrizte szent könyveit. Ennek szembeszökő példája, hogy a későbbi zsidósággal ellentétben akkor is szívósan ragaszkodott az összes szentkönyvekhez, midőn azok egy részét a zsidók a fogság és üldöztetés idejében elvesztették. Ezért jelentékenyen bővebb az ún. alexandriai szentirat-gyűjtemény (canon Alexandrinus) mint az ún. palesztinai gyűjtemény (canon Palaestinensis), melyet a fogságból való visszatérés után Ezdrás gyűjtetett össze. Annak jele ez, hogy az ősrégi szentirati könyvekre vonatkozó közmegegyezés mindenestre szintén igen régi eredetű volt, régebbi minden szétszóródásnál és kivándorlásnál – máskülönben érthetetlen volna, miként őrizték meg ugyanazon „szent” könyveket a különféle helyeken szétszórt zsidók – s így ama könyvek maguk is régebbiek, mint ahogy azokat a racionalisták eredeztetni szeretnék.

Sőt ellenőrizték a szentírást még a *pogány nemzetek* is: hiszen már a VIII. sz.-ban Kr. e. Tiglat-Pilezár Médországba, Zargon Ninivébe stb. vitték magukkal a zsidók szent könyveit s nem egy adatunk van rá, hogy a zsidó szent könyveket a pogányok, köztük pl. Cyrus is, ismerték.

Ennyi ellenőrzés mellett teljesen lehetetlen, hogy csalók és ámítók fércműveit Izrael bármely oknál fogva bálványozott nemzeti nagyságainak, egy Mózesnek, Dávidnak, Dánielnek nevével engedte volna összefűzni s az egész nép minden kételkedés nélkül ősrégi iratok gyanánt fogadta volna el, egész állami, társadalmi, családi, gazdasági és vallási életének törvénykönyvéül ismerte volna el azon könyveket, melyekről legkisebb utánjárásal is megtudhatta volna, hogy hamis vagy kétes eredetűek s melyek a nép legérzékenyebb oldalát: becsúgyát s más népekkel szemben a végletekig féltékeny nemzeti hiúságát oly végsőséges módon tették tűzpróbára.

A belső okok tanúsága

S végül ne feledjük a *belső okokat*, melyek magukban is megdöntik a racionalisták ellentétes irányú ún. belső érveit, a külső bizonyságokkal egybekötve pedig egyenesen döntő erejük.

Mi itt csak néhány példára szorítkozhatunk. Mózes könyvei pl. annyira tele vannak a legkülönbözőbb *egyiptomi viszonyok közeli ismeretének tanújeleivel*, hogy azokat más, későbbi időkben hamisító író soha oly hüen nem utánozhatta volna, főleg miután a palesztinai zsidóknak később az egyiptomi államérettel, vallással, topográfiával alig volt legkisebb összeköttetésük. Tudjuk pl., hogy az egyiptomi vallásnak három fő istensége volt: *Ra* az ég istene, *Isis* a föld istennője, *Osiris* az alvilág istene, kinek lakása a Nílus vize alatt volt; mindhárom képét sűrűn vésték kőbe, sziklába a pogány egyiptomiak. Ezeket szem előtt tartva megértjük, miért szövegezi a Mózes-féle törvény az Isten első parancsát nyilvánvaló vonatkozással az egyiptomiak három főbálványára így: „Idegen isteneid ne legyenek énelöttem, faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad, *sem arról, ami odafenn van, az égben, sem ami a földön van, sem arról, ami a víz alatt vagon.*” Maga ez a szövegezés az egyiptomi hittannak oly közel ismeretét s oly mesterkéletlen alkalmazását tartalmazza, mely feltétlenül magán viseli az eredetiség jellegét.

Más példa. Mózes könyvei az *egyiptomi* állapotokat, föld és néprajzi vonatkozásokat, mint közismerteket feltételezi és soha külön nem magyarázgatja; viszont a *palesztinai* viszonyokat folytonosan külön ismerteti, magyarázgatja, sőt megértésükre egyiptomi vagy Sinai-vidéki mozzanatok használ fel összehasonlítási pontok gyanánt, mint amelyeket ismereteseznek tart és feltételez. Annak nyilvánvaló bizonyossága ez, hogy egyidejű olvasói nem Palesztinában, hanem Egyiptomban, illetve a pusztában éltek, azaz hogy e könyvek csakugyan az egyiptomi fogság idejéből, tehát Mózes korából származnak. Így pl. Hebronról magyarázatképpen azt mondja Mózes könyve, hogy 7 évvel az egyiptomi Tanisz előtt épült; a Jordán völgyéről lelkesen hirdeti, hogy paradicsomi szépségű táj, olyanféle, úgymond, mint Segor vidéke; aminek csak akkor van értelme, ha olvasóinál feltételezhetette az egyiptomi Segor ismeretét, a Jordán völgyéét pedig nem. (L. bővebben *Székely István*, A szentírás apológiája, IV., V., VI. rész.)

Az ilyen példák magukban is elegendők arra, hogy az ószövetségi szentírás ősrégi eredetét oly mértékben tegyék biztossá, hogy ezzel szemben a racionalizmus felhozta hajszálvékonyosságú nyelvészeti vagy történeti nehézségek egyszerűen megsemmisülnek. Azt az igen divatos harcnevet pedig legyen szabad egyáltalán figyelmen kívül hagynunk, mely nem annyira tudományos érvekkel, mint inkább a hívő felfogás elferdítésével akarja ellenfelét nevetségessé tenni s mely például Häckel Ernőékkel a geocentrikus csillagászati felfogást a szentírásban foglalt isteni kinyilatkozásnak tartja s azt hiszi, hogy ugyanazon szentírás szerint nekünk az égboltozatot kékre festett, ezüst-csillagos deszkatákolmánynak kell képzelnünk. Ilyet a szentírás sehol sem tanít.

Az interpolációk kérdése. Az ószövetség változatlansága

Azonban azt felelhetné minderre valaki: megengedem, hogy Mózes és a többi ősatya kezéből tényleg maradtak ránk iratok; de kérdés: *nem változott-e meg e könyvek tartalma azóta?* Nem toldottak-foldottak-e hozzá illetéktelen kezek talán lényeges bővítéseket, interpolációkat?

Mi erre a kérdésre a felelet?

Mindenekelőtt bátran megengedhetjük, hogy néhány jelentéktelen változtatás a leírók és másolók hibájából könnyen becsúsztatott a szent könyvekbe. Az sincs kizárva, hogy egyes magyarázó széljegyzetek idők folytán tévedésből belekerülhettek a szent szövegbe. S végül

az is megengedhető, hogy idők folyamán egyes érthetlenné vált régebbi kifejezést újabbal pótolnak.

Ezeket a későbbi nyelvészeti változásokat a racionalizmus szereti a szent könyvek régisége, illetve változatlansága ellen állítani csatasorba; azonban nyilván jogtalanul, mert nyelvészeti újítások, az elavult kifejezéseknek újabbakkal való felcserélése s esetleges szélglosszáknak a szövegbe való becsúszása még nem bizonyíték a könyvek régisége ellen, főleg, ha az egyébként döntő érvek folytán ez magában is kétségtelen. Némely helyek fölött egyébként hívó részen is folyik még a tudományos vita, vajon ez vagy az a szó, mondat, számadat, név, kitétel az eredeti szövegkincshez sorolandó-e vagy pedig szövegromlás eredménye?

Azonban mindez csak lényegtelen, alaki különbségeket illet. Hogy dologi, lényeges változtatás, főleg a jelentőségteljes jövendölési részletekben, nem fordulhat elő, arról ugyanazon érvek kezdeskednek, melyek ama könyvek igaz címűségét biztosítják.

Mert ha a szent könyvek mint vallási, közigazgatási, bíraskodási és társadalmi törvénykönyvek vagy mint folytonos használatra szánt oktató és buzdító iratok mindjárt kezdettől fogva számtalan példányban terjedtek el a nép között; ha oly feltétlen, a mi felfogásaink szerint csaknem rajongó tisztelettel örökösödött sértetlenségük felett az egész nemzet, ha csaknem minden műveltebb izraelita egész részleteket tudott belőlük könyv nélkül; ha az izraelita gyermekkorától fogva késő vénségéig hetenkint olvasta, illetve hallgatta a bibliát; ha emellett gyűlölködő ellenségei, a zsidó földön tartózkodó babiloni papok és hellén írástudók, úgyszintén irigy ellenlábasaik, a samariai fél zsidók s az alexandriai felekezet a maga részéről is árgus-szemmel őrizték ellen: mindez nemcsak ama könyvek ősrégi eredetének és igaz címűségének tanúja, hanem még sokkal inkább tanúja és bizonyítéka azok változatlanságának és sértetlen fennmaradásának.

Ha el tudnók is képzelni mindemellett, hogy hamis könyveket mózesi eredetűvé avatott fel a nép, azt már el sem lehet gondolni, hogy szentnek hitt könyveinek megmásításába, meghamisításába országszerte egyszerre s ellenmondás nélkül beleegyezett volna.

S különös fokban áll ez a ránk nézve itt egyedül fontos messiási jövendölésekről, melyek kétszeresen voltak a zsidó nép részéről tiszteletnek és lelkes szeretetnek, ellenséges részről irigy féltékenységnek tárgya. Az interpoláció feltevése sokkal lehetetlenebb tehát, mint magának az eredeti csalásnak feltevése.

Ennyit röviden az interpoláció kérdéséről; a részletkérdések a végtelenbe vezetnének.

Nehézségek és ellenvetések

Hogy a racionalista okoskodások vajmi gyakran üres szóharcot jelentenek s közelebbi vizsgálódásra, egy-egy újabb felfedezés alapján rendszerint éppen az ellenkezőt, a hagyományos felfogást igazolják, annak néhány példáját már előző fejezetünkben is láttuk. Amit pl. Renan Dánielről mond, annak éppen a kerek ellentéte lett bizonyossá az újabb kutatások szerint. A támadás azonban így is folytonosan megújul. Hogy azonban minden törekvésük dacára ellenfeleink nem igen találnak komoly, megoldhatatlan nehézséget vagy ellenérvet, onnan is látható, hogy még mindig új és új utakat keresnek a szentírás történeti értékének megdöntésére s egyetlenegy magyarázatban sem egyeznek meg. Ezeket az önkényes és egymással ellenkező utakat egyenkint fürkészni kissé hosszadalmas és hálátlan munka volna s addig semmi esetre sem sürgetős, míg ellenfeleink a mi pozitív érveinket, a történelmi és lélektani érveket meg nem döntötték.

Itt azonban legalább egy fontosabb ellenvetést nem mellőzhetünk: azt, amellyel legtöbb port vert fel a racionalizmus a közel múltban.

Ez az ún. bábel-bibel-kérdés.

Az óbabiloni leletek. Bábel-Bibel

Delitzsch Frigyes, zsidó eredetű protestáns író, az óbabiloni leletekre s nevezetesen Hamurabi király törvényoszlopára utalva, végső csapást akart az ószövetségi könyvekre mérni, melyek szerinte nem lehetnek Isten sugallta kinyilatkoztatási könyvek, hanem egyszerű plágiumok az óbabiloni irodalomból.

Ma ezen a téren is lemondott már a racionalizmus a győzelem reményéről s egy bonni protestáns hittudós, *König Eduárd* egyetemi tanár az egész vita folyásának leírását a „*Neue Kirchliche Zeitschrift*”-ben joggal foglalhatta össze e szóban: „Auf den Trümmern von Bibel-Babel ...” (Bibel-Bábel romjain.)

Amit még csak nemrég oly hangosan hirdettek, hogy a Hamurabi- (vagy tán helyesebben Hamurapi-) emlék felfedezése a biblia őskönyveire halálos döfést mért, azt ma már kijózanodottan visszavonják azok, akik meg szoktak hajolni a tények előtt.

Mózes és Hamurabi

Nézzünk csak ennek a kérdésnek – mintegy példaképpen – közelebbről a szemébe.

„Mózes isteni tekintélyre hivatkozva törvényeket állít föl, melyeket Óbabilonban sok idővel Mózes előtt már Hamurabi király köbe vésetett: tehát az egész mózesi törvény isteni eredete mese s ezzel Mózes szereplése e törvények leírásában több, mint valószínűtlen.” Ez a szóban forgó támadás főellenvetése. Most már mi igaz ebből?

Ha két törvénykönyv feltűnően egyezik, két eset foroghat fenn: vagy egyik a másiknak utánzása, vagy mindkettő egy közös harmadik forrásból ered. Mindkét esetet föltehetjük a Hamurabi-Mózes-kérdésben, anélkül, hogy a mózesi könyvek mózesi és közvetve isteni eredetét ki kellene zárunk.

Mindenekelőtt mi a nehézség abban, ha Mózes tényleg fölhasználta törvénykönyve megírásában a babiloni törvénykezést? Nem alkalmazkodhatik-e Isten az emberi természethez s nem emelhet-e isteni törvény erejére olyan egyébként is okos és célszerű intézkedéseket, melyek már eddig is használatban voltak ugyan, de csak mint emberi törvények? Az írás maga mondja, hogy Mózes ifjúkorában teljes 40 évet töltött a midianiták földjén, azaz a Sínai-félszigeten.

Már pedig itt is, mint az egész egykori babiloni főnnhatóság területén, a babiloni törvénykezés alapján bizonyos babiloni szellemű népjog és szokásjog fejlődött. Annyira telítve volt akkor még babiloni elemekkel a levegő, hogy pl. Szíriában, Mózes korában is a babiloni nyelv volt a hivatalos nyelv, melyen a szír kiskirályok uraikkal, az egyiptomi fáraókkal leveleztek; a tell-el-amarnai ásatások szintén babiloni nyelvű egyiptomi levelezést juttattak napvilágra úgy 100 évvel a Mózes előtti időkből. Még Jeruzsálem neve is babiloni eredetű (Uru-Szalim béke városa).

Eszerint Mózesnek is ismernie kellett a babiloni törvények alapján fejlődött nemzetközi szemita szokásjogot. De ugyan következik-e már most ebből, hogy akár mint önálló, akár mint Istentől küldött államalapító nem alkothatott ugyanezen babiloni népjog tekintetbe vételével új és önálló tekintélyű zsidó nemzeti jogot? Következik-e a Mózes és Hamurabi törvény közt fennforgó hasonlatosságból, hogy Mózes ilyen törvényeket nem alkothatott, nem hirdethetett ki, mint a zsidókra nézve kötelező állami törvényeket? Következik-e, hogy az egész mózesi törvény későbbi hamisítvány, babiloni eredetű csempészet, melyre csak késői korok vállalkozhattak?

Az egészből tehát legföljebb csak az következik, hogy Mózes törvényei Hammurabi törvényeit, vagy tán helyesebben a babiloni eredetű tényleges népjogot vették némi alapul és kiindulópontul; de hogy már most ezek a törvények ama hasonlóság miatt nem nyerhettek

önálló törvényjellegét s a zsidótörvények nem származhattak valóban Mózesről, ebből még sehogyan sem következik.

Pedig még ennyi engedményt sem kell tennünk. Nem hivatkozhatunk-e teljes joggal bizonyos ősrégi, általános szokásjogra, mely részben a természeti törvényből, részben a közös őskinyilatkoztatás maradványaiból eredhetett s melynek egymástól független leszármazottja lehet úgy a babiloni autokratikus államjogi és közjogi kodifikáció, mint vele párhuzamban a patriarkális jognak theokratikus joggá emelése a mózesi törvénykönyv által?

A lényeges különbség Mózes és Hamurabi között

De ne feledjük végül azt sem, hogy az a bizonyos sokat hánytorgatott hasonlatosság Mózes és Hamurabi törvényei között távolról sem oly nagy és jelentékeny, mint azt a Babel-Bibel-vita rendezői első mámorukban megálmodták. A hasonlóság mindenekelőtt külsőségekre vonatkozik, melyeknek azon kívül egyéb magyarázó okuk is akad; belsőképp ellenkezőleg a két törvénykönyv között lényeges a különbség. Mózes igen sokban eltér Hamurabitól, még pedig mindannyiszor a maga előnyére. Hamurabi emberi művet alkotott, Mózes isteni vezetés alatt megtisztította azt s istenivé változtatta. *Nikel* breslauer tanár hat pontba foglalja e különbségeket:

1. A mózesi törvény az Isten előtti számadást és felelősséget veszi alapul, – Hamurabi kódexe vallásos alap nélkül való, bárha a bevezetés néhány babiloni istenséget hív segítségül.

2. Hamurabi csak a külső jogviszonyokat szabályozza, – Mózes törvénykönyve elhat a belső emberig: a szív megszenteléséig s még a „megkívánásra” is külön tilalmakat állít föl.

3. Hamurabinál sok szó esik jogról és igazságról, – Mózes humánus törvénykezésével szemben, mely a jogon és igazságon kívül szeretetet és kegyességet is hirdet. Hamurabinál hiába keresnénk oly nemes törvényeket, minők a Mózeséi az adósság elengedéséről, a rabszolgák, szegények, özvegyek, árvák, vándorlók védelméről.

4. Mózes az egyesek vagyoni túltengésének veszedelmes voltát előrelátva, pontosan körülhatárolt földgazdasági és társadalmi intézkedésekkel szabályozza a vagyonszerzési jogot, – Hamurabinak ily fajta profilaktus szociális érzéke egyáltalában nincs.

5. Hamurabi bőven tárgyalja a templomi prostituáltak jogi viszonyait, – Mózesnél erről az undok intézményről szó sem lehet.

6. Hamurabi törvényei nem egyszer zsarnokiak, – Mózes, jobban: a Mózes könyvében foglalt, magasabb törvények hasonlíthatatlanul méltányosabbak. Így pl. Hamurabi 34. o. büntényre szab halálbüntetést, mellyel szemben az ószövetségi törvény enyhébb büntetést ír elő s e 34. közt nem egy „föbenjáró” vétség valósággal apró-cseprő kicsiség.

Mózes fölfogásában az emberi életnek jelentékeny mértékben több az értéke, mint az óbabiloni fejedelem szemében.¹

„Bibel-Bábel romjain”

A Hamurabi-leletek ilyképpen nemcsak hogy nem döntik meg Mózes könyveibe vetett hitünket, hanem ellenkezőleg annyira megerősítik, mint kevés újabb kori lelet. Éppen ezek a kőbe vésett ezredéves följegyzések szolgáltatják az egyik legerősebb bizonyosságot amellyel, hogy amit Mózes a világ eredetéről s az emberiség őstörténetéről följegyzett, az őskinyilatkoztatás maradványaként szivárgott át nemzedékről nemzedékre a különféle ókori népek kebelében s bárha helyenkint emberi toldalék és torzítás ki is forgatta eredeti

¹ Dr. J. Nikel, *Das Alte Testament im Lichte der altorientalischen Forschungen*, II. Moses und sein Werk.. (Münster W. (1909) 31 s. k. o.)

tisztaságából, alapeszméiben megmaradt még sokáig, évezredek át. Megmaradt kőbe vésve, sziklába ékítve. És négyezer esztendő múlva is rendületlenül hirdetik Babilon oszlopos kőmonumentumai, mint tesz tanúságot Mózes és az ószövetség mellett a legalább 500 évvel idősebb Hamurabi és az őshagyomány.

Ami pedig az óbabiloni és egyéb ősrégi történetírásnak a zsidók *történeti* könyveihez való viszonyát illeti, legyen elég *Bezold* Károly ítéletére hivatkoznom, ki az asszír babiloni irodalom kiváló ismerője, s ki azt vallja, hogy azok a történelmi följegyzések, melyeket az asszír-babiloni irodalomban találunk, mind összevéve még csak a kezdetén sem állnak semmi néven nevezendő történelemtudománynak.² A szkeptikus *Meyer* Eduárd szerint: „Az ótestamentum jelentései Dávidról egész tartalmukkal megdönthetetlenül igazolják, hogy maguknak a jelzett eseményeknek korából származnak”. Majd így folytatja: „Egyenesen bámulatos, mint volt akkoriban ilyenmű történeti irodalom Izraelben lehetséges. Ez az irodalom messze túlszárnyalja mindazt, amit egyébként az ókor keleti népeinek, történetírásáról tudunk, túlszárnyalja a babiloniak, asszírok és egyiptomiak száraz, hivatalos évkönyveit, az egyiptomi irodalom mesékkel átszótt regénytörténelmét... Ez a (zsidó) történelem igazi történelem, ... melynek csakis görög talajon van analogonja; a görög kultúrával egyes-egyedül a zsidó kultúra állítható egy sorba mint szellemileg egyenrangú alkotás”.³

A Babel-Bibel-vita ezek szerint csak annak a racionalista harcmódnak jellemző példája, mely minden halovány, áttetsző árnyból korszakalkotó argumentumot akar alkotni, mígnem egy-két évtized leforgásával maga is megvallja, hogy romba dőlt minden okoskodása s kénytelen új hipotéziseket keresni, miközben a hívő fölfogás győztesen halad el a *romok* mellett s a százszoros tapasztalaton okulva csak mosolyogni tud az egyre megújuló küzdelem közepett. Az örökké változatlan igazság önérzetének s a tízévenként színt változtató kapkodásnak, az igazság árán való modernkedésnek harca ez.

Az ószövetségi könyvek vezérgondolata

Sajátságos dolog – különös véletlen, vagy ha tetszik, a Gondviselés föltűnő intézkedése, – hogy Krisztus isteni küldetésének egyik legmeggyőzőbb argumentumát épen az az ószövetségi szentírás alkotja, mely a kereszténység első és legelkeseredettebb ellenségeinek, a zsidóknak, féltékenyen őrzött nemzeti kincse volt s vallásának középpontja a mai napig. A zsidóság az ismert szó szerint ebben is árnyéka a kereszténységnek: ellentéte, de amely pusztán létevel is folytonosan tanúságot tesz a fény közellétéről, a kereszténységről.

Az ószövetségi könyveknek úgy szólva minden oldalán, mint vörös fonál húzódik végig a vágyakozás a várva-várt nagy szabadító után, kiről a próféták zengtek, kit Izrael legmélyebb meggyőződése szerint Isten az emberi lét kezdetén ígért meg a bukott világnak. Ez a vágy az egész ószövetségi szentírás alapérzete, alapgondolata.

Innen érthető, hogy akik ennek a nagy szabadítónak isteni küldetéséről tudni nem akarnak, ezeket a könyveket oly hévvel támadják, mely másnemű irodalmi termékeknél ennyi bizonyítékkal szemben érthetetlen volna.

Aki azonban nem a kényelmes vagy kényelmetlen következmények szerint irányítja tudományos vizsgálódását, az e könyvek értékében nem kételkedhetik, s az ilyent e könyvek biztonnal oda fogják majd vezetni ahhoz a názáreti Jézushoz, kinek csodálatos egyezése az ószövetségi könyvekben vázolt Isten-ígérte messiásalakkal Fülöpöt mindjárt első

² Die Kultur der Gegenwart, I. 7 (1906) 41. l.

³ Die Israeliten und ihre Nachbarn (1906) 484. s k. l.

találkozásakor ama nagy jelentőségű vallomásra ragadta: „Kiről Mózes írt a törvényben, s a próféták, megtaláltuk a názáreti Jézusban, József fiában” (Jn 1,45).

IV. Az újszövetségi könyvek eredete

Midőn az újszövetségi könyvek tudományos értékének kérdésére áttérünk, nem szükség újból hangoztatnunk, hogy e kérdéstől egész megindítandó érvelésünkre nézve kimondhatatlanul sok függ.

Az evangéliumok hitele két sarkalatos kérdésen fordul meg: 1. hogy igazán azoktól a szerzőktől, Krisztus kortársaitól származnak-e, úgy ahogy ma ismerjük őket? és 2. hogy ha tényleg Mátétól, Márktól, Lukácstól, Jánostól valók: ez a Máté, ez a Márk, ez a Lukács és János megérdemlik-e, hogy műveiket történelmi forrásműveknek tekintsük és hitelt tulajdonítsunk nekik?

Feleljünk meg mindenekelőtt az első kérdésre: *igazcímű-e* a 4 evangélium, mely ma kezünkben van? Azaz csakugyan, bizonyíthatólag ama kor s ama szerzők terméke-e, mint ahogy azt az egyház kétezer év óta hirdeti?

Az evangéliumok eredeti példányai

Bizonyításunk talán akkor volna legegyszerűbb, ha maguk az eredeti példányok volnának meg kezünkben, melyeket maguk az evangélisták készítettek s melyekről esetleg merőben régészeti szempontokból ki lehetne mutatni, hogy azon időkből erednek, melyekbe mi helyezzük eredetüket. Ez azonban lehetetlen: abból a korból eredeti írott emlékeink egyáltalában nincsenek; még pedig azért nem, mert akkoriban az emberek rendszerint a papiruszcserje hosszmeteszű rétegeire, tehát végtelenül gyöngye, törékeny és porladozó anyagra, úgy szólva rostokra írtak, melyek roppant hamar elpusztultak volna akkor is, ha nincsenek annyira használatban, mint a kereszténység szent könyvei, melyeket kezdettől fogva sűrűn használtak a hívők. (Hiszen már Szent Pál azt az utasítást adja leveleiben, hogy az apostoli írásokat az egyes hitközségek egymás közt szorgalmasan körözzék.) Ha újabban mégis fölfedeztek néhány több ezeréves papiruszt, ennek az a magyarázata, hogy a szóban forgó papiruszok véletlenül teljesen elzárt és abszolút száraz helyeken rejtettek mindez ideig, s így ha megküzdhetek a hallatlanul hosszú idő behatásaival, ebben páratlan kivételt képeznek.

Érthető tehát, hogy az evangéliumok eredeti papirusz-példányai főleg a sűrű használat folytán csakhamar elkoptak, elkallódtak, eltörttek, elrongyolódtak. Később a pergament jött használatba, ez a juh- vagy kecskebőrből mésszel preparált tartós íróanyag; s ebből a korból már vannak is eredeti, ősrégi kéziratok. Számuk nagy; csupán a görög nyelven, azaz a legtöbb újszövetségi könyv eredeti nyelvén írt kéziratok száma jóval meghaladja a 2300-at. S ez annál többet jelent, mert semmi más ókori történelmi forrásmű ekkora számú s ily különféle helyen s időben készült kéziratot nem mutat föl; sőt legtöbbje a szentírást e pontban távolról sem közelíti meg. Míg pl. Julius Caesar történelmi műveinek legidősebb példányai a IX. és X. századból valók, míg Tacitus művei a IX., X. és XI.-be, Herodoté a X.-be stb. nyúlnak vissza, addig az összes evangéliumok két legrégebbi teljes kézírata a IV. sz.-ból, sőt talán még a III.-ból ered: az egyik a Codex Vaticanus Rómában, a másik a Codex Sinaiticus Szentpétervárott, melyet Tischendorf 1844-ben történetesen fedezett föl egy skizmatikus kolostorban a tűzelőkosár fenekén. Az V. és VI. századból pedig már egész sor kéziratunk van s e kéziratok helyrajzilag eloszlanak az egész akkori művelt világra, amiből magából is következik, hogy az evangéliumok eredetije már jóval e kéziratok készítése előtt vált közkinccsé.

De e kéziratok szintén csak legföljebb a III.-ik századba vezetnek vissza bennünket. Már most honnan tudjuk, hogy vajon igazán a Krisztus századából eredtek-e?

Az ősrégi fordítások

Az evangéliumok ősrégi, első századbeli eredetét mindenekelőtt az *ősrégi* fordítások teszik kétségtelenné.

Biztos tudomásunk van pl. a II. században készült *szír* fordításról, melynek alapján készült az ún. „hű” (pesitta) fordítás. De ép úgy lefordították az evangéliumokat már a III., sőt valószínűleg már a II. században az egyiptomiak: így jött létre a kopt fordítás Dél-Egyiptomban s az ún. szahidi szöveg Észak-Egyiptomban. Érdekes, hogy éppen a szír és egyiptomi fordításnak vannak ily régi nyomai, holott éppen Szíriában, és Egyiptomban folytak az első századokban leghevesebben a hitvitázó harcok a katolikusok és gnosztikusok között, kiknek elsőrangú érdeke volt, hogy ellenőrizzék a katolikusokat a szentiratok hűség megőrzésében.

De már a II. sz. elejéről, tehát nagyon hamar az apostolok halála utáni időkből is van fordításról tudomásunk; ebből az időből származik az *Itala*, az ősrégi latin fordítás, mely a későbbi Vulgátának alapját képezi s melyet már a II. sz.-ban általánosan használtak nemcsak Rómában és Itáliában, hanem Galliában és Észak-Afrikában is. S végül ott van ugyancsak a II. sz.-ban, úgy hetven évvel az utolsó evangélista halála után a 4 evangéliumnak ún. harmóniája, az evangélium összehasonlítása, a Diatessaron, melyet a katolikus egyház egyik ellensége, az enkratita eretnecség alapítója, *Tacián* állított össze.

Mindezek oly irodalomtörténeti tények, melyeket senki sem tagad; még leghevesebb ellenfeleink sem vonhatják kétségbe, hogy a II. sz. első felében már az egész egyházban mindenfelé ismerték, fordították s másolták az evangéliumokat, mint szent iratokat s tiszteletben tartották, mint a kereszténység hiteles okmánytárát, forrásműveit.

Mi lehetett ennek a szorgalmas fordító, másoló munkának, ennek a tiszteletnek oka, ha nem az a biztos meggyőződés, hogy e könyvek valóban Krisztus meghitt barátainak följegyzéseit s hiteles tanúságtételét tartalmazzák?

Az evangéliumok idézése az egyház ősirodalmában

Az ősrégi evangéliumfordítások tanúságán kívül mintegy a kézzelfoghatóságig igazolják tételünket az első századokból fennmaradt keresztény és nem-keresztény, katolikus és nem-katolikus tanúbizonyosságok. A szentatyák, beleszámítva az apostoli atyákat, az evangéliumokat bámulatosan sűrűn idézik; így Szent *Ágoston* (+430) műveiben Lagarde 13.000 ószövetségi és 29.000 újszövetségi idézetet számlált meg. De már *Irén* püspök, ki kb. 180–202-ig kormányozta a lyoni egyházmegyét, jóval több, mint 100 helyen idézi a négy evangéliumot, még pedig mint Istentől sugalmazott szentírást s idézeteinek szövege tökéletesen megegyez azon szentírási szöveggel, melyet akár a IV. és V. századbéli kéziratok, akár ma is közkézen forgó szentírási kiadásaink tartalmaznak. Sőt Irén már örvendezve szögezi le a tényt is, hogy a *korabeli eretnekek*, névleg a gnosztikusok is tanúságot tesznek a négy evangélium mellett, s hogy ez által az evangéliumok apostoli eredetének kérdése örök időkre tisztázva és biztosítva van.

Az evangéliumok a legrégebbi eretnekeknél

Ez utóbbi gondolattal Irenaeus maga újabb fontos bizonyítékra hívja föl figyelmünket. A gnosztikusok, ezek a második századbeli racionalisták, félig pogány, félig keresztény tanait a katolikusokkal szemben az evangéliumokból akarták bizonyítani s e célból sűrűn idézik azokat.

Ezekből a ma is fennmaradt idézetekből három dolog világos:

1. hogy a szentírási szöveg azóta, tehát 120 óta, midőn *Basilides* írt, vagy 140 óta, midőn *Marcion* és *Valentin* írtak, mind a mai napig meg nem változott, meg nem másított;

2. hogy már a második század első felében barát és ellenfél meg volt győződve az evangéliumok régebbi eredetéről;

3. hogy barát és ellenfél a kétségbevonhatatlanságig bizonyosnak tartotta az evangéliumok apostoli eredetét, mert különben nem hivatkoztak volna úgy a katolikusok, mint ellenfeleik az evangéliumokra, mint végleg döntő, fellebbezést nem tűrő, föltétlen tekintélyű iratokra, a keresztény tanoknak hivatalos, okmányyszerű forrásaira. Ha az evangéliumok apostoli eredete bármely kétséget megtűrt volna, akkor vagy a katolikusok vagy a gnosztikusok bizonyosan fölvetették volna ezt a kétséget, mert ellenfelük kényelmetlen érvelését ezzel leghathatósabbán meggyengítették volna.

Fontos körülmény az is, hogy a 120 és 160 közt föllépő *pogány és zsidó keresztényellenes írók*, pl. *Celsus*, kik minden lehető vádat, ferdítést, gyanúsítást összehordanak a kereszténység s névleg az evangéliumokban elbeszélte események ellen, soha egy betűvel kétségbe nem vonják az evangéliumok apostoli eredetét.

Mindez kétségtelen tényként igazolja azt, hogy evangéliumaink valóban Jézus közvetlen tanítványaitól: az apostoloktól s ezeknek segítőtársaitól erednek.

Az evangéliumok a legrégebbi egyházatyáknál

De már a II. század legelejéről, tehát csak néhány évvel az utolsó evangélium létrejötte után ugyanily egyöntetűséggel idézik az evangéliumokat a legrégebbi egyházi írók és apologéták, részben az *apostolok személyes barátai és tanítványai*. Így hierápoliszi *Papias*, *Quadratus*, antiochiai *Ignác* püspök, ki 107-ben szenvedett a római amphitheatrumban vértanúi halált s 7 máig fönnmaradt, kétségtelenül tőle származó levelében sűrűn él az evangéliumi szövegekkel. Így az ismeretlen szerzőtől (Kr. u. 100 körül) eredt *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων*, azaz „a 12 apostol tana” is, mely az evangéliumokat használja. Hogy az egyik legrégebbet, Márkot nem ismeri, teljesen érthető onnan, hogy Márk elsősorban a *római keresztények* számára készült, míg a Didaché Szíriában vagy talán Egyiptomban eredt, hol mind a négy evangélium akkor még nem volt elterjedve, másrészt az evangéliumok bizonyos külön-külön terjedtek s még nem mindenütt voltak egybegyűjtve használatban.

Hogy némi ízelítőül néhány példával szolgáljunk, a ma is kezünk közt forgó *Máté-szöveget Római Kelemen*, a 4-ik pápa, aki kb. 88–97-ig ült Péter székén, egyetlen levelében 3–4-szer idézi; az ún. *Barnabás-levél*, mely talán 90-ben, esetleg 100-ban íratott, szintén 3–4-szer; *Polikárp* szmirnai püspök levele 6-szor, Antiochiai *Ignác* 7–8-szor.

János evangéliumát Szent Irenaeus 88-szor idézi s egyenesen azt állítja róla, hogy János a tanítvány írta, ugyanaz, ki az utolsó vacsorán Krisztus kebelén feküdt; sőt hozzáteszi, hogy ő ezt mesterétől: Polikárp püspöktől tudja, ki viszont Szent János apostol tanítványa volt, s Márk Aurél alatt szenvedett vértanúságot. De már *Római Kelemen* is idézi ugyanazon evangéliumot az első század végén, tehát mikor még János apostol, a szerző élt; Antiochiai *Ignác* 107 körül 6-szor, a *Diognét-levél* 1-szer, 150 körül *Hermas* 1-szer, *Jusztin* a bölcslő ugyanakkor legalább 5-ször, *Athenagoras* 3-szor; a II. század legelején a Krisztus-gúnyoló *Celsus* néhányszor; a II. századbéli eretnekek közül *Tacián* 4-szer, *Valentin* 4-szer, *Theodot* 29-szer, 200 körül Alexandriai *Kelemen* 123-szor, ugyanakkor az eretnek *Tertullian* 200-szor idézi vagy használja föl nyilvánvalólag Szent János evangéliumát. Ezeknek szemében tehát a mi 4 evangéliumunk minden kétségen felülálló történeti kútforrás, melynek hitelességét az apostolok korának egész keresztény nemzedéke támogatja.

E tanúságok súlya

Ezen idézetek szerint a kereszténység az egész akkori világban: Frígiában éppúgy, mint Lyonban, Szíriában mint Egyiptomban, Rómában és Korinthusban, Észak-Afrikában és Antiochiában, Palesztinában és Athénben már a legelső századokban teljes egyértelműséggel az apostoloknak, illetve azok kísérőinek tulajdonította a négy evangéliumot. S tette ezt anélkül, hogy az apostoloknak számos akkor még élő tanítványa, aki pedig az apostolok működéséről közvetlen közletről volt értesülve, egyetlenegy szóval is fölszólalt volna ellene; tette ezt anélkül, hogy ellenmondástól az akkoriban oly divatos felekezetieskedés vagy a nagyszámú pogány és zsidó hitvitázó részéről legkevésbé is kellett volna tartania.

Az evangéliumok igaz címűsége mellett tehát oly számos és erős bizonyíték hadakozik, mint a világirodalom egyetlenegy történeti forrástára mellett sem.

A modern racionalizmusnak ezzel szemben minden leleményessége abban merül ki, hogy úgynevezett „belső okokat” hord össze, melyekkel a szentírás mellett hadakozó érveket és tanúságokat más oldalról: belső valószínűségek szempontjaiból igyekszik meghazudtolni. Arra azonban egyetlenegy racionalista sem mert még eleddig vállalkozni, hogy magukat a tanúkat és tanúságtételeket tagadja. Nevetséges is volna: az ilyennek egyszerűen a napot kellene letagadnia az égről.

Az ilyennek azt kellene föltennie, hogy ez a nagyszámú s az akkori világ legkülönbözőbb tájain élő író valami hallatlanul ügyes rafinériával s eddig soha föl nem derített módon összebeszélte, hogy az egész világot orrán fogva vezesse. A megszámlálhatatlan egykorú keresztény vagy pogány író szintén mind hallgatagon részt vett volna a csalásban, amennyiben soha egyetlen szóval sem emelt óvást a nyilvánvaló valótlanágokkal szemben. Azon kívül el kellene fogadnia azt is, hogy ezt a fáradságos és nyaktörő világámítási kísérletet az illetők minden érdek s a haszon minden reménye nélkül tették meg. Mert hiszen földi előnnyel nem járt az ámítás, ellenkezőleg tanúinknak nagy része, mint Római Kelemen, Ignác, Polikárp, Jusztin, Irenaeus, vértanúhalállal pecsételték meg tanúskodásukat. Végére is nehéz föltennie, hogy az egész keresztény őskor csupa merő szélhámusból állt, kik hozzá még a legnagyobb kedélynyugalommal mentek tűz- és kínhalálba olyasmért, aminek biztosságán kételkedtek. Ha Irén püspök vértanú idejében a Szent János evangéliumát nem ismerte volna a világ s nem ismerte volna el Szent János evangéliumának, lehetetlen, hogy Irén oly bátor önbizalommal merete volna ezt a nyilvánvaló hamisságot világgá kürtölni, mert hiszen minden iskolás gyerek, minden útszéli gyümölcsárus megcáfolhatta volna; s annál inkább kellett volna ellenmondástól tartania, mert akkor már számos eretnek, zsidó és pogány hitvitázó leste az alkalmat, hogy az egyház íróit a művelt közönség előtt tekintélyétől megfossza. Aki tehát tagadásba venné az első századok egyhangú és sűrű tanúságtételét az evangéliumok igazcíműsége mellett, annak egyben az egész keresztény ókori irodalmat le kellene tagadnia, csalónak és ámítónak kellene tartania úgy szólva az egész világot két-három évszázadon át.

A kódogmatika tanúságtétele

Hátra volnának még a keresztény őskori katakombáknak, a holtak birodalmának kőbevésett tanúságai, a „kódogmatika” ott az őskeresztény földalatti temetőhelyeken. Már a II. század katakombáinak képein egész sor oly jelenetet látunk megörökítve, melyek egyes evangélistáknál vannak elbeszélve s melyek úgy szólva ókori illusztrációk az evangéliumokhoz. Annál jelentősebb körülmény ez, mert az akkoriban szintén elterjedt, sőt részben az egyháztól is szívesen megtűrt, de el nem ismert apokrifek (álevangéliumok s egyéb vallásos könyvek) elbeszélte jelenetekből egyetlen egyet sem találunk a katakombák képsorozatain megörökítve.

Az egyenes tanúságok

Mindezekkel csak az indirekt bizonyítékokat érintettük. Hátra vannak még az egyenes bizonyítékok: az első századok íróinak *egyenes tanúskodása* a felől, hogy az evangéliumok azoktól erednek, kiknek nevét viselik.

Ilyen tanúság pedig már az első századokban szintén igen sok van. Papiast és Irént már ismételtelen említettük. Fölsorolásuk azonban e helyütt céltalan volna, mert hiszen ezeket ellenfeleink a racionalisták sem vonták soha kétségbe. Azért csak két egyenes tanúságtételt említünk föl: a *legrégebbit* és a *legvilágosabbat*.

Az egyik oly régi, mint az utolsó evangélium maga: maguk az első keresztények, János apostol tanítványai és ismerősei, mindjárt ott a negyedik evangélium végén mintegy rövid utószóban csatolták hozzá az evangéliumhoz saját tanúságtételüket, mellyel azt a maguk részükről is hitelesítették. Az utolsó sorokban, hol nyilvánvalóan János apostolról van szó, bevégződik az evangélium elbeszélő része; mire nyilván idegen kezektől az említett hitelesítő mondat következik: „Ez az a tanítvány, ki bizonytságot teszen ezekről és ezeket írta; és tudjuk hogy igaz az ő bizonytsága” (Jn 21,24).

Íme a *legrégebbit* egyenes tanúság. Hogy tűrhette volna a keresztény őskor, mondjuk mindjárt a II-ik század első felében ezt a hozzátételt, ha nincs meggyőződve a benne foglalt bizonytságtétel igazságáról?

A másik, a *legvilágosabb* tanúbizonyosság az ún. *Muratori-féle töredék* Kr. u. kb. 150-ből. Muratori kanonok 1740-ben a milánói könyvtárban ősrégi kéziratot fedezett föl. Ő maga távolról sem sejtette a lelet roppant jelentőségét, inkább csak kuriózum gyanánt tette közzé. Ez a töredék a legnagyobb körülményességgel sorolja föl az újszövetségi könyveket s főleg az evangéliumoknál legjobb tudása szerint bőven beszámol azok eredésinek körülményeiről. Ha minden adatát nem vagyunk is kötelesek igaznak venni, a lényegben: az evangéliumok szerzőinek kérdésében a töredék szerzője bizonyítással csak korának közmeggyőződését adhatta vissza. Így pl. a negyedik evangéliumról azt mondja, hogy János, a tanítvány írta, még pedig tanítványtársainak buzdítására, miután háromnapos, megfontolási időt kért. Hogy ez az utóbbi adat – a háromnapos megfontolási idő stb. – megbízható-e, nem kutatjuk; tény azonban, hogy a 4-ik evangéliumot határozottan János apostolnak tulajdonítja s fel nem tehető, hogy ily általános érdekű fontos kérdésben más felfogást valljon, mint aminőt korának közvéleménye vallott. Már most mily korból való e töredék? Megmondja azon részlete, melyben azt említi, hogy „Pius pápa” „minap” (nuper-rime) uralkodott. Ez a Pius pápa csak I. Pius lehetett, mert II. Pius csak 1458-ban lépett trónra; I. Pius pedig 140-155-ig ült Péter székén; a Muratori-töredék tehát 150-tájt eredt. Ebben az időben tehát az evangéliumok apostoli eredete közmeggyőződés volt.

A belső érvek

S végre hátra vannak még az úgynevezett belső érvek, melyeknek méltatásában azonban a lehető legrövidebbre kell szorítkoznunk.

Csak egy-két példát lássunk.

Tudvalevő dolog, hogy a népek életében semmi sem oly változékony és ingatag, mint a pénzürtékek, az adók s az árucikkek árai. Az adó és az árucikkek ára rendszerint emelkedőben van, a pénz értéke pedig egyre alábbszáll. A mi pénzünknek még 2–300 év előtt 10–15-ször akkora volt az értéke, mint tíz év előtt, a mai értékekről nem is szólva.

Zsidó-országban Jézus idejében három teljesen különböző pénznem volt egyszerre használatban. A római államadókat a *dénárral* (1 frank) kellett fizetni; ugyancsak a dénár szolgált kereskedelmi pénzüln is kül- és belföldön egyaránt. Az alárendelt fejedelmek udvartartása, úgyszintén a vámosok és pénzváltók a görög nagy pénzeket használták: a *mnát*

(60 fr.) és *talentumot* (5000–8000 fr.). Végül a zsidó nemzeti pénzre, az elég ritka *sekelre* is szükség volt; ezzel kellett befizetni a szintén görög *drachmában* számított nemzeti templomadót. Ennek a bonyodalmas pénznem-szabályozásnak már most egy csapásra örökre véget vetett Jeruzsálem pusztulása Kr. u. 70-ben. Más pénznem, más adó, más áralakulások léptek életbe, ötven évvel utóbb senki sem ismerte az elfeledett, idejét múlta bonyodalmas számítást. Nálunk meglehetősen egyszerűen fejlődtek a pénznemek, de azért a mai gyermek, ha forintban számít is, mert ahhoz kevesebb egyszeregy kell, már a tallérok, garasok, húszasok, negyed forintok, Kossuth bankók stb. szövevényeiben nem egykönnyen igazodik el.

Már most tekintsük az evangéliumokat, melyekben oly gyakran van szó pénzről, adóról, s áruról. Íme, adataik mindenütt oly pontosan megfelelnek más oldalról merített ismereteinknek az akkori pénzviszonyokat illetőleg, hogy már ez az egy tény kétségtelenné teszi, hogy akik az evangéliumokat írták, ezeket a pénzviszonyokat közvetlen közelből ismerték, tehát hogy Jézusnak körülbelül kortársai lehettek.

Így pl. Máté evangéliumának 23. fejezete a családtyáról beszél, ki kiment, hogy szőlőjébe munkásokat szerződtessen és meg is egyezett velük egy napi dénárban. Már most tudjuk, hogy a mezei munka napszáma Krisztus idejében és csakis ekkor, éppen egy dénár volt; kevéssel utóbb a dénár értéke rohamosan csökkent s a napszám ennek folytán annyira emelkedett, hogy pl. Dioklecián alatt már 25 dénárt fizettek egy napi munkáért. Az evangélium szerzője tehát jól ismerte az akkori munka- és értékviszonyokat.

A zsidók – így beszéli Máté 22. fejezete – törbe akarták ejteni Jézust s megkérdezték, szabad-e adót fizetni a császárnak. Krisztus viszont ezt kérdezte tőlük, az adópénzre mutatva: „Kinek a képe ez?” Felelék neki: „A császáré” stb. Tényleg a zsidók római adója Krisztus korában épen egy dénár volt s a dénárokon rajta volt a császár képe; kevéssel utóbb már 2 dénárra szállt föl az adó.

János elbeszéli, hogy midőn Magdolna drága kenőccsel megkenete Jézus lábait, Júdás így szólt: „Miért nem adatott el ez a kenőcs 300 dénárért?” Vajon Júdás túlbecsülte-e a kenőcs értékét? Nem. Plinius a természettudós és kortárs följegyezte, hogy akkoriban egy-egy edény finom balzsamért 300 dénárt is fizettek.

A helyi viszonyok Jeruzsálem házai, utcái, kapui, tavai stb. az evangélisták előtt szintén teljesen ismeretesek és adataiknak pontosságát az újabb kutatások mind jobban igazolták. Már pedig 70 és 135 után, Titus és Hadrián hadjáratai következtében Palesztina valóságos sivataggá lett. 50 város s vagy 1000 kisebb helység egyszerűen eltűnt a föld színéről. 70 és főleg 135 után az egykori föld- és helyrajzi viszonyokat senki sem állapíthatta volna meg ily biztossággal és hibátlanul. A latin és görög történetírók műveiben rendesen csak úgy hemzseg a földrajzi hiba; az evangéliumokban ellenben hiába keresünk földrajzi baklövést, mint ezt a racionalista *Schmiedel P. V.* is elismeri Jánosra vonatkozólag, kit azelőtt a racionalisták éppen ezen oldalról szerettek támadni. (*Evangelium, Briefe und Offenbarung des Johannes, Tübingen 1906, 16.*)

De a belső okok az evangéliumok szerzőire is elég világosan rávezetnek.

Mennyire megfelel pl. *Máténál* a megtért vámos jellemének, hogy mindenütt Isten irgalmát lépteti előtérbe, hogy leplezetlenül föltárja bűnös, megvetett múltját s midőn hivatása történetét leírja, magát meg is nevezi, míg a többi evangélista gyöngéden elhallgatja későbbi, ismert nevét s csak az egykori „Lévíról, Alféusz fiáról” beszél.

Márk Péter kísérelője és római tolmácsa volt, ki Péter prédikálása szerint írta meg evangéliumát. Mennyire megfelel ennek a második evangélium egész jellege! A tetterő, az energia evangéliuma ez, mely Krisztus impozáns föllépését állítja a büszke római társadalom elé, s ennek megfelelően aránylag keveset beszél Krisztus önmegalázásairól. A zsidó országi viszonyokat is, mint távollevő dolgokat külön ismerteti s görög nyelvezetébe sűrűn kever görögösített latin kifejezéseket. (A századost nem εκατονταρχης-nek, hanem κεντυριων-nak

mondja a latin „centurio” szerint, a latin „quadrans”-t οκδρανς-szal adja vissza stb.) Nem mulasztja el megemlíteni, hogy *római* százados volt az, aki a kereszt alatt így kiáltott föl: „Ez az ember valóban Isten fia volt!” Jelentős végre, hogy Márk bőven tárgyalja Péter botlásait, míg a reá nézve kitüntetető eseményeket – pl. a pápai fennhatóság átadását – elhallgatja, miként azt szerénységében Péter bizonynyal maga is megtette, kinek prédikálását Márk írásba foglalta.

Lukács művelt ember, antiochiai orvos volt. Ez a műveltség s az orvosi érdeklődés meg is látszik a harmadik evangéliumon. Ez az evangélium legfőképp a beteggyógyulásokért érdeklődik; emellett – mint orvostudósok ismételtén kimutatták – teljesen ismeri s helyesen alkalmazza az akkori orvosi terminológiát. Nyelvezete és stílusa pedig első pillanatra elárulja a szerző finom hellén műveltségét.

Az evangélisták közül *János* élt legtovább, ti. egészen az I. század végéig. Ekkoriban pedig, tudjuk, hogy számos felekezet kezdte megbontani a vallási egyetértést s főleg a zsidó ebioniták s a pogány gnosztikusok támadták hevesen Krisztus istenségét. Mennyire megfelelő körülménynek is a negyedik evangélium egész tartalma és szerkezete, mely kimondottan azon célzattal készült, hogy a Krisztus istenségét feltüntetető mozzanatokot domborítsa ki s kimutassa, hogy a názáreti Jézus és az örök isteni Ige egy személy.

Amit tehát a külső okok és tanúbizonyságok magukban is kétségtelenné tesznek, ugyanazt a lehető leghatásosabban megerősítik a belső érvek is: maguknak az egyes evangéliumoknak egész alkata és tartalma. Ezzel pedig a képzelhető legerősebb erkölcsi biztosságot szereztük meg afelől, hogy a kezünkben lévő négy evangélium tényleg az első századból, még pedig Máté és János apostoloktól s Márk és Lukács apostoltársaktól ered. S azért ez a bizonyosság oly nagyfokú, hogy *Szent Ágoston* joggal kiálthatott fel: „Szerencsétlenek! Saját lelketek ellenségei! Mely könyvnek értékében lehet megbízni, ha az evangéliumok apostoli eredetében is kételkedünk! Mely könyvről lehet még bizonyos, hogy ki írta, ha az apostoloknak tulajdonított iratok, melyeket az egyház maguktól az apostoloktól vett át s oly kitüntetető tisztelettel közölt az összes nemzetekkel, nem erednek minden bizonynyal az apostoloktól?” (Contra Faustum 33,6.)

Az újszövetségi könyvek változatlansága

Itt még csak azt a kérdést vethetné föl valaki: vajon legalább egyes részletek nem kerültek-e be később idegen kéztől az evangéliumokba? A modern racionalisták természetesen itt is szembehelyezkednek a hagyomány tanúságaival s a legnagyobb önkénnyel jelentik ki az egyes fejezetekre, hogy toldalékok, interpolációk. Mihelyt egy-egy evangéliumi részlet nem egyezik meg bizonyos racionalista hittani nézetekkel, azonnal „gyanús”, „valószínűleg későbbi közbeszúrás”, „több mint kétes eredetű” s a legmulatságosabb, vagy ha tetszik, legszomorúbb a dologban az, hogy úgyszólván mindegyik racionalista más-más részletet tart későbbi toldaléknak.

Nestle pl. ismert kritikus evangélium-kiadásában a Márk görög szövegének címéből, mely latinul így hangzik: „Initium evangelii Jesu Christi, Filii Dei” az utolsó részt elhagyja s csak annyit vesz fel a szövegben, «Αρχη του ευαγγελιου Ιησου Χριστου», holott a υιου θεου egyetlen egy kivétellel az összes kéziratokban megvan s azért más protestáns kritikusok bele is veszik a szövegbe. Hiszen mit is jelent *egy* kódex 3–4000-rel szemben?

De ha legalább mindig ennyi alapja volna a szent szöveg meggyanúsításának! Ám mi jögon nézik pl. az ismert Máté részletet (Mt 16,18 s k.), hol Krisztus Péternek a pápaságot megígéri, Harnack, Jülicher és Pflleiderer későbbi tákolmányának, illetve közbeszúrásnak, melyet valami római keresztény csempészett bele a szent szövegbe a pápai hatalom fokozására? Holott ezen a helyen valamennyi kódex és valamennyi ősrégi, keleti és nyugati fordítás, egyetlenegy sem véve ki, tökéletes lényegi egyformasággal közli az egész

részletet, s így a kérdéses szavak szövegkritikailag teljesen egy rangon állnak az evangéliumok bármely más részével?

Mások ismét a János-evangélium utolsó fejezetét tartják toldaléknak, mert abban ismét a pápai főnhatóság nyer kifejezést. A szövegkritika azonban erre a föltevésre sem nyújt legkisebb jogosultságot sem; pusztán a pápaság és a katolicizmus elleni elfogultság vezet. Érdekes viszont tudni, hogy itt meg Harnack hagyja cserben racionalista kollégáit, s megvallja, hogy a János 21. fejezete ugyanazon tollra vall, mint az előbbi 20. fejezet; csak hogy ő meg az egész János-evangéliumot regénynek tartja, s így természetesen a 21. rész hittani következtetéseitől sem kell félnie.

Az evangéliumok sértetlen változatlanóságát tehát csak merő önkényeskedésből lehet kétségbe vonni. Egyébként a főntebb fölhozott okok az evangéliumok épségét épp oly kétségtelenné teszik, mint igaz címűségüket.

A végeredmény

Csak az az irány nem tud mindebbe a minden kétségen felüli tételbe belenyugodni, mely az evangéliumok tudományos értékéről s forrásmunkái becséről minden bizonyítás nélkül előre megállapított alapfelfogások kedvéért tudni sem akar. Az az irány ez, melyről *Malebranche*, az okkazonalista bölcselelő éppoly szellemesen, mint igazán megjegyezte, hogy ha a geometria tantételeiből ugyanoly kényelmetlen erkölcsi következmények folynának, mint a vallás hitcikkelyeiből, akkor sokan éppoly hevesen küzdenének a geometria ellen, mint hogy most küzdenek a vallás alapjai ellen.

Ezek után, úgy látom, csak egy választásunk van. Csak az lehet a kérdés: meghajoljunk-e a tények s azon tanúk bizonyosága előtt, kiknek igazmondását vagy tájékozottságát kétségbe vonni lélektani és történelmi abszurdum, vagy pedig minden történelmen és lélektanon keresztülgázolva ámitásnak és örjögésnek jelentsük-e ki egész századok, egész nemzedékek, egész irodalmi korszakok egyhangú tanúságát? S tegyük-e meg mindezt csak azért, kimondottan csak azért, mert egyébként a katolikus fölfogásnak, a természetfölötti hitnek történelmi igazoltságát kellene elismernünk?

Hogy melyik az elfogulatlanabb, melyik a tudományosabb, melyik a becsületesebb eljárás, annak megítélése a fentiek után nem nehéz. S természetes az is, hogy ily erős, ily sokoldalú, ily messze terjedő tudományos bizonyosság mellett diadalmos önérték és szívettelket megnyugtató érzés tölti el a lelket, mely gyermekkorától megszokta, hogy az evangéliumokban Isten szent embereinek, Krisztus személyes ismerőinek és tanítványainak ihletett följegyzéseit tisztelje. Csak e diadalmos és boldogító érzettel hallhatja a hívő lélek az apostol mély jelentőségű szavait a szentírásról, melyben őszerinte még a szemünk láttára történt csodánál is „erősebb prófétai beszédünk vagy, és jól cselekesztek figyelmeztvén erre, mint homályos helyen világító szövétnekre, míg a nap föl nem kel és a hajnali csillag föl nem tűnik szívetekben, megjegyezvén mindenekelőtt, hogy a szentírás jövendölések nem tulajdon találmányok, mert soha emberi elme nem hozott létre jövendölést, hanem a Szentlélektől ihlettetvén szólottak az Isten szent emberei”. (2Pét 1,19s k.)

V. Az evangéliumok történeti értéke

Eddigi fejtegetéseink arról győztek meg, hogy a szentírási könyvek és névleg az evangéliumok igenis azon korból s azon szerzőktől erednek, mint azt a katolikus fölfogás az ősirodalom, az ősrégi zsidó és pogány, eretnek és hívő források, valamint az ún. belső okok alapján vallja. Megerősít e felfogásunkban, hogy főleg a régebbi racionalizmus minden ellenkezése dacára ma már a katolikus álláspontnak oly elkeseredett támadói is, mint pl. a berlini Harnack, nyíltan, sőt bizonyos ünnepélyességgel hirdetik, hogy a szentíráskritika kénytelen meghátrálni a kétségbevonhatatlan tények előtt s azért mindinkább „reakciós irányban” halad vissza „a tradícióhoz”. Sőt annyira megy ez a „tradícióhoz” való visszatérés, hogy pl. ugyancsak Harnack valamennyi újszövetségi könyvnek igaz címűsége mellett hadakozik, s legföljebb Péter apostol 2. levelével szemben kételkedik még, vajon igazán Szent Pétertől származik-e?

Azonban még egy igen nagy jelentőségű kérdés van hátra: hogy ti. ha az evangéliumok igazán Mátétól, Márktól, Lukácstól s Jánostól származnak is, vajon megbízható, szavahihető történeti forrásművek-e ezek az iratok s ha igen: hol van meg reá a kellő biztosíték? Még pedig oly biztosítéknak kell ennek lennie, mellyel szemben elnémul minden ellenmondás s minden bármiképp jogosult kételkedés, elannyira, hogy föltétlenül hitelt érdemelnek oly fontos kérdésben is, aminő a názáreti Jézus isteni küldetése és istensége? Mert ez az egy bizonyos: nincs könyv a világon, melynek igaz vagy hazug-voltától oly végtelenül sok függne, mint az evangéliumétól. A bizonyosságnak tehát az evangéliumok történeti hitelét illetőleg arányban kell állnia azon határtalan jelentőségű következtetésekkel, melyek belőlük folynak.

Már most bátran fölállíthatjuk a tételt, hogy az evangéliumok szavahihetősége, történeti jellege és hitele annyira fölül áll minden kétségen, hogy benne ép ésszel egyáltalában nem kételkedhetnénk, ha csak a racionalizmus által mesterségesen szított és véghetetlen sok szörszálhasogatással és szószaporítással nagygyá növelt általános kételkedés ezen a téren is meg nem fosztja a modern embert a tiszta látástól és természetes, elfogulatlan ítélőképességtől. Lássuk csak e tételünk bizonyosságait.

Regényt akartak-e írni az evangélisták?

Az evangéliumok – hogy mindenekelőtt ezzel végezzünk – mindenesetre történeti jelleggel *akarnak* bírni. Ezt külön is hangsúlyozzuk azon modern irányzattal szemben, melyet pl. a francia, angol és olasz modernisták képviselnek, hogy ti. az evangélistáknak maguknak eszük ágában sem volt történetet, a megtörtént való hű képét nyújtani; hanem hogy evangéliumaikban pusztán költői hajlamaiknak engedtek szabad tért s a képzelet szárnyain haladva történeti háttérű vallási *regényt* akartak alkotni, nem pedig hiteles forrásműveket, melyekre esetleg dogmatikai következtetéseket lehessen építeni.

S amint – így okoskodnak – Homérosz, Virgilius vagy Fénélon elbeszéléseiben senki sem keres sem történelmet, sem történelemhamisítást, úgy nincs helyén a történeti igazság vagy történelemhamisítás kérdése az evangéliumokkal szemben sem.

Ha nem volna való, talán lehetetlennek tartanók az emberi elme ekkora megtévelyedését. Olvassuk csak el az evangéliumoknak bármely fejezetét s azonnal látni fogjuk, a regény, a szárnyaló képzelet és csapongó kedély játékaiként mutatkoznak-e be azok a végtelen fölségű és komolyságú részletek, azok a hosszú oktatások, a komoly és életbevágó tanok, azok az örök kárhozattal való fenyegetések, azok az Istenre, az örök életre s a földön megalapítandó Isten-országára való utalások? S ugyan hogyan illenek bele a mulattatásra vagy merő épülésre

szánt művekbe, illetve azoknak mintegy függelékeibe, az apostolok leveleibe, azok a komoly, intő, fenyegető szavak, hogy senki ezekhez az evangéliumi elbeszélésekhez egyetlen betűt hozzá ne adjon, sem bennük meg ne másítson, hogy ezekre az itt leírt eseményekre építsék hitüket valamennyien, hogy ezeknek igaz volta nélkül hitünk hiú kábaság; s hogy az evangélisták mindezt azért írták le, hogy ezek által a hívőknek örök életük legyen?

S micsoda regény volna az, melyhez ismételten hozzáfűzi az író, hogy csakis olyan dolgokat írt meg, melyeknek igaz voltáról, mint szem- és fültanú meggyőződést szerzett? Nem! Arról talán lehet szó, hogy az evangélium csalódásnak vagy csalásnak terméke-e, de hogy egyáltalában *nem akar* történeti hitelre igényt tartani, hogy merő szépirodalmi válfaj, hogy egyszerű regényalkotás és szerzői által is csak ennek van szánva, ez modern nézet lehet, de éppoly bizarr, mint lehetetlen.

Ettől a hallatlanul szertelen föltevéstől tehát eltekinthetünk, s már most lássuk, kik a tanúi annak, hogy az evangéliumok nem költött meséket, nem a túlcsigázott képzelet szüleményeit, nem alattomos irányzatosság és szélhámosság alkotásait, hanem megbízható igazságot tartalmaznak, s így történelmi hitelű forrásművek?

A keresztény társadalom, mint koronatanú

Itt sem léptetünk föl egyes, elszigetelt tanúkat, hanem egyenesen magát a történelmi átalakulást vesszük szemügyre: hadd szolgáltassa az a koronatanú.

Az evangéliumok történeti hitelessége mellett az egész keresztény társadalom kialakulása tanúskodik. A keresztény társadalom létrejötte azon körülmények közt, melyekben a legnagyobb akadályokkal kellett megküzdenie, egyenesen érthetetlen és lehetetlen volna az evangéliumok oly fokú történeti hitele nélkül, mely józan kétséget nem tűr s minden körülmény közt föltétlen, abszolút hitet érdemel.

Az evangéliumok e történeti értékének kérdése a keresztény ókorban kimondottan előtérben állt s nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy a tudományos elméket csak újabban kezdte nagyobb mértékben foglalkoztatni. Ellenkezőleg, az elmúlt századok nagy gondolkodói ezeket a kérdéseket ismételten mély behatolás és elfogulatlan kutatás tárgyává tették, sőt az apológiát ezen a téren már igen korán valóságos rendszerré fejlesztették.

Főleg a IV. és V. sz. egyházának lángelméi, keleten főképp Aranyszájú János, nyugaton a nagy Ágoston tárgyalták e kérdéseket oly érett kritikai érzéssel, oly mély lélektani tudással és emberismerettel, oly mindenre kiterjeszkedő, csaknem szkepticizmusra hajló akribiával, hogy alkotásaikhoz e tekintetben a hitvédelemtan legmodernebb fejlődése is alig tehetett hozzá valamit.

S ez a nagyfokú érdeklődés az evangéliumok történeti értéke iránt az első századokban éppen nem volt dilettáns elmefuttatás és kényelmes szobatudomány; nem is irányult arra, hogy utólagosan keressen támaszt egy kritikátlanul elfogadott világnézet védelmére. Ellenkezőleg, arról volt szó, hogy az egész ókori görög és római kultúrvilág meghódoljon egy tanrendszer előtt, melyet néhány tanulatlan galileai halász képviselt s mely az értelemre, a szívre és az egész emberre oly kérlelhetetlenül szigorú áldozatokat rótt. Ily körülmények közt minden attól függött, mivel tudják igazolni ezek a galileai halászok a tőlük hirdetett vallás isteni eredetét, a názáreti Jézus istenségét. Az evangéliumok értékének kérdését okvetlenül első sorban kellett mindenkinek tisztáznia, mielőtt a kereszt hitének meghódolt.

Mi, a XX. sz. emberei csak alig tudunk belehelyezkedni az ókori keresztények helyzetébe; de képzeljük el, ha nekünk ma választanunk kellene egyrészt összes földi javaink és előnyeink megtartása, vagyonunk, társadalmi állásunk, rokonaink, hozzá szabadságunk és életünk, másrészt egy új és ismeretlen vallás között; ha egyrészt az istenség csodás jeleivel föllépő názáreti Jézus követelne föltétlen hitet és imádást, másrészt egy mindenható cézár zsarnoki önkénye fenyegetne kínpaddal, keréketöréssel, vadállatok elé vettetéssel, tüzes

rostéllyal, forró ólommal, máglyával és keresztre feszítéssel: nem néznénk-e mindenekeelőtt a legnagyobb tüzetességgel utána, mily bizonyítékokra építi az új tan a maga igazságát s volna-e erőnk az áldozatokra, minden földi jónak elvesztésére, hetekig és évekig tartó kínzásokra és a leggyötremesebb halál elviselésére, ha mindenekeelőtt meg nem bizonyosodtunk róla, hogy a Jézus istenségét igazoló történeti könyvek a megtörtént cselekményeknek való okmányai?

Az evangéliumok történeti értékének biztos tudata nélkül száz- és százezrek áldozták volna föl az élet legbiztosabb javait, a legbizonytalanabb ideálokért; még pedig nemcsak az arián, perzsa, monofizita és képromboló üldöztetések idejében, hanem már azon korban is, melyben az evangéliumok adatainak felülvizsgálása és ellenőrzése még könnyű dolog volt: az apostolok korában.

A kereszténységnek ugyanis már ebben a korban számos híve volt. Szent Pál leveleinek igaz címűségét még a racionalizmus sem vonja kétségbe; Szent Pál pedig e levelek tanúsága szerint az akkori művelt világnak legkülönfélébb tájain, Kis-Ázsiában, Krétán, Cypruson, Görögországban és Macedóniában, Rómában, sőt kétségbevonhatatlan emlékeink bizonyúsága szerint még a mai Spanyolországban is hirdette az evangéliumot, illetve alapított hitközségeket; azonkívül a rómaiakhoz írt levelében maga dicséri a rómaiakat, hogy „hitüket magasztalva emlegeti az egész földkerekség” (Róm 1,8). Tehát már a 60-as években Kr. sz. u. némi értelemben az „egész földkerekség” akkor ismert tájain el volt terjedve a kereszténység. Ugyanezt a gyors és általános terjedést jelentik e korra nézve egyrészt Római Kelemen, másrészt Tacitus, Plinius és Suetonius. Római Kelemen is, Tacitus is azt mondják Néro koráról, hogy már akkor „ingens, innumerabilis multido”, a keresztényeknek „óriási sokasága” élt és szenvedett Péterrel vértanúhalált.

Mit jelentenek ezek a csodálatos nagy számok alig 30 évvel Krisztus halála után? Azt, hogy akkoriban, mikor a keresztény tanok történeti háttere még legkönnyebben és legbiztosabban volt ellenőrizhető, az emberek legkevesebb nehézséget sem találtak e tanok elfogadásában s ezzel azt a történeti hátteret is igazoltnak ismerték el, melyre a kereszténység már Szent Pétertől (ApCsel 2,22–36) és Páltól (1Kor 15,14) kezdve hivatkozni szeretett. Más szóval, hogy akkoriban, mikor a szem- és fültanúk még úgy szólva valamennyien éltek s mikor az evangéliumban elbeszélt események még úgy szólva közismert, tegnapi események voltak, az emberek ezen „óriási sokasága” föltétlenül igaznak ismerte el az evangéliumok tartalmát s jelentéseit, mint amelyeken az egész keresztény tanrendszer alapult.

S ezen „óriási sokaság” nemcsak hisztérikus nők és éretlen gyermek ifjak, nemcsak pietisztikus rajongók, félbolondok és műveletlen emberek gyülevész serege volt, köztük akárhány közhivatalt viselő, művelt, tudós ember, római patríciusok, a cézárok rokonai, általában minden nemű, rangú, állású, nemzetiségű és korú ember, ifjú és öreg, szegény és gazdag, művelt és műveletlen, kik azelőtt a legkülönfélébb vallások és bölcseleti iskolák hívei voltak.

S mindezek oly szilárdan, oly megmásíthatatlan szándékkal léptek az új hit szolgálatába, mint akik teljes bizonyosságot szereztek annak igazságáról, mint akik másképp nem is tehettek volna, ha igazságérzetüket megtagadni nem akarták: föléje helyezték azt minden földi jónak és előnynek s inkább minden bajt, minden gúnyt és rágalmat, társadalmi bojkottot, száműzetést, börtönt, sőt a kínhalált is elviselték, semhogy hitüket elhagyják.

Már most ennek a minden emberit meghaladó sziklaszilárd meggyőződésnek okának kellett lennie s ez az ok más nem lehetett, mint az igazság. Mert ugyan mi más hitetett volna el ennyi komoly, megfontolt emberrel ily nehéz, ily titokzatosan homályos, a természetes észtt annyi mindenben túlhaladó dolgokat, csodákat, halottak feltámasztását, egy ember istenségét, az Istenember jelenlétét az Oltáriszentségben stb.? A gazdagság és pénz vágya? Az emberek tisztelete vagy földi előmenetel? Vagy az élvezetvágy? Hisz ezek ellenkezőleg legnagyobb mértékben akadályozták a keresztény hit elfogadását. A fanatizmusra is hiába hivatkoznánk.

Ily fokú fanatizmusra legfőlebb egy-két hisztérikus vénasszony képes, de ily nagyszámú komoly férfiúnál, kik között sokan csak hosszas utánjárás és alapos vizsgálódás után szánták el magukat a döntő lépésre, ily általános és maradandó, halálig föl nem ocsúdó fanatizmust nem tételezhetünk föl.

Avagy megcsalatott-e valamennyi, szélhámosság áldozata lett valamennyi? Hogyan lehetséges ez? Hiszen egyrészt annyi szem- és fültanú élt még, másrészt annyira érdekében állt minden kereszténynek, hogy azoktól a fájdalmas áldozatoktól megmenekedjék, melyeket a keresztény vallás követelt tőle! Hiszen őseik vallásáról, apáik hitéről kellett lemondaniuk, hogy oly tant fogadjanak el, melynek hitcikkelyeit az ész nem szívesen hiszi, mert nem látja be s mely ellen a megszokott életmód, a kényelemszeretet és élvezetvágy egyaránt tiltakoztak. Hogyan volna akkor lélektanilag megmagyarázható, hogy az emberek mintegy szembekötve rohantak volna oly csalódásba, melyre sem külső, sem belső indítóokuk nem volt?

Viszont arra hatalmas indítóokuk volt a pogányoknak is, a zsidóknak is, hogy a kereszténységgel a legnagyobb ellenszenvvel és szkepszissel viseltessenek. A pogányoknak egyrészt le kellett mondaniuk nemzeti isteneikről s a hitről, hogy állami jólétük a nemzeti istenek kultuszával összefügg, másrészt oly vallás előtt kellett meghódolniuk, melynek megalapítója s első képviselői megvetett barbár népnek, a leigázott zsidó nemzetnek kebeléből kerültek ki. A zsidóknak viszont le kellett mondaniuk legkedvencebb nemzeti bálványukról, s vágyaik netovábbjáról: arról a Messiásról, aki földi pompával s hatalommal lép föl s visszaállítja, sőt a világ határáig kiterjeszti Izrael országát. Mennyi küzdelembé, fejtörésbe, utánjárásba kerül manapság is minden konverzió, minden katolizálás, ha őszinte! Pedig manapság átlag távolról sem jár a Krisztus hitének s a katolikus igazságnak elfogadása oly töméntelen lemondással, oly végleges, oly mindenből kiforgató áldozattal, mint akkoriban s amellet manapság az utánjárás is sokkal fáradságosabb és komplikáltabb, mint az apostolok korában.

A profán tanúbizonyságok

De nemcsak a kereszténység tanúskodik az evangéliumok történeti jellege mellett, hanem maguk az egykori zsidók és pogányok is. Ismeretesek Tacitus, Suetonius, az ifjabb Plinius Caecilius s Flavius Josephus, a renegát zsidó azon fejtegetései, melyek a maguk részéről pontról-pontra megerősítik az evangéliumok egyes részleteit. Mellettük ott látjuk a polemizáló Krisztus-gyűlölőt, a pogány Celsust, vagy ha tetszik, a kereszténységet támadó zsidók fiktív képviselőjét, Jusztin Trifonját, avagy a Talmud egykorú alkotásait. Tücsköt-bogarat összehordanak az evangéliumokban elbeszélte dolgok ellen, becsmérlik a bennük foglalt tanokat, iparkodnak Jézus szavaiban ellenmondásokat fedezni föl, csúfolják a keresztényeket, hogy egy megfeszítettet imádnak, igyekeznek Krisztus csodáit hókusz-pókuszra magyarázni, ráfognak Jézusra, hogy ifjú korában Egyiptomban járt, ott a kuruzslóktól bűbájosságot tanult s aztán ezzel művelte csodáit; de egyetlenegynek sem jut eszébe, hogy magukat az evangéliumi elbeszéléseket minősítse hamisítványnak vagy irányzatos ámitásnak. Ellenkezőleg, magát a támadást is rendszerint az evangéliumok történeti értékének alapján indítják meg.

A kereszténység kialakulása és gyors terjedése minden esetben csodával határos, az emberi jóakarát és jóra való készség átlagát messze túlhaladó idealizmus műve volt. Igen; de nem volt lélektani képtelenség, megfelelő ok nélkül bekövetkezett jelenség. És ha még legádázabb ellenfelei sem merték egykorúlag kétségbe vonni azon iratok történeti szavahihetőségét, melyek a kereszténység gyors elterjedésének s az üldöztetés viharai közt való megmaradásának egyedüli magyarázatát adják, az evangéliumok történeti hitele

ugyanoly biztos tudományos igazsággá válik, mint magának a kereszténységnek elterjedése és fennmaradása, mely amaz nélkül lehetetlen és belsőképp megmagyarázhatatlan volna.

Ezzel szemben a racionalizmus csak azt hajtogatja, hogy a régi időkben az emberek „wesentlich naiver”, „lényegesen naivabbak” voltak, mint mai nap. Akármit tartunk is erről, – mert bizony a klasszikus műveltség korában s még inkább az egyházatyák idejében volt annyi tisztánlátás s kritikai finomság, mint akár a mi kritikus korunkban – annyi bizonyos, hogy akkoriban sem rohantak az emberek vakon vesztükbe s hol a legfontosabb életkérdésekről, élet-halálról volt szó, ott ők sem igazodtak a legnaivabb hiszékenység szerint.

Az evangéliumok tartalmának tanúbizonysága

De lássuk magukat az evangéliumokat – nem tűnik-e rajtuk is azonnal szembe, mennyi történeti hitelt érdemelnek?

Ha az evangélisták *nem* érdemelnének történeti hitelt, ennek csak két oka lehetne, hogy ti. vagy megcsalattak abban, amit leírtak, vagy pedig tudva és akarva írtak hamisan.

Hogy mindkét eset föltétlenül ki van zárva, arról azonnal meggyőződünk, mihelyt az evangéliumokat kezünkbe vesszük s azok tartalmát és módszerét elfogulatlanul vizsgáljuk.

Valaha a racionalisták csalóknak tartották az evangélistákat; ma inkább az ellenkezőt vallják, hogy ti. jóhiszemű, de exaltált emberek lévén, saját vallási túlhevültségük szerint színezték ki Jézus életét. Azért kezdjük mi is elsőbben e kérdéssel: tudhatták-e az evangélisták a történeti igazságot, melynek leírására vállalkoztak? Képesek voltak-e arra, hogy Jézus életéről, működéséről és tanairól megbízható jelentést, igazi történeti képet nyújtsanak?

Erre nézve a következőket jegyezzük meg.

Az evangélisták jóhiszemű tévedése?

Az evangélisták először is *szem- és fültanúi* voltak azon eseményeknek, melyeknek leírására vállalkoztak. Máté és János Krisztus apostolai és közvetlen kísérői voltak. János maga mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy csak azt hirdeti, „ami kezdetben megtörtént, amit hallott, amit látott saját szemével, amit szemlélt s amit kezével tapintott” (1Jn 1,1). S midőn Péternek és Jánosnak a zsidó papi fejedelmek megtiltották, hogy Krisztust prédikálják, így feleltek: „Nem tehetjük, hogy amit láttunk és hallottunk, ne hirdessük!” (ApCsel 4,20) Lukács és Márk Pálnak és Péternek kísérőtársa, segítője volt s evangéliumában mindkettő egyszerűen az apostolok tanítását írja le, miként Lukács vallja evangéliuma bevezetésében: „Amint, úgymond, azok tudatták velünk, akik kezdettől fogva maguk látták (az eseményeket) s az ige hirdetői voltak”. Az evangélistáknak tehát mindenesetre módjukban volt részben saját látásból, részben pedig a képzelhető legjobb forrásból értesülni a Krisztus életére vonatkozó eseményekről.

S ezen események helyes fölfogásában már azok *természeténél fogva* sem csalódhattak. Krisztus egész élete, tanításai és csodatételei, szenvedése és megdicsőülése teljes nyilvánossággal, világos nappal és számosak jelenlétében folytak le s emellett mind olyanok voltak, hogy a közfigyelmet és közérdeklődést a legnagyobb mértékben magukra vonták. Ezért az evangélistáknak sem lehetett nehéz ezeket a nyilvános és köztudomású dolgokat úgy írni le, ahogy köztudomás szerint történtek. Ez ellen nem ok, hogy az evangélisták egyszerű, műveletlen emberek voltak; mert ez először is Lukácsra nézve nem áll, másodsor a kérdéses események közlése semmiféle különösebb műveltséget nem kívánt. Mert hogy pl. Krisztus szavára a tenger lecsendesedett, hogy Krisztus néhány kenyérdarabbal egyszer 4000, egyszer meg 5000 éhezőt kielégített, hogy egyetlen szóval betegeket gyógyított és holtakat támasztott

föl, hogy előre megjövendölte saját kinszenvedése körülményeit, föltámadását, Jeruzsálem pusztulását, egyházának jövőjét stb., ennek megismerésére és leírására csak természetes józan ész és megfigyelő képesség kellett; semmiféle szaktanulmány vagy különös klasszikai műveltség nem volt hozzá szükséges. Sőt még Krisztus mély értelmű s titokzatos tanainak helyes fölfogására, megjegyzésére s leírására sem volt különös tudomány szükséges, mert hiszen Krisztus mindent élénken, népszerű alakban, közérthető hasonlatokban és példabeszédekben adott elő; „sohasem beszélt példabeszédek nélkül” (Mt 24,34). De még ha az evangélisták kezdetben meg is tévedtek volna egyik-másik pontban, apostoltársaik s az eseményeknek egyéb szem- és fültanúi okvetlenül felvilágosították volna őket s a hibát mindenestre kijavították volna, mielőtt ezen elbeszéléseket hiteles könyvek, evangéliumok gyanánt elfogadták. S ha mindez nem segít, legalább a zsidó és pogány szemtanúk és kortársak ellenmondása figyelmeztette volna az evangélistákat minden enemű tévedésükre. Ilyféle ellenmondásnak azonban sehol semmi nyoma.

Kizárja továbbá az evangélisták megtévedését leírásaiknak a *valláshoz való viszonya* is. Mert bármennyire szerették Krisztust, bármennyire rajongtak elragadó személyiségéért, azt az egyet bizonyosan tudták, hogy ily fontos vallási kérdésekben mindennemű könnyelmű hiszékenység s az igazság részre hajlatlan kutatásának elhanyagolása súlyos bűn Isten és az emberiség ellen. Tudniok kellett, ha mástól nem, magától Krisztustól, hogy ősapáik hitének elhagyása s egy teljesen új vallás hirdetése oly felelősségteljes vállalkozás, melyet csak a föltétlen igazságról való teljes meggyőződés igazolhat. Az evangélisták különben maguk is följegyezték, hogy Krisztus egyre ezt hirdette: „Ha csodatételeimet nem látjátok, *ne higgyetek nekem*”; „íme a csodajelek, melyeket művelek, ezek tesznek tanúságot fölőlem” stb. Már most lehetséges-e, hogy ugyanakkor ők maguk meg teljesen megfélekedtek Krisztus elvéről s kellő utánjárás és megbizonyosodás nélkül, pusztán személyes rajongásukra és felhevült képzeletükre hallgatva írták volna meg Krisztus életét, oly hamis kiszínezésben s oly teljes elferdítésben, mint ahogy a racionalisták hiszik?

Végül ne feledjük, hogy az evangélisták s általában az apostolok éppen *nem mutatkoznak túlságosan könnyen hívő embereknek*. Krisztus folytonosan korholja őket, hogy még nyilvánvaló csodái után is csak késlekedve hisznek. Krisztus halála után oly mértékben vesz rajtuk erőt a levertség, hogy pl. Tamás egyáltalában nem akar többé hinni sem Krisztus, sem apostoltársai szavának: „Míg ujjamat sebhelyébe nem teszem és kezemet melle sebébe nem bocsátom, nem hiszek.” Ugyanígy kételkednek a tanítványok az emauszi úton s az apostolok a galileai halfogáson, hol Krisztust látták. A folyton húzódozó, folyton szkeptikus, folyton töprengő és kételkedő tanítványok kicsinyhitűsége hirtelen a legszilárdabb hitté, a mártíromságra is kész meggyőződéssé vált. Ámde ennek a változásnak más reális oka nem lehetett, mint a nyilvánvalónak bizonyult igazság, mely Krisztus feltámadásával minden további jöhiszemű kételkedést örökre lehetetlenné tett.

A Harnack-féle evolúciós elmélet

Egyik legmodernebb kibúvó a vázolt bizonyítás ereje alól az ún. evolúciós-elmélet, melyet többi közt Harnack képvisel. Az evolúció *e téren* abban állana, hogy az evangélisták s általában a Krisztus életének közvetlen szemlélői ugyan eleinte helyesen figyelték meg az eseményeket, de aztán nem bírtak képzeletükkel, s Krisztus utáni vágyódásuk, szeretetük, Krisztus ügyeinek győzelmébe helyezett bizalmuk 30–40 év alatt teljesen elfeledtette velük a dolgok való folyását, 30–40 évvel Krisztus halála után már mind valamennyien szilárdan hitték, hogy Krisztus csodákat művelt, hogy feltámadt, hogy a halála utáni napokban ismételten látták elevenen stb., holott azelőtt minderről maguk sem tudtak semmit. A természetes események emlékezete az apostolok és első keresztyények lelkében átfeljődött a természetfölötti feltámadás hitévé.

Bármily modern és divatos ez a fejlődéseméleti magyarázat, segíteni nem segít a kérdésben semmi. *Ekkora* változat ugyanazon emberek lelkében *jóhiszemű* csalódás folytán nem mehetett végbe.

Olvassuk el csak az evangéliumokat, pl. Krisztus feltámadása történetét, bármelyik evangélista szerint. Kérdjük: épeszű ember ennyire összetévesztheti-e az álmodást és a valót, hogy csak azért, mert *szerette volna* Krisztust feltámadva látni, néhány évtized alatt saját magával elhitette volna, hogy igenis Krisztust saját szemével ismételten látta halála után élve? Elhíthették-e, hogy Krisztus hívei ismételten üresen találták a sírt, hogy ott látták az elhengerített követ, a halotti lepleket s az égi hírnököt; akitől megijedtek, akivel beszéltek is, aki megnyugtatta őket s tudtul adta nekik, hogy Krisztus feltámadt? Hogy aztán Krisztussal személyesen is találkoztak, vele ismételten beszéltek, átölelték lábát; egyikük Krisztus parancsára ujját és kezét Krisztus sebeibe bocsátotta? Hogy Krisztus étkezett velük, hogy Galileába küldte őket s ott nagy néptömeg jelenlétében újból megjelent valamennyiüknek? Hogy segített nekik a halfogásban s fontos intézkedéseket közölt velük egyháza szervezetét, a bűnbocsátó hatalmat, Péter kormányzati és fennhatósági jogát, az apostolok tanítói küldetését s a minden nemzetek és teremtmények megkeresztelését illetőleg? S hogy legvégül megáldotta őket s valamennyiük szeme láttára fölemelkedett a levegőbe, mignem fényes felhő eltakarta tekintetük előtt; mire két fehér ruhás angyal jelent meg előttük s biztosította őket Krisztus újabb eljövételéről az utolsó napon? Lehetséges-e mondom, hogy mindezeket a dolgokat ily körülményesen s ennyi részletességgel, mint szem- és fültanúk, *jó hiszeműleg* hirdessék, tehát maguk is szilárdan higgyék, holott azokból *egyetlen egy betű sem történt meg velük?* Az egész merő örület és hallucináció lett volna s 30 évvel az események után már egyikük sem tudta volna a hallucinációt megkülönböztetni a valótól? Ugyan hol mutat föl az egész orvostudomány, az egész elmegyógyászat ilyen minden mértéket meghaladó megtévelyedést?

S ha fölmutathatna is egyes esetekben, ugyan miként volna lehetséges, hogy *mind a négy evangélista* ugyanegy időben teljesen azonos rögeszme vagy hallucináció áldozata lett volna, sőt ugyanakkor a többi hívők is mind valamennyien ugyanazon „kollektív hallucinációba”, ugyanazon rögeszmebe estek volna, s szentül meg lettek volna győződve a legfeltűnőbb események egész hosszú sorozatáról, mint amelyek szemük láttára, fülük hallatára, világos nappal, 40 napig játszódtak volna le előttük, holott az egész eseménysorozatból egyetlen egyikük sem látott volna egyetlen egyet sem?

Határozottan előbb volna tehát elképzelhető, hogy az evangélisták közönséges csalók, haszontalan népámítók voltak, mintsem hogy igazán jó hiszeműleg ily mértékben csalódtak s legjobb tudásuk szerint soha meg nem történt eseményeket írtak volna le, mint képzelt szemtanúk, biztos igazság gyanánt.

Az őskeresztények szellemi korlátoltsága?

A racionalizmus az első keresztényeket kénytelen rendkívül fogyatékos elméjű embereknek tartani s ez irányban nem riad vissza a legvalószínűtlenebb gondolattól sem.

Tanulságos e tekintetben – hogy még egy példát idézzünk – *Schmiedel* Pál Vilmos zürichi hittudós műve: „Evangelium, Briefe und Offenbarung des Johannes”. A nevezett szerző a legnagyobb nyugalommal ráfogja a II. sz. egyik vezető szellemére, Szent Irén lyoni püspök-vértanúra, hogy pusztán tévedésből hitte magát János apostol közvetett tanítványának. Irén tudniillik arra hivatkozik, hogy ő Polikárp tanítványa, aki viszont egyenesen Jézus apostolának, Jánosnak ajkáról hallotta az üdv tanait. *Schmiedel* ezzel szemben kihozza, hogy Irén nem lehetett János apostolnak, hanem csak az ún. *presbyter* Jánosnak tanítványa (kit a racionalisták szeretnek megkülönböztetni az *apostol* Jánostól; hogy joggal-e? nagy kérdés). *Schmiedel* szerint tehát Irén oly végtelenül naiv volt, hogy bár egész életében e kérdéssel

foglalkozott s minden büszkeségét abba helyezte, hogy Jánosnak, az *apostolnak* csaknem közvetlen tanítványa volt, nem is vette észre, hogy nem az apostol, hanem valami egészen másodrendű s jóformán ismeretlen ember volt az a János, akire mint tanárára Polikárp folytonosan hivatkozott. Ennyire naivnak, gyámolatlannak tartja tehát Schmiedel az őskeresztény egyház legkiválóbb szellemeit s vezérférfiit, kikre ama rendkívül nehéz s zivataros időkben egész egyházmegyék kormányzatát rájuk lehetett bízni, hogy még János apostol és valami más obskurus János közt sem tudtak különbséget tenni? Ily otromba tévedésekre tartja képeseknek azokat, akikhez a való események oly közel feküdtek? És sem Irén, sem Polikárp soha egész életükben nem vették észre a tévedést, sőt vérüket ontották a János apostol tanáért mindketten?

Igaz: Schmiedelnek így kell kapkodnia, ha az ősegyház nagyszerű tanúságtételét az evangéliumok történeti szavahihetősége mellett minden áron meg akarja gyengíteni. Ám minthogy mégsem igen valószínű, hogy az emberek akkoriban sorjában hülyék és félkegyelműek voltak s a klasszikai műveltség korában tucat számra nyakasztatták le magukat üres mesékért, melyeknek hamis voltát maguk is tudták vagy sejtették, azért ebben az ezerszeres egyhangú tanúságtételben mindenesetre több bizonyító erő van, mint néhány huszadik századbeli szobatudós szörszálhasogató ellenokoskodásában.

Az evangélisták – ámitók?

Már most nézzük a másik lehetőséget: nem voltak-e az evangélisták *tudatos csalók*? Nem másították-e meg írásaikban a történeti Krisztus képét *rossz hiszeműleg*?

E kérdésre ismét maga az evangéliumok tartalma és előadási módszere felel meg. Az evangéliumok elfogulatlan olvasója okvetlenül azon meggyőződésre jut, melyet Rousseau vicaire-je ????? következőképpen fejez ki: „Hogyan? Az evangéliumi történet merő koholmány volna? Nem, barátom, *így* nem szokás koholni! Szókratész cselekedetein senki sem kételkedik, pedig ezeket nem közlik oly hiteles források, mint Jézus tetteit... Az meg legkevésbé volna hihető, hogy nem is *egy* ember, hanem többen koholták volna együtt e könyveket. Soha zsidók ily hangon s ilyen erkölcsi tanokat nem írhattak volna s az igazság és hűség bélyege, melyet az evangéliumok magukon viselnek, oly nagyszerű, oly meglepő, oly utánozhatatlan, hogy aki az evangéliumokat koholta, nagyobb ember volna, mint maga Krisztus, az evangéliumok hőse”. (Émile 3. 4).

Az egykori tübingeni iskola csalási elmélete tényleg végképp lejárt s ma már a racionalisták is ízetlennek és izléstelennek tartják a tanítványok azon jogtalan és alaptalan meggyanúsítását, hogy ámitó szándékkal írták volna meg evangéliumukat.

S valóban, ha van könyv, mely a *keresetlen őszinteség* elvitázhatatlan jeleit magán viseli, bizonyval a négy evangélium az. Az evangélisták leplezetlenül leírják alacsony származásukat és foglalkozásukat, műveltségük hiányait, tévedéseiket, sőt vétkeiket, nagyravágásukat, kicsinyes és gyermekes viselkedésüket Krisztussal szemben s a rendreutasításokat és megalázó korholásokat is, melyekben Krisztus részesítette őket. Péter hittagadása, az apostolok gyáva megfutamodása stb., szépítgetés nélkül foglalnak helyet az evangéliumokban. Máté önmagáról mentegetőzés nélkül bevallja, hogy vámos volt, ki mások megkárosításából szerzette vagyonát. Hevülés és irányzatosság nélkül írják le a Krisztusra vonatkozó eseményeket is; szárazan, minden szónokias magasztalás nélkül adják elő csodatetteit s a farizeusokkal folytatott győzelmes vitáit. Sőt inkább azt emelik ki, ami Krisztusra valamiképpen gyalázatot hozhat, pl. megaláztatásait, kigúnyoltatását, megostoroztatását és megszégyenítő halálát, mint győzelmeit és dicsőségét. Joggal jegyezték meg már a szentatyák, hogy igazságszerető pogány sem írhatta volna meg Jézus életét higgadtabb tárgyilagossággal, sőt szárazabban, mint az evangélisták. Ez is lényeges különbözeti pont az evangélisták és a legtöbb ókori történetíró között.

De az evangélistáknak *nem is lehetett rá okuk*, hogy az eseményeket irányzatosan meghamisítsák; mert ha azok igaz voltáról nem voltak meggyőződve, koholt leírásaikkal csak maguknak árthattak volna. Ugyan mit is remélhettek ők egy hamis tan, egy agyrémszülemény, egy szédületes önámítás diadalától? Dicsőséget? Befolyást? Pénzt, földi hatalmat, élvezeteket? Mindebben bizony részük nem volt, de nem is lehetett azon szerepükben, melyet éppen az evangélium utalt ki nekik.

Evangéliumuk terjedése rájuk csak újabb gyűlöletet, irigységet, gúnyt, üldöztetést hozhatott s végül kínhalállal járt. Abban pedig, hogy későbbi századok majd *tisztelettel* emlegetik nevüket, szintén nem bizakodhattak, mert hiszen ekkora sikert, ily végleges győzelmet igyekezeteiknek természetes úton nem ígérhettek, s ha ígértek volna, ehhez több mint prófétai jövőbelátás és az örülettel határos önbizalom volt volna szükséges. A *vallási* érdek, az örök élet és örök jutalom reménye szintén nem indíthatta őket Jézus életének hamisított elbeszélésére; hiszen annyi erkölcsi érzékkel csak mindenestre bírtak, annyit írásaikban is elárulnak, hogy ekkora hazugságokért, ily szentségtörő világcsalásért Istentől nem várhatnak jutalmat, hanem csakis örök kárhozatot.

Az evangéliumban előadott *tanok* szintén nem olyanok, mint aminőket érdekből dolgozó hamisítók szoktak kitalálni. Önmegtágadást, alázatosságot, önkéntes szegénységet, a szenvedélyek fékezését, tehát az olvasóknak éppen nem kellemes, éppen nem hízelgő dolgokat sürgetnek. Messiási eszméjük homlokegyenest ellenkezik a zsidók messiási bálványával. Szembeszállnak az egész ókornak, a zsidók- és pogányoknak egyik legáltalánosabban dédelgetett eszméjével: a nemzeti vallás fogalmával. Nyíltan követelik, hogy egy igénytelen názáreti tanítóban, egy megköpdösött, egy rabszolga módra kivégzett barbárban lássa és imádjá az egész világ a mindenható Isten egyszülött Fiát. Vajon ez a módja a szélhámosoknak, kik tömegeket akarnak hódítani, holott a tömegek szenvedélyre és emberi hajlandóságokra igen, de önmeggyőzésre, önmegtörésre, sőt, hogy úgy mondjuk, morális öngyilkosságokra sohasem kaphatók?

De talán semmi sem mutatja oly nyilvánvalóan az evangélisták jóhiszeműségét, mint azon *látszólagos ellenmondások*, melyekbe egymással szemben keverednek. Bizonyos, hogy az evangélisták egymás írásait ismerték. Annál feltűnőbb, hogy annyiszor eltérnek, sőt látszólag ellent is mondanak egymásnak jelentéktelen dolgokban. Hasonlítsuk csak össze, pl. a feltámadás történetét a négy evangélistánál. Az egyik *egy* angyalról beszél, a másik kettőről; az egyik szerint Magdolna látta először az Urat; a másik szerint, úgy látszik, a többi asszonyok, a harmadik szerint talán a tanítványok az emauszi úton stb.

Az exegétáknak elég nagy fejtörést okoz, míg ezeket a látszólagos ellenmondásokat el tudják simítani, ami végtére egészen szépen sikerül is nekik; annyi azonban okvetlenül bizonyos ezen látszólagos ellenmondásokból, hogy az evangélisták nem közös megbeszélés szerint írtak. Sőt annyira nem törekedtek az őszinteség látszatára, hogy még azzal sem törődtek, hogy felületes olvasóik és esküdt ellenségeik, a zsidók, e leírásokban nem fognak-e talán egész sor ellenmondásra rámutatni.

Végül pedig utaljunk az ismert Pascal-féle szóra: „Ki ne hinne oly tanúknak, kik életüket adják tanúságukért?” Az evangélisták egész élete a szenvedés és üldöztetés hosszú láncolata, melynek végén ott áll a vértanúi, illetve a hitvallói halál. Hogy a gnosztikus Herakleon (a II. sz.-ban) Máté vértanúi halála ellen polemizál, csak azt erősíti meg, hogy a közfölfogás és köztudat Jánoson kívül az összes apostolok és evangélisták vértanúi haláláról volt meggyőződve.

Amit ezzel szemben a racionalizmus felhoz, távolról sem mérkőzhetik jelentőségben az érintett mozzanatokkal; azon kívül magában is oly gyöngye és sekélyes, hogy cáfolatát magában viseli. Hogy Lukács csalódott a Quirinius-féle népszámlálás kérdésében, hogy a Philótól, illetve Plátótól kölcsönzött „Ige”-tant apostol nem alkalmazhatta Jézusra, hogy a negyedik evangélium Kaifást „azon évi főpaprak” nevezi, holott a főpaprak nem váltakoztak

évről-évre stb. – mind oly dolgok, melyeket csak irányzatossággal lehet az evangéliumok ellen kijátszani. A feltámadás történetében felöltő látszólagos ellentmondások szintén igen szépen s természetesen magyarázhatók, mint erről alább meg is fogunk győződni. Az evangéliumok szerzőinek jóhiszeműsége s igazmondó szándéka minden kétségen felül áll.

Az evangélisták tévedésének teljes lehetetlensége

De az evangélisták, ha akartak volna, még akkor sem hazudhattak, midőn könyveiket megírták. Mert először is ilyen tanrendszert, ilyen minden eddig- és minden emberit messze túlhaladó Krisztus-jellemet kis műveltségű galileai halászok, zsidók vagy pogányok nem találhattak ki, mert különben Rousseau szavai szerint a feltaláló valóban nagyobb lángelme volna, mint a feltalált ideál.

De azon kívül oly eseményeket is adnak elő, melyeknek túlnyomó része többek jelenlétében, sőt a nagy nyilvánosság és Krisztus ellenségei előtt folytak le, melyeknek tehát kezdettől fogva számos ellenőrzőjük és tanújuk volt. Sőt az evangélium számos részlete igen megbélyegző dolgokat mond el barátról és ellenségről egyaránt; s ugyan hihető-e, hogy ezek a hamis vádak vissza nem utasították, meg nem cáfolták volna? Nem különös-e, hogy Pilátus, kit az evangélium gyáva köpönyegforgatónak fest, vagy a farizeusok, kikre az Evangélium a jellemtelenség és gonoszság bélyegét süti, kiken Krisztus vitatkozás közben annyiszor győzedelmeskedett, soha az evangélistákkal másképp nem szállnak szembe, mint gyalázkodással, átkozódással s legfőlebb általánosságban mozgó kijelentésekkel?

Nem különös-e, hogy midőn mind a négy evangélium úgy írja le Jézus elítéltetését, mint a leggyalázatosabb törvényszéki gyilkosságot, utána sem Kaifás főpap, sem 70 törvényszéki bírótársa nem meri a törvényszéki aktákra hivatkozva hazugsággal vádolni az evangéliumokat? S nem különös-e, hogy Jézus csodatetteinek tagadásával még az egykori zsidó és pogány hitvitázóknál sem találkozunk sehol?

De hogyan is mertek volna az evangélisták oly vádakkal lépni föl a kereszténység ellenségeivel szemben, melyekre minden gyermek rácáfolhatott? Hogy pl. a papi fejedelmek megvesztegették a sírtól megfutamodó katonákat; hogy a Krisztus nyilvános megjelenéseire hivatkozó apostolokat csak börtönnel és ostorozással tudták megcáfolni és elhallgattatni? Miként hirdethette Péter Jeruzsálem utcáin hangosan és nyilvánosan, hogy a názáreti Jézus, kit a nép fejedelmei keresztre feszítettek, újra feltámadt, „mint, úgymond, ti is tudjátok”? Ilyesmire ép ésszel sohasem vállalkozhattak volna az evangélisták, ha ezek a dolgok igazán meg nem történtek, mert különben attól kellett volna félniök, hogy a nyilvánvaló valótlanosságok hallatára az egész világ a szemükbe kacag.

Az evangélisták pedig nemcsak nem félnek a nyilvánosságtól; hanem egyenesen hivatkoznak is rá. Midőn pl. Festus kétségbe vonta Pál apostol szavait, s így kiáltott föl: „Pál, te őrvöngsz; a sok tudomány örültté tett”, Pál az ApCsel szerint azonnal a felháborodott önérzet hangján felel: „Nem őrvöngök, Festus, hanem a józanság és igazság szavait beszélem. Tud ezekről Agrippa király is... mert nem hiszem, hogy ezek a dolgok elkerülhették volna figyelmét. *Neque enim in angulo quidquam horum gestum est: Mert mindezek közül semmi sem történt rejtett kuckóban!*” (ApCsel 26,24–26) Az apostolok és evangélisták fő érve tehát a nyilvánosságra és köztudomásra való hivatkozás; már pedig éppen ez zárja ki leginkább a hamisítás és csalás szándékát, mert hiszen tudniok kellett, hogyha rájuk, a legeszményibb tanok képviselőire s a képmutató farizeizmus legkíméletlenebb ostorozóira, ellenségeiknek csak egyetlenegy dologban is sikerülne hazugságot bizonyítani, egész tekintélyüknek s hitelüknek azonnal vége lenne éppen azon nyilvánosság előtt, melyre folytonosan hivatkoznak.

Összegezés és végkövetkeztetés

Mindezen okok még a józanabb racionalistákat is meggyőzték már, hogy taktikájukban fordultnak kell beállnia s e fordulat következtében újabban az ún. csalási elmélettől, az evangélisták jóhiszeműségének kétségbevonásától maga a racionalizmus is idegenkedik. Láttuk azonban, hogy az evangélisták jóhiszemű tévedése még a csalási elméletnél is lehetetlenebb. Eszerint az evangélisták sem csalók, sem jóhiszemű megcsalottak nem voltak. *Ha tehát az igazságot tudták is, meg is akarták mondani, akkor az evangéliumok föltétlen szavahihetősége, megbízhatósága és teljes történeti értéke a józan, logikus elme előtt biztosítva van.*

Ezzel kizárólag tudományos alapon eljutottunk a végkövetkeztetésig, hogy ti. az evangéliumokban Krisztus tanaira és életének eseményeire vonatkozólag elsőrangú forrásművel rendelkezünk.

Midőn e végkövetkeztetéshez érünk, voltaképp egész bizonyításunk elérte delelő pontját. Krisztus istenségének kérdésében most már voltaképp eljutottunk arra a magaslatra, amelyről már csak a legegyszerűbb logikai következtetések útján kell leszállnunk az ígéret földjére: a teljes igazság birodalmának meghódítására.

VI. Jézus messiási öntudata

Láttuk, mint tesz tanúságot az ószövetség mellett a zsidó nép egész ókori története, az ásatások, a régészeti meg nyelvészeti kutatások s az a csaknem rajongásig menő tisztelet, mellyel a zsidók szent könyveik épsége fölött örködtek.

Láttuk, mint tesz tanúságot az újszövetség, főleg az evangéliumok mellett magának a kereszténységnek terjedése, a keresztény társadalom kialakulása. Láttuk, hogy azon korban, midőn az evangéliumok közölte eseményeknek szem- és fültanúi még javarészt éltek, az első keresztények az evangéliumokat föltétlenül megbízható, sőt isteni sugalmazásra írt okmánytárnak, szentírásnak ismerték el; láttuk, mint tesz az evangéliumok mellett tanúságot a keresztény ősirodalom, mely az evangéliumokat mindjárt az első század végétől kezdve sűrűn idézi, felhasználja, fordítgatja s terjeszti, miközben még a keresztény-ellenes irodalom képviselői sem merik az evangéliumok történeti értékét kétségbe vonni. S láttuk végre, hogy maguknak az evangéliumoknak higgadt, elfogulatlan vizsgálata is kizárja azok valótlanságát; mert azoknak, kik az evangéliumokat írták, nem volt és nem lehetett szándékuk, hogy ily céltalanul s ennyire a saját érdekük ellenére félrevezessék a világot; az sem volt lehetséges, hogy ily könnyen felfogható, szembeszökő, világos nappal történt eseményeket félremagyaráztak volna. Lehetetlen volt az is, hogy egyszerű emberek, még hozzá nagyrészt műveletlen galileai halászok ilyen tanrendszert s ilyen életideált, minő az evangéliumi Krisztusé, saját fejükből találtak volna fel; s ha mindettől eltekintünk is, lehetetlen, hogy észre nem térítették volna őket a többi tanítványok, a többi szem- és fültanúk vagy legalább a Jézus elkeseredett ellenségei; holott sem a szentírási, sem a profántörténeti forrásokban sehol semmi nyoma nincs a cáfolat kísérletének; az egyetlen cáfolat a szidalom és gúny a börtön és száműzés, ostorozás és keresztre feszítés, máglya és hóhérpallos volt.

Ezek után azt hisszük, joggal tekinthetjük a szentírás és főleg az evangéliumok teljes történeti hitelét bebizonyítottnak, joggal láthatunk bennük ugyanoly, sőt tízszer nagyobb becsű tudományos forrásmunkát, mint bármely más történeti forrásműben.

S ezzel áttérhetünk az evangéliumok alapján a főkérdés megvitatására, hogy ti. *ki ez a názáreti Jézus?*

A kérdések kérdése

Ki fogja fel e kérdés mélységét, nagyszerűségét, hogy úgy mondjuk merészségét? Miről is van szó? Arról: vajon *Isten*-e ez a kétezer évvel előttünk élt názáreti tanító – avagy *őrült*? A világ alkotója s megváltója-e, avagy – közönséges szédelő?

Mai napig itt áll előttünk meg nem fogyatkozó fönségben, elévületlen nagyságban s ma, csaknem 2000 évvel halála után, éppoly élénken foglalkoztatja az emberiség legjobbainak szívét és értelmét, mint valaha. Ott áll ellenségei előtt, mint egykor Pilátus és a zsidók előtt állt; „ecce homo!” – íme az ember, „ecce rex vester!” – íme a ti királytok! Itt áll az Istent kereső, igazságszomjas lelkek előtt is, mint egykor Cezarea Filippi mellett a tanítványok előtt s nincs közöttünk senki, akinek lelkéhez élete legválságosabb perceiben, az elmélyedés ihletett óráiban éles, szűrő hangon ne intézné azt a csontig ható, veséket átjáró és világnézeteket szétválasztó kérdést: „Vos autem quem me esse dicitis? – Hát ti kinek tartotok engem?” (Mt 16,15).

S az emberek 2000 év óta nem győzik nézni, kutatni, fürkésznit ezt a királyi alakot, akin minden oly különös, oly emberfölötti. Egy részük szkeptikus vállvonással tér ki a kérdés elől, mint egykor Pilátus: „Quid est veritas? – Ugyan mi az igazság?” Másokat megragad a féltékenység haragja, amiért ez az emberfölötti ember jogokat formál az egyénnel és a

társadalommal szemben, s amiért annyira magához bilincselte az emberiség legnemesebb szíveit s haragjuk a patológus örjöngés hangján tör utat: „Tolle, olle, crucifige eum! – El, el, keresztre vele!” vagy kissé modernebb szövegezésben: *Ecrasez l'infâme! Tépjétek szét a gyalázatot!* – Mások viszont mentől közelebről nézik, annál forróbb szeretetre, annál imádatosabb tiszteletre gyúlnak iránta s százados utakon hosszú, hosszú hódolati menetben jönnek elé, hogy meghajtsák előtte térdüket s elrebegjék ők is a Péter soha el nem némuló válaszáat: „*Te Krisztus vagy, az élő Istennek Fia!*” (Mt 16,16).

Előadásaink menetében mi is eljutottunk arra a pontra, ahol az evangéliumok lapjairól Jézus képe áll elénk s hozzánk is ezt a kérdést intézi: „Hát ti kinek tartotok engem?” S a felelet e kérdésre, ha becsületesek és igazságszeretők vagyunk, csakis ez lehet: Nagy kérdezősködő, mi feltétlenül annak akarunk téged tartani, *aki vagy!* Mutasd meg, bizonyítsd be nekünk, hogy te vagy a Krisztus, az élő istennek Fia s mi kész hódolattal, örömmel, sőt szeretettel hajtunk neked térdet! Mutasd meg, hogy te vagy az, aki a napot, a holdat és a csillagokat, az anyag miriádnyi tömegét, a mindenség csodás gépezetét teremtetted; hogy a naprendszerek, és tejutak patakja a te szavadra robogott elő a semmiségből, hogy reszketve álljon meg trónod előtt s induljon neki tőled kimért útjain az évmilliók keringőnek az űrben; mutasd meg, hogy te írtad belé a tömecsek és élőlények lényegébe a természet eleven törvényeit; hogy te kormányoztad a népek ezreit a prehisztórikus időktől napjainkig, amint te töltötted ki a pretemporán örökkévalóság mélyeit isteni étellel; mutasd meg, hogy te vagy az, akinek ítélőszéke előtt egykor valamennyiünknek meg kell jelennünk, s kinek kezéből fogjuk elvenni az örök élet vagy örök halál, az örök ujjongás vagy örök gyötrelém végzését; hogy te lész a szentek kiapadhatatlan gyönyörúsége s Isten bosszújának villáma örökké; mutasd meg, igazán emberi természetet öltött Istenünk vagy-e, ki közénk jöttél, hogy köztünk a béke, a szeretet, a mennyiség országát megalapítsd, avagy bitorló vagy-e, akinek egész beavatkozása a világtörténelem folyásába a legnagyobb hazugság, a legnagyobb tévedés, gázság és örület volt?

A racionalizmus és Krisztus istensége

A felelet mindezen kérdésekre, mint föntebb említettük, az evangéliumok alapján nem lehet nehéz, de azért nem magától értetődő, mert a szemét bekötő, okulni nem tudó és vitába nem bocsátkozó irány, mely mereven visszautasít minden természetfölötti gondolatot s amelyet racionalizmus, illetve modernizmus név alatt ismerünk, nem elégszik meg az evangéliumok történeti hitelének lekicsinylésével, hanem még az evangéliumok megbízhatóságát feltételezve is tagadja, hogy azokban a Krisztus istensége valóban ki volna mondva.

Jézus a racionalisták és a modernisták szerint csak átvitt értelemben nevezte magát Isten fiának, oly formán, mint ahogy szerinte valamennyien Isten gyermekei vagyunk.

Ezzel szemben kérjük mindenekelőtt: *minek tartotta magát Jézus?* Istennek-e a szó szoros értelmében, vagy pedig csak Isten gyermekének átvitt értelemben? Jézus maga vallja ugyan, hogy egy ember tanúsága nem dönt önmaga fölött. Ám Jézusnak önmagáról tett tanúságát a legerősebb külső bizonyítékok is megerősítik, mint azt a következő fejezetekben látni fogjuk, s azonkívül tekintetbe kell vennünk egyrészt Jézus bölcsességét és szellemi fölényét, mely nem engedhette meg, hogy ily fontos dologban vagy csalódjék vagy kétes dolgokat bizonyosnak tartson; másrészt Jézus szentségét és feddhetetlen jellem tisztaságát, mely a szándékos ámtításnak és félrevezetésnek még a gyanúját is kizárja. Mindenesetre rendkívül sokatmondó és tanulságos tény, hogy maguk a racionalisták sem merik e pontban Jézus illetékességét vagy igazmondását tagadni. Nem azzal érvelnek Jézus istensége ellen, mintha Jézus önmagáról való tanúskodását nem tartanák megbízhatónak, hanem egyedül azt tagadják, hogy Jézus valaha Istennek mondta volna magát.

Ma csak azon kijelentéseket vesszük szemügyre, melyekben Jézus egyenesen messiásnak mondta s Istennek csak indirekte vallotta magát. Az isteni öntudat egyenes megnyilatkozásait a legközelebbi fejezetnek tartjuk fenn.

Jézus messiási öntudata és a racionalisták

A racionalizmus és modernizmus szerint Jézus még csak messiásnak sem tartotta magát, még kevésbé ruházta fel magát, mint messiást isteni tulajdonságokkal. Sokáig egyáltalában maga sem tudta, kicsoda ő s mit akar vele az Isten? A forró keleti nap sugarai alatt, a pusztában bolyongva, a keleties fantáziának s népe elnyomatásán vérző szívének engedve jutott lassankint a rögeszmére, hogy talán éppen ő van népe megmentésére hivatva. De azt ismét nem tudta, miben kell e megmentésnek állnia s még a keresztfán függve is csak halványan sejtette, hogy működése talán valahogyan mégis javára lesz az emberiségnek.

Pfleiderer konstruálta meg *Strauss* Dávid után ezt a messiási fejlődési menetet (Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage,² Berlin, 1884, 175. s k. 1.). Újabban *Deissmann* még inkább naturalizálja Jézus töprengő, okoskodó, tétovázó messiási öntudatának lassú kialakulását, midőn azt állítja, hogy ez a messiási öntudat Jézusnak sohasem volt „állandó, nyugodt birtoka”, hanem csak időről-időre felvillanó, homályos „prófétai sejtése”, „mely a nagy kinyilatkoztatások óráiban mennyei fényben ragyogott, de amely elől Jézus szerénysége és alázatos egyszerűsége mindig újból visszaborzadt”. (Evangelium und Urchristentum, 106. o.) *Baldensgerger* és *von Soden* megengedik ugyan, hogy Jézus az Isten országának megalapítására hivatva érezte magát; de szerintük azt már Jézus sem tudta világosan és állandóan, mifajtnak képzelje ezt az országot: földi vagy másvilági országnak? *Wellhausen* a legnagyobb bizonyosság hangján tájékoztat felőle: „Jézus ama gondolatnak kezdettől fogva ellenállt, hogy messiásként lépjen fel; – ez oly kísértés (!) volt, melyet ő mindjárt pályafutása kezdetén végérvényesen visszavetett”.

A protestáns racionalisták e tanait átvették a modernisták is: X. Pius az ellenük kibocsátott „Lamentabili” kezdetű határozatban a 35. helyen ezt a modernista tételt is elítéli: „Christus non semper habuit conscientiam dignitatis suae messianicae” – „Krisztusnak nem volt mindig messiási öntudata”.

A messiási remények Jézus korában

Bizonyos, hogy Krisztusnak – még ha egyelőre csak embernek tekintjük is – a messiáskérdéssel okvetlenül foglalkoznia kellett. Fellépésének ideje a leglázásabb messiásvárásnak idejébe esett. A kedélyek forrongtak, az álmessiasok gyakorta rendeztek zendüléseket, a messiáskeresés valóságos epidémia lett. Nem is csoda. A Dániel-hirdette idő – a 70 évhét – körülbelül letelt már s mióta Pompejus Judeát római hódoltsággá tette s a rómaiak árny királyul az idumeai, tehát nem zsidó Nagy Heródest iktatták be, a királyi pálea elvételét Judától s így a haldokló Jákob jóvendölése szerint a messiás fellépésének ideje itt volt.

A talmud, a zsidó Flavius, a római Tacitus s az evangéliumok egyként tanúskodnak a zsidók messiás-várásáról a Jézus fellépésének idejében s az utóbbiakhoz annál kevésbé fér e pontban gyanú, mert hisz ezeknek a helyeknek egymagukban abszolúte semmi dogmatikai célzatuk nincsen.

A közhangulatot igen tanulságosan jellemzi pl. a tény, hogy midőn a napkeleti bölcsek Heródes udvarában a „zsidók újszülött királya” felől kérdezősködtek, Heródes azonnal e kérdéssel fordult papjaihoz: „Hol kell az írás szerint a messiásnak (ο χριστος) születnie?” (Mt 2,4) Tehát mihelyt a zsidók királyáról volt szó, még a lelkében pogány Heródes is azonnal a messiásra, a ο χριστος-ra, arra az egy ismert felkentre gondolt.

Az agg Simeonban az életet csak az „Úr felkentjének” (τον χριστον κυριου), a messiásnak, „Izrael vigasztalásának” reménye tartja (Lk 2,25.26). Anna az özvegy pedig örömmel visz hírt a kisdetről „mindazoknak, kik Izrael szabadítását várták” (Lk 2,38).

Még feltűnőbben nyilatkozik meg a messiást váró közhangulat a zsidók azon követségében, melyet a Jordán partján Keresztelő Jánoshoz menesztettek e kérdéssel: „Ki vagy te?” Mire János azonnal elértette kérdésüket s önzetlen nyíltsággal „megvallá és nem tagadá ...: hogy nem én vagyok a Krisztus” (Jn 1,19.20). Az „a Krisztus” (= a messiás) fogalma tehát egészen közismert, közfigyelemben álló fogalom volt.

Ugyanezt a közismertséget árulja el az első tanítványok nagy öröme, midőn János Jézushoz vezeti őket s mint „Isten Bárányát” mutatja be nekik, kiről Izaiás megírta, hogy „elveszi sokak bűneit”. (Jn 1,29; vö. Iz 53,7.12).

„Megtaláltuk a messiást!” jelentik egymásnak örömmel s mindent elhagyva lelkesen követik őt; egyik a másikat buzdítja, mint Fülöp Natánaelt: „Kiről Mózes írt a törvényben s a próféták: megtaláltuk a názáreti Jézust” (Jn 1,45).

Később a zsidók maguk így tanakodnak Jézus csodatetteinek láttára: „Valóban ez az a tanító, kinek e világra kell jönnie” (ο προφητης ο ερχομενος stb.) (Jn 6,14); majd ismét: „Ha majd a messiás eljön, vajon több csodajelel fog-e művelni, mint ez?” (Jn 7,31).

De még a zsidóktól elszakadt szamariabeliek is élénken várták a messiást, mint azt a különben nem éppen istenfélő szamariai nő elárulja (Jn 4,25), ki Sichar lakóit e hírrel lármázza fel: „Jöjjetek, nézzétek ezt az embert, aki megmondta nekem minden cselekedetemet: μητι ουτος εστιν ο χριστος; vajon nem ez-e a messiás?” (Jn 4,29).

Jézus és az ószövetségi messiáskép

Jézus jól ismerte az ószövetségi szentírást s már innen is jól tudta, amit úgyszólván akár a levegőből is magába szívhatott, amelyben élt, hogy ti. mit jelentett, mit foglalt magában az ószövetségi messiásfogalom.

Lássuk hát: ezzel az ószövetségi messiásképpel mennyiben azonosította magát? Annak a messiásnak szerepében lépett-e föl, akinek nevét úgy szólva folytonosan szívében és száján hordotta a hívő zsidó, s aki az ószövetségi szentírás alapján évszázadokon, sőt évezredekken át a zsidó vallási élet középpontja volt?

Jézus a messiási, a krisztusi cím elől sohasem tért ki. Övéi gyakran illették vele s ő soha vissza nem utasította, soha mint helytelent és meg nem felelőt nem korholta.

Igaz, hogy működése kezdetén nem engedte meg tanítványainak, hogy nyilvánosan messiásnak nevezzék, amint megtiltotta pl. azt is, hogy csodáit a nagy nyilvánosságnak tudtára adják. Ennek azonban nem az az oka, mintha akkoriban még nem hitt volna messiási hivatásában; hanem egyszerűen az, hogy mielőtt tanítványainak helytelen, földi, érzéki messiáseszméit meg nem javította, s míg a népnek helytelen fogalmai voltak a messiásról, addig a nyílt messiási fellépés nem lehetett kívánatos; mert csak azokra a céltalan népzendülésekre adott volna okot, melyeket már annyi álmessiás előidézett. A zsidók vezéreibei pedig, főleg a farizeusok, kaptak volna az alkalmon, hogy Jézust, mint néplázítót, eltegyék láb alól s elpusztították volna őt, még mielőtt tanait hirdethette s egyházának alapját lerakhatta volna. De hogy messiásnak tartotta magát, eléggé mutatja a tény, hogy az ószövetségi messiási jövendöléseket kezdettől fogva állandóan magára vonatkoztatta. Nyilvános pályafutása kezdetén pl. Keresztelő János határozott kérdésére: „Te vagy-e az, akinek jönnie kell, avagy másra várjunk?” Jézus nem mond egyenesen sem igent, sem nemet, hanem, ami minden egyenes igenlésnél tízszerre többet mond, így felel: „Menjete s jelentsétek meg Jánosnak, amit láttatok és hallottatok: a vakok látnak, a süketek hallanak, a sánták járnak, a bélpoklosok meggyógyulnak, a halottak feltámadnak, a szegényeknek az üdvösség hirdettetik.” (Mt 11,5) Hogy mit jelent ez az indirekt felelet, csak

akkor értjük meg, ha Izaiásnál olvassuk, mik lesznek a messiás eljövételének ismertető jelei. „Akkor, úgy mond Izaiás, majd megnyílnak a vakok szemei, hallani fognak a süketek s a sánták ugrándozni fognak, miként a szarvas” (Iz 35,5); a messiás pedig az Úr lelkével eltelve „a szegényeknek az üdvösséget fogja hirdetni s meggyógyítja a nyomorodottakat” (Iz 61,1).

A görög Máté-szöveg s az Izaiás 70-es fordítása különösen is feltűnő az egyezést; amaz szerint Jézus szavai: τυφλοι αναβλεπουσιν és πτωχοι ευαγγελιζονται teljesen azonosak az izaiási kitételrel τυφλοις αναβλεψιν és ευαγγελισασθαι πτωχοις.

Az idézett izaiási jövendölést Jézus más alkalommal egyenesen is magára vonatkoztatja. A názáreti zsinagógában mintegy véletlenül éppen azt üti föl s a könyvet betéve így kezdi tanítását: „Ez az írás ma beteljesedett előttetek.” (Lk 4,18–30)

Főleg szenvedése előtt hangoztatja sűrűn, hogy a messiási jövendöléseknek be kell teljesedniük rajta. Folyton föltételezi tehát, hogy ő az, akiről az írások beszélnek. Elfogatása előtt a legrészletesebb messiási jövendölést, az izaiási Ebed-Jahve-éneket, melyben a messiás kínszenvedése van előre jelezve, szóról-szóra idézi e szavakkal: „Ami írva van, annak még be kell teljesednie rajtam: És a gonosztevők közé számláltatott.” (Lk 22,37; vö. Iz 53,12)

Sőt még a kereszten függve is egy kimondottan messiási zsoltárt alkalmaz önmagára, midőn haldokló imául e szavakat választja: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” (Mt 27,46)

E szavak ugyanis a 21. zsoltár kezdő szavai (Zsolt 21,2), azon zsoltáré, mely a messiás kínszenvedését a legnagyobb szemléltetéssel s oly drámai elevénységgel adja elő, hogy még az ecettel s epével való itatást, a kezek és lábak átszúrását s a messiás ruhájának szétszórását, illetőleg kisorsolását is magában foglalja, valamint feltámadását és dicsőségét is. Ilyképp Jézus még a halála órájában is azon Isten-küldötte messiással azonosította magát, kiről az ószövetségi jövendölések szóltak.

Érdekes, hogy ez utóbbi argumentummal szemben a racionalista *Brandt* egyebet nem tud fölhozni, mint hogy „nem valószínű, hogy valaki halála óráján *idézetekben beszéljen*”. Igazán nagyszerű ellen ok! Hiszen ezzel az érveléssel azt is bebizonyíthatjuk, hogy soha senki a halálos ágyán sem zsoltárverset, sem pl. a Miatyánkot nem imádkozhatja, mert hisz az is szentírási idézet s „nem valószínű, hogy valaki a halála óráján *idézetekben beszéljen*!” De ugyan mivel bizonyítja be *Brandt*, hogy Jézus a keresztfán fájdalmi között nem emlékezhetett vissza egyik kedvenc imájára, arra a zsoltárra, melyet minden zsidónak, de neki különösen is ismernie kellett? S honnan tudja *Brandt*, hogy Jézus olyan közönséges ember volt, akinek sem értelmisége nem volt akkora, sem szenvedései közt is összpontosított istenszeretete nem lehetett oly erős, hogy e zsoltárvers elzengésére képesítette volna, mely testi-lelki gyötrelmét oly hűen kifejezte s egyúttal messiási öntudatának fényes bizonyosága volt?

Az egyenes messiási tanúságtételek

De Jézus nemcsak indirekt, hanem egyenesen is messiásnak mondja magát. Midőn pl. Péter ünnepélyesen „a messiásnak” (ο χριστος) vallja, Jézus nemcsak megdicséri, boldognak mondja Pétert, hanem vallomását egyenesen a mennyei Atya megvilágosító sugalmazására vezeti vissza. (Mt 16,17) Épp oly ünnepélyesen vallja messiási voltát a samarai nővel szemben; midőn ez a messiásról beszél, Jézus nyíltan így szól közbe: „Én vagyok az, én, aki beszélek veled.” (Jn 4,26) Legvilágosabban élete végén szól e tárgyról, midőn tanítványait ismételtelen felvilágosítja, miként teljesedett be „Mózes és az összes próféták” írása őrajta, mire így korholja tanítványainak kishitűségét: „Ó esztelenek, kik oly lassan fogjátok föl azt, amit a próféták hirdettek! Nem kellett-e *a messiásnak* (τον χριστον) mindezeket elszenvetnie s úgy mennie be dicsőségébe?” (Lk 24,25–27; 44–46) Tehát ő maga a próféták-hirdette messiás.

Az „Ember Fia”

A messiási jelzők közül Jézus érthető okokból nem használta, a „messiás” szót, melynek a zsidók földi és érzéki gondolkodása folytán már bizonyos meghamisított jelentése, mellékíze volt, hanem helyette egy más, éppoly kizárólag messiási néven nevezgette önmagát: az Ember Fia néven. E név, mint néhány racionalistával szemben Dalman győztesen kimutatta (Die Worte Jesu, I, Leipzig, 1898, 195. s k.), egyes egyedül a messiás díszjelzője volt. Ily értelemben használja Kr. e. az I. sz.-ban az apokrif Hénoch könyve, valamint az Ezdrás (apokrif) 4. könyve (I. sz. Kr. u.). Az „Ember Fia” kifejezés Dániel egy messiási látomására mutat vissza, hol ti. a messiás „mint egy ember fia”, az ég felhőiben száll le, hogy ítéletet tartson a világbirodalmak fölött. Jézus e ritkább, de mindennél mélyebb jelentőségű messiási címmel a négy evangélium szerint állandóan élt; Máténál 32-szer, Márknál 13-szor, Lukácsnál 25-ször vagy 26-szor, Jánosnál 12-szer nevezi magát az „Ember Fiának”. De ha egyébként nem tudnók is, ő maga megmondja nekünk, hogy az Ember Fia alatt igenis a messiást érti. Midőn ugyanis a főpap ünnepélyesen fölszólítja, mondja meg, ő-e a messiás (ο χριστος), Jézus először egyenes igennel felel: „Te mondád”, ami a zsidó nyelvhasználat szerint annyi mint: „Igen, úgy van, amint te mondád”; azonban rögtön hozzát teszi, hogy eddig is mindig messiásnak vallotta magát, mert hisz az Ember Fia kifejezés alatt a Dániel-szöveg értelmében a messiást, Istennek a felhőkben jövő s ítéletet tartó követét értette (Mt 26,63 s k.).

Nem kételkedhetünk tehát benne, hogy Jézus állandóan a legnagyobb ünnepélyességgel messiásnak érezte s vallotta magát.

Jézus messiási öntudatának eredete

E tanúságok mindenestre oly állandóak és határozottak, hogy bennük semmi alapot nem talál a feltevés, hogy Jézus csak hosszas töprengés és ingadozás folytán, természetes fejlődés menetében és lassan szánta el magát a messiási szerepre; vagy hogy önhatalmúlag tette meg magát Isten követének. A racionalizmus ugyan szereti a Jézus keresztségét s a pusztában való tartózkodását jelölni meg azon döntő időpont gyanánt, melyben Jézus erre a hivatásra elhatározta magát. Szerinte Keresztelő Jánosnak szavai, melyekben talán teljesen esetleg célzott az izaiási „Isten Bárányára”, adták volna meg a döntő lökést. De e föltevéseket az önkény találta ki s nem is támogatja más, mint az önkény. Nem is illenek sehogy sem Jézus jelleméhez, ki annyit már csak mégis tudhatott, hogy Isten követe s az igazság királya gyanánt nem léphet föl senki egyenes isteni megbízatás nélkül. S végül ellenkezik azzal a folytonosan ismételt s teljesen határozott kijelentéssel, hogy ő egyenesen Istentől kapta, sőt az „Isten kebelében”, az égben látta mindazt, amit előadott, s hogy épp ezért senki sem üdvözülhet, senki sem juthat el az Atyához, hanem csak őáltala. (Jn 1,18; 3,11 s k.)

Viszont arra meg pozitív adatunk van, hogy a messiási öntudat kezdettől, gyermekkorától fogva megvolt Jézusban. Isteni küldetésének és kiválasztottságának tudata nélkül lehetetlen a 12 éves Jézus viselkedését és szavait a templomban megértenünk.

A még gyermek Jézus hátra marad a templomban, Mária és József három napig keresik. Végre rátalálnak nagy nehezen az írástudók, a szentírastanítók között. A legjobb anya a legjobb fiút szelíd szemrehányással illeti. Emez azonban bizonyos ridegséggel feleli: „Minek kerestetek! Nem tudátok-e, hogy nekem abban kell lennem, ami Atyámé? azaz az ő hajlékában, az ő ügyeiben kell foglalatoskodnom? (Lk 2,49) Eszerint már 12 éves korában nemcsak maga tartotta magát különös fokban hivatva arra, hogy még a családi kötelékek árán is Isten ügyeinek közvetlen szolgálatába szegődjék, hanem ezt annyira nyilvánvalónak is tekintette, hogy úgy szólva zokon vette, ha mások maguktól nem ébredtek ennek az ő Istennel való közösségének tudatára.

A messiáeszme tartalma

Már most mit is értett a zsidó nép, s mit értett Jézus azon „messiás” alatt, kiről az ószövetségi jövendölések szólnak?

A messiás a paradicsom küszöbén lép föl először. A bukott emberiségnek Isten, mint azt a nagy *szabadítót* ígéri meg, ki szét fogja taposni a kígyó fejét s leigazza a földön a bűn hatalmát, mely az embert a paradicsomból s Isten kegyelméből kizárta.

A nagy szabadító képe a patriarchák korában egyre világosabb és elevenebb lesz. Itt már, mint Ábrahám, Izsák, és Jákob ivadéka szerepel, kiben megáldatnak a föld minden nemzetségei. A haldokló Jákob már az első kronológiai adatot is hozzáfűzi az eddigi jövendölésekhez: kijelenti, hogy Juda törzse addig nem veszi el az önálló királyi hatalmat, míg el nem jön a várva-várt.

Mózes haldokolva inti népét, hogy ha majd a nálánál is nagyobb tanító föl fog lépni, tisztelettel fogadja őt. Ugyancsak Mózes viszi be a theokratikus kormányrendszerbe s főleg az azzal egybefüggő szertartási rendbe a nagy szabadítóban való hitet és reményt. Ezáltal a messiás gondolata a zsidó vallási életnek középpontja lesz s a szimbolizmusra hajló keleti nép lelkébe ezernyi változatú képben illeszkedik be.

Dávidnál s a nagy prófétánál végre oly konkrét alakban domborul ki a messiás képe, működésének, világtanító és világszabadító munkáinak, kínszenvedésének és áldozati halálának rajza, oly élénken van ecsetelve harcainak s örök győzelmének lefolyása, hogy mellette úgy szólva minden egyéb eltűnik, másodsorba szorul. Dávid zsoltáraiban a messiás már nemcsak szabadító és tanító, hanem a királyi és főpapi jelleget is magára ölti s ettől kezdve a *massiah* (messiás, *χριστος*; fölkenet) szó lesz állandó jelzője, úgyszólván tulajdonneve, minthogy a fölkenés a theokratikus királyok és mózesi papok avatási szertartása volt. A 21. zsoltár drámai részletességgel festi meg a nagy szabadító kínszenvedését és utána megdicsőülését, mely főleg abban áll, hogy kielégíti a szegényeket, Istenhez vezet az embereket s kiterjeszti országának határát a földkerekség széléig.

Izaiásnál még határozottabb vonásokat ölt a messiás képe. Mint a béke, szelídség és egyszerűség fejedelme lép föl; mint igénytelen gyermek, kit szűzleány szül, de akinek vállán hatalom és királyság pihen, s akinek neve ez lesz: Csodálatos, Erős, Tanácsadó, Békekirály, Isten, az örök élet Atyja. (Iz 9,6). Oly élénk közvetlenséggel van itt leírva a messiás kínszenvedése, hogy a zsidóból megtért idősb Delitzsch joggal beszélhetett Izaiásnál „mintegy a golgotai kereszt tövében megírt fejezetekről”. A szabadító már mint áldozati bárány szerepel, ki saját vére árán hozza meg a békét, a szabadulást, a bűnbocsánatot s azután a világ összes nemzeteit részelteti megváltásának gyümölcseiben. Napnyugattól napkeletig tódulnak országába a pogány népek, birodalma a szelídség, béke és örvendezés hona, melyben Isten uralkodik s lakik az emberek között. Zakariásnál és Dánielnél is megismétlődik mindkét leírás: a messiás szenvedésének és megdicsőülésének ecsetelése.

A messiáeszme Jézus öntudatában

Jézus bizonyosan tudta mindezt s azért, midőn az ószövetségi messiással azonosította magát, ezzel együtt magát a világ megváltójának, tanítójának, főpapjának és Istentől rendelt királyának vallotta.

Jézus, mint Isten követe

Azonban helyesen mondja még a racionalista *Bousset* is, hogy Jézus lényegét a pusztán „messiás” szó nem fejezi ki teljesen (Jesus, Tübingen 1907, 80. o.) Jézus magát *többnek*

tartotta az ószövetségi messiásnál. Magával a messiás-fogalommal többet kötött össze, mint kortársai.

Először is sokkal magasabb értelemben vallja magát *Isten követének*, az isteni kinyilatkoztatás közvetítőjének s az emberiség vallási *tanítójának*, mint azt a messiásról az ószövetség alapján sejteni lehetett.

Jézus nem nevezi magát egyszerű tanítónak, prófétának; ő az a „nagy próféta” (Lk 7,16), kit „a próféták és királyok szerettek volna látni és... nem láttak; hallani... és nem hallottak” (Lk 10,24).

Ő nemcsak isteni meghatalmazásból, hanem egyenesen, Isten nevében tanít; azért tanítása isteni tanítás. „Az én tanításom, úgymond, nem az enyém, hanem azé, aki engem küldött” (Jn 7,16). Nem bizonyos részletigazságok egyszerű közvetítője ő, hanem egyenesen született királya a vallási igazságnak, az isteni kinyilatkoztatásnak. „Én ebben születtem, mondja Jézus, és azért jöttem a világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindenki, aki szereti az igazságot, meghallja az én szavamat” (Jn 18,37). Micsoda fensőséges öntudat az, mely így mer beszélni: én ezért meg ezért születtem, e célból jöttem a világra! – De Jézus nemcsak királya az igazságnak, hanem maga a megszemélyesített és megszemélyesedett, a szubsztanciális vallási igazság: „Én vagyok, úgymond, az Út, az Igazság és az Élet; és senki sem jut el az Atyához, hanem csak énáltalam!” (Jn 14,16) Íme, mily páratlanul fenséges messiási öntudat, mely ily mértékben tartja magát Isten született követének, hírnökének, tanai szócsövének s az emberiség tanítójának!

S épp azért, mert isteni megbízatásból beszél, feltétlen hitelt és elismerést követel tanításainak. Aki az ő szavának ellenáll, Istennek áll ellen s nem üdvözülhet. „Aki engem megvet, mondja Jézus, aki nem fogadja be szavaimat, van aki megítélje; a szavak, melyeket én mondok, fogják megítélni...; mert nem magamtól beszélek, hanem Atyám, aki engem küldött, az hagyta meg nekem, mit mondjak és mit beszéljek. Az ő szava pedig örök élet. Amit én mondok, úgy mondom, ahogyan az Atya mondta nekem.” (Jn 12,48–50) „Aki nem hisz, az máris meg van ítélve” (Jn 3,18).

Ennek az öntudatnak kifolyásaképp oly tekintéllyel is tanít Jézus, „mint akinek hatalma van” (Mt 7,29). „Soha ember így nem beszélt, mint ő” (Jn 7,46), mondogatták a farizeusok szolgái.

A zsidók kimerültség és unalom nélkül hallgatták órákon, sőt egész napokon át. Pedig Jézus az emberi ékesszólás eszközeit nem használta; az, amivel barátot és ellenséget egyformán elbűvölt, egyedül tanainak isteni fönsége és az isteni tekintély volt, melyre hivatkozott s melyet soha meg nem tagadott.

Ugyanez a fensőséges Isten-követi öntudat magyarázza meg azt a nyugodt biztosságot, mellyel Jézus föléje helyezi önmagát Mózesnek, az ószövetségi isteni törvény kihirdetőjének s a többi prófétáknak. Mózes csak „öröla írt” (Jn 5,46). Saját szavát döntő, felsőbb tekintélyként állítja szembe még az ószövetséggel is: „Hallottátok, hogy írva van a törvényben stb.;... én pedig mondom nektek”, stb. (Mt 5,20 s k.) Ő több, mint Ábrahám, Jónás, Salamon és Dávid, több mint az összes próféták (Jn 8,52 s k.; Mt 12,41 s k.; 22,43 sk.; Jn 5,39; Mt 13,17; 21,37; Mk 12,6). Ő egyenesebben kapta Istentől, amit tud, ő azt egyenesen, az égből hozta magával: „Senki sem száll föl az égbe, hanem csak aki leszállt az égből és mégis az égben van: az Ember Fia” (Jn 3,13). Amazok csak kijelentések által tudták meg Isten akaratát; ő közvetlen látásból, közvetlen közösségből ismeri Isten titkait: „Istent, úgymond, senki sem látta; de az egyszülött Fió, ki az Atya keblében él, elmondott mindent” (Jn 1,18).

S mert magát ily páratlan jogcímen vallotta Isten hírnökének, teljhatalmában másokat is kiküldött tanításának hirdetésére és terjesztésére, még pedig azt is megígérve nekik, hogy „velük marad mindennap, a világ végezetéig”. „Nekem adatott minden hatalom az égen és a földön, azért menjetek s tanítsatok minden nemzeteket... megtartani mindazt, amit

meghagytam nektek”. (Mt 28,18 s k.) Sőt „minden nemzeteket” s „minden teremtményt” ugyanazon örök kárhozat terhe alatt kötelez mindannak elhívésére, amit tanítványai az ő nevében hirdetnek, mint ahogy saját szavának is föltétlen elismerést, isteni hitet kívánt. (Mt 16,15.16)

A messiáskép isteni fényköre

De ha Jézus már mint tanító is túllépte az ószövetségi messiáskép szűkebb kereteit s a szó legszorosabb értelmében Isten nevében beszélő prófétaként lépett föl, még inkább túlmént a zsidók átlagos messiásfogalmain, midőn a messiás alakját *isteni* fénykörrel vonta be.

Már ezért is tarthatatlan Harnack és sok más protestáns hittudós állítása, hogy Krisztus ugyan magára vonatkoztatta az ószövetségi messiásfogalmat, de Istennek nem tartotta magát.

Az istenség sugarai ott derengtek a messiás feje körül már az ószövetségi kijelentésekben is, bár nem oly szembeszökőn, hogy a félremagyarázás és észre nem vevés lehetetlen lett volna. De mélyebben gondolkodó fő előtt nem maradhatott titok, hogy az ószövetség szerint a messiás nemcsak isteni küldött, hanem Isten természetének részese is. Isten Fia és igaz Isten.

A 44. zsoltár pl. egyenesen „Istennek” nevezi a messiáskirályt; a 2. és 109. zsoltárban Isten „ma nemzett fiának”, „hajnalcsillag előtt (öröktől fogva) méhéből nemzett fiának” nevezi, kit „jobbára ültet, miközben ellenségeit lába zsámolyává teszi”. S Jézus ismerte a zsoltárokat, hivatkozott is e részletekre (Lk 20,41–44).

Ugyanazon iratok közt továbbá ugyanazon dolgokat egyszer a „messiásról”, másszor meg egyenesen „Istenről”, „Jahvéról” mondják el. A messiás országa = Isten országa, a messiás működése = Isten működése és viszont. Egyszer azt hirdetik, hogy Isten elküldi kedves szolgáját, hogy üdvözítse a világot, másszor pedig „maga Isten jön és üdvözít” (Iz 35,4). Zakariásnál viszont Isten önmagáról mondja el ugyanazon üldöztetést, kinszenvedést és áldozati halált, mely különben a többi prófétánál, de magánál Zakariásnál is a messiásnak osztályrésze: Jahve maga jövendöli meg önmagáról, hogy hűtlen népe 30 ezüstpénzre fogja becsülni, s hogy Jeruzsálem lakosai őt, Jahvét, az Istent, „át fogják döfni” (lásd pl. Zak 11,12; 12,10).

Dánielnél a messiás egyenesen oly szerepkört tölt be, melyet csak a mindentudó és mindenható Isten vállalhat magára: nála a választott „a Krisztus” (9,26) az ég felhőin száll alá emberi alakban, „quasi filius hominis”, „miként az Ember Fia” s Isten „neki adja a hatalmat és dicsőséget és uralmat, és minden népek, nemzetek és nyelvek szolgálnak neki; az ő hatalma örök hatalom, mely nem vétetik el és uralma, mely nem dől össze”. E hatalom által ítéletet tart a föld királyai és népei fölött (7,13 s k.). Az „ég felhői” az ószövetség nyelvhasználatára szerint az Isten szubsztanciális jelenlétének állandó szimbóluma; az örök királyi és bírói hatalom pedig csak Istent illetheti. Az ég felhőiben közelgő s ítéletet tartó messiás tehát Dániel könyve szerint: *Isten*. Ezt még a teljesen radikális *Kalthoff* is elismeri. (Die Entstehung des Christentums 9.)

Ezért téphette meg öltönyét a főpap s zúgott föl lármázva a főtanács, midőn Jézus ünnepélyesen a Dániel-féle Ember Fiával azonosította magát. „Káromkodott! – kiáltozzák – ...Halálra méltó!” Az Ember Fiában, ki az ég felhőin jön, hogy ítéletet tartson a világbirodalmak fölött, a főpap is, a főtanács is fölismerték az isteni vonást.

E néhány példa is mutatja tehát, hogy a messiási jövendölések háttérében ott derengett az istenség fényköre, mint a messiás legszebb koronája. De mivel a gondolat, hogy Isten maga öltön emberi testet s játssza végig a messiás szerepét, túlságosan magasztos, túlságosan emberfölötti, isteni eszme volt, azért nem csoda; ha annak fölfogására az ószövetség érintett kijelentései dacára a zsidó nép, legalább mint nép, Krisztus előtt alig érzett erőt.

De vajon Jézus sem ismerte föl az ószövetségi messiás kép isteni vonásait? Kétségtelenül fölismerte. Volt ő oly világos fő s ismerte annyira az ószövetségi szentírást – erről a farizeusokkal folytatott vitái tanúskodnak –, hogy e nagy fontosságú messiási tulajdonság mellett nem mehetett el figyelem és érdeklődés nélkül. Sőt hogy ezt az isteni vonást különös szeretettel emelte ki, bizonyítja a mód, mellyel pl. a messiási díszjelzők közül éppen az „Ember Fia” szót használta legsűrűbben, mint amely egyrészt alacsony emberi külsejét másrészt világbírói s isteni méltóságát oly remek titokzatossággal fejezte ki. Ugyanezt bizonyítja főleg a főpaprak adott felelete, melyben messiási és „istenfiúi” méltóságát a Dániel-féle Ember Fiára hivatkozva, az ég felhőivel s a világot ítélő bírói hatalommal illusztrálja.

Ő tehát – csakúgy, mint a főpap s a főtanács, sőt ezeknél sokkal világosabban – a messiásban, a felhőn trónoló s világot ítélő Ember Fiában nemcsak királyt, tanítót és papot, nemcsak Isten követét, hanem egyenesen Istent látott. De ezzel az *egyenesen isteni öntudat* megnyilvánulásaihoz értünk.

Jézus a tanító, az Isten követe, a vezér

Álljunk meg egyelőre ennél az eredménynél; az egyenes isteni tanúbizonyságokat úgyis csak a következő fejezetben vehetjük sorra. Azonban amit az indirekt argumentummal elértünk, az magában is oly erős s oly szép eredmény, hogy ha egyenesebb bizonyítékaink nem volnának, egymagában is igazolná Krisztus *isteni öntudatát*. Mert ha Krisztus messiásnak tartotta magát, de oly tulajdonokkal fölruházott messiásnak, melyek csakis az istenség epithetonjai lehetnek, ezzel magát, bárha indirekt, de mégis teljes határozottsággal Istennek vallotta.

Külön fogjuk megtárgyalni a kérdést, mennyire megbízható az, amit Krisztus önmagáról mond, mennyire kizárja minden képzelhető meghaladó bölcsessége a megtévelyedést és szentsége az ámitást s következőleg mekkora a súlya, az értéke a Krisztus messiás-isteni öntanúságának.

Most érzük be azzal, amit még a racionalisták is megengednek, hogy ti. *sehogy sem valószínű*, hogy Jézus bármiben téved vagy ámit, amit határozottan állít.

Ha tehát *nem valószínű*, hogy téved vagy csal és másrészt *bizonyos*, hogy messiási, sőt isteni voltát határozottan állítja, akkor már ebből is csak egy lehet a konklúzió, hogy ti. bizalommal ismerjük el Jézust annak a messiásnak, annak az isteni teljhatalmú tanítónak, annak az Isten követének, aki a vallási élet kérdéseiben biztosan vezet, s akire bizvást ráhagyhatjuk a sorsunkat életünk legfontosabb kérdéseiben.

Hogy napjaink nihilizmusra hajló ingadozásában, a kételkedés és meghasonlás, a tapogatózás és kapkodás e viharos áramlatában ne süllyedjünk el kishitűen, míg a názáreti Jézus alakja nem homályosul el előttünk; hanem mint egykor a süllyedő Péter, bizalommal nyújtsuk feléje csüggedő karunkat.

S hogy ha majd életünk egy-egy válságosabb pillanatában külső tényezők, a környezet, az emberi tekintetek s „az élet kevélysége” meg akar bennünket ingatni hozzá való ragaszkodásunkban, s akkor ő e feddő, aggódó, élet és halál fölött döntő kérdéssel áll elénk, mint egykor tanítványai elé: „Ti is el akartok-e menni tőlem?” Hogy akkor mi is azzal feleljünk neki, amivel a tanítványok, de lelkesen, férfias szívvel és a halálnál is erősebb szeretettel: „*Uram, kihez menjünk? Az örök élet igéi nálad vannak!*” (Jn 6,69).

VII. Jézus isteni öntudata

Eddig csak annak bemutatására szorítkoztunk, hogy Jézus az ó-szövetségben megjövendölt s a zsidóktól várva-várt messiásnak tartotta magát. Ezt a messiási öntudatot egyáltalán nem vonhatja kétségbe, aki az evangéliumok talaján áll, mint azt bár hímezve-hámozva, a racionalisták túlnyomó része is elismeri.

Kiemeltük, hogy Jézus messiás-eszméje a zsidók átlagos messiásfogalmát túl is szárnyalta. Jézus erősen kidomborította a messiás főpapi, királyi és tanítói hatalmát, isteni küldetését, Istennel való életközösségét; sőt mi több, a messiás alakját isteni fénykörrel fonta körül. Most menjünk tovább, s vegyük Jézusnak ama kijelentéseit szemügyre, amelyekben *egyenesen isteni öntudatát árulja el*. Ha meggondoljuk, hogy végtére is minden attól függ: igazán Istennek tartotta-e magát az a Jézus, aki még a racionalizmus szerint is a legbölcsebb és legszentebb emberfia volt, nem kételkedhetünk benne, hogy jelen fejtegetésünkkel az egész Krisztus-kérdésnek gerincéhez értünk.

Jézus „isteni” öntudata a racionalisták szerint

Főellenfeleink e kérdésben is a racionalisták, akik szerint teljesen igaz ugyan, hogy Jézus Isten fiának vallotta magát, de csakis *átvitt* értelemben: azaz csakis úgy, amint ugyancsak öszerinte valamennyien Isten gyermekei lehetünk, amennyiben Istennel kiváltképpen bensőséges, gyermeki viszonyban élhetünk. Jézusnak voltaképpen fizikai, vagy ha tetszik, metafizikai istenségét a racionalizmus tagadja. Harnack szerint a Krisztus istenségének hite nem lehet a kereszténység lényege. „Jézus – mondja *Harnack* – meg volt győződve róla, hogy jobban ismeri Istent, mint bárki más őelőtte, és tudta, hogy ennek az ismeretnek s az ebben rejlő istenfiúságnak terjesztése... az ő életfeladata. Ezért és csakis ennyiben tartotta magát Isten fiának és az Istenfiának.” (*Das Wesen des Christentums*, 81.) *Bousset* szerint Jézus határozottan messiásnak, a zsidók született királyának tartotta magát. „Mindazonáltal sohasem lépett túl a pusztai emberi öntudat határain.” „Lelkében a mindenható Isten egész fölségében uralkodott s Jézus, úgymond *Bousset*, sohasem tolt föl magát Isten mellé (!):... ő csak út akart lenni mennyei Atyjához, nem pedig úti cél.” Sohasem kívánta, hogy valaki „őbenne” higgyen, hanem csak „Atyjában.” *Bousset* kénytelen azonban hozzátenni: „A mi evangéliumunk szerint ugyan ennek éppen az ellenkezője áll.” Tökéletesen igaz! És mégsem az evangéliumnak, hanem *Bousset*nek van igaza? Természetesen, még pedig azért, mert ő „elgondolhatatlannak” találja, hogy Krisztus, aki annyira tisztelte az Istent, ezzel az Istennel, a világ alkotójával és bírójával „*azonosította* volna önmagát.” – *Schürer* göttingeni tanár szerint Jézus az Atyával semmiféle „természetes, fizikai vagy metafizikai viszonyban nem állt, hanem csakis erkölcsi viszonyban, szakasztott úgy, mint bármely más ember, legföljebb intenzívebb fokban.” (*Das messianische Selbstbewusstsein Jesu*, Göttingen 1903, 10. s. k.) – *Seeberg Reinhold* szerint „Isten voltaképpen nem valami önálló, végtelen lény, hanem egyszerűen a szeretet szellemi hatalmának megszemélyesítése”, a világfenntartó szeretetnek mindenható uralma. „Ennek az örök szeretetnek az energiája töltötte el Jézus emberi lelkét: a szeretet az ő teljesen emberi lelkének voltaképpen tartalma lett. És ebben áll a „Jézus istensége”... Mert Jézus egyszerű ember volt... Csakhogy az emberiség történetét üdvösségre vezető isteni akarat Jézusban mintegy emberré lett s megnyilatkozott az emberi és történeti Jézus szavaiban és tetteiben... Így lett Jézus, az ember, „Isten fiává”. (*Grundwahrheiten der christlichen Religion*, 115. s k.)

A racionalisták felfogását átvették természetesen az ún. *modernista teológusok* is, amint általában tudvalevő, hogy a teológiai modernizmus nem más, mint racionalista tanoknak a

kat. frazeológia és terminológia kifejezéseivel való palástolgatása. A modernisták szerint Jézus istenségét az evangéliumokból nem lehet bebizonyítani; a történeti Krisztus sokkal kisebb, mint a hit Krisztusa; az a Krisztus-kép, melyet Pál, János, a niceai, efezusi és kalcedóni zsinat megfestett, semmiképp sem egyezik az evangéliumok Krisztusával vagy Jézusnak önmagára vonatkozó vallomásaival stb. (L. a „Lamentabili” határozat 27–31. tételeit.)

Isten és „Isten Fia”

A kat. felfogás mindezekkel szemben az, hogy Jézus teljes értelemben ember volt ugyan, de személye isteni volt; hogy tehát a Jézus személyének az emberin kívül magasabb isteni természete is volt, melynek alapján őt Istennek, az Atyaisten igaz értelemben vett Fiának vagyis az Atyával egyazon természetet osztó isteni személynek kell tartanunk.

Már most hol itt az igazság? Mely felfogásnak ad igazat az evangéliumok elbeszélése? Mily értelemben vallotta magát Jézus Istennek és Isten fiának? Szoros, tulajdonképpen értelemben-e, mely szerint Jézus az egy osztatlan s végtelen isteni lényeknek az Atyával személyi nemzetség viszonyában álló birtokosa is ugyanúgy önmagától való örök és végtelen lény, mint az Atya; vagy pedig csak átvitt értelemben-e, mely esetben istenfűsága legfőbb fokban különbözik a miénktől, úgyhogy Jézus Istennek jobb, kiválóbb „gyermeke” tán, mint mi, de Istennek végtére is éppoly kevésbé Isten, mint akármelyikünk. – Jézus e kérdésre vonatkozólag elég sokszor és elég határozottan nyilatkozott. Mindenekelőtt hiába keresnénk e nyilatkozatokban csak egyet is, mely az átvitt értelemben vett istenfűság eszméjét támogatná. Ő sohasem állította magát velünk, egyszerű emberekkel, Isten fogadott gyermekeivel egy sorba. Istent nem nevezi az ő és a mi „atyánknak”, hanem éles megkülönböztetéssel él: „Fölmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez” (Jn 20,17) – úgymond. Ő másképp Fia az Atyának, mint mi: ő az Istennek természet szerinti Fia, mi pedig csak fogadott fiai vagyunk, kiket testvéreik fogad, szolgálókból barátaivá tesz (Jn 15,14.15).

Annál több egyenes bizonyítékot tartalmaznak Jézus kijelentései az ő természet szerinti istenfűsága, isteni természete mellett. S itt semmit sem határoz, hogy Jézus sehol egyszerűen „Istennek” nem nevezi magát. Ezt nem tehette s nem is volt volna értelme, hogy megtegye. Nem tehette, mert akkor vagy ki kellett volna jelentenie az egész Szentháromság-tan tudományos terminológiáját, ami Jézusnak, ki a néphez s a nép nyelvén beszélt, nem lehetett szándéka; vagy pedig érthetlenné tette volna az Atyához, mint első személyhez való viszonyát. Nem is volt volna értelme, hogy magát egyszerűen „Istennek” nevezze; mert hisz az Isten fogalma akkoriban nem állt még oly tisztán s kikristályosodottan a népek öntudatában, mint a kereszténység behatása után, s Jézus maga is hivatkozik az ószövetség azon sajátására, hogy – legalább többes számban – nem ritkán az embereket is (pl. a prófétákat) „isteneknek” nevezi. (Jn 10,34; vö. Zsolt 81,6).

Jézus tehát nagyon rossz szolgálatot tett volna korának és az emberiségnek, ha egyszerűen „Istennek” hívta volna magát: mert akkor mai nap sem tudnók, mit értett „isten” alatt? Minden elszigetelt szónál többet mond azonban, hogy kizárólagosan és elvitathatatlanul *isten tulajdonságokat* tulajdonított magának s ezzel fényesen igazolta, hogy valóban a szó legszorosabb értelmében *Istennel egytermészetűnek, azonos természetűnek: Isten Fiának és Istennek tartotta magát.*

Lássuk e fontos nyilatkozatokat egyenkint.

I. Jézus mint isteni tulajdonságok birtokosa

Jézus mindenekelőtt isteni működési kört, isteni hatalmat, isteni mindenhatóságot tulajdonít magának.

A létfenntartó s világítelő működés

Szombat napi gyógyításaiért a zsidók kérdőre vonták, mire Jézus így felelt: „Az én Atyám szakadatlanul működik: én is így működöm... Mert amit *ő tesz, mindazt azonképpen a Fiú is cselekszi...* Mert amiként az Atya föltámasztja a halottakat és életet ad, úgy *a Fiú is életet ad, akiknek akar.* S az Atya nem íté meg senkit; hanem *minden ítéletet átadott a Fiúnak, hogy mindnyájan dicsőítsék a Fiút, amint dicsőítik az Atyát...* Bizony, bizony mondom nektek, eljött az óra és itt van, midőn mindazok, kik a sírokban vannak, meghallják az Isten Fiának szavát, s akik meghallják, élni fognak. Mert miként az Atyának élete van önmagában, úgy a Fiúnak is megadta (a Fiúval is közölte), hogy *önmagában való élete legyen* s hatalmat adott neki az ítélettételre, mert *ő az Ember Fia*” (Jn 5,16–27).

E szavakban Jézus saját isteni mindenhatóságának állít fényes tanúbizonyságot. Azzal igazolja szombat napi gyógyításait, hogy miként az Atyát, úgy őt sem kötelezheti a szombati parancs, mert ő fölötté áll a saját törvényeinek. Sőt neki éppoly szakadatlanul kell működnie, világfenntartó s életet osztó erejével hatnia, mint az Atyának, mert ő minden ténykedésében együttműködik az Atyával.

E szavakban a zsidók maguk is a szó szoros értelmében isteni, az Istenével azonos hatalom kifejezését látták s Jézus e szavaira „még inkább iparkodtak őt megölni, mivel már most nemcsak a szombatot szegte meg, hanem Istent is Atyjának nevezte s *Istennel egyenlővé tette magát.*” (18. v.)???

S ugyan mint viselkedik Jézus a zsidók e fölfogásával szemben? Egyetlen szóval sem helyteleníti, sem nem módosítja szavait; sőt ellenkezőleg, még meg is erősíti, meg is magyarázza. Kimondja, hogy isteni hatalmát az Atya örök nemzés által közölte vele (19.20 v.)???? minek folytán az Atya cselekedetei szükségképpen a Fiúnak is cselekedetei; rámutat az Ember Fiának világot ítélő hatalmára, s hogy épp emiatt a Fiút ugyanaz a tisztelet illeti meg, mint az Atyát.

Végre rámutat e hatalomnak, ez isteni kiterjedtségű működéskörnek forrására is: az „önmagában való életre”, mely benne az Atyától kifolyólag ugyan, de éppoly teljesen, éppoly mértékben megvan, mint az Atyában.

Mindennek nincs értelme, ha Jézus hatalma nem azonos az isteni mindenhatósággal.

A természetfölötti életrend forrása

De Jézus nemcsak a természetes világrendben tulajdonít magának isteni hatáskört, hanem, ami még többet jelent, önmagát jelöli meg a *természetfölötti világrend kútforrásaként* is, az emberek isteni életének elveként.

Ő „az út, az igazság és az élet” (Jn 14,6). Ő „a föltámadás és az élet” (Jn 11,25). Ő „az örök élet” (Jn 17,3). Ő „a világ világossága” (Jn 8,12). A természetfölötti életet ő osztja. „Én vagyok a föltámadás és az élet – úgymond, – aki bennem hisz, ha meghal is, él” (Jn 11,25). „Én vagyok az élet kenyere; aki hozzám jön, nem fog éhezni, és aki bennem hisz, nem fog szomjúhozni.” (Jn 6,35) „És én örök életet adok nekik és nem pusztulnak el.” (Jn 10,28) „Én vagyok a világ világossága; aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem a világ világosságát fogja bírni.” (Jn 8,12) „Maradjatok énbennem és én tibennetek. Miként a szőlővessző nem hozhat gyümölcsöt önmagától, ha csak nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha csak énbennem nem maradtok. Én vagyok a szőlőtő s ti vagytok a szőlővesszők; aki

énbennem marad és én őbenne, az bő gyümölcsöt terem, mert énnélkülem semmit sem tehettek” (Jn 15,4.5).

Jézus tehát a hívek természetfölötti életének, Istennek tetsző cselekedeteinek ősforrása, elve és fizikai szerve éppúgy, ahogy a szőlőtő is fizikai életelve a szőlővessző gyümölcsöző életének. Jézus nélkül semmit sem tehetünk; vele egyesülve élünk annyi, mint isteni életet élünk. Mit jelenthet ez egyebet, mint hogy Jézus az isteni kegyelmek osztogatója és forrása, az emberek megszentelője s istenesítője, azaz maga az Isten?

A Szentlélek megküldője

De még ennél is többet tulajdonít magának Jézus. Nemcsak a teremtményeknek ad isteni életet, hanem bizonyos értelemben a harmadik isteni személyt, a hívők tanítására és vigasztalására rendelt Szentlelket is ő „küldi el”, azaz, ami ezzel együtt jár, hasonló eredeztető és lényközlő viszonyban áll a Szentlélekkel, mint övele az Atya. „Eljön majd a Vigasztaló, kit én fogok küldeni nektek az Atyától, az igazság Lelke” stb. „Jó nektek, ha én elmegyek; mert ha nem megyek el, a Vigasztaló nem jön el hozzátok; ha pedig elmegyek, elküldöm őt hozzátok” (Jn 15,26; 16,17).

Mindezzel szemben figyelembe kell vennünk, hogy a szentírás szerint az életnek és főképp a természetfölötti életnek csak egyedül Isten lehet a kútforrása. Már az ószövetségben így szól az Úr: „Én vagyok az Úr, az, aki megszentellek benneteket” (Lev 20,8). És Izaiásnál: „Igaz és szabadító Isten nincs énkívülem” (Iz 45,21). A természet rendjét csak Isten haladhatja túl: „Csodálatos dolgokat Isten művel egyedül” (Zsolt 71,18). A Szentlélek is csak Istentől származhatik, mert isteni tulajdonokkal bír, tanít, oktat, vigasztal, élte a híveket s miként a Fiú, úgy ő is „az Atyától származik” (Jn 15,26). Jézus tehát, midőn a természetfölötti élet forrásának, sőt a Szentlélek megküldőjének nevezi magát, isteni öntudatának ad határozott megnyilvánulást.

A bűnök megbocsátója

Csakis e természetfölötti, sőt isteni hatalom öntudata magyarázhatja meg a csodálatos tényt, hogy Jézus a *bűnöket a saját nevében megbocsátja*. Izaiásnál azt mondja az Úr, hogy csakis Isten bocsáthatja meg a bűnöket (Iz 43,25). S ez magától is értetődő. Mert hisz mi a bűn? Az Isten személyes megsértése. Már pedig képtelenség, hogy személyes sérelmet, más bocsásson meg, mint akit megsértettek. A sértett a sértő fölött jogi fölényt szerez s elégtételt követelhet tőle s ezt senki más, mint egyedül ő, el nem engedheti. Ha tehát Jézus bűnöket bocsát meg, azaz Isten személyes sérelmeit megsemmisíti s az Istennek járó elégtételt elengedi, ezt csak Isten nevében teheti s akkor kötelessége ezt a körülményt kellőképp hangsúlyozni, vagy pedig ha a saját nevében bocsátja meg a bűnt, szükségképpen Istennek tartja magát, isteni hatalmat tulajdonít magának.

Ki is merné pusztá emberi hatalommal, vagy bárha isteni megbízásból, de a saját nevében s a saját hatalmára hivatkozva bocsátani meg az emberek bűnét?

Már pedig Jézus semmivel sem árulja el, hogy csak megbízásból bocsátja meg a bűnöket, hanem ellenkezőleg, valahányszor bűnbocsánatot oszt, mindig a saját jogára, az Ember Fiának természetes bírói teljhatalmára hivatkozik. Korlátlan fölényel mondja: „Fiam, megbocsáttatnak a te bűneid” (Mk 2,5). „És monda neki (a bűnös nőnek): Megbocsáttatnak a te bűneid” (Lk 7,49). „És hogy tudjátok, hogy az Ember Fiának hatalma van a bűnök megbocsátására a földön, így szólt az inaszakadthoz: «Kelj föl, vedd ágyadat és menj haza!»” (Mk 2,10.11). Ez utóbbi szavakat Jézus egyenesen azokhoz intézte, akik az ő bűnbocsátó ténykedését helyes érzéssel isteni joggyakorlatnak nézték s azért így szóltak: „Mit beszél ez így? Istent káromolja! Ki bocsáthatja meg a bűnöket Istenen kívül!” (Mk 2,7). Sőt Jézus a

bűnbocsátó hatalmat tanítványaira is átruházta, mint közvetítő közegre. „Vegyétek, úgymond, a Szentlelket: akiknek megbocsátjátok bűneiket, meg lesznek bocsátva, s akiknek megtartjátok, meg lesznek tartva” (Jn 20,22.23). *Ki szólhat így, ha csak Istennek nem érzi, tudja magát?*

A természet ura

Jézus továbbá úgy viselkedik, mint aki a természeti törvényeknek is fölötte áll. Amit csak Atyja, a Mindenható, megtehet, ugyanazt megteszi, ő is; az ő cselekedetei: Atyjának cselekedetei. „Amint az Atya föltámasztja a halottakat – úgymond – és életet ad, úgy a Fiú is, akiket akar, életre kelt” (Jn 5,21). „Ha nem cselekszem atyám cselekedeteit, ne higgyetek nekem; ha azonban cselekszem s ha nem akartok nekem hinni, cselekedeteimnek higgyetek” (Jn 10,37.38). Sőt még tanítványaival is közli e hatalmat: „Az én nevemben, úgymond, ördögököt fognak űzni, új nyelveken fognak szólni ... kezüket a betegekre teszik s azok meggyógyulnak” (Mk 16,17).

Kéréseink meghallgatója

Végül igen jellemző, hogy Jézus majd arra int, hogy minden szükségünkben az *Atyához* forduljunk, majd meg hogy *őhöz*, Jézushoz folyamodjunk segítségért. Tehát azt akarja, hogy imáinkban tőle várjunk segédelmet. Sőt azt ígéri, hogy amit az *Atyától* kérünk az ő nevében, mindazt ő ti. Jézus fogja megadni. „És bármit fogtok kérni az *Atyától*, azt meg *fogom* cselekedni, hogy az Atya a Fiúban megdicsőüljön. Ha valamit kérni fogtok tőlem, az én nevemben, azt meg fogom cselekedni” (Jn 14,13.14). E szavakat ellenmondás nélkül csak úgy érthetjük, ha föltesszük, hogy Jézus természetében és működésében egynek érezte magát az Atyával, úgymint teljesen mindegy: azt mondja-e, hogy önmaga, vagy hogy Isten hallgatja meg könyörgéseinket.

Jézus tehát egyenesen isteni cselekedeteket és isteni hatalmat tulajdonított magának: hatalma, mellyel minden kérésünket teljesítheti, végtelen; mindenhatóságának sem a természet, sem a természetfölötti világrend törvényei nem állnak útjában. Azaz isteni tulajdonságok birtokosának, Istennek tartotta magát.

II. Jézus ismeretrendi végtelensége

A racionalisták és modernisták ennek az egész érvelésnek az élet azzal próbálják letörni, hogy hiszen az nagyrészt a János-evangélium szövegéből, tehát a legkésőbbi, s azért szerintük már semmiképp sem megbízható evangéliumból indul ki. Lássunk hát azonnal egy érvet az előbbi evangéliumokból is. Az első evangéliumban e szavakat olvassuk:

„Mindeneket nekem adott Atyám. *És senki sem ismeri a Fiút, hanem csak az Atya; sem az Atyát nem ismeri senki, hanem csak a Fiú és akinek a Fiú ki akarja jelenteni*” (Mt 11,27). A harmadik evangéliumban pedig: „Hálát adok neked Atyám, hogy elrejtetted ezeket a bölcséktől és okosaktól és kijelentetted a kicsinyeknek... Mindeneket nekem adott Atyám. *És senki sem tudja, ki a Fiú, hanem csak az Atya, sem hogy ki az Atya, hanem csak a Fiú és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni*” (Lk 10,21.22).

Mi lehet e titokzatos szavaknak értelme? Csakis az, hogy Jézus éppoly tökéletesen ismeri az Atyát, mint az Atya őt: máskülönben ennek a hangsúlyozott párhuzamnak nem volna sem magyarázata, sem jogosultsága. Ha azonban Jézus éppúgy ismeri Atyját, mint az Atya őt, akkor végtelen ismerettel, mindentudással bír; ugyanazzal az ismerettel, melyről Jánosnál így szól: „Amint engem ismer az Atya, úgy ismerem én is az Atyát” (Jn 10,15). És: „Istent senki sem látta: egyszülött Fia, ki az Atya keblében van, ő jelentette ki.” (Jn 1,18). Jézus tehát

mindentudónak, végtelen tökéletességű ismeretek birtokosának, az Isten Végtelenségét kimerítő értelmiségnek tartotta magát.

Azonban Jézus e helyeken nemcsak végtelen tudást, hanem végtelen *lényezet* is tulajdonít magának. Ez a mélyértelmű hely nemcsak végtelen tudását és Isten közvetlen ismeretét fejezi ki, hanem a Fiú természetének végtelen nagyságát és méltóságát is. Máskülönbén ugyan mi célból hivatkoznék arra, hogy a *Fiút senki sem ismerheti meg, hanem csakis az Atya*, éppen úgy, miként az Atyát sem ismerheti meg senki, hanem csak a Fiú? Jézus lényege tehát ugyanannyi megismerni valót tartalmaz, mint az Atyáé, mert miként emezt, úgy őt is csak isteni értelem foghatja föl teljesen.

S végül azt hangsúlyozza Jézus, hogy az emberek közül egyedül azok ismerhetik meg az Istent, kiknek „a Fiú kijelenti.” Ezzel ismét jelzi, mennyire más alapon szerezte meg ő az Isten ismeretét, mint az emberek; hogy az Isten ismerete, mellyel ő rendelkezik, nemcsak fokban és mértékben, hanem eredetében és lényegében is tökéletesen különbözik a miénktől. Ő természet szerint, mi pedig pusztán az ő ingyen kegyelméből jutunk el Isten tökéletesebb ismeretére.

Eszerint Jézus az ismeretrendi világban oly belső életközösséget tulajdonít magának az Atyával, mellyel csak az isteni természetnek személyes részese bírhat.

III. Jézus örökléte

Csak röviden érintjük Krisztus azon szavait, melyekkel öröklétet, a világ létét időrendben megelőző életet, preegzisztenciát tulajdonít magának. Így pl. az utolsó vacsorán így imádkozik Atyjához: „*S most dicsőíts meg engem Atyám, tenmagadnál azon dicsőséggel, mellyel nálad bírtam, mielőtt a világ lett.*” (Jn 17,5). Jézus tehát saját öntudata szerint volt, mielőtt a világ lett.

A zsidókkal szemben élete vége felé ünnepélyesen így nyilatkozott: „Ábrahám atyátok örvendve epedett utána, hogy lássa az én napomat; látta és örvendezett.” Mire a zsidók így szóltak hozzá: „Még ötvenéves sem vagy és Ábrahámot láttad? Jézus így felelt: „Bizony, bizony mondom nektek, mielőtt Ábrahám lett, én vagyok” (Jn 8,56–58).

Igazán érdekes volna tudni, mikép magyarázzák e helyet azok, akik szerint Jézus közönséges embernek vagy legfőlebb bölcsnek, prófétának és Isten kedveltjének tartotta magát. Az öröklét főleg az ószövetségi kinyilatkoztatás szerint (Zsolt 89,2) isteni sajátosság. A zsidók is ennek tartották, mert Jézus említett szavaira azonnal „köveket ragadának, hogy megkövezzék őt; Jézus pedig elrejtőzött és kiment a templomból” (Jn 8,59). Hogyan mondhatják ezzel szemben modern racionalistáink, hogy Jézus egyszerű embernek tartotta magát?

IV. Jézus, az Isten Fia

Jézus továbbá a szónak valami különösebb, szorosabb értelmében „Isten Fiának” vallotta magát. Az önvallomás ténye világos, és kétségtelen az is, hogy Jézus azon értelemben nevezte magát *Isten Fiának, melyben az Atyával egyedileg azonos inteni természetet tulajdonított magának.*

Jézus nem olyan értelemben Isten fia, mint mi, emberek, kiket Isten kegyelemből gyermekeivé, fiaivá fogad. Az ő Istenfiúsága ettől az általános istenfiúságtól teljesen megkülönböztetett, egyedülálló, specifikus valami.

Az „egyszülött Fiú”

E kérdésre az illető szövegeknek összefüggésükben való megfigyelése fényes világot derít. „Úgy szerette Isten a világot, mondja, Jézus egy helyen, hogy *egyszülött* Fiát adá. Mert nem azért küldé Isten az ő Fiát világra, hogy ítéletet hozzon a világra, hanem hogy üdvözüljön a világ őáltala. Aki hisz őbenne, nem ítéltetik meg; aki pedig nem hisz, már meg van ítélve, mert nem hisz az Isten *egyszülött Fiának* nevében” (Jn 3,16–18).

Kérdjük: mi itt az „*egyszülött Fiú*” kifejezés értelme? Ha Jézus a modern racionalizmus fölfogása szerint csak átvitt értelemben volt Isten fia, épp úgy, mint mi, közönséges emberek, akkor legfőlebb „elsősülött” vagy „elsőrangú”, jóságra, kegyre legkiválóbb, de semmi esetre sem „*egy-szülött*” fia az Istennek. Jézus tehát egészen más értelemben „Isten Fia”, mint mi. Abban a rendben, ahol ő áll, rajta kívül nem áll senki: ő „*egyszülött Fiú*”. Egyébként még annak a hangsúlyozott mondásnak sem volna helyes értelme, hogy éppen az ő *áldozata volna Isten szeretetének legnagyobb bizonyítéka a világ iránt*. „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adá, hogy mindaz, aki benne hisz, el ne vesszen, hanem hogy örök élete legyen.” (Jn 3,16) Mi különös szeretet volna ebben, ha Jézus nem volna Istennek *isteni Fia*? S végre csak csonka értelme volna annak is, hogy Isten éppen a *Fiúban való hitet* jelöli meg az üdvösség kiinduló pontjául. Isten a többi prófétában való hitet sehol sem sürgeti; az „*egyszülött Fiúban*” való hitet viszont ünnepélyesen, föltétlenül s közvetlenül mint az üdvösség első lépését és föltételét hangsúlyozza.

Az „élő Isten Fia”

A racionalistáknak azonban kifogásuk van. Elismerik, hogy János evangéliumában Jézus Istennek vallja magát, de a szinoptikusoknál (az első három evangéliumban) szerintük Jézus csak két helyen szerepel kimondottan mint „Isten Fia” s e helyeken sem világos, hogy szoros értelemben nevezi-e magát Jézus az Isten Fiának. Így okoskodik például Harnack is.

Erre nézve mindenekelőtt nem áll, hogy az első evangéliumokban csak két helyen találkozunk Jézus istenségének bizonyítékával. Igaz, hogy az „Isten Fia” kifejezés nem fordul elő bennük oly sűrűn, mint Jánosnál; mert hisz a Jézus istensége nincs szükségképp ehhez a kifejezéshez kötve, sőt az első évtizedekben Jézus halála után elsősorban nem annyira istensége, mint ilyen, mint inkább általában szavahihetősége, messiási volta foglalkoztatta a közérdeklődést. Azonban így is tény, hogy az „Isten Fia” kifejezés már az első evangéliumban kétszer is előfordul és mindkét esetben Jézus istenségét jelenti.

Jézus megkérdezi tanítványait: „kinek tartják őt?” Mire Péter előlép és ünnepélyesen feleli: „Te a Krisztus vagy, az élő Istennek Fia” (Mt 16,16).

Fia valakinek csak az lehet, aki vele egy természetű; egyébként nem lehet szó atyai és fiúi, hanem csak ok és okozati viszonyról. Az a kérdés tehát, mily értelemben vette Péternek e szavát Jézus, midőn azt mint isteni sugalmazásból eredt kijelentést oly ünnepélyesen megdicsérte: „Boldog vagy Simon, Jónás fia, mert nem a test és a vér jelentette ki ezt neked, hanem Atyám, ki a mennyben van.” (Mt 16,17). Nincs kétség benne, hogy az ember átvitt értelemben is lehet isten gyermeke: a kereszténység szerint a megigazultak tényleg Isten fogadott gyermekei (Ef 2,10; Gal 3,26; 4,5–7).??? Midőn Nátánael Jézusban fölismeri Isten követét, szintén így szól: „Mester, te Isten fia és Izrael királya vagy” (Jn 1,49), amiből azonban még mindig nem következik bizonyosan, hogy Nátánael Jézust már ekkor Istennek ismerte.

A mi esetünkben azonban az „Isten Fiának” átvitt értelme teljes bizonyossággal ki van zárva. Ily ünnepélyes alkalmakkor, mikor egyenesen arról van szó, hogy valakinek a kilétét megállapítsuk, nem szoktunk átvitt értelemben beszélni s még kevésbé volna Isten követéhez illő, hogy az ily átvitt értelmű beszédet magyarázat és korlátozás nélkül isteni

kinyilatkozásnak jelentse ki. S miért jelenti ki Jézus *isteni* kinyilatkoztatásnak, amit Péter mondott, holott ha csak a messiási hivatásról van szó, Péter azt természetes ésszel is megismerhette? Miért volt neki isteni megvilágításra szüksége, ha Jézus csak az Isten kedves embere, Istennek tágabb értelemben vett fia volt? Hisz Jézus emberfölötti személyisége, sőt csodatettei eléggé hirdették, hogy nem közönséges ember. A többi emberek Jézust Illésnek, Jeremiásnak vagy más prófétának tartották, Péter viszont az ellenfél szerint isteni kinyilatkoztatásra mindössze csak annyit lepezett volna le, hogy Jézus, mint annyi más, az Istennek bizonyos tág értelemben fia, hú gyermeke. Jézus továbbá be sem érte a dicsérettel, hanem ígéretet is fűzött hozzá: megígérte Péternek a pápai hatalmat, a hívek összességére, az egész egyházra kiterjedő jogfennhatóságot. S ezt a nagy kitüntetést Péternek egyenesen azért adta, mert isteni megvilágításra fölismerte Jézus kilétét; fölismerte azt is, amit apostol társai még nem bírtak fölismerni. Azért lett alkalmas az igazság országában, az egyházban való királykodásra, mert kételkedés nélkül elismerte ezen egyház alapját: a Krisztus istenségét.

Nem is magyarázta e helyet kezdetben a kereszténység első századaiban senki sem másképp, mint Jézus istenségéről szólót. Pedig akkor az eredeti szöveg értelme a nyelvhasználat közvetlenebb ismerete folytán nyilvánvalóbb volt. De ugyanígy magyarázza azokat nem egy mai napi racionalista is, pl. Pfleiderer, aki szerint a Máté evangéliuma nyíltan vallja Krisztus istenségét (l. fentebb 29. o.).

Jézus tehát azért dicséri meg Pétert, mert a szó teljes értelmében Isten Fiának nevezte őt.

Jézus a főpap előtt

Még világosabb az „Isten Fia” értelme Jézus kijelentésében a főpap és a főtanács előtt.

Éjnek idején vezették be Jézust a Getszemáni-kertből erős fedezet alatt. A 70 tagú tanács nagy sietve összeült. Rég lesték az alkalmat, hogy elemésszék a gyűlölt „népháborítót”, aki elhódította előlük a népszerűséget. Most, hogy az alkalom itt van, a szívüket a diadalmas bosszú érzete dagasztja. A názáreti ember halálos ítélete előre meg van szövegezve és le van pecsételve szívükben. Még csak a hivatalos bűnvádi eljárás van hátra; jogcímet és jogformulát kell találni a meggyilkolására.

De a tárgyalás csak nem akar dűlőre jutni. Meg-megakad. Az elnöklő főpap és hú emberei hiába fejtik ki mesterfogásaikat.

Elsőben kelepcebe akarták ejteni. Megkérdezték, ki ő és mik a tanai. Jézus finom célzással tanúk kihallgatására utalt. A bátor, jogos szóért durva szolgakéz arcul ütötte és nem olvassuk, hogy valaki megróttá volna a megfélemlítési kísérletet. Ehelyett a főpap tanúkat hallgat ki, de bármennyire betanulták is mondókájukat, a hazugság örök átka, hogy elárulja magát; a tanúk ellenmondásba keverednek s kénytelenek szégyenszemre lelépni a térről. A főpap e kudarc után tehetetlenül iparkodik a tárgyalást új mederbe terelni: „Semmit sem felelsz e vádakra?” „És Jézus feleletet nem adott neki”. Ez volt a legmegfelelőbb válasz az üres kérdésre.

De hát hiába gyűléseztek ily soká? Hiába kerítették kézre ezt a gyűlölt férfiút, ki annyiszor megverte őket diadalmas szóvitában s ki annyiszor nevezte őket viperafajzatnak, sátán ivadékának, mésszel fehérített síroknak?

Kaifásnak végre – nem hiába volt a farizeusok közt is farizeus – mentő ötlete támadt. Ez legyen a legvégső, a döntő kísérlet. Ünnepelesen fölkel s közepén állva nyílt esküre kötelezi a vádlottat. „Adjuro te per Deum vivum ... Az élő Istenre kényszerítlek téged, mondd meg nekünk, te vagy-e Krisztus, az áldott Isten fia?”

Mit jelent e kérdés? „Az áldott Isten fia?” Mit értett Kaifás alatta?

Jól tudta, hogy Jézus e nevet maga tulajdonította magának – különben nem kérdezte volna, – azt is tudta, hogy ez az istenfűség egy jelentésű az istenséggel, aminthogy a zsidók

emiatt ismételten meg is akarták kövezni Jézust, istenkáromlást látva benne. Épp azért veti föl e kérdést, hogy Jézus nyílt önvallomását ő is istenkáromlásnak minősíthesse. De épen Kaifás e fondorlatai adnak a Megváltónak alkalmat, hogy önnön lényét oly kétségtelenül bemutassa, hogy e tanúság értékét az utókor eléggé nem becsülheti.

Már most Jézus a főpap kérdésére ünnepélyes és nyílt *igennel* felel. S ő nem volt oly együgyű, hogy át ne látott volna a főpap tervein. Tudta jól, hogy kelepécét akarnak állítani neki. Hogy önvallomása életébe fog kerülni. De ő mégis megfelel a kérdésre nyíltan és leplezetlenül s aláírja vele saját halálos ítéletét.

Ha Jézus tényleg csak átvitt értelemben hitte volna magát Isten fiának, micsoda tehetetlenség és örült gyámoltalanság lett volna akkor részéről, hogy egy *félreértésért* halálba ment volna s nem tudta volna kimagyarázni, hogy hiszen ő csak oly értelemben akar Isten fia lenni, mint ahogy más közönséges emberfia is az lehet?

De nemcsak ügyefogyottság, hanem egyenesen *bűn* lett volna Jézustól, ha ilyenmű félreértést föl nem derít, s az istenkáromlás szörnyű vádját valóban magán hagyja száradni. Jézust, ha már az önfenntartás ösztöne cserbenhagyta volna, legalább Isten iránti hódoló tisztelete kötelezte, hogy rögtön kimagyarázza, tompítsa, valódi értékükre leszállítsa átvitt értelmű szavait, melyeket a főpap nyilvánosan istenkáromló szavaknak minősített.

Ezzel szemben Jézus nyugodt méltósággal viseli vallomása következményeit, semmit szavaiból vissza nem von, ki nem magyaráz, nem enyhít és nem változtat rajtuk.

Sőt még újabb kijelentéssel is megerősíti öntanúságát: „De mondom nektek, majd látni fogjátok az Ember Fiát, amint Isten erejének jobbján ül s az ég felhőiben jő” (Mt 26,64). Isten „jobbján ülni” okvetlenül annyit jelent, mint részt venni Isten uralmában és dicsőségében. Az ég felhőiben jönni, „miként az Ember Fia”, Dániel szerint s az ószövetség számos helyével összhangzóan annyi, mint isteni hatalommal jönni és világítéletet tartani. Az „ég felhői” az ószövetségben körülbelül 20–25 helyen mindig az Isten megjelenését, bírói és királyi hatalmát jelképezik. (Kiv 14,24.16,10; 19,9; 24,16; ,33,9; 35,5; Lev 16,2; Szám 9,15; 10,34; 11,25; MTörv 31,15; Zsolt 17,10; 96,2; 10,3; 1Kir 8,10–12; 2Krón 6,1; Iz 19,1; Ez 1,4; 10,34.)

A tanácsülés elérte célját. A főpap derékig meghasítja díszes öltönyét a gyász és fölháborodás jeléül s azonnal berekeszti a tárgyalást. „Mi szükségünk van még tanúkra? Ime hallottátok az istenkáromlást. Mint vélekedtek?” Azok pedig így feleltek: „Méltó a halálra.” „S ekkor arcába köptek, náddal verték, arcul ütötték s mondák: találd el, te Krisztus, ki ütött meg?” (Mt 26,62–68).

A főpap előtt lefolyt jelenet Jézus isteni önvallomásainak koronája és betetőzése.

Még a racionalista *Schleiermacher* is így értelmezi Jézus isteni öntudatának e megnyilatkozását: „Abban keveset látnék, ha valaki ellenségeinek durva erőszakával szemben s midőn úgy sincs már remény az életéhez beszélne így; de, hogy mindenkitől elhagyatva, abban a pillanatban, midőn örökre el kell némulnia, holott még mindig nem sikerült övéit külső egyesülésben látnia; szemben a megromlott ótörvénnyel, mely azonban hatalomban és erőben állt előtte; körülvéve mindattól, ami tiszteletre és meghódolásra indíthatta s amit gyermekkorától fogva tisztelni tanult, egyedül állva s pusztán öntudatától ösztönözve, habozás nélkül kimondta az „igen” szót, a legnagyobb szót, melyet halandó valaha mondott: ez a legnagyobb szerű apoteózis és a legigazabb Isten sem lehet jobban meggyőződve istenségének bizonyosságáról, mint aki így nyilvánítja ki magát”. (5. Brief, Werke: Theol. I, 1843, 432. o.)

V. Jézus és az Atya egy

De Jézus még más esetekben is a legnyíltabban és legegyszerűbben kijelentette isteni öntudatát.

Tanítványaitól való búcsúzása közben többi közt így szólt: „Ha engem megismertetek volna, Atyámat is megismertétek volna; ezután majd megismeritek őt és láttátok is őt”. Fülöp erre e kérdéssel felel: „Uram, mutasd meg nekünk az Atyát és elég lesz nekünk!” Mire Jézus e nagy jelentőségű szavakat adja válaszul: „Oly sokáig veletek vagyok már és nem ismertetek föl engem? *Fülöp! Aki engem lát, az Atyát is látja.* Hogy mondhatod te tehát: mutasd meg nekünk az Atyát? Nem hiszitek-e, hogy én az Atyában vagyok és az Atya énbennem? A szavakat, amelyeket én mondok nektek, nem egymagamtól mondom, hanem az Atya, aki bennem lakik, cselekszi cselekedeteimet. Nem hiszitek-e, hogy, én az Atyában vagyok és az Atya énbennem? Ha másképp nem, cselekedeteim miatt higgyétek” (Jn 14,7–14).

Eszerint *Jézust látni annyi, mint az Atyát látni. Jézus szavai az Atya szavai. Jézus cselekedetei az Atya cselekedetei, s az Atya Jézusban lakik és Jézus az Atyában.* Ugyan mely halandónak jutna eszébe ezeket a dolgokat önmagáról állítani, pusztán az átvitt értelmű istenfiúságra támaszkodva? Ezek a szavak tehát ismét csak Jézus istenségének ünnepélyes proklamációi.

Különben a kétely legutolsó árnyéka is végleg eloszlik Jézusnak e másik ünnepélyes nyilatkozatával szemben: «*Εγώ και ο πατηρ εν εσμεν*». „Én és az Atya egy vagyunk.” (Jn 10,30)

Mit jelentenek e nagy fontosságú szavak?

„Én és az Atya” – tehát Jézus nem az Atya; az Atya és Jézus két különböző személy. S vele mégis lényegileg egy. Mert „én és az Atya egy vagyunk”: egy dolog, egy állag, egy természet, miként a kereszténység Szentháromság-tana formulázza. Azonos dolog, egy dolog vagyunk: *εν*, unum vagyunk, semlegesben. Nem ugyanazok, de ugyanaz. „Derselbe nicht, doch ganz dasselbe jeder”, mint a Weltenmorgen költője mondja.

Régi tévtanítók úgy iparkodtak értelmezni e szót, hogy Jézus csak *akaratan* egy az Atyával, azaz hogy egy értelemben van vele, mint ahogy meghitt jó barátokról szokás mondani, hogy „egy szív és egy lélek”. Ilyféle képletes kifejezéseket a szentírás is alkalmaz ugyan, de mindig bizonyos meghatározó hozzátételekkel: *egy szív, egy lélek*; ki Istennel egyesül, Istennel *egy lélek*; aki pedig az asszonyhoz ragaszkodik, azzal *egy test* stb.; ”de soha és sehol a szentírás megszorítás nélkül nem mondja, hogy valaki Istennel vagy valami tőle különböző természettel egyszerűen egy, *εν*, unum. S ugyan melyik szentnek, Isten akaratával még annyira egyező prófétának jutott valaha eszébe, hogy azt mondja magáról, mint Jézus, hogy ő és az Atya egyszerűen „*egy dolog*”; *εν*, unum?

S ugyan mily alkalommal mondta e szavakat Jézus? Arról vitatkozott a zsidókkal, hogy ellenségeinek incselkedése dacára övéi nem lesznek hűtlenek hozzá. Mert, úgymond, az *Atya* kezéből senki sem ragadhatja ki őket; már pedig „én és az Atya egy vagyunk”, tehát, úgymond: „Senki sem ragadja ki őket az *én* kezemből sem”. (Jn 10,27–31) Jézusnak ezen egész okoskodása alig volna érthető, ha az áltételben: „Én és az Atya egy vagyunk”, az Atya és Fiú egységét nem vesszük a szó szoros értelmében, mint fizikai, természeti azonosságot, melynél fogva az ő kezéből kiragadni valakit annyi, mint az Atya kezéből ragadni ki.

Ugyanaz a hatalom- és lényegegység ez, mint amely Jézus gyönyörű főpapi imájában kínszenvedése kezdetén megnyilatkozik, hol Jézus így imádkozik Atyjához: „Nem a világért imádkozom (ti. most), hanem azokért, akiket nekem adtál; mert hisz a tied; mert minden, *ami az enyém, a tied is és minden, ami a tied, az enyém is*”. (Jn 17,9–10) „Mindaz, ami az Atyáé, enyém.” (Jn 16,14)

Hogy a zsidók is ebben a szó szerinti jelentésben fogták föl Jézus szavait, onnan látjuk, hogy e szavak után rögtön „köveket ragadának, hogy megkövezzék őt”, s így kiáltottak: „...Istenkáromlásodért kövezünk meg téged, mivelhogy ember létedre Istennek mondtad magad”. (Jn 10,31–33) S Jézus nem háritotta el a vádat, nem tagadta, hogy valóban az Atyával azonosította önmagát; hanem még meg is erősítette előbbi állításait s a cselekedetekre hivatkozott, melyeket az Atya általa művelt. „Azt mondjátok, hogy Istent

káromlom, mivel azt mondtam, hogy Isten Fia vagyok? Ha nem cselekszem Atyám cselekedeteit, ám ne higgyetek nekem; de ha cselekszem,... akkor higgyetek cselekedeteimnek, hogy megismerjétek és higgyetek, hogy az Atya énbennem van és én az Atyában.” „Iparkodtak tehát elfogni őt, teszi hozzá az evangélium; ő azonban eltávozott: kezeik közül.” (Jn 10,36–39)

Jézus tanítása szerint tehát Jézus és az Atya *egy dolog, egy lényeg: egy Isten*.

VI. Jézus mint imádatunk, hitünk, reményünk, szeretetünk tárgya

Végül vegyük még hozzá, hogy Jézus ugyanoly tiszteletet, hitet, reményt és szeretetet követel önmagának, mint amely Istent illeti. Ezzel Jézus isteni öntudata oly világosan áll előttünk, hogy úgy szólva érthetetlen, miként lehetett azt még kétségbe is vonni.

Jézus pl. azt kívánja, „hogy mindnyájan dicsőítsék a Fiút *éppúgy, amint* (χαθως) dicsőítik az Atyát.” (Jn 5,23) Még pedig ugyanazon összefüggésben mondja ezt, melyben a zsidók szemére vetették, hogy „Atyjának nevezte Istent s Istennel egyenlővé tette magát” (Jn 5,18).

Jézus ugyanazt a hitet s reményt követeli önmagának, mint Atyjának. „Hisztek az Istenben; bennem is higgyetek” (Jn 11,1) „Aki hisz a Fiúban, örök élete van, aki pedig hitetlen a Fiúval szemben, nem fog életet látni, hanem az Isten haragja marad rajta.” (Jn 3,36) Mert „ez az örök élet, hogy megismerjenek téged, az egy igaz Istent és akit küldöttél, Jézus Krisztust.” (Jn 17,3) „Bízzatok: én legyőztem a világot.” (Jn 16,33) „S amit kérni fogtok az Atyától az én nevemben, megteszem nektek.” (Jn 14,13) Legcsodálatosabb az a szeretet, melyet magának követel. Amint maga is hangoztatja az ószövetségi törvényt: Istent teljes szívünkből, teljes lelkünkből, teljes elménkből s minden erőnkől, azaz mindenfölkell szeretnünk, ugyanezen mindenfölkötti szeretetet követeli magának is. „Aki hozzám jön és nem gyűlöli (nem helyezi hátra) atyját és anyját, hitvesét és gyermekeit, fiútestvéreit és nőtestvéreit, sőt saját életét is, nem lehet az én tanítványom.” (Lk 17,26) Nem volna-e örülség, nem volna-e Isten kizárólagos jogainak csorbítása, ha ily hitet, ily bizalmat s ily minden emberit meghaladó szeretetet kívánna magának valaki, aki közönséges embernek, teremtménynek ismeri magát? Nem vétett volna-e Jézus az Isten iránti köteles tisztelet ellen, ha így beszélt volna, *anélkül, hogy Istennek tudja magát?*

De Jézus, ami még csodálatosabb, ezt a hódolatot, ezt a hitet, bizalmat és szeretet valóban meg is nyerte az emberek részéről. Ma is ő áll a legműveltebb népek vallási életének középpontjában; több mint 500 millió ember hajtja meg térdét előtte s „dicsőíti a Fiút *éppúgy, amint dicsőíti az Atyát*”. Százezrek mentek érte tűzbe, kínpadra, halálba; s ma is százezrek halnának meg érte, mint istenükért, bármikor kész örömmel.

Végeredmény

A nagy Napóleont odalenn a Szent-Ilona szigetén szintén éppen ez a gondolat hódította vissza a Krisztus istensége hitének. „Értem is lelkesedtek, mondogatta elmerengve, értem is sokan mentek halálba; szívesen követtek a véres mezőkre, amíg győzelem kísérte zászlóimat; de csak addig, amíg közöttük voltam, amíg látták szemem villogását és kézzelfoghatólag érezték hatalmam erejét. *Ma?* Vajon ki szeret ma engem? S 10-20 évvel halálom után ugyan ki menne halálba az elpusztult, a meghalt Napóleonért? És íme: 1800 év előtt megkötöztek és kivégeztek Jeruzsálem kapui előtt egy embert s ennek az embernek a szeretetért lobogva lángol a mai napig is milliók és milliók szíve, még pedig a legnagyobb és legnemesebb szívek! Én csak császár, én csak hadvezér voltam: ez az ember, a názáreti Jézus – *Isten volt!* Ó igen, názáreti ács, az agg Napóleon hiszi a te istenségedet!”

Az agg Napóleon pusztán a Jézus iránti szeretet csodájából következtetett így. Minket ugyanarra az eredményre nem egy, de százszoros megdönthetetlen ész-ok vezet. Az igazság ellen tusakodni mindig lehet, de aki nem zárja be szemét a kétségbevonhatatlan tények előtt, azt a józan, higgadt következtetés itt is, ott is egyforma eredményre vezet: arra, amit az újkor titánja e szavakba foglalt: „Názáreti ács, igen, mi hisszük a te istenségedet!”

VIII. Jézus tanrendszere

Eddigi érveléseink alapján kétségtelen tényként vallhatjuk a tételt, hogy Jézus önmagát Isten küldöttének, sőt egyenesen isteni személynek, Istennek vallotta.

Már most ennek az öntanúságtételnek *értékét* kell szemügyre vennünk. Igaznak tartható és tartandó-e az, amit Jézus önmagára vonatkozólag hirdet? Mennyi az ő önmagáról való tanúskodásának bizonyító ereje és tárgyi megbízhatósága? S ha önmagát Istennek vallja, föltétlen hitelt érdemel-e az emberiség részéről?

E kérdésekkel szemben kiválóan szerencsés a hívő álláspont védőinek helyzete, amennyiben Jézus egyéniségének ez irányban döntő tulajdonságait ugyanúgy elfogadja a racionalizmus is, mint a hívő kereszténység. Hogy Jézus föltétlenül hitelt érdemlő egyéniség, alig vonja kétségbe valaki. Mert ha ő egyáltalában történeti alak, ha létezett, ha egyáltalán tudunk róla valamit, akkor az a legelső bizonyos dolog róla, hogy tiszta jellem s fennkölt, lángelme volt. A legtisztább s a legbölcsebb, akit a világtörténelem felmutat.

Kezdjük el, utóbbival: igazán oly lángelme volt-e Jézus, hogy önmagának kilétére s a vallásra vonatkozólag, melyet alapított, nem lehetett mélységes megtévelyedésnek vagy önámító rajongásnak áldozata?

Jézus szellemi nagyságának tagadói

Igen szórványosan, de azért akadnak obskúros kísérletek, melyek Jézus szellemi nagyságát, sőt elmei épségét is kétségbe vonják. A legelső, aki e szomorú szerepre vállalkozott, hogy Jézust elmebetegnek, tébolyodottnak nyilvánítsa, a kéjenc Heródes volt. „Megvetette őt Heródes egész udvarával együtt s gúnyruhába öltöztetve visszaküldte Pilátushoz.” (Lk 23,11) De Heródes nem maradt követők nélkül mind a mai napig. A passió nem fejeződött be Krisztus halálával: Jézus az örült s a szédelgő gúnyruháját a mai napig sem szűnt meg hordozni.

Egy modern „tudós”, Rasmussen szerint Krisztus is „mint minden vallásalapító, nyilván hisztérikus, illetve epileptikus volt”, mert hiszen a rajta tapasztalt tüneteket „a rendes, normális emberek világában sehol sem tapasztaljuk” (Jesus, Leipzig, 1905, 53. 121.135.) Jézus szerinte „queruláns kényszereszméknek és nagyzási tébolynak” volt áldozata.

De Loosten ezt a diagnózist állapítja meg Jézusról: „Jézus valószínűleg kevert vérű, születésétől fogva terheltségben szenvedő ember volt... kiben a családi és a nemi érzék rendellenes fejletlenségben maradt. Öntudata hosszas fejlődési menetben idült tébollyá fokozódott, melynek főtüneteit korának intenzív vallásossága s az ószövetségbe való egyoldalú elmélyedés határozták meg. Jézusban... a fiziológiai zsenialitás pathologikus momentumokkal párosult.” (Jesus Christus vom Standpunkt des Psychiaters, Bamberg, 1905, 28. 34.90. 93.)

A monista „mi tudósok” jénai vezére, *Häckel Ernő*, Jézus tanaiban „sajnálatos ellenmondásokat” és „határozottan káros” erkölcsi szabályokat talál, aminők az egyéniség megvetése (?), a testnek, a természetnek, a kultúrának, a családnak és a nőnek lekicsinylése (?). (Die Welträtsel, 1908, 221– 230. ezer.)

Korunkban nincs az a blaszfém szellemeskedés, mely olvasóközönséget ne találna; csak így magyarázható meg, hogy a Häckel-féle tudósoknak is akad olvasóközönségük, akikről pedig a szintén racionalista *Paulsen* megjegyezte, hogy csak „égő szégyenérzettel” tudta elolvasni a műveiket, „szégyenérzettel a német tudományosság színvonala felett”, mely ily műveket olvasni s ily művekért lelkesedni tudott.

Azonban ezek a „tudósok” még a hitetlen táborban is csak szórványos jelenségek.

Hogy a racionalizmus is mily zárt sorokban hódol meg a Krisztus bölcsessége s szellemi nagysága előtt, annak érdekes példája, hogy a hírneves Ruville tanár föltűnést keltő konverziójára éppen ezen hódoló tiszteletnek megfigyelése adta meg az első lökést. (Zurück zur heiligen Kirche, Erlebnisse und Erkenntnisse eines Konvertiten, Halle, 1910, 9.)

Már most mi ennek a tiszteletnek az oka? Mi kényszeríti rá még a Jézus istenségének tagadóit is azon feltétlen hódolatra, melyet az ő bölcsessége iránt tanúsítanak s mellyel az *ember* Jézus előtt meghajolnak?

Rendellenességek Jézus tanaiban?

Aki állít, az köteles bizonyítani is. Ha valaki Jézus tanaiban rendellenességet vél felfedezhetni, mutasson rá e rendellenesség bizonyítékaira is. Hol van Jézus szavaiban, beszédeiben rendellenes gondolatfűzés, zavaros, ellenmondásos, értelmetlen részlet?

Rasmussen és társai csak azt hangoztatják egyre, hogy Jézus rendellenes elmeállapotban volt, mert az „övéihez hasonló tüneteket a mindennapi életben nem találunk.” Azonban mit bizonyít ez? Vajon semmi sem lehet a mindennapitól elütő, a köznapinál nagyobb, jobb, értékesebb, anélkül, hogy azonnal beteges, rendellenes, pathologikus tünet legyen? Azért mert Jézus a közönségest meghaladó szellemi életet élt, mert messze túlszárnyalta a megszokott, az átlagos emberi színvonalat, azért már elmebeteg volt! Vajon minden *rendkívüli egyúttal rendellenes* is? Ami nem középszerű, az szükségkép *alatta* áll-e a középszerűnek? Nem állhat-e esetleg *fölötte* is?

Igen, ha Jézus lelki rendellenessége alatt az ő szellemi életének rendkívüliségét és rendkívüli nagyságát értjük, akkor miszerintünk is rendellenes, azaz a mindennapinál, a közönségesnél, a középszerűnél több a Jézus lelki egyénisége, de ezt a rendkívüliséget senki sem nevezheti rendellenességnek, még kevésbé tébolynak és elmezavarnak.

Hogy Jézus tényleg nem volt köznap elme, annak legfényesebb tanúsága az *ő tanrendszere*.

Ez a tanrendszer mindent meghalad, amit emberi elme valaha létrehozott, meghaladja fönségben, erőben, s általános értékben.

Jézus tanrendszerének fönsége

Mindent meghalad elragadó, tiszta fönségben. Amit a józan ész és komoly bölcsélet évezredek munkában csak körvonalazva, halvány sejtéssel, kételkedve és ingadozva állapított meg az embernek Istenhez való viszonyáról, azt Jézus világosan, határozottan, biztosan, ellenmondás és hiba nélkül, szívet és elmét egyaránt kielégítő rendszerességben tárja fel hallgatói előtt.

Mint sziklaszilárd alapelvet vallja az okok sorozatának végokát, az önmagában való egy és végtelen Lényt, aki végtelen mértékben foglal magában minden tökéletességet, amelyet teremtményeiben véges alakban szemlélünk; aki láthatatlan, de mindenütt jelenlevő; végtelenül bölcs és nagy, de azért legkisebb teremtményéért is szeretettel érdeklődik; aki örök és mindenható, megfoghatatlan és kimeríthetetlen, de azért a kicsiny ember boldogításában leli teremtői örömét.

A világ, az ember, az élet, a szenvedés, a baj Jézus világnézetében nem talány többé, hanem kristálytiszta, világos, biztos igazság. Isten, a mennyei Atya, a végtelen és végtelenül boldog Lény másokat is boldogítani akart s azért létének teljéből másokat is létrehozott s beállította őket, a létezők, az élők sorozatába, hogy rövid próbaidő folyamán saját maguk szabad önelhatározásával érjék el örök boldogságukat. Ide helyezte őket az anyagi világ egy pontjára, átmeneti állapotba. Ez a földi élet egyszerű, de mély megoldása Jézus szerint.

De az összesek élete sem tervtelen folyamat, nem rendszertelen esetlegesség őszerinte. A világtörténelem nem céltalan bonyodalmak és katasztrófák zürzavaros egyvelege, hanem a szabad emberi akaratok közt is érvényesülő világkormányzó hatalomnak, az Isten atyai jobbjának, szerető gondviselésének hímzőkerete.

És végül a cél, melyért élünk, melyért az egyeseknek szintúgy mint a népeknek tűrniök és szenvedniük kell, Jézus tana szerint a legszebb és legmagasztosabb: a legnemesebb boldogságnak örök birtoka, Istennek, mint a végtelen Szépségnek és végtelen Jóságnak elérése, lényünknek visszavezetése abba az ősforrásba, melyből fakadt s melyben végső megtisztulásának, tökéletesedésének s örök boldogságának értékei rejlenek.

S mivel mindezt mi emberek közös testvéri munkában vagyunk hivatva elérni, mivel Isten mindnyájunknak közös mennyei Atyja, azért valamennyien testvérek, egymás istápolói, segítői s egy közös nagy örökség közös birtokosai vagyunk.

Íme a természetes vallástan legfelségesebb elvei, melyeket egyedül Jézus tanrendszere foglal ily szép összhangba s mutat be ily páratlan tisztaságban.

A pogány bölcsek erkölcsi tanrendszerei Jézus tanrendszere mellett minden részletbeli szépségük dacára alig jelentenek mást, mint tapogatózást, zürzavart és eszmehiányt.

A természetfölöttiség Jézus tanrendszerében

De Jézus tanrendszerének igazi nagysága, igazán merész, emberfölötti szárnyalása, még csak a természetfölöttiség rendjével kezdődik.

Mily merész tanok is ezek: az egyistenhit mellett a három személy tana, akik egyenkint nem ugyanazok, mint aki a másik kettő, de ugyanaz, mint ami a másik kettő; az egyik isteni személynek emberré létele, hogy mint Isten-ember egyrészt szenvedhessen s meghalhasson emberi természete szerint, másrészt pedig, minthogy az isteni személynek emberi halála szükségképp végtelen érték, a megbántott isteni természet teljes elégtételt nyerjen az ember részéről!

Mily merészen szárnyaló s mily szédítő magaslatokba emelő pl. az istenség titokzatos bel-életének földerítése, melyben sem ellenmondás, sem disszonancia nincs, melyben Isten legellentétebb attribútumai: a szentség és engedékenység, a szeretet és büngyűlölet, az igazságosság és irgalom nemcsak hogy teljesen megférnek egymással, de csodás harmóniában ki is egészítik egymást. Mily csodás az az összhang, melybe Jézus a természetes és természetfölötti világrendet olvasztja; az emberi értelmet nem megtagadó, de meghaladó misztériumok tökéletes beleilleszkedése a természetes istentan kereteibe, úgy hogy amit puszta eszünkkel belátunk, ugyanazt a kinyilatkoztatás sem rontja el, nem kuszálja össze, hanem kerek egészé alakítja, betetőzi és fensőbb fényel árasztja el s azonfelül új és új, eddig ismeretlen tudásanyagok tág mezejét tárja föl előttünk, melyben minden, de minden a maga helyén áll, melyben mindennek megvan a maga szerepe és jelentősége. S végül mindennek összeolvadása a nagyszerű isteni világtervben, melynek minden parányi részecskéje szerves tagja az egésznek s melyben minden, az Isten és az ember, az ég és a föld, az anyag és a szellem, a múlt és a jövő, az idő és az örökkévalóság, a végeesség és végtelenség oly fönséges egységbe forr össze, oly kristályszerű fényben ragyog, oly megnyugtató kiegyenlítődést, oly magasztos összhangot talál! Íme, ezek a Jézus-hirdette tanok legszembeszökőbb tulajdonságai.

Micsoda, fenség, biztosság és erő!

A világrend végső céljai Jézus tana szerint

Épp oly magasztos továbbá Jézus tanában e természetes és természetfölötti világrendnek végső rendeltetése: az ember java, lehető legnagyobb tökéletesedése, nemesbülése és

boldogulása. „Lássátok, mekkora szeretettel volt hozzánk az Atya, hogy Isten fiainak neveztetünk s azok is vagyunk!” (1Jn 3,1). „Általa a (Meváltó által) legfőbb és legértékesebb javakban részesített, melyeket ígért, hogy az isteni természetnek részeseivé legyetek” (2Pt 1,4). Ez az istenfiúság, ez az isteni természetben való részesedés az ember legfőbb díszé, de ugyanakkor legigazibb boldogsága is: „Már most is Isten fiai vagyunk, de még nem nyilvánult meg, hogy mivé leszünk, tudjuk azonban, hogy ha majd megnyilvánul, Istenhez hasonlókká leszünk, mert úgy fogjuk őt látni, aminő” (1Jn 3,2). „Most még csak tükörben és mintegy talányban látjuk őt: akkor majd színről-színre fogjuk látni. Most csak részben ismerjük meg: akkor majd úgy ismerjük meg őt, ahogy ő ismer minket” (1Kor 13,12). Mily magas és mégis mily közeleső, mily ész fölötti s mégis mily természetes, mily ésszerű, mily megnyugtató, mily isteni és mégis mennyire emberi létcél ez!

Az összhang Jézus tanaiban

Soha bölcs, soha lángelme ily eredeti, ily magasan szárnyaló, ily titokzatosan mély tanokat nem hirdetett. És soha bölcs, soha lángelme nem állított fel tanokat, melyek oly mélységesen érintették volna az emberi lélek legbensőbb vágyait, nagyságra, boldogságra törekvő aspirációit. S e messze terjedő, e sokvonatkozású tanrendszerben nincs egyetlen részlet, nincs egyetlen ág, mely akadályozná, gyengítené a többi; sehol semmi hiány, semmi felületesség, semmi kivihetlenség, semmi ellenmondás, semmi lehetetlenség. Mennél mélyebben hatolunk belé, a tudásnak és földeríthetőségnek annál gazdagabb tárházaiba pillant be az elme, annál dúsabb aranybányák nyílnak meg szemünk előtt. „Bölcsességet hirdetünk – mondja Pál, Krisztus tanainak e kiváló magyarázója – de nem e világi bölcsességet, hanem Isten tudományát hirdetjük a titokban” (1Kor 2,6.7.).

Jézus erkölcstana

De Jézus tana nemcsak elméleti igazságok halmaza, hanem elsősorban *élet és erő*. Alig van kinyilatkoztatása, mely a valódi, eleven, pezsgő emberélettel nem állna szoros vonatkozásban, mely nem irányulna az Istent kereső szívek gyakorlati irányítására a tiszta, a nemes, az isteni élet felé. Jézus minden egyes tanában egyúttal erkölcsi irányelveket ad. Bármily magas az erkölcsi ideál, melyet tanrendszere a halandó elé állít, sohasem foszlik elérhetetlen ködképpé: Jézus nemcsak ideálokat hirdet, hanem utat is nyit azok megvalósítására.

A szeretet törvénye

Mennyire közel hozza pl. a Jézus erkölcstana az Istent az emberhez a szeretet törvénye által! Legfőbb parancsa ez, mely felöleli az Istent s azután az egész emberiséget s melyben szerinte az egész ókori törvény s a próféták tanítása kicsúcsosodik! (Mt 22,38) Mily messze áll a rabszolgai hangtól, a természeti vallásoknak a félelem alaptónusán induló istentiszteletétől e tan: „*Szeresd* Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.” (Mt 22,37) Legfőbb zsinórmértéke a végtelen jóság, az Isten szeretetreméltósága, melyre vonatkoztatva legkisebb cselekedetünk, köznapi életünk apró-cseprő dolgai, kicsinyes fáradozásaink és szenvedéseink is végtelen érdemet és értéket nyernek.

Ezt a legfőbb isteni szeretetreméltóságot Jézus szerint minden embertársunkban fel kell lelnünk, nem véve ki a szegényt és nyomorultat, a kisdedet és bűnöst, üldözőinket, és rágalmozóinkat. „Szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek azokkal, kik gyűlölnék benneteket, hogy Atyátok fiai lehessetek, ki a mennyben van.” (Mt 5,44)

Egyetlen erkölcsi tanrendszer sem ismeri a tiszta, önzetlen szeretet azon parancsát, melyet Jézus azonnal a legfőbb fokon követel mindenkitől; egyetlen vallás sem követel oly tevékeny, oly áldozatra kész, oly kimeríthetetlen szeretetet, mint a Jézus vallása. A zsidók és görögök, kiknek tanaiból Jézus tana állítólag fejlődött, a keresztény szeretetnek sejtelmével sem bírtak; Szókratész, Arisztotelész és Ciceró az önösség etikáját vallották.

Jézus tana szerint „az Isten a szeretet” (1Jn 4,8) s azért egész istenkereső életünket a szeretet szelíd fuvalmának kell átlengenie. „Kedveseim – mondja Jézus tanainak egyik leghivatottabb értelmezője, a szeretet apostola – szeressük egymást, mert a szeretet Istentől való s mindenki, aki szeret, Isten gyermeke s ismeri az Istent; akiben nincs szeretet, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet,” (1Jn 4,7.8) Nem hiába látja már Pál s látta utána a kereszténység a szeretetben Krisztus tanának fő-fő különbségét az ószövetséggel, mint a törvény és félelem vallásával szemben. Krisztus maga is a szeretetben látja erkölcsi elveinek összefoglalóját s betetőzését: „Azon ismerik majd meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy szeretitek egymást.” (Jn 13,35)

Ez a szeretet Jézus tana szerint minden erkölcsi nagyságot és tökéletességet magában foglal (Mt 22,38), mert miként Pál kifejti: „Ha szeretetem nincs, semmi sem vagyok... A szeretet türelmes és jótékony; a szeretet nem irigykedik, nem cselekszik rosszul, nem kevélykedik, nem nagyravágyó, nem önző, nem gerjed haragra, nem gondol rosszat, nem örvend a rossznak, hanem együtt örvend az igazsággal; mindent elvisel, mindenben bízik, mindent remél, mindent elszenved.” (1Kor 13,2–7) Nem magasztos irányelv-e ez a szeretet, nem mindent felölelő s mindent megneemesítő etika-e Krisztus e szeretettana?

A szilárd alap

De ennek a szeretetelvi etikának az alapja is oly szilárd, minőt egyetlen erkölcsbölcseleti rendszer sem mutat föl: az önbecsülés azon józan mérséklése, mely az Isten és önmagunk helyes összehasonlításából ered, megóv az öntúlbecsüléstől és tárgyilagosságra, mások értékének elismerésére, azaz alázatosságra tanít. Az *alázatosságra*, mint erényre sem a görögöknek, sem a latinoknak nem volt szavuk. A *ταπεινωσις*, „humilitas” nem önmérsékletet, szerénységet, hanem aljasságot jelent. Epikur és Plátó, Mánés és a stoa nem tudták fölfedezni a dölyfös elbizakodás megtörésének, a kevélység megfékezésének értékét, sem azt a jellemfejlesztő erőt, mely az alázatosságban rejlik. Krisztus volt az első, ki az altruisztikus erkölcsöt az alázatosság alapjára építette s azt azonnal a legfőbb fokon tanította a szavakban: „Bizony mondom nektek, ha át nem változtok s nem lesztek miként a kisedek, nem mentek be a mennyek országába. Aki tehát megalázza magát, mint ez a kised, az a nagyobb a mennyek országában.” (Mt 18,3.4)

Jézus etikájának csúcspontjai

Amily mély azonban Krisztus etikájának alapja, épp oly magas, épp oly szédítő, épp oly égbenyúló a betetőzése. Krisztus evangéliumi tanácsai az erkölcsi tökéletességnek s az istenszeretetnek diadalát jelentik. Ehhez fogható nincs az emberiség kultusz- és kultúrtörténetében. „Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el, amid van és add a szegényeknek és kincsed lesz a mennyben s akkor jöjj, kövess engem.” (Mt 19,21) „Nem mindnyájan fogják föl ezt az ígét, hanem csak akiknek megadatott ... Vannak férfiatlanok, kik magukat tették azokká a mennyek országáért. Aki fölfoghatja, fogja föl.” (Mt 19,11–18)

A magasabb tökéletesség e hármasság irányelve: szegénység, szüzesség és engedelmisség Jézus erkölcsstanában nem alapul parancson, nem kényszeren, nem fenyegetésen, hanem egyszerű tanácson; miként Pál mondja: „A szüzekre nézve parancsom az Úrtól nincs: tanácsot azonban adok”. De nem annál szebb-e, nem annál nemesebb-e az az etikai rendszer,

mely az emberi hajlamok e hősiességét a teljes emberi szabadsággal és szabad önelhatározással meri összekötni s bízni benne, hogy így is százan és ezren fogják teljesen szabadon és teljesen függetlenül a tanácsok útját választani? S vajon csalódott-e Krisztus erkölcsstana ebben a bizodalomban?

A hősiesség Jézus erkölcsstanában

De nem szükség az evangéliumi tanácsokig menni, hogy hősi erényt fedezzünk föl Krisztus erkölcsi rendszerében. Amit ő minden követőtől kivétel nélkül megkíván, az maga is több a közepesnél s vajmi sokszor hősiességét jelent. A kereszthordozó Krisztus minden tanítványától kereszthordozást követel. „Aki követni akar engem, úgy mond, tagadja magát, vegye föl keresztségét s kövessen engem.” (Mt 16,24) Krisztus követésében földi tekintetek nem képezhetnek jogos akadályt, de még a legszentebb emberi érzelmek sem. „Aki hozzám jön s nem gyűlöli (nem becsüli kevesebbre) atyját, anyját, nejét, fiait és leányait s azon fölül még a saját életét is, nem lehet az én tanítványom.” (Lk 14,26) Az igazság és fensőbb érdek szolgálatában nemcsak szenvednünk kell, hanem örömmel kell szenvednünk. „Boldogok vagytok, ha megátkoznak s üldöznek benneteket az emberek s minden rosszat fognak rátok hazugságból énniattam; örüljete és ujjongjatek, mert jutalmatok bőséges lesz az égből.” (Mt 5,11.12)

A keresztség e hősiességre nevelő tana teszi a krisztusi erényt erőssé, ellenállásra képessé, rendületlenné. Ez adja meg neki azt az általánosságot és mindenre kiterjedő hatóerőt, mely az élet minden körülményei közt megőrzi a helyes irányt s fönntartja a bátor, helytálló törekvést. „Ami csak igaz, ami csak szemérmes, ami csak igazságos, ami csak szent, ami erény, ami dicséretesség, ami rend: mindarra gondoljatek” (Fil 4,8). Ez Krisztus kereszthordozó etikájának végső folyománya, konklúziója. A tökéletesség; még pedig a mindenoldalú tökéletesség.

A gyakorlati irány Jézus erkölcsstanában

Azonban erkölcsi irányításokat nem elég elméletben adni, ha a gyakorlati kivitel a gyarló ember tehetetlenségére bízunk. Krisztus erkölcsstanának egyik főjelentősége éppen abban a gyakorlati erőben rejlik, mellyel az emberiséget erkölcsi életének útvesztőiben nemcsak fölvilágosítja, hanem hatásosan vezeti, vonzza, nekilendíti, s lankadatlan mozgásban tartja.

Mert az ő erkölcsstana, bár mégoly emberfölötti, bár mégoly álomszerűen tiszta és eszményi, mégsem maradt soha írott malaszt, nem maradt papiros bölcsesség és papiros erény. Neki azokkal az elvekkkel, melyek pedig az embert legmegrögzöttebb hibáiban, göggyében és érzékiségében, restségében és kényelemszeretetében támadják meg, sikerült máig meg nem szűnő és soha el nem múló forrongást, mozgalmat, reformmunkát idéznie elő. Százegrek és milliók gondolnak naponta reá s az ő törvényeire; számtalanok veszik föl naponta az élet legsúlyosabb keresztségét és követik őt; naponta millió és millió lelkiismeretnek legfőbb törekvése az ő elveinek életbeléptetése.

Hol van az az erkölcsbölcse, aki csak némileg is vetekedhetnék Jézussal gyakorlati eredményben, etikájának életet alkotó s lelkeket átalakító eleven-erejében?

Jézus etikájának mozgató erői

Ezt az eleven-erőt Krisztus erkölcsstana főleg két erőtenyezőjével fejti ki: egy feszítő és egy irányító erővel. A feszítőerő nála – a kérlelhetetlen motívumok ereje.

A szükségesség motívuma

Nála az erkölcs nem életüdítő cifraság, nem cafrang, nem ízlés dolga, nem művészet és fényűzés, hanem hajlíthatatlan szükségesség.

Ha nem követed, *elkárhozol*. Elvesztesz egy örök életet, egy örök boldogságot: szabadságod, lelki világod, tudásvágyad és szeretetszomjad egy egész mérhetetlen s örökké tartó birodalmát. Elveszted az Isten szeretetét. Az élő Isten bosszújának lesz áldozata, aki majd „kacag a te pusztulásodon”. Akkor „jobb volna, ha meg sem születél volna”. Akkor „átkozott lesz” és távoznod kell „az örök tűzre”. Akkor egy örökké tartó kintenger gyötrelmeiben fogod a Lázárt hiába várni, aki ujját vízbe mártja s nyelvedet érinti, mivelhogy „gyötörtetel a lángokban”. Akkor meggyilkolod magadat, de oly borzalmas kegyetlenséggel, aminőre ép ésszel nem vállalkozhatol. Nem az a kérdés, tetszik-e, nem-e, édes-e, keserű-e: Jézus egy végtelenül szigorú, egy végtelenül kötelező, egy kényszerítő *kell* szót ír rá kötelességeid halmazára. Itt nem lehet alkudni, itt, ha meg nem hódolsz, ha élni nem akarsz, csak halni, csak megsemmisülni, csak megőrülni lehet. Örök boldogság, vagy örök, végtelen boldogtalanság – ez Krisztus erkölcstörvényének egyetlen, de mindennél súlyosabb, mindennél nyomósabb szankciója.

„Ne azoktól féljetek, úgymond ő, akik a testet megölik, lelketekben azonban kárt nem tehetnek; hanem féljetek inkább attól, aki a testet és lelket is a pokolra vetheti.” (Mt 10,28) „És ha kezded megbotránkoztat (bűnre visz) téged: vágd el; jobb neked csonkán az életre bemenned, mint két kezded lévén a gehennába jutnod, a kiolthatatlan tűzre, hol az ő férgük meg nem hal és tüzük ki nem alszik.” (Mk 9,42.43) „Akkor így szól majd azoknak, kik bal felől lesznek: Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre!” (Mt 25,41)

A remény motívuma

De nemcsak a *félelem* motívuma ily végtelenül erős Jézus erkölcstanában, hanem épp oly döntő hatású ama *bizodalom* ereje is, melyeket ő az erkölcsi törekvésekkel összeköt.

Az Isten szolgálatának útja őszinte azonos magának a boldogságnak útjával. „Jutalmatok bőséges a mennyben”. (Mt 5,12) „Akkor majd így szól a király azoknak, kik jobbja felől lesznek: Jöjjetek Atyámnak áldottai, bírátok az országot, mely a világ kezdetétől fogva nektek készített”. (Mt 22,34) „Magamhoz foglak venni benneteket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is”. (Jn 14,3) „Aki győz, azt trónomra ültetem, amint én is győztem s Atyámmal együtt az ő trónjára ültem.” (Jel 3,21) „Szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szívbe nem hatott, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik”. (1Kor 2,9) A jók sorsa Jézus tana szerint *örök élet*: „az igazak örök életre mennek” (Mt 25,46); *örök örvendezés*: „menj be Uradnak örömébe” (Mt 25,21.23); *örök lakodalom*: „eljöve a vőlegény és akik készek voltak, bemenének a menyegzőre” (Mt 25,10); *örök kitüntetés*: „boldog, az a szolga, akit, mikor az Úr eljő, így cselekedve talál; bizony mondom nektek: minden javai fölé rendeli őt” (Mt 24,46.47); *örök szabadság*: „nem méltók az ideig való szenvedések a jövőendő dicsőséghez képest, mely ki fog nyilváníttatni bennünk; mert a teremtmény fel fog szabadulni a romlás szolgaságából az Isten fiainak dicső szabadságába” (Róm 8,18.21); *örök uralom*: „uralkodni fognak Krisztussal” (Jel 20,5), „ti, akik követtetek engem, az újjászületéskor, midőn az Ember Fia az ő fölségének székén fog ülni, ti is tizenkét széken fogtok ülni, ítélelők Izrael tizenkét nemzetségét” (Mt 19,28); *örök nyugalom*: „meg fognak pihenni fáradaim után” (Jel 14,13); *örök biztonság*: „nem éheznek, nem szomjaznak többé s nem esik rájuk a nap hősége” (Jel 7,16), „letörli Isten a könnyet szemükről s többé nem lesz halál, sem gyász, sem zürzavar, sem fájdalom” (Jel 21,4); *örök megdicsőülés*: „olyanok lesznek, mint Isten angyalai a mennyben” (Mt 22,30).

Kit ne indítana, kitartó törekvésre, béketúrásra, áldozatkészségre e mindent felülmúló, e minden erőfeszítésre lelkesítő remény?

A szeretet motívumai

De magasztosabb, tisztább, önzetlenebb indítóokkal is bőven szolgál Krisztus erkölcsstana. Odaállítja elénk a szeretet legtisztább motívumait: a végtelen Szeretetreméltóságot, ki oly végtelenül szeretett bennünket, hogy értünk emberré lett, megváltásunkért a Golgotát végigszenvedte s már ezért is forró viszont szeretetet, fiúi viszontszolgálatot érdemel.

„Úgy szerette Isten a világot, így hangoztatja Jézus, hogy egyszülött Fiát adá, hogy mindaz, aki benne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen”. (Jn 3,16) „Saját Fiát sem kímélte, hanem mindnyájunkért odaadta őt”. (Róm 8,32) Ő maga ez isteni szeretet megtestesülésének tekintette magát. „Mint hogy szerette övéit, kik e világban vannak, mindvégig szerette őket”. (Jn 13,1) A leggyöngédebb szeretet hangján „fiacskáinak” nevezi övéit (Mt 10,24; Jn 13,33) s a legbensőbb szeretet viszonyára lép velük: „Maradjatok énbennem és én tibennetek! Maradjatok meg az én szeretetemben...” (Jn 15,4.9) A szeretet e viszonyát jelöli meg az erkölcsös élet főindítóokául: „Aki szeret engem, meg fogja tartani szavamot s Atyám szeretni fogja őt”. (Jn 14,23)

„Szeressük az Istent, mert Isten előbb szeretett minket” – így érvel János, Jézus „kedvelt” tanítványa (1Jn 4,19).

A példakép Jézus erkölcsstanában

S nem kevésbé hatásos az irányító erő is Krisztus erkölcsstanában az erényesség és erkölcsi tökéletesség azon utolérhetetlen példaképe, melyet az Istenember saját életében állít az emberek elé. „Legyetek tökéletesek, mondotta, miként mennyei Atyátok tökéletes” (Mt 5,48), s hogy miként közelítheti meg az ember ezt az isteni tökéletességet, arra önmaga mutatott utat minden cselekedetével. Elmondhatta magáról: „Példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem veletek, ti is úgy cselekedjétek”. (Jn 13,15) „Tanuljatok tőlem, úgymond, mert szelíd vagyok és alázatos szívű”. (Mt 11,29)

Hol van az az erkölcsi tanrendszer, mely ezekkel az erőkkel, ezekkel az irányító- és hajtó-energiákkal csak távolról is vetekedhetnék? Micsoda törpeség emellett az ó- és újkori hedonisták és utilitaristák önzési erkölcselmélete!

Mily tartalmatlan és támasztalan a Kant kategorikus imperativusa! S mily árva mellette a keleti népek erkölcs-bölcséletének vigasztalan fatalizmusa vagy nirvánája, megsemmisülésre törekvő, tehát céltalan és iránytalan vergődése!

A lelkiélet intézményesítése Jézus tanrendszerében

Végül akár a vallási igazságok, akár az erkölcsi élet tekintetében mily mély emberismeretet s lélektani messzelátást árul el a vallási élet azon *szervezése*, melyben Krisztus úgy a hitéletnek, mint a lélek erkölcsi nemesítésének irányítását intézményesítette!

Ismert bennünket s ezért nem hagyta magára az egyes embert, nem kívánta, hogy egyenkint vergődjünk, segítség és földi támasz nélkül, alanyiségünk tökéletlenségeinek és tévedéseinek téve ki magunkat: hanem lelkünk kormányzására s vezetésére *egyházat*, szervezetet, földi társulatot alapított, melynek alapján, mint a kőszálon, biztosak lehetünk a vélekedések és tévedések viharai közt is, hogy a hazugság és álnokság kapui nem vesznek rajtunk erőt.

S mivel érzéki emberek vagyunk, kik nem elégszenek meg elvont tételekkel, hanem színt, fényt, meleget, mozgó életet óhajtának ott is, ahol komoly érzék fölötti igazságokról van szó, csodás tapintattal beállította lelki életünkbe a *szentségek* titokzatos tanát: azt a szent szimbolizmust, mely érzéki jelek s ünnepélyes külső aktusok kíséretében közvetíti a láthatatlanság javait, az Isten kegyelmét, az örök boldogság eszközeit.

S hogy lelki életünk egyetlen fontosabb mozzanata se maradjon ily megszentelő ünnepi jel nélkül, jelentős változatosságban rendelte el e kegyzsereket: lelki újjászületésünkre, hitünk megizmosodására, lelkünk táplálására, lelki sebeink orvoslására, a testi és lelki élet terjesztésére s végső vívódásunk enyhítésére külön-külön szentséget rendelt. És mennyi vigasznak lett azóta forrása a kegyelemnek e hétszeres patakja! Mennyi lelki emelkedés, mennyi erő, mennyi enyhülés fakadt a gyónás, az Oltáriszentség, a szentkenet nyomán; mennyi szenvedő, csüggedő, megtépett, ingadozó, tévedező lélek találta bennük igaznak Krisztus ígérését: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok s én megenyhítlek titeket”. (Mt 11,28)

Jézus tanrendszerének egyetemes értéke

Jöjjetek hozzám mindnyájan! Ha valami, úgy ez az általánosság, ez a mindenre és mindenkire kiterjedő egyetemesség a Jézus tanrendszerének egyedülálló, soha semmiféle vallási rendszertől el nem ért és meg nem közelített kiváltsága.

Ő mindenkit Istenhez tud vezetni. Az ő tanai nem alacsonyok a legbölcsebbnek s nem túl magasak a legeggyűgyűbbnek. Az ő intelmei elegendők a legszentebbnek s nem túl nehezek a leggyöngébbnek. Az ő rendszere modernizálásra sohasem szorul, épp azért, mert minden korban modern, mindig korszerű, minden helyen és minden időben aktuális és értékes.

Felöleli a magán és családi, társadalmi és közélet minden alakulását, minden állapotát, minden körülményét s megfelelő irányítással van valamennyivel szemben. A lángajkú *Agoston* ezt a csodálatraméltó sokoldalúságot így fejezi ki: „Te, úgymond, a gyermeket gyermekdeden, férfiút férfiasan, az aggot nyugodalmasan vezeted s tanítod; mindenkit testi korának s lelki fejlettségének megfelelően. Te a nőt tiszta hűségre oktatód s szent engedelmisséggel renved a férfi alá, nem hogy szenvedélyének játéklabdája legyen, hanem hogy családot alapítson s hű segítőtársaként kísérelje át az életen. Te a férfit, megoktatod, hogy ne üzzön játékot a gyengébb nemmel, hanem szeresse s vezesse önzetlen szerelemmel. Te a szülőknél kegyes, gondviselő hatalmat osztasz, a gyermekeknek szabad alárendeltséget hirdetsz. Te a testvéreket a testnél és végnél szentebb és erősebb kötélekkel fűzöd egymáshoz. Te a rokonok és jó barátok szeretetteljes viszonyát kölcsönös önzetlenség és tiszta örömk forrásává avatod. Te az urat és szolgát arra tanítod, hogy ne a szükség kényszeréből, hanem közös szeretetből lépjenek szövetségre. Te a polgárt a polgárral, a népeket s az összes embereket egymás közt nem pusztán a közös eredet tudatával, hanem való testvéri érzülettel fűzöd egymáshoz: a királyokat rászorítod, hogy gondoskodjanak népeikről, a népeket alattvalói hűségre oktatód. Kinek tartozunk tisztelettel, kinek szeretettel, kinek hűséggel, kinek félelemmel, kinek vigasztalással, kinek intelemmel, kinek buzdító szóval, kinek feddással, kinek fenytéssel, kinek büntetéssel: te tanítasz rá lankadatlanul; te oktatsz rá, hogy nem mindenkié minden, de mindenkié a szeretet és senkié a jogtalanság”. (De moribus ecclesiae 1. 30.)

Jézus tanrendszerének eredete

Ezzel a minden emberit messze túlhaladó vallási és erkölcsi tanrendszerrel szemben kérdjük már most: hol van benne jogcím arra, hogy feltalálóját, megalkotóját, kútforrását a lelki élet rendellenességeivel vádoljuk?

Hol van Jézus tanában betegség, hol értelmetlenség, hol ellenmondás, hol túlzás, hol zűrzavar? Tanait a józanság, a reális élet ismerete, a gyakorlatias érzék lehelete lengi át. Magasztossága nem túlhevültség, fönsége nem ridegség, melegsége nem rajongás, édessége nem érzélgősség, emberfölöttisége nem föllengzés, tisztasága nem hidegség. A legmagasabb szárnyalás nála nem elkalandozás, a legmerészebb feszültség nála nem túlfeszültség. Tanrendszere maga az összhang, a nyugodt, céltudatos, tökéletes egység: istentana istenfiúságának öntudatában forr össze csodás egységbe, az emberre vonatkozó összes tanai pedig tökéletes összpontosításban irányulnak a lelkek örök üdve felé.

Jézus egyetlen percre sem hagyja el a szédítő magaslatokat, melyekben gondolkörmozog; de a magaslatok viszont egyetlen pillanatra sem zavarják meg, sem meg nem szédítik. Még csak el sem vonják a való élet közvetlen közelségéből.

Jézus az isteni életet állítja hívei elé, de ugyanazon pillanatban a földi, az emberi élet összes változatait szemmel kíséri. Gondviselő kézzel mutat rá legapróbb életszükségeink helyes kielégítésére: példabeszédeit az emberi élet mindennapi szükségéinek szerető figyelemmel tartása avatja oly népszerűekké. De azért ő maga nem száll le a mindennapiság poros légkörébe soha, hanem inkább magához emeli belőle a benne fuldokló, küszködő, elmerülő embert.

Nemcsak a könnyebb, nemcsak a kényelmes oldaláról ismeri az emberi életet; a bűn kivételével mindent önön-magán próbált ki. „A szegénységet megízlelte a jászolban s mint felnőtt férfi sem tudta, hogy hova hajtsa fejét. Az éhséggel a pusztán ismerkedett meg, a szomjúságot érezte, midőn ajka majd elszáradt a keserű haláltusában. Ismerte a fáradtságot, midőn Jákob kútjánál rövid pihenőre leült s a csónakban a viharos tenger dacára is álomba merült. Szeme benső, természetes örömmel nyugodott a mezők liliomán és az ég madárkain s viszont részvétkönyvek toluultak pillái alá a veszni induló, végítéletre érett főváros láttára. Szent harag fogta el, midőn bűnös üzérkedést fenytett meg a szent helyen, de ugyanazon kéz, mely az ostort suhogtatta, máskor szelíd áldást osztva simogatta a kis gyermekek fejét. Az álszenteskedést és képmutatást haraggal álcázta le, de a bánkódó bűnösöket, kik eléje borultak, nem ítélte el: utánajárt a vámosnak s szívesen ült le egy asztalhoz a bűnösökkel.” (J. Klug, Gottes Wort und Gottes Sohn, 335. s, k. 1.) Szóval ember volt, mint mi, és annak az emberi életnek a megnevesítésére törekedett, amelyet mi élünk. Mi jogosít fel arra, hogy ennek a tannak szerzőjét képzelődő, megterhelt, elmebeteg embernek mondjuk, akinek szava egyáltalán nem esik latba?

Jézus tanrendszerének eredetisége

Avagy nem teljesen a Jézus sajátja-e az ő tanítása? Régi és újkori dilettánsok megpróbálták ugyan, hogy Jézus tanait egyiptomi vagy indiai plágiumnak kürtöljék ki; ezt a törekvést azonban a racionalizmus sem vette komolyan soha. A későbbi buddhizmusnak a kereszténységre emlékeztető tanai bebizonyítottan újabbak a kereszténységnél s azért befolyásolásra csak a *kereszténységtől a buddhizmus felé* lehet szó.

Avagy tán lassú alakulás eredménye-e Jézus tanrendszere?

Úgy vagyunk Krisztus tanrendszerével, mint valami fölséges műépítészeti alkotással, egy évezredekre szóló s évezredek elbűvölő nagyszerű dómmal, melyben mennél mélyebbre haladunk, annál több nagyszerűséget, összhangot, arányt és szépséget találunk. „A keresztény tanok rendszere – mondja egy kiváló teológiai író – a legmagasztosabb s legegységesebb szellemi dóm, mely egyetlen nagy vezéreszmét ural, melyet Isten éltető lelke leng át és Krisztusnak mindent átható tevékenysége emel ég felé... Miért szép a gótstílusú dóm? Mert a lélek kivetítése a nehézkes, élettelen kötömegbe. Az utolérhetetlen egység a kifejlésben, a magasba törő vonalak csodásan dús elevensége, az építészeti ékesítés gazdagsága s változatossága, csúcsíveinek s tornyainak egekbe nyúló magasztossága, úgy szólva

szellemissége – ezek teszik oly megragadóvá, de éppen ezek a vonások teszik a Krisztus tanrendszerének is legmegfelelőbb képévé. Ama tanrendszernek, melyet az örök bölcsesség tervezett, s állított össze, midőn e földön hajlékot épített magának ... S miként a gótstíliú templomból csodás egyöntetősége folytán egyetlen követ, egyetlen oszlopot nem távolíthatunk el anélkül, hogy a törést újabb hasadás és omlás ne kövesse, mígnem az egész remekmű következetesen romhalmazzá válik, úgy lehetetlen egy-egy hittétel eltávolítása a keresztény tanépitményből anélkül, hogy a végleges szétomlás és darabokra-válás szomorú következménye menthetetlenül elő ne állna ... A protestantizmus folytonos tova-szakadozása legvilágosabban mutatja ezt.”

De igaza van az idézett írónak a következőkben is: „Hogyne lenne kétségbeesett vállalkozás a modern „kritikai iskola” részéről, ha azt iparkodik elhiténi a világgal, hogy a keresztény tanépitmény számos tervtelenül működő kéz véletlen alkotása! Amint egy-egy gót műalkotás nem jöhetett létre egységes terv és munkafelosztás nélkül, pusztán azáltal, hogy folyton változó okokból innen is, onnan is dobtak rá egy-egy kődarabot, itt is, ott is építettek rajta egy darabka falat, tekintet nélkül a többire, éppúgy nem állhatott elő a keresztény tanrendszernek csodásan elágazó és mégis csodásan egységes építményi remeke sem egységes tervező, egységes építőmester, egységes alkotóerő nélkül.” (Emil *Lingens* S. J.: *Die innere Schönheit des Christentums*, Freiburg 1895, 151. s k. 1.) A keresztény tanrendszer egységessége tehát erős *belső érvet* nyújt ugyanazon igazság megvédésére, melyet a külső érvek és bizonyságok szintén megdönthetetlenül támogatnak, hogy ti. az evangéliumi tanrendszer egész nagyszerűsége egyesegyedül Jézus szellemének alkotása, az ő értelmi nagyságának képe, az ő emberfölötti lángelméjének tanújele.

Jézus „az Isten bölcsessége”

De ha Jézus tanrendszere igazán Jézus sajátja, önálló alkotása, elméjének terméke, akkor Jézus szellemi szuverenitásának kérdése minden egyéb bölcs és bölcselő fölött örök időre el van döntve. Az okság örök érvényű törvénye szerint nincs okozat megfelelő ok nélkül. A műremek a művész lángszellemét dicséri, a gyümölcs a fa jóságáról tanúskodik.

Ha ez a tan csakugyan a legfőlségesebb emberi alkotás, akkor ennek a legszebb és legdicsőbb tanrendszernek, ennek a tiszta fenségben ragyogó, melegséget sugárzó, erőtől duzzadó, életet osztó és hősöket nevelő tanszervezetnek okozója, megalkotója, hirdetője hogyne volna az emberi értelmiség és bölcsesség legfőbb megtestesülése? S mondjuk ki bizvást: ha ez az emberfölötti tan csak isteni elme koncepciója lehet, hirdetője nem érdemli-e meg, hogy szavaiban az isteni bölcsesség ígéit lássuk? S ez a bölcsesség ne volna akkor a legbiztosabb fényforrás, mely arra van hivatva, hogy a földi és a túlvilági életkór egész birodalmát előttünk felderítse? S akkor méltányos, ésszerű és tudományos dolog-e ezzel a lángelménél is magasabb értelmiséggel szemben a szkepszis álláspontjára helyezkednünk s tanúságát azon a címen mellőznünk, hogy e legnagyobb elmei műremek megalkotója rajongó volt, örült, elmeháborodott, aki nem is tudta, mit beszél?

Nem helyesebb eljárás-e, nem egyedül helyes eljárás-e a Jézusban megnyilatkozó emberfölötti bölcsesség láttára hódolattal hajtani meg zászlónkat öelőtte, aki oly fölényel s oly teljes joggal hangoztatta: „*Az ég és a föld elmúlnak, de az én ígéim el nem múlnak*”? (Mt 24,35)

IX. Jézus jelleme

Az eddigiek szerint Jézus Istennek vallotta magát s mivel emberfölötti bölcsességéhez szó nem fér, el nem gondolható, hogy saját kilétének kérdésében örült képzelődésnek s jóhiszemű tévedésnek esett volna áldozatul.

Aki oly messzelátó, oly mély gondolkodású és oly sokoldalú lángelme volt, aki az ember és emberiség egész vallási és erkölcsi életét minden elágazásában oly bámulatos remekséggel tudta szabályozni, az a saját személyét illetőleg sem lehetett oly rövidlátó, hogy önmagát alapjában félreismerte vagy önmagának kellő bizonyosság nélkül isteni tulajdonságokat és isteni természetet tulajdonított volna.

Ha Jézus öntanúsága értéktelen, annak legfőbb oka lehetne: a szántsándékos világmítás, a tudatos félrevezetés.

Ezt azonban napnál fényesebben megcáfolja az a *minden tökéletlenségtől, önzéstől s erkölcsi fogyatékoságtól ment tiszta jellemesség*, mely a názáreti Jézus alakját még bölcsességénél is szembeötlőbb módon körülsugározza. E tétel megvilágítása legközelebbi feladatunk.

Jézus erkölcsi nagysága és a racionalizmus

Alig kell ismételnünk, hogy e kérdés terén is mindenki meglehetősen egy véleményen van velünk; még a hívő álláspont ellenfelei is mélyen meghajtják zászlójukat Krisztus jellemtisztasága, s erkölcsi nagysága előtt. Akik e tekintetben kivételt alkotnak, oly merész dialektikai halálugrásokat kénytelenek tenni, hogy külön cáfolatot éppen szertelenségük miatt igazán alig érdemelnek.

Így, hogy csak egyetlen példát említsünk. *Hartmann Ede* Jézusnak „számos gyengeséget, sőt komoly természetű erkölcsi botlást” vet szemére, mert pl. annak dacára, hogy az evangéliumok szerint éppen nem volt ment a kísértéstől (?), mégis minden óvatosság nélkül (?) érintkezett kétes jellemű férfiakkal és nőkkel, kik „a szép megjelenésű fiatalemberhez (?) a legezaltáltabb érzékies hódolatnyilvánításokkal közeledtek”. (*Das Christentum des Neuen Testaments*, Sachsa, 1905.) Látnivaló e szavakban az az önkény s az evangéliumi jelentések ama hihetetlenül merész eltorzítása, mely e tudományos szörnyszüleményeket igazolandó, akár a fehéret is képes feketének látni.

Ezzel szemben lássuk Krisztus jellemét mindenekelőtt Istenhez való viszonyában.

Jézus viszonya az Istenhez

E viszony abban állt, hogy Jézus már földi életében állandóan Istennél lakott. 12 éves korában leggyöngédebb gyermeki érzelmeit az Isten szolgálatának rendelte alája e szavakkal: „Nem tudtátok-e, hogy nekem abban kell lennem, ami Atyámé?” (Lk 2,49)

Istenről mindig nemcsak legnagyobb tisztelettel, hanem gyöngéd szeretettel is beszél. Szüntelenül az ő akaratát tartja szem előtt. Egyetlen pillanatot nem mulaszt el anélkül, hogy Isten dicsőségét ne keresné. „Én ami neki tetszik, azt teszem mindig”. (Jn 8,29.49.50) Nem azért jött, hogy saját akaratát tegye, hanem annak akaratát, aki őt küldte. Az ő eledele, hogy Atyjának akaratát teljesítse. (Jn 4,34) Ezért izzadt és fáradozott naphosszat, tanítgatva a tudatlanokat, serkentve a bűnösöket, Isten ismeretére és szolgálatára buzdítva mindenkit; éjszakánként gyakran legkedvesebb foglalkozása az volt, hogy órákat, sőt éjkeket töltött imában, Istennel való társalgásban. (Lk 6,12)

Istenhez való viszonyát legszebben és legjellegzetesebben azon ima foglalja össze, amelyre tanítványait oktatta; a Miatyánk. Micsoda műremek ez! Mily részletezve és teljesen s amellet mégis mily röviden tartalmazza mindazt, amit Istentől kérünk kell! Minden szava az Istennel való egyesülés vágyát, alattvalói tiszteletet és gyermeki bizalmat sugároz, az Isten országának vágyát kelti fel, Isten akaratával való megegyezésbe tanít s eszünkbe juttatja, hogy úgy a földi javakat, mint a lelkieket, bűneink bocsánatát s a bajoktól való megmenekülést Istentől kell várnunk.

Isten tökéletes szolgálatától soha sem riasztotta vissza semmi. Ellenségei csupa nyugtalanságban vannak; bosszút lihegő kebellet settenkednek körülötte, tanácstalanul kapkodnak s végül forradalmi jelenetek közt erőszakolják ki halálos ítéletét; az üldöztetés vihara még a leghívebbeket is eltántorítja Jézus oldala mellől; – egyedül ő az egyetlen nyugodt alak a passió egész borzalmas színkörében; éppen ő, akinek romlására esküdtött össze honfitárs és idegen. Amint nem riadt vissza a testi fáradozástól, úgy nem tartóztatták fel az erkölcsi akadályok egész láncolatai sem: gúny és meggyanúsítás, rágalom és hamis vádak, a hatalmasok irigysége s a felbérelt csöcselék halálkiáltásai egy percig sem ingatják meg lelke rendíthetetlen nyugalomát és egykedvűségét. Sőt mintha az ellenmondásnak, a nehézségeknek, a fáradozásoknak egész hegyláncjai csak megerősítették volna túlvilági nyugalomában s békeérzetében: lelke fönséges békéjéből még másokat is részeltet és gazdagít ugyanakkor, midőn kinszenvedésére és keresztútjára készül: „Békességet hagyok nektek, úgymond apostolainak az utolsó vacsorán; az én békességemet adom nektek; nem ahogyan a világ adja, adom én nektek. Ne zavartassék meg szívetek és ne féljen!” (Jn 14,22)

Ekkora lelki fönség csak oly szív tulajdona lehet, mely teljesen egyesült Isten akaratával s mely oly kizárólag csak az Isten dicsősége iránt érdeklődik, hogy lelke kristálytisza békéjét sem a siker nem fokozza, sem a sikertelenség nem csökkenti.

Jézus viszonya az emberekhez

Avagy nézzük Jézust az emberekhez való viszonyában. E téren legelső sorban az a mindenre kiható, megfoghatatlan szeretet ötlük szemünkbe, mellyel Jézus az egész emberiséget magához öleli. Társalgása csupa emberiség és részvét, élete csupa mások iránt való érdeklődés és áldozatkészség, mely mindig segíteni, mindig gyógyítani, minden bajt enyhíteni akar.

Százával gyógyítja a szenvedő betegeket; mint az evangélium mondja, naponta hirdeti a templomban az Isten országát; szánakozik a tömegben, mert mint a pásztor nélkül szükölködő, nyomorodott nyáj valának (Mt 9,36), könnyez Jeruzsálem pusztulása és népének bűnei felett s végül kegyetlen kínhalált szenved tőlük és értük. Az ő szeretetén érvényesül legszebben az Énekek Énekének mondása: „A szeretet erős, miként a halál”. (Én 8,6) „Nagyobb szeretete senkinek sincsen, mondogatta, mint hogy életét adja valaki barátaiért.” (Jn 15,13) Pedig ő maga ennél is több szeretettel volt, mert életét nemcsak barátaiért, hanem ellenségeiért és hóhéraiért is odaadta. És nemcsak életét, hanem becsületét is, hírnevét és mindenét.

Szeretete mindenkit felölelt: egyaránt részesült benne barát és ellenség, igaz és bűnös, zsidó és pogány, ifjú és agg. Ha volt, akit kitüntetett, előszeretete a *kisdedekre* irányult: „Hagyjátok a kisdedeket hozzám jönni s ne tiltsátok el őket tőlem” (Mt 19,14; Mk 10,14); a *szegényekre*: „Arra küldött az Úr, hogy a szegényeknek hirdessem az üdvösséget” (Lk 4,18); a *bűnösökre*: „Nem jöttem az igazakat híni, hanem a bűnösöket” (Mt 9,13); a *szenvedőkre* és *nyomorodottakra*: „Jöjjetek hozzám mindannyian, kik fáradoztok és terhelve vagytok s én megenyhítlek benneteket”. (Mt 11,28) Szeretetéből nem zárta ki a nyilvános bűnösöket, a publikánusokat és szamaritánusokat; még üldözőinek lelki javát is szíven viselte, midőn a keresztre feszítetés pillanatában ama megragadóan szép fohással ajánlta gyilkosait Isten kegyelmébe: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek”. (Lk 23,34)

Lelkeket mentő s lelkeket kereső szeretete kiterjedt azokra is, akik még távol álltak tőle, a tékozló fiúkra, az elvesztett juhokra, az összes emberekre. „Más juhaim is vannak, melyek nincsenek ebben az akolban; azokat is el kell hoznom és meghallják szavamat és lesznek egy akol és egy pásztor”. (Jn 10,16) „Nézzétek a földeket, mily fehérek és érettek az aratásra!” „Kérjétek tehát az aratás Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába”. (Jn 4,35; Mt 9,38) Szeretetének keresetlen őszinteségét bizonyítják szakadatlanul gyakorolt társas erényei: a jóság és szeretetreméltóság, a türelem és engedékenység, a szelídség és alázat, a fáradhatatlan áldozatkészség és soha ki nem merülő szívesség mindenki iránt. Mily szelíd és nyugodt akkor is, ha bántják; akkor is, ha ő maga kemény szavakkal korhol és fenyít. Mily elnéző tanítványainak gyengeségével, értelmetlenségével, kicsinyes hiúságával, földhözragadt gondolkodásával szemben! Mily őszinte a részvéte az üldözöttek, a gyászolók, a szenvedők iránt! Hogy örvend az örvendezőkkel s hogy sír a siránkozókkal! Hogy megindítja szívét a temetési menet, midőn az özvegy egyetlen fiát vitték ki a temetőbe; hogy todul a könny a szemébe, midőn Lázár sírjánál a siránkozó nővérekkel találkozik! Mennyi joggal mondhatta főleg az „ő parancsára”, a szeretet nagy törvényére vonatkozólag, hogy „példát adtam nektek, hogy amint én tettem veletek, ti is úgy cselekedjétek!” (Jn 13,15) És azt a másik éppoly nagy jelentőségű mondást: „Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű.” (Mt 11,29)

Jézus és a bűn

S ha végre Jézust önmagában nézzük: hol van az ő jellemében hiba, az ő életében ballépés, szennyfolt, kivetnivaló? Ki vállalkozhatik a vakmerő feladatra, hogy az evangéliumokban szemünkbe ötlő Krisztus-képen az erkölcsi tökéletlenségnek csak az árnyékát is felderítse?

Pedig be szeges szorgalommal kerestek rajta hibát már életében! Mily szívesen álltak volna a zsidók határozottabb váddal Pilátus elé, mint ezzel: „Ha nem volna gonosztevő, nem adtuk volna kezébe!” „Nem találok okot őbenne”, jelenti ki Pilátus ismételten s csak mentegetőző kézmosással meri őt a zsidók kezére bocsátani: „Én ártatlan vagyok ezen igaz vérében, ti lássátok!” „Semmi halálra méltót nem tett”, mondja róla mint közismert dolgot a gonosztevő, kit vele együtt megfeszítettek. Sőt maga Júdás is, az áruló, megbánja tettét: „Vétkeztem, úgymond, igaz vért adván el.” S midőn vétkét jóvátennie nem sikerül, elmegy és felakasztja magát: kétségbeesik bűnén, mert hiszen magát az ártatlanságot küldte halálba.

Jézus maga is bátor szóval hivatkozik feddhetetlenségére s önérzetesen kérdi, amit sem előtte, sem utána nem kérhetett senki más: „Ki feddhet meg engem közületek a bűnről?” (Jn 8,46)

Jézus a szentség utolérhetetlen példaképe

De Jézus nemcsak tiszta volt és büntelen, hanem pozitív irányban is a szentség és erkölcsi tökéletesség utolérhetetlen mintaképeinek bizonyult.

Nincs erény, melyet kiváló mértékben nem gyakorolt, nincs tökéletesség, melyben ki nem tűnt, melyben bárkinek példa gyanánt nem szolgálhatna. Még a legellentétebb erények is csodálatos összhangban egyesülnek benne: megvan benne a királyi méltóság, de gyermeki egyszerűséggel párosulva, a legfensőségesebb érzelm- és gondolatvilág mesterkéletlen alázatossággal, erősség és szelídség, lángbuzgalom és higgadt nyugodtság, igazságszeretet és engedékenység, szigor és elnézés, kérlelhetetlen gyűlölet a bűnnel s könyörülő irgalom a bűnösökkel szemben, bölcsesség és számító eszélyesség karöltve a galamb szelídségével és a kisdud együgyűségével.

S Krisztus erkölcsi nagysága annál csodálatosabb, mert teljesen önálló, a külső körülményeket és külső hatásokat messze túlszárnyaló tökéletesség. Az ő erénye nem

egyetlen nemzetnek, nem egyetlen kornak, nem egyetlen szellemi irányzatnak erkölcsisége, hanem minden emberi tökéletesség foglalatja. Ő az a fensőbb ember, az a közös példaképül föllálítható minta jellem, melyben mindenki és minden kor föltalálhatja sajátos erényeit.

Éppoly kiváló példaképe ő az ifjúságnak, mint a felnőtteknek, a férfiúi, mint a női erényeknek. Benne lelték föl hősiességükre az irányítást a vértanúk és hitvallók, a szüzek és az önkéntes szegények, a remeték és a szerzetesek, a hithirdetők és a lelkipásztorok. S bár valamennyinek egy-egy egész emberéletem át hő törekvése volt, hogy Krisztus erkölcsi ideálját megközelítse, egyetlen egy sem dicsekedhetett vele, hogy utolérte s többé nem volna mit tanulnia tőle.

Jézus jellemereje a halálban

Rousseau vicaire-je azt mondja Jézusról, hogy „ha Szókratész élete s halála egy bölcsé volt, Jézus élete és halála egy Istené”. Jézus erkölcsi nagyságát halála talán még nagyobb fényességben tünteti szemünk elé, mint élete.

Micsoda lélekerő, micsoda hősiesség kellett ahhoz, hogy előrelátva működésének emberileg is bizonyos tragikus következményeit, egyetlen tapodtat sem tett azok megakadályozására, egyetlen pillanatig sem szünt meg tanait hirdetni s az istenfűség azon birodalmát terjeszteni, melyet ő Isten országának nevezett.

Tanítványai hiába óvták ellenségeitől, hiába tartották vissza Jeruzsálemtől, mely ellene esküdött. Hiába marasztalták, hogy maradjon Galileában, hol csodái legnagyobb részét művelte, hol a nép vallásos szeretettel rajongott érte, hol emberileg nem történhetett volna semmi bántódása: Jézus nem hajolt a kérelmekre, nem törődött az intó figyelmeztetésekkel. Tudta, hogy Lázár föltámasztásával ott a farizeusok szeme előtt, közvetlenül az ünnep küszöbén saját halálos ítéletét pecsételi meg s az evangélium jelentése szerint Lázár föltámasztása előtt tényleg „megrendült lelkében” (Jn 11,33), de azért a döntő lépéstől nem tántorodott vissza. Még elfogatása pillanatában is szabadnak érezte magát s még ekkor is száz módja volt volna a visszalépésnek, tanai visszavonásának és ezzel a szabadulásnak. Ő azonban meg akart halni. „En magam adom oda életemet, monda. Senki sem veszi el tőlem, hanem én magam adom oda.” (Jn 10,18)

S mily emberfölötti jellemerőt tanúsít a mindenkitől elhagyatott, látszólag minden reményében megcsalódott Krisztus a kereszten! Ellenségei diadalmaskodnak fölötte, hívei megfutamodnak; számosak, kikkel jót tett, nem tudnak vagy nem akarnak segíteni rajta. Mintha Isten is elhagyta volna: még a mennyei Atya közelségének vigaszát sem érzi s jajszóval kiált föl: „En Istenem, én Istenem, miért hagyta el engem?” De bár a gyalázat fáján, mégis nyugodt bizalommal ajánlja lelkét Atyja kezébe.

Tudja, hogy műve nem marad befejezetlen, sőt ellenkezőleg éppen látszólagos bukása által nyer beteljesülést s midőn emberileg minden igyekezete csúfosan tönkrement, ő diadalmasan kiáltja világgá, hogy „beteljesedett”, hogy bevégeztetett a nagy mű, melynek elvégzésére küldte ki őt az Atya (Jn 4,34; 5,36). Tudja, hogy éppen most, a földről fölmagasztaltatva fog „mindeneket magához vonzani” (Jn 12,32). Előre látja azt is, hogy művét halála után is üldözni fogják, hogy botrányok és szakadások fogják alkotását, az Egyházat kikezdeni, hogy sokan Istennek tetsző cselekedetet fognak látni abban, ha az ő tanítványait kiüldözik a zsinagógákból; de azért bizalommal néz ama jövő elébe, melyben majd „egy akol leszen és egy pásztor”. A távol jövőbe látva borzalmas dolgokat jövendöl meg: látja Jeruzsálem pusztulását, látja a világ félelmetes végét, de mindeme rettenetességek egy pillanatra sem ingatják meg egykedvű nyugalmát s azt az önérzetet, hogy ama félelmes nap egyúttal az ő megdicsőülésének napja leszen. „A világ örülni fog, ti pedig sírni fogtok; de a ti siralmatok öröme fog fordulni.” „Ebben a világban szorongattatástok leszen; de bizzatok, én meggyőztem a világot!” (Jn 16,20.33) – így szólt életében váltig s most, hogy a halál

látszólag széttépi minden reményét, nemcsak vissza nem von semmit bizodalmas szavaiból, de sőt diadalkiáltással fogadja a végkatasztrófát: „Beteljesedett!— így kiált föl; – Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet!” S aztán meghal, de oly nyugalommal, mint aki tudja, hogy halála csak epizód, csak átmenet, csak egy új és ezerszerre diadalmasabb életnek vérpiros hajnalhasadása.

Jézus életcélja

S mi volt Jézus célja e halálig tartó fáradozásban, e sírig hű Isten- és emberszeretet gyakorlásában?

A lehető legszebb és leghentebb: az emberi nem vallási megújítása, a bűn uralmának megtörése, egy tisztább, nemesebb, Istenhez közelebb vivő vallásnak és vallási társulatnak, az Egyháznak megalapítása.

Meg akarta változtatni a föld színét, „szent néppé, királyi és papi nemzedékké” akarta alakítani az emberiséget, meg akarta alapítani a földön azt az Isten-országát, melynek betetőzője az örök, a túlvilági élet. „Azért jöttem, hogy életük legyen s hogy bővebben legyen.” (Jn 10,10) „Mert nem azért küldte Isten az ő Fiát a földre, hogy megítélje a világot, hanem hogy üdvözüljön a világ általa.” (Jn 3,17)

Jézus eszközei és módszere

És Jézus életének e feladatát a leghentebb módon, a leghentebb eszközökkel iparkodott elérni. Nem emberi furfang, nem a föld hatalmi eszközei segítették elő vállalkozását. Nem tudósokkal, nem diplomatákkal, nem a föld nagyjaival lépett szövetségre, hanem egyszerű emberekkel, tanulatlan, rövidlátó, szűk ismeretkörű galileai halászokkal osztotta meg világhódító hadjáratának vezérszerepeit. S még ezeket is egyszerűsége, keresetlensége, Istenben való bizalomra tanította. „Ha törvényszékek elé állítanak benneteket, ne gondoljatok előre, mit és hogyan beszéljete, mert meg fog nektek adatni abban az órában, hogy mit mondjatok: mert nem ti vagytok, akik beszéltek, hanem Atyátok lelke, mely bennetek beszél.” (Mt 10,19. 20)

Maga is csak Isten szócsövének tekintette magát. „Én nem magamtól beszélek, hanem Atyám, aki engem küldött, az hagyta meg nekem, mit mondjak és mit beszéljek, s tudom, hogy az ő parancsa örök élet; amit tehát én mondom, úgy mondom, ahogy Atyám mondta nekem”. (Jn 12,50)

Az őszinteség Jézus tanításában

S hogy őszintén beszél, annak legékesebben szóló tanújele maga a tanítási módszer, melyet Jézus követ.

A legmagasztosabb dolgokról teljes biztonsággal s elfogulatlansággal beszél. Nem ingadozik, nem von vissza semmit, nem javítja ki, nem módosítja előbb tett kijelentéseit, nem gondolkozik sokáig, nem tanulmányozza előbb hosszasan, amiről beszélni akar.

S azért mégsem veszt tekintélyéből semmit, nem inog meg irányában a tömegek bizalma. Úgy beszél, „mint akinek hatalma van”. (Mt 7,29) Bátran szembehelyezkedik még az ószövetségi törvény intézkedéseivel is: „Én pedig mondom nektek” ... (Mt 5,39 s k.) Ellenfeleit menthetetlenül sarokba szorítja, álokoskodásaikat tönkresilányítja, incselkedéseiket megghiúsítja. Tanait nem kínálgatja hosszasan; egyszerűen mindentudására, Atyjának közléseire, tekintélyére s a csodajelekre utal, melyekkel isteni küldetését bizonyítja.

Ennek a minden alakoskodástól és önzéstől ment őszinteségnek bizonyítéka továbbá azon egykedvűség is, mellyel követőit magától elidegeníteni is kész, ha tanait teljes egészükben

elfogadni vonakodnak. Eucharisztikus beszédétől megriadva „tanítványai közül sokan visszaléptek s többé nem követték őt”. (Jn 6,66) Jézus nem hívta őket vissza, nem engesztelgette őket, nem mutatta, hogy fájjalja távozásukat, hanem ellenkezőleg még megmaradt tanítványaihoz is e szavakkal fordult: „Vajon ti is el akartok-e menni?” (Jn 6,67)

Jézus és az igazságszeretet

Őszinteségével összefügg igazságszeretete. Tanítványainál is egyre ezt az erényt sürgeti, míg a képmutatást viszont teljes utálattal ostorozza. A csúrt-csavart beszédet gyűlöli s meghagyja tanítványainak: „A ti beszédetek ez legyen: igen, igen, nem, nem”. (Mt 5,37)

Igazságszeretetében nem hízeleg senkinek; tanítványait nem kényezteti, hibáikat el nem hallgatja, sőt ha kell, a kemény zokszót sem kíméli: „Megfordulván, mondja az evangélium, s látván tanítványait, megfenyegette Pétert, mondván: Hátra tőlem, ellenkező! mert nem érted, amik Istenéi, hanem csak amik emberekéi.” (Mk 8,33) „Szemükre hányta hitetlenségüket és szívük keménységét.” (Mk 16,14) Nem keresi a nép kegyét sem, sőt erőszakkal kiszabadítja magát a kitüntetések elől; viszont legszigorúbb elveit vele szemben is kereken hirdeti. „Aki hozzám jön s nem gyűlöli (nem teszi második helyre) atyját, anyját, nejét, gyermekeit, testvéreit és nővéreit, sőt saját életét, nem lehet az én tanítványom. S aki nem veszi föl keresztyét s nem követ engem, nem lehet az én tanítványom.” (Lk 14,26.27; vö. Mt 19,20)

Éppily őszinte ellenségeivel szemben is; bűneiket leplezetlenül korholja s a farizeusokat nyíltan képmutatónak címezi. (Lk 13,15) Mily bátor, csaknem azt mondhatnók: önfeledt szigor nyilatkozik meg e feddő szavában: „Ti az emberek előtt igazultok meg, Isten pedig szíveteket látja, mert ami az emberek előtt magasztos, ugyanaz utálatosság az Isten előtt.” (Lk 16,14) Szóval mindig és mindenben az igazság volt egyedüli vezére s joggal mondhatta Pilátus előtt: „Én abban születtem s azért jöttem a világra, hogy tanúságot tegyek az igazságról.” (Jn 18,37) Ő az „igazság”, (Jn 14,6), aki „igazságot tanít” (Mt 22,16), ő az, aki „telve van malaszttal és igazsággal”. (Jn 1,14)

Ez volt Jézus önmagában, ez Istenhez és az emberekhez való viszonyában.

Végkövetkeztetés

Ezt a jellemtisztaságot, ezt az egyenes, nyílt, igazságszerető lelkületet, ezt a halálig hű és halálig hősiességű isten- és emberszeretetet hogyan lehet ép ésszel képmutatásnak, ámításnak, szemfényvesztésnek nevezni?

Miként egyeztethetők össze ekkora ellentétek? Ez az odaadó Istenszeretet miképp férhet meg a szentségtörő vállalkozással, hogy valaki közönséges ember létére Istennel egytermészetűnek, lényegileg egynek vallja magát? Micsoda álnokság és micsoda lehetetlen következetlenség volna ily önzetlenül, ily érzék fölöttileg s ily áldozatosan szeretni s amellet ily rútul megszédíteni, ily nehéz feladatok elé állítani az emberiséget; ennyi hiábavaló önmehtagadásra, ennyi kereszthordozásra, ennyi vértanúságra kényszeríteni százezreket minden ok és minden jog nélkül? Hogy képzelhető el ekkora öntúlbecsülés, ekkora istenkáromló önistenítés ennyi hamisítatlan szerénységgel, ennyi gyakorlati önzetlenséggel, ennyi mesterkéletlen alázatossággal párosulva? Ugyan van-e a történelemben, van-e a lélektanban, van-e a bűnözés és örület egész fejlődéstanában oly megoldhatatlan talány, oly homályos probléma, oly elgondolhatatlan rendellenesség, mint aminő a Jézus jellemével párosuló ámítási szándék volna?

És ugyan kinek lett volna haszna ebből az elképzelhetetlenül ravasz s elgondolhatatlanul céltalan ámításból? Mi haszna volt belőle magának Jézusnak? Hisz neki ez a fellépés, ez a viselkedés, ez az életmód csak nehézséget, bajt, üldöztetést, s végül kínhalált hozott! Miért nem érvényesítette kétségtelenül tüneményeszerű tehetségét inkább valami más irányban,

valamely oly téren, melyen földi előnyöket érhetett volna vele? Vagy pedig előrelátta-e, hogy épp ez az álnok szerepjátszás, az önzetlenségnek és halálig tartó hősiességnek ez az élethossziglan tartó színlelése által tesz majd szert a félrevezetett emberek tisztelő szeretetére? De mikor neki ebből a késői tiszteletből és szeretetből életében soha semmi haszna sem volt! Sőt ezt a késői sikert emberileg nem is láthatta előre, hiszen a kereszthalál s a tanítványok gyáva megfutamodása emberileg véglegesen kizártak minden diadalt.

S azért, ha Krisztus ennek dacára is előrelátta emberileg nem remélhető győzedelmét a szívek fölött, nem volt-e éppen emiatt is több a közönséges embernél?

Racionalista ellenvetések

Lássuk még, mit hoz fel Jézus ezen erkölcsi nagyságával szemben az ó- és újkori racionalizmus. Szerencsére számottevő ellenvetésről e téren szó sincs. Amit Jézus erkölcsi nagyságán néhány kákán is csomót kereső ember kifogásol, mindaz oly gyöngye és oly törekeny lábbon áll, hogy úgy szólva csak rá kell nézni, máris halomra dől.

Arra hivatkoznak pl., hogy Jézus maga sem engedte magát „jónak” nevezni. „Mit nevezesz engem jónak? Egy a jó: Isten.” (Mt 19,17) Mintha ennek a helynek lehetne más józan értelme, mint hogy Jézus sem hirdet más jóságot, más erkölcsi tökéletességet, mint az Istenét. S hogy az ő jósága mint emberé még mindig elenyészőleg csekély a végtelen, a lényegi jósággal, az Istennel szemben. De azért bennfoglaltan önmagát is jónak nevezi, valahányszor ilyféle kitételeket használ: „Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű.” (Mt 11,29)

Jézus önző és öntelt volt, mondják mások; mert önmagának oly legfőbb szeretetet követelt, mely még a gyermeki és hitvesi szeretetet is felülmúlja. Teljesen igaz, de emiatt csak akkor volna önző és öntelt, ha nem volna meggyőződve istenségéről, ha nem tudja, hogy őt mint teremtőt és végcélta nagyobb szeretet illeti meg, mint bármely teremtményét.

Jézus egyoldalú volt, mondják mások; nem törődött az emberiség földi jólétével, nem vitte előbbre a kultúrát, nem oldotta meg kora nagy szociális kérdéseit; túlvilágra utaló tanaival megkötötte az emberek törekvő erejét s előmozdította a pauperizmust; rabszolgamorált hirdetett, midőn azt tanította, hogy ha egyik orcánkat megütik, tartsuk oda a másikat is stb.

Igaz, Jézus nem tanította az embereket új gépek és lövőfegyverek kombinálására és nem alapított sem egyetemet, sem földhitelintézeteket, de nagy valótlanság ebből azt következtetni, hogy Jézus nem adott az emberiségnek szociális programot és nem mozdította elő az emberiség kulturális fejlődését. Jézus az anyagi és földi jólét munkálásától sem tartott vissza senkit, csak arra tanított, hogy minden anyagi jólétnél többre kell becsülnünk a lelki javakat, a földi érdekeknél a túlvilági, az örökre megmaradó kincseket. Jézus nem szállt le az anyagi érdekek poros harcterére, mert hisz neki a szellemi kultúra fejlesztése, az emberiség lelki újjánevelése, vallási és erkölcsi emelése és Istenhez vezetése volt a célja. Azért nevetséges is, ha valaki a kereszténység becsét s az egyes keresztény nemzetek erkölcsi értékét első sorban az anyagi és technikai kultúra mértékeivel méri.

Egyébként ha Jézus önkéntes szegénységet és alázatos engedékenységet, szelíd béketűrést és alkalomadtán legelemibb jogainkról való önkéntes lemondást hirdet, ezekben nem parancsolatokat oszt, hanem magasabb tökéletességre ad irányítást. S hogy a társadalom erkölcsi életének színvonalát ez irányelvekkel messze föléje emelte a folyton agyarkodó, folyton bosszút álló, mindenben önző s mindenben koncleső fenevadmorálnak, azért csak hálásak lehetünk neki. Aki pedig azt állítja, hogy Jézus nem mozdította elő a művelődést, nem adott irányt a társadalmi kérdések legjobb megoldására, az egyáltalán nem ismeri a Krisztus előtti és Krisztus utáni kor különbségeit, pl. az emberi szabadság és a rabszolgaság, a munka becsülete, az irgalmazó szeretet, a gyermek, a nő, a szegényügy stb. fejlődését,

annak fogalma sincs a keresztény civilizáció és a keresztény kultúra egész messze ágazó történetéről.

Azt hányják továbbá szemére Jézusnak, hogy mindenben az önzés etikáját hirdette, mely csak a pokol félelméből s a mennyei jutalmak reményéből teszi meg a jót. Ez az ellenvetés azonban merő tévedésen alapul. Nem áll, hogy Jézus csak a félelem és jutalomvágy ösztöneivel hat. Ő igenis a tiszta szeretet elvét helyezi mindenütt előtérbe az erkölcsi törekvések terén. De mivel nem fantaszta, hanem jó emberismerő, azért a túlvilági igazságszolgáltatásnak hatásosabb és tárgyilag biztos indítókait is kellő mértékben hangsúlyozza. Különben vajon önzés-e, ha valaki a nemes, a tiszta, az Istenhez vezető boldogságot keresi s a haragvó Isten bosszúját iparkodik elkerülni? Egy-e a nemes önszeretet és a rideg önzés?

Végre azzal áll elő egy racionalista, hogy Jézus nemcsak ajánlotta az önkéntes szüzességet, hanem maga is nőtlen maradt, holott a zsidóknál törvény volt, hogy 18 éves korában minden fiatalembernek meg kellett nősülnie. Mintha Jézus nem állt volna saját meggyőződése és isteni öntudata szerint a zsidó törvény fölött! S mintha az önkéntes szüzességben, a szellemnek az anyagtól és érzékiségtől való függetlenítésében nem láthatott volna magasabb tökéletességet: a lelki szabadság magasabb fokát? Ezek az ellenvetők annyira lehetetlenek tartják az Isten és felebarát ügyéért való önfeláldozó, tiszta életet, hogy még az Istenembernél sem találják helyesnek, magától értetődőnek. Akár a mesebeli golyvások, akik istenverte nyomoréknak tartották a „gúnárnyakút”, amiért Isten golyvát nem növesztett neki. Egyébként ha a nemi élet kérdésében nem helyezkedünk egyáltalában a szélső mohamedánizmusnak vagy a Nietzsche-i „szőke fenevad” moráljának az álláspontjára, meg kell engednünk, hogy mindig vannak és lesznek, akikre nézve a nemi önmegtartóztatás erkölcsi kötelesség. Már most ezeknek nem kellett-e szintén erkölcsi ideált, példaképet állítani a szemük elé, mely őket a tiszta élet szeretetére s önkeblük töviseinek kiirtására buzdítsa? S nem volt-e méltó és illő, hogy az Istenember ezeknek is maga szolgáljon példaképül a test alárendelésében a lélek érdekei alá? A szüzesség, az önkéntes tisztaság Krisztus jellemének éppúgy mint tanrendszerének egyik legszebb és leggyengédebb virága, melyet bámulva irigyelnek még pogány megfigyelői is, nemhogy kivetnivaló szégyenfoltnak tartanák. A kereszténység erkölcsi tisztaságának csak a szűzi Jézus lehetett legfőbb eszmeképe.

Összefoglalás

Már most foglaljuk össze röviden az eddig elért eredményeket.

Láttuk, hogy az evangéliumoknak mint teljes bizalmat érdemlő történeti forrásmunkáknak alapján Jézus kétségkívül Istennek, Isten egyszülött fiának, a háromszemélyű Isten második személyének tekintette és vallotta magát. Oly sűrű s oly határozott tanúságtételek ezek, hogy esetlegesenek semmiképp sem tekinthetők.

Láttuk továbbá, hogy Jézus volt oly bölcs, oly lángész, oly mélyreható elme, hogy ily nagy fontosságú kijelentéseket nem tehetett jóhiszemű tévedésből; hogy neki öntanúságtételének értékéről előbb oly fokban kellett meggyőződnie, mely e kijelentések óriási horderejével s a saját elmeével teljes arányban áll. Ő mindenestre tudta, hogy Isten-e vagy sem, s azért *ha* félrevezetett bennünket, ezt legfőleg rosszhiszeműleg tehetette.

De most legutoljára meg azt láttuk, hogy a rosszhiszeműséget még a megtévedésnél is teljesebb bizonyossággal kizárja Jézus feddhetetlen, tiszta jelleme, önfeledt önzetlensége, halálíg hű és hősiesség, és emberszeretete, őszinte igazságszeretete s meg nem alkuvó utálat a bűnnel és mindennemű képmutatással szemben.

Jézus tehát sem maga nem tévedett, sem bennünket megtéveszteni nem akart, midőn Istennek vallotta magát. *Tehát Jézus igazat mondott, midőn Istennek vallotta magát. Azaz: Jézus Isten volt.*

Ember volt – mert annak nyilatkozott szavaiban és viselkedésében; igaz ember, test és lélek. De emellett Isten is, mert bár közvetlenül csak az emberi természet körvonalaiban állt embertársai előtt, az istenség tulajdonaival is bírt: az a személyiség, melyet ez az emberi természet uralt, emberi természetben megjelenő isteni személy volt. A Világ Világossága, mely e világra jött, hogy megvilágosítson minden embert. Az Istenkövet, az Istenfiú, az Istenige, mely testté, emberré lett és miköztünk lakozék, hogy emberi alakban lássuk az ő dicsőségét, mint az Atya Egyszülöttjének dicsőségét, telve malaszttal s igazsággal; kiben az istenség egész teljessége lakozik s ki azért öltötte magára a szolgáltság öltönyét, hogy bennünket az istenfiúság elveszett győzedelmi öltönyével felékesítsen.

Isten emberré lett, hogy az embereket isteniékké tegye – mondották az ősidők egyházatyái ... „*Elrejtett Isten ő és Izrael üdvözítője*” – mondotta Izaiás próféta. (Iz 45,15) Méltó arra, hogy a késő századok gyermekei is hívő alázattal s szerető bizalommal közeledjenek feléje. Istenük, alkotójuk, bírójuk, végcéljuk, boldogságuk felé ...

X. Jézus csodái

Jézus istenségének első, eddig kifejtett bizonyítéka az ő öntanúságtételéből indul ki, hozzávéve emberfölötti bölcsességét és jellemének feddhetetlen tisztaságát és őszinteségét, mely úgy a megtévedést, mint a szándékos megtévesztést tökéletesen kizárja.

Azonban ugyanezen eredményre még számos más úton is eljuthatunk. A hátralévő érvek között első helyen Jézus csodái érdemelnek figyelmet. Jézus életében ugyanis számos oly csodálatos jelenséget és eseményt tapasztalunk, melyekben a különben általános érvényű természeti törvények áttöréseit s ilyképp az isteni mindenhatóság megnyilatkozásait kell felismernünk; ezek pedig a legfényesebb bizonyítékok, a legerősebb, mert isteni tanúskodások Jézus személye, tanai és istensége mellett. Mielőtt a csoda lehetősége ellen tett ellenvetéseket bővebb tárgyalás alá vennők, lássuk a csoda fogalmának meghatározását s aztán magukat a pozitív érveket az evangéliumok alapján.

Mi a csoda?

Csoda alatt a természeti törvények nyilvánvalólag észlelhető áttörését, illetve felfüggesztését értjük, vagy határozottabban: oly érzékelhető jelenséget, melynek létrejötte pusztán a természeti erőkből ki nem magyarázható, hanem természetfölötti erők közreműködésére utal. Már e fogalommeghatározásból következik, hogy a csoda az isteni mindenhatóságnak kivételes jellegű megnyilatkozása, melynek csak az lehet a célja, hogy Isten különösen rá akarja terelni az emberek figyelmét valamely személyre, tanra vagy intézményre, mint amelyet különös mértékben részesít isteni helybenhagyásában.

A modern csodaiszony

Valaha a zsidók nem érték be a Krisztus-művelte csodákkal, hanem egyre újabb csodajeleket kívántak tőle. Ma Krisztus ellenfelei épp az ellenkező eljárást követik s valóságos csodaiszonyban szenvedve, tudni sem akarnak a természetfölötti jelenségekről Krisztus életében. Meghódolnak személye előtt, elfogadják talán egyes tanait is, csak csodát, csak természetfölötti jelenséget ne mutasson nekik, mert a csoda lehetetlensége az úgynevezett kritikai vagy történeti módszernek első alapfeltevése.

S minthogy a csoda szerintük általában elgondolhatatlan, azért a kereszténység, névleg az újtestamentomi kereszténység történetéből is ki kell küszöbölni a csodákat. „Ha tehát mégis csodákat beszél el az evangélium, ezen elbeszéléseknek, amennyiben csodákról tesznek jelentést, hamisaknak kell lenniök s amit elmondanak, s vagy egyáltalán nem történt meg, vagy ha megtörtént, természetes okokból kellett folynia”. „A kérdésre, hogy valamely csodáról szóló elbeszélés hitelt érdemel-e, a történész minden esetben csakis *nemmel* felelhet”. (*Zeller E., Historische Zeitschrift VIII 110, VI 365.*)

„Valamely jelenségnek történeti megértése annyit jelent, mint annak az emberi élet bizonyos körülményei, helye és idejében fennforgó okozati összefüggésből való kimagyarázása s azért emberfeletti dolgok megjelenése ezen a világon lehetetlen”. (*Pfleiderer O., Die Entstehung des Christentums² 1.*)

Jodl szerint „arra egyáltalán szükség sincs már, hogy régebbi századok csoda- és démonhitét külön cáfolgassuk.” (*Lehrbuch der Psychologie² I 194.*)

Ha tovább kérdezzük: *miért* lehetetlen a csoda, feleletet rendesen egyáltalán nem kapunk. A csoda lehetetlensége egyszerűen alapfeltevés, mely bizonyításra nem szorul.

„Rendületlenül meg vagyunk róla győződve, mondja *Harnack*, hogy ami térben és időben

történik, a mozgás általános törvényeinek van alávetve, s azért ezen értelemben, azaz a természeti törvények áttörése értelmében csodáról nem lehet szó”. „Hogy valaki egy tengeri szélvész egyetlen szóval lecsillapított volna, nem hisszük, és nem fogjuk hinni soha többé”. (Wesen des Christentums, 17 s k.)

Baumgarten O. is a legnagyobb határozottsággal mondja Krisztus feltámadására vonatkozólag: „Még ha mindeme jelentéseket a harmadik napon jegyezték volna is fel s teljesen, biztosan és egyezőleg őrizték volna meg ... a modern gondolkodás akkor sem fogadhatná el azokat”. (Predigtprobleme, 135.)

Sőt még a szemük előtt megtörtént csodát sem fogadnák el ezek a „modern gondolkozású” emberek. *Zola Emilt* egy újságíró megkérdezte: „Ha tényleg csoda történnék a szeme láttára, még pedig a képzelhető legszigorúbb föltételek között, melyeket ön maga kötne ki, elismerné-e? és hinne-e akkor?” Mire a hírneves regényíró néhány pillanatnyi gondolkodás után így felelt: „Nem tudom; de nem hiszem”. (*Bertrin G.*, Histoire critique des évènements. de Lourdes, németül kiadta dr. Cron, 306.)

A csoda lehetetlensége?

De végtére is mi címen tartják ezek az emberek a csoda lehetetlenségét oly kétségbevonhatatlanul biztosnak? Mire alapítják merev ellenkezésüket minden természetfölötti beavatkozással szemben?

Mindenekelőtt a *természettudományokra* hivatkoznak.

Plate L., Wasmann berlini ellenfele, a sziklaszilárd meggyőződés hangján kiáltott fel a berlini Wasmann-vitán: „Felhívjuk a természettudományok összes képviselőit, észlelte-e valaha olyasmit, ami a természeti törvények áttörését jelenti? A válasz föltétlenül tagadó s ezért a theizmust természettudós el nem fogadhatja”. (*Plate*, Ultramontane Weltanschauung, 138.)

Förster V. csillagász szerint „a föltevés, hogy ilyfajta beavatkozások nem történnek s hogy a világot állandó és szilárd törvények irányítják, mindennemű tudományos kutatásnak elengedhetetlen alapfeltétele”. (Vierteljahresschrift der astronomischen Gesellschaft 1890, I. Heft.)

A csoda és a természettudomány

De kérdezzük csak: mennyiben ellenkezik a csoda a természettudománnyal? Lerontja-e azt? Nem engedik-e meg a csoda védői is a természeti folyamatok törvényszerűségét! Vagy megdől-e ez a törvényszerűség, mihelyt a természet ura egyes, rendkívüli és rendkívül ritka esetekben a magasabb, a szellemi világrend kedvéért egy-egy kivételt tesz?

Végtére is mi az a természet s mik azok a természeti törvények, melyeket emlegetnek? Olyan abszolút, olyan kivételt nem tűrő s még isteni erővel sem bolygatható törvényszerűség uralkodik-e bennük, mint ellenfeleink felteszik? Mire alapítják e feltevést? A tapasztalásra? De hiszen éppen a tapasztalást akarják ők megkorrigálni előre felállított alapelveik alapján, melyeket azonban ily korlátlan és kivétel nélküli kiterjedésben sem a bölcsélet, sem a tapasztalás nem bizonyít.

Nem az Isten műve-e a természet? Nem ő alkotta-e azt s nem ő írta-e belé az elemekbe és szervezetekbe az ún. természeti törvényeket? Nem áll-e ő ennek következtében magasan e törvények fölött? S mint a természet legfőbb törvényhozója, nem függesztheti-e fel egyes esetekben a törvényeket, melyeket szabadon alkotott? Nem hozhat-e létre esetről-esetre egymaga is, a teremtett erők nélkül is oly eredményeket, melyek különben a természet rendes folyása szerint a természeti erők munkája szoktak lenni? A természeti törvények *abszolút és kivétel nélküli* állandósága és érvényesülése csakis akkor nem vonható kétségbe, ha Isten

maga nem létezik. De ha személyes Isten létezik, akkor ez mint teremtő és világhatalmú, föltétlenül szabadon rendelkezik, a természet erőivel.⁴

Hogy a személyes Isten létét kétségbevonó modern gondolkodás nem akar tudni a csodák lehetőségéről, érthető, de azt az egyet végtére is könnyű belátni, hogy ha személyes Isten létezik, ha van végtelenül bölcs, és mindenható teremtő és világhatalmú, akkor ugyanazon erő, mely a természeti törvényeket megalkothatta s azokat folytonos működésben tartja, egyes kivételes esetekben ezen természeti törvények lefolyásában és érvényesülésében kivételeket is alkalmazhat. Oly magától értetődő következtetés ez, hogy még az agnosztikus *John Stuart Mill* is leplezetlenül vallja. „Ha úgymond, Isten létét elfogadjuk, akkor a gondolat, hogy ez az Isten saját akaratával hoz létre valamit, ami voltaképpen úgyis az ő teremtői akaratától függ, nem pusztán önkényes föltevés többé, hanem komoly lehetőség, mellyel számolni kell.” (Essays über Religion 198. s. k.)

A csoda és a bölcsélet

Azonban a csoda ellenfelei még ezzel sem érik be. Azzal állnak elő, hogy a csodát még theisztikus alapon sem lehet elfogadni. Mert ha van teremtő, – így okoskodnak – akkor az nem dülhatja fel a saját maga megállapította törvényeket, nem hazudtolhatja meg önmagát, nem alkalmazhat utólagos korrektúrát azon a világhatalmon, melyet állandónak és szilárdnak alkotott.

Mintha bizony a csoda Isten önmeghazudtolása vagy a világhatalmú utólagos korrektúrája volna! Hogy Isten ilyképp megbontaná a rendet, melyet alkotott? Honnan tudják, hogy Isten ezt a rendet *kivétel nélküli* renddé tette? Hát a király megrontja-e a társadalmi rendet azzal, hogy egy-egy ritka kivételt engedélyez, ha pl. egy halálra ítéltnek megkegyelmez? S nem lehet-e Istennek magasabb világhatalmú is, melynek a közönséges természeti rend csak alárendelt részecskeje?

A csoda felismerhetősége

Felhozzák továbbá az ember szempontjából, hogy legalább soha sem lehet róla biztos tudomásunk, vajon egyes esetekben igazán kivétel történt-e a természeti törvények alól s a csodásnak látszó esemény nem tulajdonítandó-e titkos, eddig még fel nem derített *természetes* erőknek?

Ó igen, feleljük a természetnek bizonyítással sok eddig fel nem derített ereje van, de épp az a bökkenő, hogy *ha* felderítetlen erők, honnan ismerték fel őket azok, akik a csodákat művelték? Miért szolgálnak ezek az ismeretlen erők kizárólag bizonyos személyeknek, tanoknak és intézményeknek s miért nem lépnek fel soha, de soha az ellenkező vagy valamely közömbös ügy szolgálatában?

S hol van annak csak nyoma is, hogy ezen tanok és intézmények képviselői ilyen eddig meg sem sejtett természeti erőket tényleg felfedeztek, ismertek volna? És *ha* felfedezték volna: miért nem használták fel azokat soha a saját földi érdekeik előmozdítására, anyagi előnyök biztosítására? S végül ami a legfőbb: micsoda természeti erők lehetnek azok, melyek a *legkülönbözőbb* természeti törvényekkel ellenkeznek s a *legkülönbözőbb* körülmények között, minden előkészület nélkül s minden számba vehető külső előfeltételtől függetlenül egyszerű parancsszóra, egyszerű akaratnyilvánításra hatályon kívül helyezik a természet rendes törvényeit?

⁴ Lásd *Rott* Nándor dr.: A csoda és természettudomány. Budapest. Szent István Társulat. 1907.

Titkos természeti erők? Amelyek pl. egy negyednapja eltemetett, bomladozó holttestbe egy „jőjj elő” szóra ismét belé varázsolják az elveszett életelvet? Amelyek egy háborgó tenger habjait egyetlen intésre, egy kézlegyintésre elsimítják? Amelyek egy keresztre feszített és eltemetett embert újjáélesztnek s zárt ajtókon át engedik közlekedni? Amelyek előre meg sem sejthető eseményeket pontos részletességgel előre megállapítanak: egy hű tanítvány háromszoros hittagadását a második kakasszó előtt? egy főváros teljes pusztulását, ostromzár alatt s kőnek-kövnön nem maradását benne? egy még alig megindult intézménynek, egy világot átalakító társulatnak folytonos üldöztetését s a folytonos üldöztetés közt is diadalmasan előnyomuló terjedését s hasonlókat? Micsoda természeti erők lehetnek ezek? Melyik természettudományi országba tartozók, milyen anyagfolyamatokkal lehetnek kapcsolatban s hogyan lehetséges az, hogy felderítetlenségük dacára ily bámulatos következetességgel s pontossággal nyertek alkalmazást a názáreti Jézus intézményében és csakis ebben? Mindig csak az ő tanaival kapcsolatban? S hogyan történt az, hogy tanítványai is oly tág mértékben alkalmazták ezeket a titkos erőket? Hogyan lehetséges, hogy a felderítetlen titkot máig sem árulta el senki, egyetlen apostol, egyetlen szent, egyetlen lurdi orvos vagy lurdi pap sem, akiknek pedig ezek a felderítetlen természeti törvények a kis ujjukban kellett hogy legyenek, hisz oly sűrűn alkalmazták őket?

A csoda és a hipnotizmus

De értjük az ellenvetést: az ún. csodák nem az anyagnak, hanem az emberi *szellemnek* titkos természeti törvényeiből fakadnak. Ott vannak a rejtelmes magnetikus erők s mellettük ott működik az emberben a képzelet végtelen ereje, a hipnotikus folyamatok s a szuggesztió bámulatos hatalma. Krisztus egész megjelenése – mondják – bizonyos ellenállhatatlan varázssal hatott a tömegre. Tiszteletre s bizalomra gerjesztő külseje, méltóságteljes nyugalma, emberfölötti erőt sugárzó szavai minden szenvedőre bizonyos igézően megnyugtató, gyógyító s fölemelő hatással voltak; szemének pusztá tekintete, ajkának egy biztató mosolya vagy szava, kezének egyszerű érintése elég volt arra, hogy visszaállítsa az elernyedtt lelkekben az életerőt s ezzel helyrezökentse a beteg testben az idegek egyensúlyát...

Igen ám, de *ilyen* szuggesztióról és *ilyen* hipnotikus erőkről az orvostudomány nem tud semmit. Az orvosok szerint lehet *bizonyos* testi bajokat *bizonyos* körülmények között *bizonyos* lelki befolyásolás által több-kevesebb sikerrel gyógykezeleni, de ezek a gyógymódok mindig csak a beteg *idegrendszer funkcionális* zavaraival szemben vihetnek eredményre. Ellenkezőleg, a pathológia és therápia teljes határozottsággal tanítja, hogy *szervi* bajokat egyszerű szuggesztióval, akaratbefolyásolással meggyógyítani nem lehet.

Arra igenis van eset, hogy *tisztán idegen* jellegű megmerevedési vagy bénulási tüneteket rendkívül erős lelki benyomásokkal, szuggesztióval akár egy pillanat alatt is meg lehet szüntetni, de minden orvos kinevetné azt, aki pl. vakságot, vízkórságot, csontzúzást, tüdősorvadást, leprát stb., szóval szervi és szervezeti bajokat szuggesztióval akarna gyógyíttatni. A hipnózisnak tehát meglehetősen szűk határai vannak. Azonkívül a hipnotizőrnek mindenféle előkészületre van szüksége, hogy kísérlete sikerüljön s ha egyes embereket egyes betegségekből kigyógyít is, számos esetben minden igyekezete csütörtököt mond.

De tegyük föl, hogy szuggesztióval és hipnózissal akár minden betegséget ki lehet gyógyítani, ezzel a csodáknak még csak egy részét magyaráztuk volna meg. Mert a csodás gyógyulások nem egy esetben oly körülmények között történtek, melyek a hipnózist és szuggesztiót egyszerűen kizárják. Jézus nemcsak jelenlevőket gyógyított meg, hanem távollévőket is; nemcsak olyanokat, akik meg akartak gyógyulni, hanem ellenkezőket is, sőt

olyanokat, akik nem is tudtak róla s őt talán nem is ismerték (pl. a kafarnaumi százados szolgáját).

Azután ott van az ún. természeti csodák és halottfeltámasztások egész sorozata. Vajon ezeket is szuggesztíóval művelte Jézus? Talán meghipnotizálta a vizet, hogy borrá váljon? Szuggerálta a tengernek, hogy ne engedje elsüllyedni, mikor rajta járt? vagy hogy lecsendesedjék, mihelyt ő akarta? Delejes álomba ringatta-e a két halat és öt árpakenyeret, hogy 4–5000 embernek elég legyen? S hogy volt az, hogy még a halottak is reagáltak az újszerű hipnotizőr bűvös behatásaira? Hogy ismét megelevenedtek, asztalhoz ültek vele vagy Jézus lábaihoz telepedtek s úgy hallgatták igéit?

Jézus csodái és a spiritizmus

Avagy tán spiritisztikus szellemidézésen alapultak-e Jézus csodái, legalább a halottfeltámasztásai és ördögűzései? Úgy-e Jézus is szakasztott úgy viselkedett, mint afféle spiritiszta ezermester vagy médium? Úgy-e ő is idegesen rángatózott jobbra-balra? Ő is teljes vagy részleges önkívületi állapotba esett, mint a médiumok szoktak? Ő is csak homályban, illetve félhomályban művelte csodáit? Szellemeket szólított, asztalt táncoltatott, élő kört alkotott? Bűbajos módra viselkedett-e, úgy, mint afféle ezermester, aki jó pénzért vagy tisztán a dicsőségért mutogatja magát s holmi tingl-tangl-csodákat művel a közönség mulattatására? Legföljebb azzal a különbséggel, hogy a közönséges bűvészek legjobb esetben tüzet esznek és kardot szúrnak át a derekukon, Jézus pedig harmincnyolc év óta betegen fekvő inaszakadtakat, bélpoklosokat, vakokat gyógyított, bomladozó holttesteket keltett életre, szélvésztt csillapított le s a sírból saját testét támasztotta fel. Csakhogy úgy-e mindez, még mindig nem lényeges különbség?

A hírneves *Fechner* maga így ítélte el azt a törekvést, amely Jézus csodáit a spiritisztikus jelenségekkel egy sorba állította: „E jelenségek és Jézus csodái között oly nagy a lényeges különbség, hogy valóságos istenkáromlás mind a kettőt egy rubrikába állítani s a kereszténységnek azáltal akarni segíteni, hogy Krisztust a legkiválóbb médiumnak tartjuk. Olyan a különbség a kettő között, mint a világosság és az éj sötétje között, mint az abnormálisan fokozott, de egészséges és az abnormálisan megtévelyedett erők között. Krisztus, midőn csodáit művelte, nem rángatózott nyugtalanul, nem esett önkívületi állapotba, nem idézett szellemeket, nem vallotta magát ezek képviselőjének, nem burkolózott homályba vagy félhomályba, mint a mi médiumaink, hanem világos nappal járt-kelt mint egészséges, hatalmas ember, aki testi és szellemi erejének tökéletesen birtokában van s így gyógyított meg másokat is. Nem emelt asztalokat, nem dobálózott székekkel, nem művelt bűbájosságra vagy ezermesterségre emlékeztető tetteket és nem fizettette magát. Ő oly módon és oly erővel gyógyított, aminőt eddig semmiféle médiumnál nem láttunk.” (Idézi: Dr. J. Klug, *Gottes Wort und Gottes Sohn*, 265.)

A csoda lehetősége és a tények

Azonban kár sokat vitatkozni a csoda lehetőségéről elméletben, ha e kérdést gyakorlatban régen eldöntötték a tények. *Hegel* szerint ugyan a tényéknél is döntőbb érvényű a bölcelet, legalább az ő bölcelete. Midőn tudniillik arra figyelmeztették, hogy hipotézisei nem felelnek meg a tényeknek, Hegel nyugodtan felelt: „Ez nem az én bajom, hanem a tényeké.”

Akik azonban nem érzik magukat a gondolkodás terén oly mindenhatóknak, hogy elméleteiket a tényektől is függetleníthessék, azokra nézve a kérdésben, hogy mi lehetséges és mi nem, a tényleges megtörténés a legegyszerűbb és legbiztosabb irányadó. S e téren a csoda sem képezhet kivételt. Hiába vitatkoznánk magas szárnyalatú metafizikai, vagy fizikai érvekkel pl. a halott-támasztás lehetősége vagy lehetetlensége fölött, ha vitatkozás közben

egy bomlásnak indult hullá hirtelen megelevenednék előttünk s az ilyképp helyreállt ember esetleg velünk együtt kezdene részt venni az eszmecsereben. A tényekkel szemben minden bölcselkedésnek és elméleti okoskodásnak vége szakad.

A tények pedig a csoda lehetőségének kérdésében még Jézus életétől és csodáitól eltekintve is világosan beszélnek. Csak *Bertrin* tanár kritikus Lurd-tanulmányára (*Histoire critique des événements de Lourdes, Apparitions, Guérisons*) s a benne vizsgálat alá vett lurdi csodákra utalunk. A *De Rudder Péter* esete, melyről 1900-ban három orvos beható tanulmányt⁵ tett közzé, az igazságnak és természetfölöttiségnek minden emberileg egyáltalában elképzelhető garanciáját egyesíti magában. Oly esetek ezek, melyeknek emberi magyarázatán a hitetlen tudomány kétségbeesik. *Boissarie* és *Lasserre* régebbi munkái, melyeknek megcáfolására hiába tűztek ki hatalmas pénzüsszegeket, máig nem veszítették el bizonyító erejüket. A bureau des constatations hétről-hétre sőt időnként napról-napra jelez emberileg érthetetlen, csakis felsőbb intelligenciával és felsőbb hatalommal magyarázható eseményeket.

A lurdi csodák és a hitetlenség

S mit állít e tényekkel szemben a hitetlenség?

Egy *Rombacher* nevű író megküldte *Haeckel* Ernőnek, a hírhedt istentagadónak és kliséhamisítónak *Boissarie* dr. művét Lurd csodáiról s véleményét kérte a mű felől. Többszöri sürgetésre végre megjött *Haeckel* felelete, mely e pontra nézve tipikus jelentőségű: „Köszönettel küldöm vissza *Boissarie* dr. megküldött művét. Érdekes olvasmány, mely ismét meggyőzött engem a babona óriási hatalmáról, melyet magasztalva «jámbor hitnek» nevezgetnek, a naiv hiszékenységről, mely kritikai vizsgálódást nem ismer s a tömegszuggesztió ragályos erejéről, valamint a klérus ravaszságáról, mely mindezeket ügyes nyereszkeskedésre használja fel!... Az orvosok, kik állítólag a «csodák» és természetfölötti jelenségek mellett tanúskodnak, részint tanulatlan és kritikátlan kontárok, részint tudatos csalók, akik az uralomra vágyó papokkal egy követ fújnak. A nagy lurdi világcsalás legigazabb leírása, melyet ismerek, a *Zola* ismert regénye...”

Tehát minden kritika hiábavaló: ha a hitetlenség dogmáiba ütközik, akkor már csak csaló és kritikátlan kontár lehet mindenki s a Lurdban megtért orvosok minden szigorú tárgyilagossága és okmányyszerű bizonyító eljárása elenyészik egy frivol regényíró tendenciózus meséi mellett. Ezek az irányregények *Häckel*nek, a modern természettudósnak szemében a legmegbízhatóbb történeti forrásművek.

Zola pedig elismerten és bevallottan meghamisította a Lurdban tapasztalt eseményeket. Hónapokkal előre hirdette a lapokban, hogy lurdi regénye történeti elbeszélés lesz s hogy az egész, a teljes igazságot fogja benne megírni. Lurd-ban minden ajtó nyitva állt előtte, szabadon járhatott-kelhetett mindenütt. S az eredmény? Hogyan írta meg *Zola* az „egész igazságot”?

Elég erre nézve, ha csak egy példát említünk. *Lebranchu* Mária gyógyíthatatlan, tüdősorvadással jött Lurdba 1892. aug. 20-án. Lurdban hirtelen meggyógyult és soha többé a betegségbe vissza nem esett. Egy évvel a meggyógyulása után hálából ismét eljött a lurdi barlanghoz; az orvosok ez alkalommal is teljesen egészséges állapotban találták a tüdejét.

Zola szintén említést tesz *Lebranchu* Máriáról, de vajon igazság szerint-e? Szó sincs róla. Szerinte Mária látszólag meggyógyul ugyan, de már egy év múlva rettenetes visszaesés áll

⁵ Guérison subite d'une fracture. Récit et étude scientifique; par L. van *Hoestenbergh*e, docteur en médecine. R. *Royer*, docteur en médecine, A. *Deschamps* S. J., docteur en médecine et en sciences naturelles. — Vö. Eine Wunderheilung der Neuzeit. Von einem Freunde der , Wahrheit. Frankfurter zeitgemässe Broschüren. XXVII. Heft 1.

be, „a betegség brutális erővel tör ki” ismét; „végre mégis csak győzedelmeskedik” rajta és Lebranchu Mária bele is hal. A lurdi orvosi vizsgálóiroda elnöke erre felkereste Zolát s meginterpellálta: „De uram, miként meri ön regényében azt állítani, hogy Lebranchu Mária meghalt? Hiszen ő ma is él még s éppoly egészséges, akár csak ön vagy én!” „Törődöm is én vele; – felelte Zola. – Én regényíró vagyok s azért magam teremtem alakjaimat és magam intézem a sorsukat is.” – Igen helyes, de akkor nem volna szabad még élő, ismert személyekről „történelmi regényt” hirdetni s azt ígérni, hogy a „teljes igazságot” írjuk le benne; vagy legalább a természettudós Häckelnek nincs joga rá, hogy az ilyen szabad alkotások- és alakításokban a lurdi események „legigazabb leírását” lássa. S aztán még jaj annak, aki nem helyezkedik ugyanerre a „tudományos” álláspontra. Péter *Wasmann* még 1900-ban egy cikkben ismertette De Rudder Péter csodás gyógyulását a három orvos műve alapján. Midőn 1907-ben Berlinben híressé vált vitáit megtartotta, ellenfelei még nem tudtak a dologról. Csak utólag értesültek róla, de ekkor azonnal ki is mondták rá a monista átkot: hogy „sarlatánna alacsonyította le magát, aki tudományos nevével egy gyógyulási csoda mellett foglalt, állást”; hogy „ezentúl támadni fogják, amint minden kúrpfusert támadni szokás, de a tudósok közé nem számítják többé”. El lehet képzelni, írta egy ellenfele, mi lehet az értéke az olyan természettudósnak, aki ilyen dolgokat tesz közzé; azért kijelentem, hogy jövőben *Wasmann*-nal természettudományi dolgokról soha semmi szín alatt vitatkozni nem fogok.” (*Plate, Ultramontane Weltanschauung* 70, 138, 71, 101.)

Renan egyszer ezt mondta: „Csak történnék már egyszer igazi csoda itt Párisban, a szaktudósok előtt! De sajna, éppen ez az, ami nem akar sikerülni!” A cifra szót *Renan* nem maga találta ki, *Voltaire*-től kölcsönözte, csak éppen hogy emez a „tudományos akadémia” előtt kívánta volna a csodát. Mintha a csodának a laboratóriumokban volna helye s aki komolyan keresi az igazságot, nem kereshetné fel a tényeket, ahelyett, hogy a tényektől várná, hogy keressék fel őt. S ugyan ki tudja, nem teljesednék-e a „szaktudósokon” is *Ábrahám* szava *Krisztus* ismert példabeszéde szerint, hol a dúsgazdag kérelmét, hogy feltámadván, figyelmeztethesse atyjafiait a kárhozat veszélyére, *Ábrahám* így utasítja el: „Ott van *Mózes* és a próféták; ha ezeknek nem hisznek, nem fognak hinni akkor sem, ha valaki a holtak közül feltámad s hozzájuk jön.” (*L. J. Donat: Die Freiheit der Wissenschaft*, 295–7.)

A csoda és az elfogulatlan tudomány

Thomson W. angol természettudós az edinburghi brit társulatban a következőket mondta: „A tudomány örökké azon becsületbeli kötelességgel jár, hogy félelem nélkül nézzen minden problémának szemébe, amelyet világosan elébe tárnak a tények.” S az éppoly hírneves, mélyen hívő *Faraday* felszólítja természettudós társait, hogy a természettudomány létjogosultságát azon elhatározásban lássák, hogy a tények egyenes kutatását és az azokból folyó szigorúan logikai következtetéseket tartsák mindenekelőtt kötelezőknek. (*Donat i. h.*)

Mily csodálatos ellentétben áll e szavakkal azoknak a modern gondolkodóknak az eljárása, akik a csodák kérdésében a letagadhatatlan tényekkel pusztá feltevéseket, *Voraussetzung*-okat állítanak szembe s a föltevések kedvéért a tényeket visszautasítják!

Erre az eljárásra a leglesújtóbb ítéletet akaratlanul is maga *Renan* *Ernö* fejezte ki következő mondatában: „Ha a csoda valóságos dolog, akkor az én könyvem tévedések szövevénye; ha a csoda és bizonyos könyvek isteni sugalmazása valóságos dolgok, akkor a mi módszerünk alávaló és utálatra méltó.” (Előszó a 13-ik kiadáshoz.) Már pedig, mint láttuk, a *Jézus* életében történt vagy az ő egyházában mai napig fennmaradt csodatételek valóságát maga a modern gondolkodás sem meri kétségbe vonni, hanem egyszerűen apriorisztikus alapon tagadja azok lehetőségét. Éppen ez az eljárás igazolja legfényesebben a csodák elfogadásának tudományos jogosultságát és helyességét. Akinek a bebizonyítatlan alapföltevés több, mint a tények, az tagadja ám továbbra is a csodát; aki azonban a tényeket

följebb helyezi a megbizonyíthatatlan alapföltevéseknél, az egy percig sem kételkedhetik a csodák lehetősége s valósága fölött, s az ilyen főleg Jézusnak az evangéliumban megörökített csodáit valódiaknak fogja elismerni.

Az evangéliumok és Jézus csodái

Hogy az evangéliumok minden esetre számos csodáról tesznek jelentést, melyek részint Jézus *körül*, részint Jézus *által* történtek, közismert dolog. Eltekintve a Jézus születését, gyermekkorát, majd főleg szenvedését, halálát, feltámadását és mennybemenetelét kísérő csodás jelenségektől s mellőzve azon csodás eseményeket, melyeket az evangélium részletesen nem beszél el, legalább 10 úgynevezett természeti csodáról, 21 gyógyulási csodáról és három halott-támasztásról tesz jelentést a négy evangélium.

Jézus csodáinak, vagy ha úgy tetszik, egyelőre „csodás cselekedeteinek” ismertető jelei röviden a következők:

Jézus csodái a *legkülönbözőbb tárgyakra* vonatkoznak. Élettelen dolgokra: a vízre, melyet borra változtat, a kenyérré és halra, melyet megszorít, a szélvészre, melyet lecsillapít, a tenger habjaira, melyeket elsimít. Betegekre, mint pl. vakokra, bénákra, süketnémákra, vérfolyásosokra, inaszakadtakra, vízkórosokra, bélpoklosokra; ellenségeire; a halottakra; végre önmagára. Föltűnő e csodákban a *föltétlen biztosság*, mellyel azokat műveli, a *gyorsaság*, mely *minden eszköz és minden előkészület nélkül*, pusztá parancsszóra azonnal célt ér. S végül jellemző a *természetfölötti rendeltetés*, mellyel Jézus minden csodáját magasabb célok szolgálatába állítja. Sohasem művelt csodát a saját előnyére, a saját hírnevének emelésére, hanem mindig csak mások javára, mások testi és lelki nyomorának enyhítésére, az ingadozóknak, kicsinyhitűeknek megerősítésére a hitben. A kíváncsiságú zsidók számára nem művelt csodát. Heródes kedvéért nem művelt csodát. Midőn a kereszten függött és felszólították, hogy ha Isten Fia, mentse meg magát, nem művelt csodát. De az Isten országának terjesztésére, és az emberek fölségelezésére az evangélium szerint néha reggeltől estig gyógyított, még pedig minden nyomorúságot: „sanans omnem languorem”. (Mt 4,23)

E csodaelbeszélések történeti hitele

Abban tehát kétség nincs, hogy az evangéliumok Jézusról számos csodatételt jegyeztek fel. Már most mi az értéke ezeknek a feljegyzéseknek? Nem kell-e attól tartanunk, hogy e csodaelbeszélések későbbi toldalékok, hogy csak mint a mondák a történeti hősök alakjait, úgy fonták körül az evangéliumi Krisztus képét folytonos tovaképződés által?

Ez a föltevés azonban teljesen ki van zárva. A csodaelbeszélések az evangéliumokban elbeszélte többi eseményekkel szoros, szerves és folytonos okozati összefüggésben állanak. E csodák történetét az evangéliumokból kihalásítani annyit tennie, mint magukat az evangéliumokat megsemmisíteni. Maga Strausz Dávid elismeri ezt. „Ha az evangéliumok – úgymond – újtörténeti jellegű könyvek, akkor a csodákat Jézus életéből eltávolítani nem lehet”.

Hogy csak néhány példát említsünk: Nikodémusnak és más zsidóknak megtérése Krisztus csodatételeinek eredménye. Krisztus eucharisztikus beszéde János hatodik fejezetében szorosan összefügg a kenyérszaporítás és a vízen való járás csodájával, mely megelőzte. Lázár feltámasztása a közvetlen indítók, mely a farizeusokat Krisztus elpusztítására ösztökélte stb. Általában Krisztus egész élete, szenvedése és halála a csodák elhagyásával érthetetlen talánnyá zsugorodnék össze.

De ki van zárva a csodaelbeszélések mondai eredeztetése még azon közismert tény alapján is, hogy mondák csak hosszú időközön át fejlődhetnek. Történeti hősök csak akkor

alakulnak át mondai hősökké, ha évszázadok s évezredek folyamán az illető történeti alak emlékezete elhomályosul. Krisztus azonban úgyszólván halála pillanatában történeti és irodalomtörténeti hős lett. Személyével és cselekedeteivel már néhány évtizeddel halála után behatólag foglalkozott egy egész irodalom és egy egész világot átalakító művelődési irányzat.

Névleg a csodákról szóló jelentések azon időben jegyeztettek fel, amidőn Jézus emléke még elevenen élt sok száz és ezer ember lelkében. Hiszen még Quadrátusz, az athéni püspök és apologéta is arra hivatkozik Hadrián római császárral szemben (117–138), hogy Krisztus csodái még élénk emlékezetben vannak, sőt többen még élnek is azok közül, akiket Krisztus csodás módon meggyógyított. (Eusebius: Historia Ecclesiastica IX. 3.)

Sőt a csodatételekről szóló elbeszélések az evangéliumokból nemcsak nem küszöbolendők ki, hanem inkább még nagyobb mértékben érdemelnek hitelt, mint bármely más evangéliumi részlet. Az olyan feltűnő esemény, mint például a víznek borrá való változtatása, egy szélvész lecsendesítése, egy halott feltámasztása, okvetetlenül magára vonta a közfigyelmet. Jézus pedig a csodáit nem titokban, nem egyesek előtt, hanem fényes nappal, nyílt utcán, a templomban s a tömegek jelenlétében művelte; amivel a legmagasabb fokú érdeklődést, a legnagyobb figyelmet, a kételkedők részéről a legszorgalmasabb utánjárást úgyszólván provokálta. Ha tehát mégis sok százan és sok ezren győződtek meg e csodák történeti valóságáról, akkor e csoda-elbeszélések mellett nemcsak az evangélistáknak, hanem az egész őskereszténységnek teljes tekintélye esik latba, mely ezen elbeszéléseket akceptálta.

Az apostolok egyébként éppen nem bizonyultak könnyen-hívőknek a csodák dolgában. Mint az evangélium maga beszéli, rémlátomásnak, deliriumnak tartották még a fényes nappal történt csodajeleket is és sokáig nem hittek nekik. (Lk 24,11)

Még ellenségeik magatartása is a legnagyobb óvatosságra és őszinteségre kényszerítette őket. Az evangéliumi csodarészletek leírói előtt egy pillanatig sem lehetett kétséges, mennyi támadásban fog részesülni éppen Jézus csodáinak leírása a zsidók és pogányok részéről. Tudniok kellett, hogy ha csak mellékes dolgokban is bárminemű túlzásba vagy a tényeknek meg nem felelő kiszínezés hibájába esnek, éber ellenségeik ezt a körülményt okvetlenül fel fogják használni az egész elbeszélői hitelük megdöntésére. Elbeszéléseik tehát a teljes hitelesség jellegével bírnak.

Az evangéliumi csodaelbeszélések s a kereszténység ellenségei

S itt ismét érdekes jelenség, hogy sem a zsidók, sem a pogányok részéről egyetlen esetről sincs tudomásunk, hogy a kereszténység valamely ellensége az evangéliumi csodák valóságát kétségbe vonta volna. Flavius Josephus, úgy látszik szintén mint „csodatevőt” ismerteti Jézust. Minden esetre Tertullian (200 körül) felhányja a zsidóknak, hogy Jézus csodáit maguk sem merik tagadni. A talmud-irodalom hallgatagon szintén elismeri Krisztus csodáit mint tényeket, csak hogy mágiának, egyiptomi bűbájosságnak tulajdonítja azokat. Hasonlóképp tettek a kereszténység pogány támadói is, akik mint Origenes, Irén, Laktancius, Özséb és mások följegyezték, Krisztus csodáival Aristaeusnak, Simon Mágusnak, Thyánai Apollóniusnak úgynevezett csodáit állították szembe.

Abban tehát kétség nem lehet, hogy Jézus életében számos oly jelenség lép fel, mely a természet rendes folyásán túlemelkedik, melyet emberileg megmagyarázni nem lehet s mely a természeti törvények áttörését, illetve felfüggesztését jelenti. Most már csak az a kérdés, van-e jogunk ezeknek a csodálatraméltó jelenségeknek a merev letagadására a természettudományok nevében?

Fentebb láttuk, hogy *nincs*. Nem a *természettudomány*, hanem egy csomó megkonokult ember, aki véletlenül természettudós *is*, tagadja a csoda lehetőségét.

Argumentumot azonban mai napig nem hoztak fel.

Felsőbb világrend

A csodák, melyeket az evangélium Jézusról elbeszél, nemcsak Jézus istenségének fényes külső bizonyítékai, hanem csodásan megnyugtató és megörvendeztető megnyilatkozásai is azon magasabb, azon isteni világrendnek, mely a látható, mulandó, omlatag világ mögött áll és vár mireánk. Ha Jézus igazán ura a természet törvényeinek, ha igazán halottakat támasztott és önmaga is föltámadt halottaiból, akkor az ő országa tényleg nem e világról való és nem is e világon nyer végső befejezést. Akkor ő az életnek és halálnak ura s amint ő győzedelmeskedett a halál fölött, úgy nem szűnik meg a sírgödörrel azoknak élete sem, kik őhöz fűzik reményeiket. Akkor a csodák, melyeket Jézus művelt, nemcsak fénysugarak, melyek az ember-Jézus istenségét túlvilági fényvel megvilágítják, hanem egyúttal rések és ablakok is, melyeken keresztül a halandó szeme már most, e földi lét folyamán, egy magasabb létkörnek, egy isteni életnek és örök boldogulásnak fényhonába pillant be.

Ebben rejlik a Jézus csodáinak vigasztaló, fölemelő vonása. Ezért ragadta meg a szíveket mindenkor az ő csodatevő hatalma. Ennek a megragadó és fölemelő hatásnak tipikus megnyilatkozását örökítette meg az evangélium ott, ahol Jézus egyik legfeltűnőbb csodáját: Lázár feltámasztását elbeszéli. Mária, Lázár húga, siránkozva fogadta az üdvözítőt, aki segíteni jött, de látnivalólag későn érkezett. Jézus a gyászolónak panaszaira vigasztalólag felelt: „Bátyád fel fog támadni”. Mária erre így szólt: „Tudom, Uram, hogy föltámad az utolsó napon”. Amire Jézus e gyönyörű szavakkal felelt: „Én vagyok a föltámadás és az élet; aki bennem hisz, ha meghal is, él. Hiszed-e ezt?” Mária pedig boldog sejtéssel, a meghallgatás előérzetével felelte: „Igen, Uram, én hittem és hiszem, hogy te Krisztus vagy, az élő Isten fia, aki e földre jöttél!” (Jn 11,23–27)

Jézus csodáinak elfogulatlan vizsgálata bennünket is okvetlenül erre a végkövetkeztetésre vezet s ez a végkövetkeztetés minden elfogulatlan lélekben is éppoly vigaszteljes örömet gyújt, mint egykor a siránkozó Máriában: „*Igen, Uram, mi hisszük, hogy te a Krisztus vagy, az élő Isten Fia, aki e földre jöttél!*”

XI. Jézus föltámadása

Nem szorul hosszas bizonyításra, hogy Jézus föltámadásának kérdése az ő istenségének bizonyításában a legelőkelőbb helyet foglalja el.

Így gondolkozott már Szent Pál is, midőn a keresztény tanrendszer végérvényes, sőt úgyszólván egyedül döntő érvét Krisztus föltámadásában látta s azt hangoztatta, hogy ha Krisztus föl nem támadt, a Krisztusban való hit hiú és alaptalan. (1Kor 15,14.15)

De így érzik ezt a természetfölötti kereszténység ellenfelei, a modernisták és racionalisták is. *Loisy* pl. hosszasan fejtegeti, hogy Jézust nem áldozati halála, hanem egyesegyedül föltámadásának regéje tette meg az új vallás középpontjává. (*L'évangile et l'église*, 71. s k.; *Les évangiles synoptiques*, II. 240. s k.) Természetes tehát, hogy a pozitív kereszténység ellenfelei is mindenekelőtt ennek a végérvényesen döntő érvnek megcáfolásán dolgoznak évszázadok óta s a mi korunkban is alig múlik el évtized, mely egészen új és merésznél-merészebb megoldási kísérleteket ne vetne fölszínre, hogy a föltámadásban való hit keletkezését, elterjedését és fönmaradását természetes úton megmagyarázza.

A föltámadás tagadói

Krisztus föltámadásának tagadói három csoportba sorolhatók.

Vannak, akik egyszerűen azért nem hisznek benne, mert szerintük minden csoda és minden természetfölöttiség lehetetlen dolog. Ezekkel, főleg amennyiben a személyes Isten létét még elfogadják, már föntebb végeztünk, midőn kimutattuk, hogy a modern csodaiszonyok más alapja nincs, mint bizonyos vak elfogultság vagy a letagadhatatlan tények önkényes kétségbevonása s hogy egyetlen komoly argumentum nem hozható föl a csoda belső lehetlenségének bebizonyítására. A teljesen elfogulatlan, komoly vizsgálódás s a tények tárgyilagos megfigyelése kénytelen meghajolni a csoda lehetősége s a tényleg megtörtént csodák nyilvánvalósága előtt. Ha azonban a csoda általában nem lehetetlen, a föltámadásnak mint csodás ténynek lehetősége szintén elfogadható.

Vannak továbbá, akik azért nem hiszik Krisztus föltámadását, mert az evangéliumokat általában értéktelen, megbízhatatlan iratoknak tartják. Ezek rendszeresen a ponyva-racionalizmus termékeinek áldozatai, akiknek sejtelmük sincs arról a tudományos apparátusról, a külső és belső érvek egész erdejéről, melyek az evangéliumok hitelessége mellett hadakoznak, s melyekben még egy Harnack is – hogy nagyon keveset mondjunk – súlyos, nehéz problémákat lát.⁶ Amennyiben azonban az ilyen elemekre ész okokkal egyáltalán hatni lehet, elég, ha azokra az érvekre utalunk, melyekkel az evangéliumoknak s a keresztény ősirodalomnak belső történeti szavahihetőségét már föntebb kimutattuk. (L. a II–V. fejezetet.)

A föltámadás tagadóinak harmadik csoportja végre azokból áll, kik egyébként tudományos és tárgyilagos álláspontra helyezkednek, de bizonyos külső vagy belső okokra támaszkodva azt hiszik, hogy a föltámadásra vonatkozó följegyzések hitelessége nem kétségtelen. Nekünk ma csakis ezekkel kell foglalkoznunk.

⁶ Hogy mily bátor önbizalommal terjesztetnek a ponyva-racionalizmus e termékei a nép között, példa rá a Népszava című demokrata pártorganum, mely 1911-iki húsvéti számában pl. ezeket a szemképráztató lehetlenségeket írja: „A Jézus föltámadásáról szóló legenda is a későbbi fejlődés gyümölcse. Magát Jézus életét alig bizonyítják történeti adatok (!), föltámadásának pedig a legcsekélyebb történeti alapja sincs, a természeti alapról nem is szólva. *Hiszen az egész evangélium csak a benne elmondott állítólagos események után századok múlva (!) keletkezett költemény*” stb. — A tudományos racionalizmusra alig lehet kompromittálabb valami, mint az ilyen szövetségárs, amint a közműveltség hiányosságának s a tudományos közlelkiismeret eltompultságának sincsen kiáltóbb tanújele, mint az ilyen irányban fejlesztett „sajtószabadság”.

Az evangéliumok és a föltámadás

Hogy mindennél fontosabb kérdésben kellő alaposággal járassunk el, mindenekelőtt hasonlítsuk össze az újszövetségi iratok jelentéseit a föltámadás tényéről.

Mind a négy evangélium egyhangúlag jelenti, hogy miután Krisztus meghalt és eltemettetett, harmadnapon újra megelevenedett, fölkelt a sírból s mint a régi, kedves ismerős járt-kelt, beszélt, társalgott, intézkedett apostolai s többi hívei körében. S az evangéliumok jelentését az apostolok levelei is megismélik és kiegészítik; névleg Szent Pál és az Apostolok Cselekedetei beszélnek róla bővebben.

E nagy fontosságú jelentésekre a maguk egész szövegében annál inkább szükségünk lesz, mert a látszólagos különbözetek és ellenmondások csak magának az eredeti szövegnek szemmel tartásával lesznek elintézhetőek.

Máténál a következőket olvassuk (27,62–28,20):

(62) Másnap pedig, mely az ünnepi készület után esik, egybegyülenek a papi fejedelmek és farizeusok Pilátushoz, (63) mondván: Uram, megemlékeztünk, hogy ama csábító még életében mondotta: Harmadnap múlva föltámadok. (64) Hagyd meg tehát, hogy őrizzék a sírt harmadnapig, nehogy talán eljöjjenek tanítványai és ellopják őt és azt mondják a köznépnek: Föltámadott halottaiból és az utóbbi tévedés rosszabb lesz az elsőnél. (65) Mondá nekik Pilátus: Van őrségetek, menjetek, őrizzétek amint tudjátok. (66) Azok pedig elmenvén, megerősíték a sírt örökkel, megpecsételvén a követ. (28,1) Szombat elmúltával szürkületkor pedig, mely a hét első napjára virrad, eljőve Mária Magdolna és a másik Mária megnézni a sírt. (2) És íme nagy fölindulás lőn, mert az Úrangyala leszálla mennyből és odajárulva elhengeríté a követ és ráüle. (3) Vala pedig az ő tekintete mint a villámlás és ruhája mint a hó. (4) Tőle való féltükben pedig megrettenének az örök és lettek mint a holtak. (5) Felelvén pedig az angyal mondá az asszonyoknak: Ne féljetek ti, mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki megfeszítettet. (5) Nincs itt, mert föltámadott, amint megmondotta. Jertek és lássátok a helyet, hová tétetett vala az Úr. (7) És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványainak, hogy föltámadott és íme előttetek megyen Galileába, ott meglátjátok őt. Íme eleve megmondottam nektek. (8) És kimenének hamar a sírból nagy félelemmel és örömmel, futván megjelenteni az ő tanítványainak. (9) És íme Jézus eléjük jöve mondván: Üdv nektek! Azok pedig hozzájárulának és átfogták lábait és imádták őt. (10) Akkor mondá nekik Jézus: Ne féljetek! menjetek, jelentsétek meg atyámfiainak, hogy Galileába menjenek, ott meglátnak engemet. (11) Amint pedig ezek elmentek, íme némelyek az örök közül a városba jövének, és megjelenték a papi fejedelmeknek mind, amik történtek vala. (12) És egybegyülvén a vénekek s tanácsot tartván sok pénzt adának a vitézeknek, (13) mondván: Mondjátok, hogy az ő tanítványai éjjel eljöttek és ellopták őt, mikor mi aludtunk; (14) És ha ezt meghallja a helytartó, mi elhitejtük vele és titeket biztosítunk. (15) Azok pedig elvévén a pénzt úgy cselekvének, amint tanítva voltak. És ez a hír el van terjedve a zsidóknál mai napiglan. (16) A tizenegy tanítvány pedig Galileába méne azon hegyre, hová Jézus rendelte vala őket; (17) és látván őt, imádnak, némelyek pedig kételkedének. (18) És hozzájuk menvén Jézus szóla nekik mondván: Minden hatalom nekem adatott mennyben és földön. (19) Elmenvén tehát tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében; (20) tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek; és íme én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig.

Márk jelentése a következő (16,1–16):

(1) És mikor elmúlt a szombat, Mária Magdolna és Mária, Jakab anyja, és Szalóme fűszereket vásárlának, hogy elmenvén megkenjék Jézust. (2) És korán reggel a hét első napján a sírhoz menének napfölkeltkor. (3) És mondák egymásnak: Ki hengeríti el a követ a sír ajtajáról? (4) És odatekintvén látták, hogy a kő el van hengerítve, mert igen nagy vala. (5) És bemenvén a sírba, látának egy ifjat ülni jobbkéz felől, hosszú fehér ruhába öltözve és megrémülének. (6) Ki mondá nekik: Ne féljete. A megfeszített Jézust keresitek? Föltámadott; nincs itt, íme a hely, ahová tették őt. (7) De menjete, mondjátok meg tanítványainak és Péternek, hogy elöttete megyen Galileába, ott meglátjátok őt, amint mondotta nektek. (8) Azok pedig kimenvén, elfutának a sírból, mert elfogta őket a rettegés és félelem és senkinek semmit sem szólának, mert félnek vala. (9) Föltámadván pedig reggel a hét első napján, megjelenék először Mária Magdolnának, kiből hét ördögöt űzött vala ki. (10) Ez elmenvén hírül adá azoknak, kik vele voltak, kik szomorkodnak és sírnak vala. (11) Azok hallván, hogy él és láttatott tőle, nem hívék. (12) Ezután pedig kettőnek közülük, kik az úton mennek vala a majorba, megjelenék más alakban. (13) Ezek is elmenvén hírt adának a többinek, de ezeknek sem hívének. (14) Végre a letelepedett tizenegynek jelenék meg és szemükre hányá hitelenségüket és szívük keménységét, hogy azoknak, kik látták őt, miután föltámadott, nem hittek. (15) És mondá nekik: Elmenvén az egész világra hirdesséte az evangéliumot minden teremtménynek. (16) Aki hiszen és megkereszteltetik, üdvözü; aki pedig nem hiszen, elkárhozik.

Lukács a föltámadást így írja le (24,1–12):

(1) A hét első napján pedig korán reggel a sírhoz menének, vivén a fűszereket, melyeket készítettek vala. (2) És a követ elhengerítve találták a sírtól. (3) De bemenvén nem találák az Úr Jézus testét. (4) És lön mikor ezen aggódtak, íme két férfiú, megállá mellettük fényes ruhában. (5) Erre megrémülének és földre süték szemeiket. Amazok pedig mondák nekik: Mit keresitek az élőt a holtak között? Nincsen itt, hanem föltámadott. Emlékezzetek meg, mint szólott nektek, midőn még Galileában volt, (7) mondván, hogy az ember fiának a bűnös emberek kezeibe kell adatni és fölfeszíttetni és harmadnapra föltámadni. (8) És megemlékezének az ő ígéről. (9) És visszatérvén a sírtól, megjelenték mindezeket ama tizenegynek és mind a többinek. (10) Vala pedig Mária Magdolna és Johanna és Mária, Jakab anyja és velük a többi nők, kik ezeket mondták az apostoloknak. (11) De ezek előtt balgaságnak tetszettek ez ígék és nem hittek nekik. (12) Péter pedig fölkelvén, a sírhoz futa és behajolván csak a levetett lepedőket látá; és elméne, önmagában csodálkozván a törtéteken.

Ezután Lukács bőven elmondja még Jézus megjelenését az Emauszba menő tanítványok, majd a bezárkózott apostolok előtt; elmondja, hogyan bátorította őket Jézus, hogyan mutatta meg nekik kezét és lábát s hogyan étkezett velük. Az Emauszból hazajött tanítványokat az apostolok azon örömhírral fogadják, hogy az Úr föltámadt s megjelent Péternek. Erre ők is elmondják az Emauszban törtéteket. Még nem fejezték be jelentésüket, midőn

(36)... Jézus megállá közöttük és mondá: Békesség nektek; én vagyok; ne féljete! (37) Kik megrettenvén és félvén azt vélik vala, hogy lelket látnak. (38) És mondá nekik: miért háborodtatok meg, és miért támadnak ily gondolatok szíveitekben? (39) Lássátok kezeimet és lábaimat, hogy ennenmagam vagyok; tapintsatok meg és lássátok, mert a léleknek húsa és csontjai nincsenek, amint látjátok, hogy nekem vagyon. (40) És mikor ezeket mondotta, megmutatá nekik kezeit és lábait. (41) De midőn mégsem hittek, és örömükben csodálkoztak,

mondá nekik: Van-e itt valami enivalótok? (42) Ők pedig hozának neki egy darab sült halat és lépes-mézet. (43) És miután evett előttök, vévén a maradékot, nekik adá. (44) És mondá nekik: Ezek az igék, melyeket szólottam nektek, midőn még veletek valék, hogy be kell teljesedni mindennek, mi írva vagyon Mózes törvényében és a prófétákban és a zsoltárokból énekeltem. (45) Akkor megnyitá elméjüket, hogy értsék az írásokat. (46) És mondá nekik, hogy így vagyon megírva és így kellett a Krisztusnak szenvedni és föltámadni halottaiból harmadnapon, (47) és hirdetni az ő nevében a megtérést és a bűnök bocsánatát minden nemzetek között, elkezdvén Jeruzsálemtől. (48) Ti pedig tanúi vagytok ezeknek. (49) És én elküldöm Atyám ígését rátok; ti pedig maradjatok a városban, mígnem felruháztatok erővel a magasságból. (50) Kivivé őket végre Bethániába és fölemelvén kezeit, megáldá őket. (51) És lőn, mikor őket áldotta, elválék tőlük és mennybe vitették. (52) És ők imádvá visszatérének Jeruzsálembe nagy örömmel. (53) És mindenkor a templomban valának, dicsérvén és áldván az Istent.

Végre János evangéliuma így írja le az eseményeket (20,1–29):

(1) A hét első napján pedig Mária Magdolna reggel még sötétben a sírhoz jöve és látá, hogy a kő el van mozdítva a sírtól. (2) Elfuta tehát és jöve Simon Péterhez és a másik tanítványhoz, kit szeret vala Jézus és mondá nekik: Elvitték az Urat a sírból és nem tudjuk, hová tették őt. (3) Kiméne tehát Péter és a másik tanítvány és a sírhoz menének. (4) Futnak vala pedig ketten együtt, és az a másik tanítvány hamarabb futá Péternél és előbb juta a sírhoz. (5) És lehajolván látá a lepedőket letéve, de nem méne be. (6) Eljuta pedig oda Simon Péter is követvén őt és beméne a sírba és látá letéve a lepedőt, (7) és a kendőt, mely az ő fején volt, nem a lepedőkkel téve, hanem külön egy helyen összehajtva. (8) Akkor tehát beméne az a tanítvány is, ki először érkezett vala a sírhoz és látá és hitt; (9) mert még nem értették vala az írást, hogy föl kell vala neki halottaiból támadnia. (10) A tanítványok tehát ismét hazamenének. (11) Mária pedig kinn álla a sírboltnál, sírván. Midőn tehát sírt, lehajolván, a sírba tekinté, (12) és két angyalt látá fehér ruhában ülni, egyiket fejénél, másikat lábainál, ahová Jézus teste tétetett vala. (13) Mondák neki azok: Asszony! Mit sírsz? Mondá nekik: Mert elvitték az én uramat és nem tudom, hová tették őt. (14) Midőn ezeket mondotta, hátrafordula és látá Jézust ott állani, de nem tudá hogy az Jézus. (15) Mondá neki Jézus: Asszony, mit sírsz? Kit keressz? Amaz vélvén, hogy ez kertész, mondá neki: Uram! Ha te vitted el őt, mondd meg nekem, hová tetted s én elviszem őt. (16) Mondá neki Jézus: Mária! Megfordulván amaz mondá: Rabboni! (mi mestert jelent) (17) Mondá neki Jézus: Ne illess meg engem, mert még nem mentem föl Atyámhoz; hanem menj atyámfiához és mondd nekik: Fölmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez. (18) S elméne Mária Magdolna, hírül vivén a tanítványoknak: hogy láttam az Urat és ezeket mondotta nekem. (19) Mikor tehát este lőn azon nap, a hét első napján és az ajtók betéve voltak ott, hol a tanítványok egybegyültek vala a zsidóktól való félelmök miatt, eljöve Jézus és megállá középen és mondá nekik: Békesség nektek! (20) És midőn ezeket mondotta, megmutatá nekik kezeit és oldalát. Örvendének a tanítványok, látván az Urat. (21) Mondá azért nekik ismét: Békesség nektek! Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket. (22) Ezeket mondván rájuk lehele és mondá nekik: Vegyétek a Szentlelket. (23) Akiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsáttatnak nekik; és akiknek megtartjátok, meg vannak tartva. (24) Tamás pedig egy a tizenkettő közül, ki kettősnek mondatik, nem volt velök, mikor eljött Jézus. (25) Mondják neki tehát a többi tanítványok: Láttuk az Urat. Ő pedig mondá nekik: Hacsak nem látom az ő kezein a szegek liggatását és ujjaimat a szegek helyére nem bocsátom és kezemet az ő oldalába nem bocsátom, nem hiszem. (26) És nyolc nap múlva ismét benn valának az ő tanítványai és Tamás is velök. Eljöve Jézus a bezárt ajtón át és megállá középen és mondá: Békesség nektek! (27) Azután mondá Tamásnak: ereszd ide be

ujjaidat és lásd kezeimet; és hozd ide kezedet és bocsásd az én oldalamba és ne légy hitetlen, hanem hívő. (28) Felelé Tamás és mondá neki: Én Uram és én Istenem! (29) Mondá neki Jézus: Mivelhogy láttál engem, Tamás, hittél; boldogok, akik nem láttak és hittek.

Majd részletesen elmondja Jézus megjelenését a Tiberias tengerén, hol hét apostolának a hajnali csodás halfogás után reggelit készít, majd miután Pétert háromszor megkérdezte, szereti-e őt, ünnepélyesen reábízza a „juhok és bárányok” legeltetését.

Az Apostolok Cselekedeteinek első része röviden szintén megismétli a föltámadás elbeszélését. (ApCsel 1,3, s k. v.):

(3) Kik előtt (az apostolok előtt) élőnek is mutatta magát az ő szenvedése után sok bizonyosság által, negyven nap alatt megjelenvén nekik és szólván az Isten országáról. (4) És együtt evén velük, megparancsolá nekik, hogy Jeruzsálemből el ne menjenek, hanem várják meg az Atyja ígését, melyet hallottatok (úgymond) az én számból stb.

Pál apostol pedig a korintusokhoz írt első levelében így szól (1Kor 15,3–9):

(3) Mert mindenekelőtt azt adtam elétek, amit átvettem: hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az írások szerint (4) és eltemettetett, és feltámadott harmadnapon az írások szerint (5) és hogy megjelent Kéfásnak (Péternek) és utóbb a tizenegynek. (6) Azután megjelent több mint ötszáz atyánkfíának egyszerre; kik közül sokan még élnek mindez ideig, némelyek pedig elaludtak (meghaltak). (7) Azután megjelent Jakabnak, utóbb valamennyi apostolnak, (8) legutoljára pedig mindenek között mint időtlennek (méltatlannak) megjelent nekem is, (9) ki legkisebb vagyok az apostolok között és nem vagyok méltó apostolnak neveztetni, mert az Isten anyaszentegyházát üldöztem.

Azon kívül számtalan helyen utalnak az újszövetségi iratok Krisztus föltámadására, mint a krisztusi hit középponti tantételére és legerősebb bizonyítékára. *Pál* főntebb idézett mondatán kívül (1Kor 15,14: „Ha pedig Krisztus föl nem támadott, akkor hiábavaló [alaptalan] a mi prédikálásunk, hiábavaló [alaptalan] a ti hitetek is”, számos más helyen is utal a föltámadásra (pl. Róm 4,25; 10,27; Kol 3,1). Athénben tartott igehirdetése a föltámadás tanában kulminál. (ApCsel 17,18.31.) Péter is ezzel a tannal lép ki pünkösdi napján a zsidók ezrei elé s éppoly ünnepélyességgel, mint önérzetes nyugalommal hirdeti (ApCsel 2,22–36):

(22) Izraeli férfiak! Halljátok ez igéket: A názáreti Jézust, a férfiút, kit Isten tiköztetek erők és csodák és jelek által igazolt, melyeket Isten őáltala cselekedett közöttetek, amint ti is tudjátok, (23) ezt, ki Istennek tanácsa és előtudása szerint eladatott, a gonoszok kezei által fölfeszítvén, megölték. (24) Kit az Isten föltámasztott, feloldozván a pokol fájdalmaiból, mivel lehetetlen volt, hogy ő attól letartóztattassék. (25) Mert Dávid mondja felőle: „Szemeim előtt viselem az Urat mindenkoron, mert jobbomon vagyok, hogy ne ingadozzak. (26) Ezért örvend szívem és vigad nyelvem, azon felül testem is reményben fog nyugodni; (27) mert lelkemet nem hagyod a pokolban (a holtak között) és nem engeded, hogy a te szented rothadást lásson. (28) Megismerttetted velem az élet utait; és betöltesz engem örömmel, a te orcáddal”. (29) Atyámfiái, férfiak! Szabad legyen nyíltan szólanom nektek Dávid pátriárkáról. Ő meghalt és eltemettetett és az ő sírja nálunk nagyon mind e napiglan. (30) Mivel pedig ő próféta volt és tudta, hogy esküvel erősítette meg neki az Isten, hogy az ő ágyékának gyümölcsét ülteti az ő székére; (31) ezt eleve látván szóla Krisztus föltámadásáról, hogy ő nem hagyatik pokolban és teste sem lát rothadást. (32) Ezt a Jézust föltámasztotta Isten, minek mi mindnyájan tanúi vagyunk. (33) Fölmagasztaltatván pedig az Isten jobbjá által és a Szentlélek ígését vévén az Atyától, kiöntötte ezt, amit ti most itt láttok és hallotok.

(34) Mert nem Dávid ment föl mennybe; és mégis ő mondotta: „Mondá az Úr az én Uramnak: Ülj az én jobbomra, (35) míg ellenségeid lábaid számolyává teszem”. (36) Teljes bizonyossággal tudja meg tehát Izrael egész háza, hogy Úrrá is, Krisztussá is tette Isten ezt a Jézust, kit ti megfeszítettetek.

Mire 3000 ember azonnal az apostolokhoz csatlakozik és fölveszi a keresztséget. Az apostolok a föltámadásra hivatkozva s annak bizonyosságául művelik csodás gyógyításait (ApCsel 3,15; 4,10.33) stb. De a föltámadás elsőrangú jelentőségét már maga Jézus hirdette. Följegyzik róla az evangéliumok, hogy jövendő föltámadásában előre megjelölte a döntő bizonyosságot, melyben ő maga összes csodajeleinek betetőzését látta. (Mt 12,38 s k. v.; Jn 2,19).

Ezek után tagadhatatlan tehát, hogy Jézus föltámadásának tana az újszövetségi iratokban nemcsak a legnagyobb részletességgel, s ünnepélyességgel van leszögezve, hanem ezeket az iratokat a legkülönbözőbb helyeken és legkülönbözőbb részletekben teljesen át- és áthatja, azoknak mintegy értelmi és erkölcsi középpontját képezi, úgyhogy e tanból, mint az evangéliumok apologetikai sarkpontjából indul ki és ágazik szét az evangéliumi tanrendszer egész messze fejlődő dogmatikája és erkölcstana.

Említenünk sem kell, hogy az egész keresztény ősirodalom a maga részéről a legnagyobb egyértelműséggel és nyomatékkal csatlakozik az újszövetség s följegyzéseihez. Amennyire az őskereszténység történetében és irodalomtörténetében visszamenőleg haladni képesek vagyunk, a föltámadásban a kereszténység egyik legősibb és legerősebben hangsúlyozott alaptanát látta. Az egyház kebelén belül soha senkinek sem jutott eszébe ebben kételkedni.

Maga a protestáns és modernista racionalizmus is megengedi, sőt hangoztatja e tényeket s beismeri, hogy az egész újszövetséget és keresztény ősirodalmat meg kellene semmisíteni, ha ezt a tételt kétségbe akarnók vonni.

A látszólagos eltérések a feltámadás jelentéseiben

A relatíve legkomolyabb nehézséget sokan azon különbségekben, sőt látszólagos ellentmondásokban látják, melyek az egyes evangélisták jelentései között fölfedezhetők. Felületes olvasásra csakugyan kellemetlenül érinti az embert, hogy a föltámadási események egymásutánja látszólag nem egészen ugyanaz az összes jelentésekben, sőt egyes részleteket egymással megegyeztetni első pillantásra nehéz.

Azonban már egy indirekt megoldás is teljesen letöri az ellenvetés életét. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az egyes evangélisták nyilvánvalólag nagyon jól ismerték a már ő előttük megírt evangéliumokat. Gyakran szóról-szóra s pontról-pontra követik egymást abban is, amit nem mint idézetet adnak elő.

Még ha fel is tennők, hogy a feltámadási jelentéseket későbbi kezek fűzték az evangéliumokhoz, mindenesetre ezek a hozzáfűzők is ismerték egymás művét: azokat a toldásokat, melyek legelőbb kerültek oda az evangéliumok végére. Akik tehát e feltámadási jelenéseket írták, mindenesetre tudhatták, és kellett is tudniok, hogy az ő szövegezésük a többi három jelentés szövegezésétől sokban és elég jelentékenyen eltér. Mármost ha nem az objektív igazság öntudata vezette tollukat, kérdem: miért voltak olyan együgyűek, hogy önmagukat keverték az ellenmondás és csalás gyanújába? Miért nem voltak legalább annyira szemfülesek, mint a legügyetlenebb csaló, mint akármelyik pajkos gyermek, aki csintalanságot követ el s a gyanút magától el akarja háritani? Miért nem egyeztették össze jelentéseiket? A későbbiek miért nem ügyeltek arra, hogy úgy írjanak, mint az előbbiek s jelentésük lehetőleg szembeötlően megegyezzen azon feljegyzésekkel, melyek az evangéliumokkal együtt az ősegyházban elterjedtek s közhit és közbecsülés tárgyai lettek? Olyan otrombák, ügyefogyottak, olyan naivak, olyan vakok voltak-e ezek az evangélium-

toldozók, hogy csalárdságuknak még csak a legfeltűnőbb nyomait sem igyekeztek elsimítani? S ezeknek sikerült volna a hamisított, toldalékos evangéliumokat az egész őskereszténység közkincsévé tenni, holott mindjárt kezdetben annyian voltak, kik az evangélium s az őshit érintetlenségén féltékeny szeretettel őrködtek?

A családi szándék tehát éppen azon okokból, éppen azon látszólagos eltérésekre és ellenmondásokra való tekintettel lehetetlen, amelyekből felületes vizsgálódók e jelentések értéktelenségét le szeretnék vezetni. Maguk e különbözetek a föltámadási jelentésekben a legékesebben szóló tanúság amellest, hogy íróik mással nem törődtek, mint annak egyszerű, minden befolyásolástól független leírásával, amit igaznak tudtak. Még a hatással sem törődtek, melyet ezzel az írásmodorral a gyanakvó, kételkedő olvasókban esetleg előidézhettek. Úgy írtak, mint akiknek egyáltalán eszükbe sem jut annak a lehetősége, hogy bárki is kétségbe vonja valaha, amit ők leírnak; mint akik egyes egyedül arra ügyelnek, hogy híven közöljék, ami mint fényes, kétségbevonhatatlan igazság állt lelki szemek előtt. De hát akkor – így okoskodunk – honnan e különbözetek? Miért nem vigyáztak az evangélisták jobban, hogy előadásukból az igazság leplezetlenül, hiánytalanul s az ellenmondásnak minden árnyéka nélkül tűnjön elő?

Erre a kérdésre két nyomós feleletünk van. Az egyik egy lélektani elvből, a másik egy kor- és irodalomtörténeti igazságból indul ki.

A különbözetek lélektani magyarázata

Lélektani elv, hogy miként az életben számtalanszor tapasztaljuk megrázó, nagy fontosságú események annyira meg szokták ragadni, sőt le szokták nyugózni az ember gondolkodó- és érzőképességét, hogy ilyen állapotban a gondolatok közlése, az események előadása bizonyos rapszodikus, szaggatott, szökésekkel s egyes mozzanatok átugrásával előretörtető, azaz a szó bizonyos értelmében *drámai és balladai* lesz.

Már pedig olvassunk el két drámát vagy balladát, mely ugyanegy megrázó, drámai eseményt ad elő: a kettőnek előadása a legtöbb esetben meglepően különböző. Az egyik ezt, a másik azt a részletkörülményt domborítja ki. Az egyik elhallgat olyasmit, amit a másik különös animozitással hangsúlyoz. S mennél drámaibb a történés, annál sokszerűbb, annál eltérőbb, annál balladaiasabb lesz annak visszatükrözése a különféle megfigyelők egyénisége és diszpozíciója szerint. Ennek a jelenségnek a lélektani magyarázata különben egészen természetes. Ha nagy történések egész sorozata hat egyszerre a lelkünkre, egészen természetszerű, hogy egyszerre sokféle képzet és érzet tolul fel lelkünkben s ezek az érzetek és képzetek nem rendezkednek el öntudatunkban egykönnyen úgy, hogy az egész eseménykörnek szisztematikus, sorozatos egymásutánját azonnal nyugodt pontossággal és kimerítőleg meg tudnók állapítani. Ezért nem is tudjuk e megrázkódtató eseményeket oly higgadt egymásutánban elmondani, mint ahogy talán kisebb jelentőségű és csekélyebb emócióval járó események pontos megfigyelésére és előadására képesek vagyunk.

És így a meghatódás és megrendülés ama soha meg nem szűnő érzete, mely az evangélistákat Krisztus föltámadásának emlékezeténél természetszerűleg újra és újra megragadta, legegyszerűbb s legkeresetlenebb magyarázata annak a lázasan előretörtető, egyes részleteket előtérbe toló, másokat mellőző előadási modornak, melyben a föltámadási jelentések ma előttünk fekszenek.

Annyira lélektani igazság ez, hogy épp az volna különös, ha a föltámadási jelentésekben nem érvényesülne.

Aki csak némileg is el tudja képzelni azon emóciót, mely az evangélisták lelkét e részletek leírásánál okvetlenül megragadta, mást, mint ily töredékszerű és különbözőségekre verődő előadást nem is várhat tőlük és sokkal több jogcímmel foghatnók gyanúba a föltámadási jelentéseket, ha pontosan megegyező s a megegyezést tüntetőleg mutogató

előadásukkal a hidegvérűen számító, céltudatosan hatást kereső irodalmi termékek benyomását keltenék.

A különbségek történeti magyarázata

A másik, a kor- és irodalomtörténeti magyarázat azonban még a lélektaninál is erősebb és döntőbb.

Az evangélisták, mint fentebb kifejtettük, különféle speciális célzattal írták meg irataikat – hiszen egyébként kevés célja is lett volna pl. a 2. és 3. evangélium külön megírásának – s mint egyéb helyeken, pl. Krisztus születésének és gyermekkorának leírásában, illetve elhallgatásában, úgy főleg a legfontosabb részletben, a föltámadás feljegyzésében is önkéntelenül e másodrendű célzatok befolyása alatt kellett állaniok.

S éppen ezen speciális célzatok magyarázzák meg legtökéletesebben az egyes jelentések hiányosságait s az azok nyomán előálló látszólagos eltéréseket.

Kezdjük csak *Szent Pállal*. Ő a nemzetek, a pogányok apostola. A pogány kultúra népeit akarja megnyerni Krisztusnak. A hellén szellemi élet egyik főtálcázóhelyén, Korinthusban sikerült keresztény hitközséget alapítania. Az új keresztények megerősítésére írja meg remek levelét a korinthusiakhoz.

Már most miként hasson a művelt görögökre? Mivel erősítse meg őket a hitben? Hogyan érje el, hogy a kereszténység argumentumai imponáljanak az ifjú, zsenge, állhatatlan hitközségnek? Íme, itt a helye a legfőbb argumentumnak: Krisztus föltámadása tényének. De a föltámadás tényleges történeti jellegét ki kell mutatnia. Be kell igazolnia, hogy a föltámadás-tan nem mese, nem hallucináció, nem vénasszonyok rémhite.

E célból sorban azokat a tanúkat említi fel, akik legtöbb tekintéllyel hathattak a korinthusiakra. Elhagyja tehát az összes jelenéseket, melyekben *asszonyok* szerepelnek. Nem tagadja meg ezeket sem, de nem is hangsúlyozza őket. Nem tartja időszerűnek, hogy éppen az asszonyok tanúságára hivatkozzék. Hangsúlyozza viszont, hogy az Úr megjelent Kéfásnak (Péternek) és utóbb a tizenegynek (5. v.) – tehát férfiaknak. „Azután – úgymond – megjelent több mint ötszáz atyánkfiának (αδελφοις) egyszerre; kik közül sokan még élnek mind ez ideig, némelyek pedig elaludtak (meghaltak)”. (6. v.) „Azután megjelent Jakabnak; utóbb valamennyi apostolnak: legutoljára pedig mindenek között... nekem is”. (7. 8. v.)

Valósággal kézzelfogható, miként irányítja a közismert események megválogatásában az elbeszélőt a speciális cél, mely szeme előtt lebeg. Ki mondhatja már most, hogy Pál az asszonyok előtt történt megjelenéseket, mert nem említi, hát nem is fogadja el, vagy hogy azokról nem tud?

Míg Szent Pálnál a részlet ezen megválogatása tudatos lehetett, addig az evangélistáknál ugyanaz valószínűleg inkább öntudatlan irányítás eredménye volt. *Mátéről* tudjuk, hogy evangéliumát héberül, a zsidók megtérítése végett írta s azért mindenekelőtt azt akarta kiemelni, ami a zsidókat leginkább érdekelhette.

Meg akarta mutatni, mennyiben igaz vagy hamis a zsidó nép vezetőinek, a papi fejedelmeknek és farizeusoknak az az állítása, mellyel a föltámadást megcáfolni igyekeztek, hogy ti. az apostolok egyszerűen ellopták Jézus testét s aztán azt híresztelték, hogy föltámadott. Maga Máté erősen kiemeli, mint eszelte ki a főtanács nagy zavarában ezt a ráfogást, mint vesztegette meg a római őrseget e híresztelés terjesztésére, s mint kapott lábra ez a nézet a hitetlen zsidóság körében. (Lásd a fent idézett szövegben 28,12–15.)

Már most ennek a ráfogásnak megcáfolására teljesen céltalan dolog lett volna, ha Máté azokra a megjelenésekre hivatkozik, melyeknek kizárólag maguk az apostolok voltak a tanúi. Hiszen a farizeusok pártja éppen az apostolok igazmondását támadta meg s épp az ő tanúságukat mondta mesének, cselvetésnek, előre megbeszélte megállapodások eredményének. Viszont annál értékesebb volt Mátéra nézve a föltámadás többi tanúinak

bizonyossága. Így arra már érdemes volt rámutatnia, hogy a feltámadás legelső tanúi és legelső hirdetői nem az apostolok, hanem a jámbor asszonyok voltak, akikre pedig senki sem mert volna ráfogni, hogy szembeszálltak az örökkel s a lepecsételt, lezárt sírból úgy lopták el a Megváltó testét.

Máté tényleg így jár el. Teljesen megfelel apologiai célzatának, hogy éppen így válogatja meg azon részleteket, melyeket elbeszélésébe felvesz. Az apostolok tanúságait csaknem teljesen mellőzi. Azok a megjelenések, amelyekben kizárólag apostolok részesültek, reá nézve mintha nem is léteznének. Azonban annál bővebben beszél el a jámbor asszonyok élményeit a sír körül: hogy ők siettek ki már a szombat utáni szürkületkor a sír megtekintésére s nekik jelent meg először az angyal, majd maga a feltámadott Krisztus is.

Legvégül ugyan azt is elmondja, hogy Jézus a 11 tanítványnak is megjelent Galileában, de erre a jelenésre neki az előzmények után szüksége volt. Hiszen az angyal éppen a jámbor asszonyok által üzentette az apostoloknak, hogy menjenek Galileába, ott látni fogják az Urat (28,7); ennek az üzenetnek a teljességéről tehát szintén számot kellett adnia. Azon kívül Máté – mindig következetesen és céljának megfelelően – ennek a galileai jelenésnek a leírásánál külön is hozzáteszi, hogy az apostolok közül némelyek még akkor is kételkedtek (27,17). Szóval még itt is kiemeli, hogy nem az apostolok voltak a feltámadásnak legelső és leghatározottabban állást foglaló tanúi.

Ami Pálnál megvan, Máténál hiányzik; de ez teljesen érthető, sőt így is kellett lennie. Mert hiszen Máté is, Pál is lényegesen másféle, sőt részben ellentétes célzattal dolgoztak. Az egyik a zsidóknak, a másik a görögöknek írt. Az egyiknek az asszonyok, másiknak a férfiak tanúságára volt szüksége. De azért mindkettő igazat mondott, bárha az egyik az igazságnak egyik oldalát, a másik a másikat domborította ki.

S még így is elég kettejük közt az érintkezési pont s nevezetesen a földolgoiban: Krisztus feltámadásának, mint ténynek hangsúlyozásában tanúságuk teljesen egybevágó.

Márknál olyan különös célzat, mint Pálnál vagy Máténál, nem tűnik szembe. Ő a rómaiaknak ír. Az ő evangéliuma Péter szónoklatának irodalmi megörökítése. A rómaiak meggyőződésére az az út volt legmegfelelőbb, hogy hosszas részletezés nélkül inkább a tanúk sokszerűségét s azon körülmények különféleségét emelje ki, melyek közt Jézus feltámadásának ténye megállapítható volt. Márk azt akarja, hogy az egészséges jogérzéssel bíró, nyílt eszű rómaiak lássák, hogy Jézus feltámadásának megállapításában nem könnyelmű, naiv hiszékenység dolgozott, s hogy azoknak, akik a feltámadást elhitték; erre a hitre számos erős okuk volt.

Azért beszél el Márk a feltámadást oly sokoldalúlag és mégis minden behatóbb részletezés nélkül. Főleg a későbbi megjelenéseket említi fel bizonyos száraz, aktaszerűen felsoroló, bizonyító hangon; közbe pedig nem mulasztja el annak hangsúlyozását, hogy Jézus híveinek kételkedő szelleme s kezdetben tanúsított kicsinyhitúsége csak lassan és fokozatosan alakult át szilárd meggyőződéssé. (L. pl. a fenti idézetben a 8,13. és 14. verset.)

Lukács szintén pogány kultúrembereknek, még pedig a finomabb műveltségű hellénségnek írt (1,1). Erre az olvasóközönségére szintén csak az által tehetett hatást, ha a feltámadás tanúinak szavahihetőségét és elfogulatlanságát kétségen kívül helyezte. S ezért szemmel láthatólag arra törekszik, hogy a tanítványok kritikai érzékét s megbízhatóságát teljes fénybe állítsa.

Elmondja e célból, hogy eleinte mily nyomott, kételkedő, szkeptikus hangulatban fogadták az apostolok a feltámadás hírért; mennyire „balgaságnak” vették a jámbor asszonyok csodás jelentéseit; mily lassan szánta el magát Péter, hogy a sír felé nézzen s még midőn azt üresen találta is, minden lelkendezés nélkül, „önmagában csodálkozva”, mintegy levertségével még egyre küzdve tért vissza a többihez.

A két tanítvány a legnagyobb lesújtottság hangján beszél el az idegennek az emauszi úton, mennyire várták Izrael megváltását a mester által – „és most mindezek után (szenvedése

után) harmadnapja már, hogy ezek történtek” s még mindig nincs remény, nincs kibontakozás, nincs vigasztalódás; bárha – mondják – némelyek állítólag üresen találták a sírt s angyali jelenésről is beszéltek... Íme a jelzett speciális célnak önkéntelenül megnyilatkozó irányító hatása.

Ugyanezen célzat vezeti Lukácsot ott is, ahol elmondja, hogyan jelent meg Jézus az apostolok körében. Kiemeli, hogy „megrettenvén és félvén, azt vélik vala, hogy szellemet látnak” (Lk 24,37); mire Jézus külön figyelmezteti őket, hogy hiszen a szellemnek nincsen keze-lába, neki pedig van: „Lássátok és tapintsátok.” (40. v.) S „midőn mégsem hittek” mondja Lukács, bárha örömteljes csodálat vett rajtuk erőt, „mondá nekik: Van-e itt valami ennivalótok?” És evett velük stb. Mind csupa oly mozzanat, mely Lukács apológiai célzatainak teljesen megfelel.

János végül a hiányok pótolója akar lenni s emellett a korabeli első eretnokségek ellen irányítja evangéliumát. Az ő korában már megindult a doketizmus mozgalma, mely a megtestesülést *látszólagosnak* képzelte s nem akarta elfogadni, hogy az Isten Fiának, legalább megdicsőülése után, valóban anyagi, emberi teste volt. János szemmel láthatólag ezzel a doketista tannal száll szembe, midőn pl. a Tamás jelenetet oly részletesen leírja. Nyilván ki akarja mutatni, hogy Jézus megdicsőülése után igenis ugyanazon emberi testtel bírt, mint szenvedése előtt. Az akkoriban szintén nagymértékben fellendülő egyházi szervezkedés pedig kívánatosá tette azon megjelenés bővebb leírását is, melyben Jézus Péternek és utódjainak jogfennhatóságára vonatkozólag tett fontos kijelentéseket. (21. feje.)

Íme a feltámadási jelentések eltéréseinek legegyszerűbb és mindent megértető magyarázata. Mint az életben annyiszor, úgy itt is a körülmények közelebbi megfigyelése teljesen eloszlatja azt a talányszerűséget, melybe a távoli szemlélődő a régmúlt eseményeket öltözteti, minthogy azoknak csupán a körvonalait látja.

Ellenmondások az események sorrendjében?

Mindazonáltal mindez nem mentené meg a feltámadási jelentések hitelességét, ha mégis ki volna mutatható, hogy azok közt ellenmondás forog fenn. Akármilyen célzattal írtak az evangélisták: ha ellentmondanak egymásnak, nem érdemelnek hitelt.

Ámde voltaképpeni ellenmondásról az egyes jelentések között nem lehet szó. A töredékesség és egyes részletek szándékos mellőzése látszólagos ellentéteket állít ugyan elő, de amíg az evangéliumi jelentéseket nem lehetetlen egymással egyező sorrendbe hozni, addig senkinek sincs joga voltaképpeni ellenmondásról beszélni.

Már pedig ez a sorrend igenis ellenmondás nélkül megállapítható. A kisebb-nagyobb valószínűséggel bíró rekonstrukciók közül lássuk itt egyszerűen azt, amely talán a legtermészetesebb s azért legjobban is el van terjedve.

Az események sorrendje e szerint a következő lehetett.

A szombati ünnepre következő napon, azaz vasárnap kora hajnalban, sőt talán mindjárt éjfél után indulnak el hazulról a jámbor asszonyok, hogy Krisztus sírjához új illat- és fűszereket vigyenek (Mt). Eközben történhetett a kő elhengerítése és a föltámadás. Az asszonyok közül hárman: Magdolna, Mária (Jakab anyja) és Szalóme útközben azon töprengtek, hogyan hengerítsék el a nagy követ a sír bejáratától. (Mk) A sír közelébe érve megálltak, hogy megvárják Johannát s a többi asszonyt, kik utánuk jöttek az illatszerekkel. Időközben fölkelt a nap. Magdolna valószínűleg előre sietett s így elsőnek érkezett a sírhoz; mindenesetre elsőnek vehette észre, hogy a kő el van hengerítve s a sír üres. Rémtüdben azt hihette, hogy a sírt kirabolták s azonnal útnak eredt, hogy az apostoloknak hírül vigye, amit látott; az asszonyokkal ezúttal nem volt szükséges találkoznia (Jn). Péter és János a hírre azonnal a sírhez siettek (Jn).

Ez alatt Mária (Jakab anyja) és Szalóme szintén a sírhoz értek s azt nyitva találván betekintettek (Mk, Lk). A sírban egy ifjat pillantottak meg fehér ruhában, a sírűreg szélén ülve s ez így szólt hozzájuk: „Ne féljete! Jézust keresitek, a megfeszítettet? Föltámadott, nincs itt... De menjete, mondjátok meg tanítványainak és Péternek, hogy Galileába megyelöttük, ott meg fogják látni, amint előre megmondottam nektek” (Mt). Az asszonyok rémülettel teltek el és futva távoztak a sírtól; egyelőre még csak szólni sem mertek senkinek (Mk), utóbb azonban mindent megjelentettek az apostoloknak (Mt).

Kevéssel utóbb Péter és János is a sírhoz értek; Magdolna talán lassabban követte őket. Péter és János szintén üresen találták a sírt: a halotti leplek összehajtva feküdtek a sírűreg szélén. Angyali jelenésben azonban nem volt részük (Jn). Gondolkodva, álmétkodva indultak vissza társaikhoz. Az alatt Magdolna, kivel talán találkoztak is, újra a sírhoz ért és siránkozva állt meg a sír bejáratánál. Midőn pedig meghajolva a sírba tekintett, két fehér ruhás férfit látott a sírűreg fejénél és lábánál. „Asszony, mit sírsz?” kérdezték a férfiak. „Mert elvitték Uramat s nem tudom, hová tették.” Erre Magdolna megfordult s Jézussal állt szemben, akit azonban nem ismert föl azonnal; csak Jézus szeretetteljes megszólítására borult boldogan a föltámadott Mester lábaihoz (Jn).

Ugyanakkor, illetve kevéssel utóbb történhetett az a jelenés, melyet Máté mond el, hogy ti. midőn Mária, Jakab anyja és Szalóme a város felé siettek, útközben Jézus jött velük szembe s e szóval üdvözölte őket: „Üdvözlegyetek!” Mire ők leborultak előtte és imádták őt.

Az alatt Johanna és a többi galileai asszonyok szintén a sírhoz érkeztek az illatszerekkel. A sírt üresen találták. Jézus teste helyén két férfi állt hófehér ruhában s hirdette nekik is a föltámadást. Erre ők is a tizenegy apostolhoz siettek s úgy ezeknek, mint a velük együtt időző tanítványoknak megjelentették látomásukat. Ez utóbbiak közt volt az a kettő is, aki később Emauszba ment (Lk). Az újabb hírré s talán Mária, Jakab anyjának jelentésére Péter másodszer is a sírhoz sietett, s abban csak a kendőket látván, csodálkozva tért vissza. Ugyanazon napon Krisztus magának Péternek is megjelent, bár e jelenés ideje és helye nincs közelebbről meghatározva (Lk 24,34). Ugyanazon napon Krisztus még a két tanítványnak is megjelent, akik Emauszba mentek (Lk); este pedig megjelent a tizenegy apostolnak, mely jelenésről mind a négy evangélista említést tesz. Így öt jelenés történt magának a föltámadásnak napján. Azon kívül negyven nap leforgása alatt még öt jelenésről tesz említést az evangélium. Az egyikén Jézus Tamás hitetlenségét róttá meg, a másikon a Tibériás-tengernek partján a csodás halfogást eszközölte, majd Péterre bízta nyáját és megjövendölte vértanú-halálát (Jn). A harmadik esetben Galileában, a hegyen jelent meg Jézus ötszáz hívő jelenlétében (Mt, Mk, Lk); a negyedik esetben Jakabnak jelent meg (1Kor 15,7) s végül megjelent az apostoloknak a mennybemenetel előtt (Mk, ApCsel 1,1 stb.).

A föltámadásról szóló jelentések sorrendje tehát minden ellentmondás nélkül rekonstruálható s így az egyes evangéliumok elbeszélte események között csak látszólagos és esedékes eltérésekről lehet jogunk beszélni.

A föltámadási jelentések hitelessége

A látszólagos szövegkülönbszeteken kívül némelyek a föltámadási jelentések apostoli eredetét is kétségbe vonták. E tekintetben azonban a támaszpontok, a külső és belső okok egyértelműleg azt bizonyítják, hogy a föltámadási jelentéseket ugyanazok írták, akik az evangéliumok többi részleteinek szerzői, hogy tehát azok az evangéliumokba szervesen illeszkednek bele, azoknak belső összefüggésben álló befejező részei. A stílus, a nyelvezet, a fölfogás ugyanaz bennük, mint az illető evangélisták egyéb jelentéseiben. Emellett a kéziratok kódexek és ősfordítások teljes összhangban közlik e részleteket az egyes evangéliumok keretében.

Egyetlen kivételt e tekintetben az a néhány kézirat okoz, mely a Márk-szöveg befejező részét mellőzi. Így hiányzik ez a befejező rész a nagy fontosságú Codex Sinaiticus- és Codex Vaticanusban. Nagy nehézséget ugyan ez a hiányzás sem jelent; hiszen, ha a többi kéziratban mindenütt benn van a befejező részlet is, ezzel szemben néhány kézirat hiányossága nem lehet komoly argumentum. Mindenesetre azonban magyarázatra szorul a hiányzás így is. S e magyarázatot könnyű megadni.

Tudnunk kell ugyanis, hogy az őskereszténység szertartási életében az ún. húsvéti kérdés (a húsvéti ünnep idejének kérdése nagy szerepet játszott és számos ellenkezésre és viszálykodásra adott okot. Polikárp püspök, a vértanú, Szmirnából külön Rómába utazott, hogy a húsvéti vita elintézését a pápával megbeszélje s a viszály mégis annyira elharapózott, hogy I. Viktor pápa 196-ban egyházi átokkal volt kénytelen fenyegetőzni a viszályt szítókkal szemben. Alexandria a viszály egyik főszínhelye volt s az alexandriai egyház látszólag éppen a Márk-evangélium adataitól eltérőleg határozta meg a húsvét időpontját. Ebből teljesen érthető tehát, hogy a Márk-evangélium szóban forgó részleteit Alexandriában nem szerették hangsúlyozni, sőt opportunisztikus szempontból a nyilvános fölolvasásokra szánt evangéliumos könyvekből, az ún. lectionariumokból ki is hagyták. A fent említett kódexek azonban kivétel nélkül alexandriai eredetűek, illetve alexandriai evangéliumos-könyvek másolatából származnak s így mi sem természetesebb, mint hogy az Alexandriában mellőzött részletek bennük szintén hiányzanak.

Látnivaló tehát, hogy az említett kéziratok hiányossága egyáltalában nem okoz nehézséget s így a föltámadási jelentések apostoli eredete és hitelessége éppoly kétségtelen, mint az evangéliumoké általában.

Az apostolok és a föltámadás

Senki sem tagadja, hogy az apostolok és Krisztus első hívei a legnagyobb komolysággal és biztossággal tanúskodtak Jézus föltámadása mellett. Arról kell most már megbizonyosodnunk, mi ennek az egyöntetű és hangsúlyozott tanúságtételnek értéke: vajon tárgyilagos meggyőződés és kétségtelen tények, vagy pedig csalási szándék és megcsalódás indították-e az apostolokat e följegyzésekre.

E kérdés eldöntésére erős támaszpontot nyújt mindenekelőtt azon óriási változás megfigyelése, mely a föltámadás tényének nyomán az apostolok egész viselkedésében beállott.

Jézus elfogatása, halálra ítéltetése és halála mindenesetre mélyen lesújtó benyomással volt a tanítványokra. Az egyetlen János kivételével mind meg is futamodtak; Péter, ki csak néhány órával előbb lelkesen ígérte hűségét, megtagadta mesterét. A katasztrófa után a depresszió csakhamar tetőpontra hágott, midőn a harmadnap is eljött, melyen a föltámadásnak be kellett következnie. A tanítványok közül ketten annak dacára, hogy a jámbor asszonyok a föltámadás első hírére meghozták, teljes csüggedésnek engedve Emauszba mentek s útközben maguk tépték szét a remény utolsó szálait. „Íme, már harmadnapja mindennek” s az óta semmi sem történt. Bekövetkezett az, amit a Megváltó a szenvedés előtt megjövendölt: a pásztort lesújtották s a nyáj szétszóródott (Mk 14,27). Emellett a zsidóktól is féltek s mintegy védelemre készen zárt ajtóknál tartózkodtak. Eszükbe sem jutott volna, hogy a nép elé álljanak, és nyílt téren hirdessék Jézus tanait és istenségét.

És íme, a föltámadás mily mélyreható, mily gyökeres, és mily rögtöni változást idézett elő bennük! A félelem és rettegés helyett halált megvető bátorság, a töprengő kételkedés és kishitűség helyett világok hódítására induló hitvallói lelkesedés tölti el szívüket. Nem rettennek vissza attól sem, hogy a Krisztus-gyilkoló nép elé állva az istengyilkosság bűnét vessék neki szemére; nem rettennek vissza az üldöztetések-, zaklattatások-, ostromoztatásoktól, nem az életveszélyekkel járó apostoli vállalatok- és utaktól, s minden üldöztetéssel, minden

tilalommal szemben egyre csak ezt hangoztatják: „Nem tehetjük, hogy amit láttunk és hallottunk, ne hirdessük” (ApCsel 4,20).

A föltámadás hite üzi-hajtja őket; egész népeket és tartományokat hódítanak meg a föltámadott Krisztusnak, s a bizalom és meggyőződés, hogy a föltámadottnak dicsőségében ők is részesülnek, ha az élet minden bajában és szenvedésében kitartanak mellette, a legnagyobb nélkülözések és gyötrelmek, végül a vértanúhalál elviselésére teszi őket képessé.

Mi okozhatta az apostolok lelkében ezt a hirtelen és hatalmas változást? E kérdésre csak három felelet lehetséges: vagy a képzelhető legügyesebb *csalási szándék*, mely éppen ezzel az elszántsággal és halált megvető bátorsággal akart a világnak imponálni, vagy valami sajtáságos *közös csalódás*, melynek alapján szegények maguk is elhitték a föltámadást, mely pedig tényleg nem következett be, vagy pedig maga a *föltámadás, mint igaz tény*.

Az első és második eset lehetetlen s így csak a harmadik: a föltámadás valódisága marad hátra.

A csalási szándék

Mindjárt előre meg kell jegyeznünk, hogy az ún. csalási hipotézist ma már egyáltalában senki sem vallja. Annak ma már csak történeti jelentősége van a racionalizmus hosszú vajúadásainak menetében. A régebbi racionalizmus azonban komolyan föltehetőnek vette, hogy a tanítványok végső kétségbeesésükben ellopták az Úr testét, s azután azt hirdették, hogy föltámadt. Hogy tehát a farizeusok e vádjá, melyről az evangélium is említést tesz, az igazságot képviseli.

Azonban egy pillantás az evangéliumok föltámadási jelentéseire és azok számos részleges vonására bárkit is azonnal meggyőzhet, hogy nem az apostolok fordultak végső kétségbeesésükben a csaláshoz, hanem a racionalisták a csalási elmélethez. Micsoda értelmetlenség is az apostolokat a holttest ellopásával gyanúsítani! Mennyire magán viseli e vád a zavarban való kapkodásnak jellegét! Azon körülmények között, melyeket a farizeusok vádjá föltételez, a holttest ellopása teljes lehetetlenség volt. A sírt hatalmas kő zárta el, mely le volt pecsételve. A sír előtt hivatalosan kirendelt őrség állt. Föltehetjük-e, hogy az örök mind aludtak volna vagy egy ideig teljesen máshová irányították figyelmüket? Tegyük föl. Még akkor sem volt lehetséges, hogy a tanítványok a hatalmas követ elhengerítsék, és Jézus holttestét eltávolítsák. S egyáltalában hol van akár Péter, akár János, akár bármely más apostol jellemében bármely támaszpont, azon merész, életveszélyes és több mint céltalan vállalkozás föltételezésére, hogy az örök jelenlétében a hatalmas sírkő elhengerítését s a halottrablást, csak tervbe is vegyék? Mikor tanúsítottak ők akkora vakmerőséget, hogy a lehetetlen megkísérlésére is vállalkoztak volna, csak hogy a végleg megdőlt messiáshitet minden reménység ellenére diadalra segítsék? S mi adta volna meg a lökést erre a hirtelen és teljes átalakulásra a legnagyobb féltékenység, elzárkózás és depresszió óráiban? S ami fő: ugyan mit remélhettek az apostolok ettől a képtelen világámítástól? Mi hasznuk lehetett belőle! Mi bírhatta rá őket, hogy meggyőződésük ellenére egész hátralevő életükön át a legnagyobb áldozatok árán és teljes egyöntetűségben tudatosan hirdessenek egy képtelen, üres, hamis tant, színleljenek, alakoskodjanak és képmutatásukat ezernyi szenvedéssel s a vértanúi halállal pecsételjék meg? Íme, mindmegannyi rejtély, melynek megoldásáról maga a racionalizmus is lemondott. Tegyük föl, hogy a harmadnap eljött volna és Krisztus nem támadt volna föl. Mi lett volna ennek természetes következménye? Az apostolok fájdalmasan kaptak volna a homlokukhoz. Íme, megcsalódtak: és megcsalattak. A megcsalódás érzetének annál fájdalmasabbnak és lesújtóbbnak kellett lennie, mennél jobban megbíztak eddig abban, akiben most annyira csalódtak. Akkor hát napnál fényesebben állt volna lelkük előtt a bizonyosság, hogy ez az ember mégis csak ámító volt vagy pedig hallatlan nagyzási hóbortnak esett áldozatául; hogy egy vallási rajongó éveken át tévutakra vezette őket s hogy

Jézus szereplésének feledése reájuk nézve a legreálisabb életérdek. A depressziónak, a lesújtottságnak a harmadik naptól kezdve csak növekednie kellett volna s lehetetlen lett volna, hogy megostoroztassák, üldöztessék, kínhalálba kergettessék magukat egy emberért, aki őket oly kegyetlenül megcsalta. Kedvetlenül, kétségbeesve tértek volna vissza, ahonnan jöttek; az egyik a halászbárkához, a másik az eke szarvához, a harmadik a vámszedő asztalhoz s valamennyinek örökre elment volna a kedve, hogy a názáreti rajongónak messiási hóbortjait tovább is ossza és terjessze. Vagy ha tán bosszúságukban és szégyenük palástolására egy ideig a hamis hírt terjesztették is volna, hogy Jézus föltámadt s nekik megjelent, csakhamar mégis csak ráuntak volna e világámításra, legkésőbb akkor, mikor miatta üldöztetést kellett szenvedniük. De sőt ha egyik-másik még akkor is megátalkodott volna a képmutatásban, legalább a többiek közül egyik vagy másik mindenesetre elárulta volna a titkot, legkésőbb halála pillanatában.

Minderről azonban szó sincs sem a keresztény, sem a zsidó, sem a pogány egykorú irodalomban.

Ezek az okok már régen odakényszerítették a racionalizmust is, hogy a csalási elmélettől eltekintsen. A csalási elméletnek egyetlen jelentősége ma már csak az, hogy íme, a hitetlenség ebben az irányban is mindent megkísértett már, hogy a föltámadás hitének egyetlen természetes magyarázatát, a föltámadás valóságát kétségbe vonja.

A tetszhalál-elmélet

Az említett csalási elmélet helyébe a fölvilágosodás korában az úgynevezett tetszhalál-elmélet lépett, mely szerint Jézus csak tetszhalott volt s tetszhalottszerű megmerevedés állapotában temették el. A sírban azután magához tért s a harmadik nap reggelén, esetleg egy földrengés következtében, teljesen életre kelt; ugyanazon földrengés egyúttal a követ is elhengeríthette útjából s így került ki Jézus ismét elevenen a sírból. Eszerint Krisztus valóban föltámadt, csak hogy nem a halálból, hanem csak a tetszhalálból, a megmerevedésből s ezt a föltámadását néhány külső körülmény szerencsés találkozása tette lehetővé.

Ezzel szemben elég volt arra hivatkoznunk, hogy annyi körülmény szerencsés találkozása, amennyire itt szükség van, hogy Krisztus látszólagos föltámadását természetes úton kimagyarázzuk, körülbelül éppoly csodás jelenség volna, mint maga a halálból való föltámadás s nem kevésbé erős hitet követelne, mint magának a föltámadásnak hite. Azonban kérjük csak tovább ezen elmélet fölállítóit, mi jogon és mi alapon állítják, hogy az evangéliumi jelentéseket tetszhalállal is meg lehet magyarázni. Mert ha valamit, akkor Krisztus valóságos halálát jelentik az evangélisták a legnagyobb határozottsággal s ugyanazt az elmondott események után belső okokból is teljesen bizonyosnak kell tartanunk.

Jézus halálának tanúi

Hogy Jézus a kereszten valóban meghalt, határozottan állítja mind a négy evangélista, azon kívül az „Apostolok Cselekedetei”, az apostolok levelei stb. számos helyen. Máté szerint, Jézus a kereszten „kiadá lelkét” (27,50); Márk szerint: „Jézus pedig nagy hangon szólván, kiszenvedett” (15,37); Lukács szerint: „nagy hangon felkiáltván Jézus, mondá: Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet, s ezt mondván, kiszenvedett” (23,46); János szerint: „és meghajtván fejét, kiadá lelkét” (19,30). Péter a pünkösdi beszédben Krisztus halálát állítja előtérbe (ApCsel 2,23 stb.). Krisztus halálának áldozati jellegét s e véres áldozat gyümölcseit sűrűn emlegeti Pál (2Kor 5,14; Zsid 8. 9. 10. fej.) s hasonlóképp a többi apostolok (pl. 1Pét 3,18 stb.).

De az apostolok nem egyetlen tanúi Jézus valóban bekövetkezett halálának. Mellettük ott tanúskodnak úgy szólva valamennyien, akik Jézus kínszenvedésének tanúi voltak.

Jézus haláláról tanúskodik az „előkelő” Arimathei József, aki nagy merészen bemegy Pilátushoz s elkéri tőle a holt Jézus testét, (Mt 27,58; Mk 15,43). Ugyane halálról tanúskodnak a római katonák, akik épp azért mellőzik Jézus lábszárainak megtörését, mert haláláról úgyis meg vannak győződve (Jn 19,32–34). Róla tanúskodik a pogány százados, kit Pilátus elhivat és megkérdezi tőle, valóban meghalt-e már Jézus? Mire a százados igenlőleg felel (Mk 15,45). Ott van továbbá maga Pilátus, aki „csodálkozik, hogy már meghalt Jézus” s külön megbizonyosodik róla (Mk 15,44). Ott vannak a zsidók, akik oly régóta várták az órát, melyben leggyűlöltebb ellenfelük pusztulását ünnepelhetik. Lehetséges-e, hogy most, midőn a halálra gyűlölt vetélytárs a kezükbe került, fele úton állnának meg és élve engednék ki a kezükből? Eltűrjék, hogy Jézus hívei maguk temessék el a testet? Nem kellett-e attól tartaniok, hogy Krisztusnak a saját föltámadására vonatkozó jövendölése, melyekre az eltemetés pillanatában hivatkoznak is (Mt 27,63) ilyenképpen látszólag teljesebbé megy? Hiszen ha nincsenek teljesen meggyőződve Jézus haláláról, a legnagyobb féltékenységgel kell vala útját állniok annak, hogy Jézus esetleg elevenen ne kerüljön hívei kezébe. Minthogy azonban a halál bekövetkeztén teljességgel nem kételkednek, minden gondoskodásuk a holttest hivatalos őrizésére szorítkozik. Sőt midőn az őrség ügyében Pilátushoz fordulnak, határozottan is Jézus haláláról tanúskodnak: „Uram, így szólnak, eszünkbe jutott, hogy ez az ámitó azt mondta, *mikor még élt*: Harmadnapra föl fogok támadni. Őriztesd tehát a sírt egészen a harmadik napig, nehogy jöjjenek majd tanítványai és ellopják őt, s azt mondják a népnek, hogy föltámadt halottaiból; s azután az új tévedés rosszabb lesz az elsőnél.” (Mt 27,62 s k.) Utóbb is csak azzal vádolták a tanítványokat, hogy ellopták Jézus testét, de hogy Jézus valójában talán meg sem halt, ezzel nem mertek előhozakodni, ezt teljesen valószerűtlen és naiv kibúvónak tartották volna, vagy egyáltalában nem is gondoltak rá.

Végül Jézus valódi halála mellett tanúskodnak azok is, akik Jézust eltemették: az Úr leghívebb barátai, legodaadóbb követői: József, Nikodémus, János, a jámbor asszonyok és köztük maga Jézus anyja. Ha valaki, úgy az édesanya fedezi föl a haldokló, a halálra vált gyermek testében az élet utolsó szunnyadó szikráját, a föléledés utolsó reménysugarait. Elgondolható-e, hogy Mária, József, János s a hűséges galileai asszonyok minden kétségeskedés nélkül a sírba fektették volna Jézust, ha nincsenek meggyőződve haláláról, ha halála nem oly körülmények között következik be, melyek a tetszhalálnak lehetőségét tökéletesen kizárják?

Ezek a külső körülmények egyébként önállóan is bizonyítják, hogy Jézus valóban meghalt. Maguk az elszenvedett kínok kétségtelenné teszik Jézusnak nemcsak megmerevedését, hanem halálát is. Azoknak a kínoknak fele, sőt harmada is elég lett volna a legerősebb emberélet kioltására.

Már a kínos haláltusa a Gethszemane-kertben romboló hatással dülta föl idegzetét (Lk 22,44). Súlyos rázkódtatások közt folyt le elfogatása, melyet hűtlen tanítványának árulása s többi apostolainak megfutamodása még fájdalmasabbá tett; bekísértetése, kihallgattatása, a gúnyoltatásban, arcul köpésekben és ütlegeltetésben töltött éjszaka a pretorium udvarán; a gúnymenet, mellyel Heródeshez s innen vissza Pilátushoz cipelték, a népnek és a farizeusoknak dühöngő „Feszítsd meg” kiáltozása – mindmegannyi súlyos lelki és testi gyötrelmet jelentett.

Azután megostorozták, még pedig római módra, ami tehát egymagában is könnyen halálos kimenetelű lehetett volna; hiszen a történetírók nem egy esetet jegyeztek föl, melyben az ostorozásnak a rómaiaknál szokásos módja egyértelmű volt a kivégzéssel. A delikvens számos esetben még ott az ostorozó oszlopnál kiszenvedett. (Vö. *Cicero in Verrem* 4, 54; *Flavius Bell. Jud.* VI. 5, 3).

Újabb vérvesztést okozott még a tövisszorosító föltűzdelése is, melyet a katonák egyenesen náddal vertek bele a homlokába és koponyájába. A megostorozott és tövissel koronázott alak láttára maga Pilátus azt hitte, hogy a zsidók dühe már most bizonyval

megenyhül, s hogy beérik ennyi vérontással; ezért a zsidók elé vezette a megtört, véresre kínzott alakot s mintegy könyörületet kérve, így szólt hozzájuk: „Íme az ember!” (Mt 27,29; Jn 19,5) A zsidók azonban még ezzel sem érték be s csupán egy esetben nyújtottak Jézusnak némi enyhülést: akkor, midőn keresztjét cipelve útközben ellankadt s attól kellett tartani, hogy még a megfeszítés előtt holtan rogy össze (Mt 27,32). Cirenei Simon segítségével azonban még élve ért föl a Kálvária tetejére. Itt aztán keresztre feszítették, még pedig ismét római módra, azaz kezét és lábát átszögezve. E helyzetben három óra hosszat függött a kereszten, folytonos vérvesztésben, mezítelenül kitéve a légkör bágyasztó hatásának s azon kívül égető belső szomjúságának. Ennyi gyötrelemnek, ennyi vérvesztésnek, névleg az utolsó háromórás folytonos elvérzésnek okvetlenül halálos kimenetelűnek kellett lennie.

S ha még ez sem lett volna elég, kétségkívül mindent befejezett volna a katona lándzsadöfése. A lándzsadöfésnek célja éppen a halálbüntetésnek kétségtelenül biztos befejezése volt. A megfeszítetteket először rendesen levették a keresztről, a földre vetették őket, azután bunkókkal és botokkal összezúzták mellkasukat és lábszáraikat s végül, ha a szerencsétlen áldozat még mindig nem halt volna meg, egy lándzsa-szúrással megadták neki a kegyelemdőfést. Jézuson azonban a halál jelei annyira kétségtelenek voltak, hogy a katonák a csontzúzást teljesen fölöslegesnek tartották s így pusztán lándzsával verték át az „oldalát” (szívét), mire a sebhelyekből némi vér és víz sarkadt ki. (Jn 19,34). Akivel a durva római katonák, a gyilkolásnak e kipróbált mesterei ily alaposan elbántak, az kétségtelenül meg volt halva: azok nem tetszhalottá, hanem ronccsá szokták gyilkolni, aki a kezük közé esett.

Végül ne feledjük, hogy Jézust zsidó módon temették el. Ez pedig, mint János apostol maga jelzi, abban állt, hogy fejétől le egészen a sarkáig lepedőkbe burkolták, a leplekbe nagy mennyiségű illatszert és fűszert hintettek s így tetőtől talpig bekötözve fektették sírba. Jézus temetésére Nikodémus maga „mintegy százfontnyi mirha- és aloé-vegyítékeket” hozott (Jn 19,39). Ennyi kábító illatszernak s hozzá a bekötözésnek a tetszhalottat ébredése pillanatában végleg meg kellett volna fojtania, főleg ha a testet, mint Jézusét sziklába vájt vadonatúj sírba helyezték s ennek bejáratát hatalmas kőalappal zárták el: az ilyen sírban néhány óra alatt a legerősebb szervezetet fojtó kábulat fogta volna el.

Hol van itt a tetszhalálnak, illetve az abból való föléledésnek bármi lehetősége?

A tetszhalál-elmélet egyéb lehetetlenségei

A tetszhalál-elmélet hívei arra szerettek hivatkozni, hogy hiszen más esetekben is életre lehetett kelteni olyanokat, akiket keresztre feszítettek.

Ezt szívesen megengedjük. Amint fölépülhet az is, akit „meglőtték”, éppúgy fölépülhet az is, akit „keresztre feszítettek.” Csak az a kérdés: hogyan lötték meg vagy hogyan feszítették keresztre. *Herodot* (7, 194) és *Flavius Josephus* szerint (Vita, 75) a keresztre feszítettek csak akkor tértek magukhoz, ha a megfeszítés után aránylag gyorsan levették őket a keresztről s aztán, gondos ápolásban részesítették őket. Hol van ennek csak nyoma is Jézus megfeszítésében? Mutassanak csak példát a tetszhalál-elmélet hívei, hogy valaki, akit először a római legionáriusok testileg-lelkileg agyonkínóztak, aztán teljes elvérzésnek engedtek át órák hosszán a kereszten, akinek nagyobb bizonyosság okáért még az oldalát is átdöfték, akit azután zsidó módra eltemettek és sziklafallal a sírba zártak, hogy az harmadnapra – éppen amikor maga megjövendölte – pusztán a földrengés segítségével a sírból fölkelt s épen, elevenen, diadalmas erőben lépett volna a világ elé!

Már maga ez a diadalmas föllépés teljesen kizárja a tetszhalál-elméletet. A tetszhalott, főleg ha keze és lába át volt szögezve, s oldala általverve, nem szokott győzedelmes erőben, testi-lelki épségben járni-kelni; átyuggatott lábával mindjárt hosszú gyalogutakat tenni, mint ahogy Jézus tette, ki azonnal az első napon Emauszba kísérte a két tanítványt. (Emausz Jeruzsálemtől Lukács szerint [24,13] „60 stádiumnyira”, azaz közel 12 kilométernyire volt.)

Majd Galileában jelent meg tanítványainak s nagyszámú néptömegnek. A tetszhalottak nem szoktak másokat fölszólítani, hogy átlyuggatott kezük és oldaluk sebhelyeibe dugják ujjaikat és kezüket. Ha a tetszhalott Jézus olyan félholt-vánnyadt alakban bújott volna ki a sírból, ahogy egy modern festő ábrázolta, valószínűleg az örök sem ijedtek volna meg tőle olyan nagyon, még kevésbé gyakorolt volna a halálos aléltságból alig fölépült mester a csüggedő apostolokra oly megrázó hatást, hogy azonnal a halál legyőzőjét, az élet és föltámadás urát, a dicsőségest, „Urukát és Istenüket” (Jn 20,28) látták volna benne.⁷

S miként volt lehetséges, hogy a hosszas lábadozás idejében Jézus egyetlen ellenfele sem vette észre, hogy a gyűlölt rivális mégis csak kibújott a halálos ítélet alól? Vagy tán nem tudták meg? De hogyan kerülhette ki a közfigyelmet, melynek eddig középpontjában állt s melyet nyilvános megjelenéseivel ismételten magára irányozott? S aztán mit is tett a tetszhalálból újjáéledt Jézus? Hol élt? Mivel foglalkozott? Öregkort ért-e? S mikor halt meg? Miért nem tudunk minderről semmit? Miért nem jegyzett fel erről semmit sem zsidó, sem pogány, sem keresztény? Miért nem vetették fel egyáltalán e kérdéseket évszázadokon át?

De ezzel még mindig nincs kimerítve azon megfeythetetlen talányok sora, melyek a tetszhalál-elmélettől a valószínűség utolsó foszlányát is elveszik. Ha a tetszhalál-elmélet igaz, akkor Jézus is, az apostolok is közönséges csalók voltak. Akkor Jézus, akit a legtisztább jellemnek ismerünk, aki ellenségeit e szóval tudta elhallgathatni: „Ki fedd meg engem közületek a bűnről?” nem volt más, mint egyszerű impresszárió, kalandor, aki mások megtévesztésére utazott. Mert Jézus szenvedése előtt is, utána is hangoztatta, hogy föl fog támadni, s hogy föltámadása felsőbb küldetésének és istenségének legfőbb bizonyítéka lesz. S akkor vele együtt az apostolok is csalók voltak és csalódottak is: Jézussal élükön a legrafináltabb szédelgők csapata, kikben csak az az egy különös és érthetetlen, hogy szédelésükért egy szálíg kínhalálba mentek ...

Mi a lehetetlen tehát, mi a nehezebben hihető: ennyi talány, ennyi lehetetlenség, ennyi abszurdum-e vagy pedig a tanítványok összhangzó és föltétlen meggyőződésen alapuló tanúsága, hogy „az Úr valóban föltámadt”? (Lk 24,34).

A víziós-elmélet

Renan és Strauss, Pfleiderer és Harnack az eddig említett „elméletek” helyébe újat gondoltak ki. Elméletüket nagy ügyességgel és jobb célra méltó elmeéllal iparkodtak az elfogadhatóság színezetével ellátni. Ez az ún. víziós-elmélet, mely annál inkább számíthatott elterjedésre, mennél homályosabbak és bizonytalanabbak ismereteink azon jelenségek körül, melyekre ez az elmélet támaszkodik: a hallucinációs és víziós jelenségek körül.

Tudjuk, hogy bizonyos beteges elmeállapotokban sajátságos érzéki csalódások állhatnak be. Neuraszténikus, hisztérikus és lázas állapotokban némelyek látnak, hallanak valamit, ami csak betegesen fölizgatott képzeletükben létezik. A hallucinációk néha egyszerre több érzékben is föllépnek: ez a beteges „vízió”.

Nem volt-e Jézus föltámadásának hite is pusztán beteges hallucinációk és víziók eredménye? A víziós-elmélet hirdetői szerint igen. Szerintük meg kell gondolni, hogy a tanítványok és a jámbor asszonyok régóta várták a föltámadást; nem tudtak belenyugodni a

⁷ A racionalista Strauss Dávid így fejt ki e gondolatot: „Lehetetlen, hogy aki a sírból előbújva betegesen vonzólag tagjait, aki orvosi segélyre, bekötözésekre, erősödére és kíméltre szorul, s végül szenvedéseibe mégis belehal, a tanítványokban azt a hitet keltette volna, mely pedig egész ez utáni működésük alapföltétele, hogy ő az élet ura, aki a sírűreg s a halál fölött győzedelmeskedett. Ez a szálnalmat keltő föllépés csak végleg elgyengítette volna azt a benyomást, melyet Jézus életében gyakorolt a tanítványokra: elégiai záróakkorddal fejezte volna be Jézus életét, de lehetetlen, hogy a tanítványok bújást és gyászat ekkora lelkesedéssé változtatta, tisztelő szeretetüket imádatá fokozta volna.” (Das Leben Jesu für das deutsche Volk I. 378.)

gondolatba, hogy mesterük igazán elpusztult és Isten végleg elhagyta volna őket s azért a végkatasztrófa napjától kezdve folytonos lázas izgatottságban éltek. A várakozás, a remény és szeretet izzó feszültsége idegeiket természetellenes túlfokozódásba kergette. Az álmatlan éjszakák, az étlen-szomjan töltött napok egyikén történhetett az első hallucináció: valamelyik asszony, esetleg az érzelmű Magdolna, hallucinációba esett s érzéki csalódás folytán azt hitte, hogy „látta” az Urat. Szentül meg volt győződve, hogy valóban ő az. Látomását elmondta a tanítványoknak, s íme – a lázas izgatottság állapotában a vízió átragadt ezekre is: egymásután „látták” az Urat ők is. Lelkük egyensúlya sorba megbomlott, csakhamar maguk sem tudták megkülönböztetni az álmat és valót. Így született meg lelkükben az „örvendetes bizonyosság”, hogy a Mester él, hogy föltámadt, hogy közöttük jár-ke, sőt mindennap velük marad egészen a világ végezetéig, szóval az „Osterbotschaft” és „Osterglaube”. Nem a föltámadás volt tehát a hit alapja, hanem a hit a föltámadásé.

A víziós-elmélet lehetetlensége

Mindez nagyon szépen és ügyesen volna kigondolva; csak egy a nagy baj: hogy ti. az egész ún. elmélet nem földi a tényeket. Nem egyezik meg azokkal a határozott történeti adatokkal, melyekkel végtére e téren is minden kutatásnak számolnia kell s így a víziós-elmélet sem lehet a kutató ész terméke, hanem az ügyesen költő fantázia műve.

Először is nem áll meg az az alapföltevés, hogy a tanítványok valami különös lázas várakozással bíztak volna a Megváltó újjáéledésében. Egyetlen adat, egyetlen jel sem támogatja ezt a föltevést. Viszont nagyon sok és nagyon erős bizonyíték szól ennek éppen az ellenkezője mellett. Jézus ugyan előre megjövendölte, hogy halála után harmadnapra föl fog támadni, de hisz az apostolok akkor még „nem hitték”, „nem értették” e jövendöléseket, s ezeket sem vették komolyabban, mint Jézus többi érzékföldötti tanait. „Nem értették meg az írást, – mondja János apostol maga – hogy föl kellett támadni a halálból.” (Jn 20,9) Hát még Jézus elfogatása, kínszenvedése, halála! Mennyire leverte ez őket a lábukról! Még mikor a jámbor asszonyok a föltámadás hírért meghozták, még akkor sem mutattak semminemű lázas fogékonyságot e hírrel szemben. „Örültségnek tartották ezen szavakat és nem hittek nekik.” (Lk 24,11) Kettő éppen a föltámadás napján nyugodtan el is hagyta Jeruzsálemet, mintha előre tudták volna, hogy a föltámadásból úgysem lesz semmi. „Reméltük, hogy meg fogja váltani Izraelt” – mondogatták csalódottan (Lk 24,21).

A jelenésekben magukon sincs semmi olyan vonás, mely víziós és hallucinációs tünetekre emlékeztetne. Szó sincs róla, hogy a tanítványok, vagy az asszonyok hisztérikus módon viselkedtek volna vagy túl hiszékenyen engedtek volna benyomásaiknak. A megjelentnek előbb föl kell őket szólítania, hogy nézzék meg jól, tapogassák meg, mert a rémlátomáynak nincs keze és lába, mint neki van (Lk 24,36 s. k.; Mt 28,17; Jn 20,10). Tamás egyenesen kijelenti, hogy addig nem hisz, míg kezét és ujját a sebhelyekbe nem bocsátja (Jn 20,24).

Maga a tény, hogy Jézus hívei eltemetik a mestert, mutatja, hogy föltámadására egyelőre egyáltalán nem gondoltak. Bekötözik, befűszerezik, kővel fedik be, mintha örökre a sírban kellene maradnia. Még a föltámadás reggelén is újabb fűszerezést terveznek. Mária Magdolna, kiben Renan az egész hallucináció-sorozat kútforrását szeretné fölfedezni, annyira nem gondol a föltámadással, hogy még az üres sír mellett is csak a holttest ellopásáról tűnődik, sőt midőn a Mester megjelenik is neki, eleinte a kert őrének tartja, s miután az már szól hozzá; még akkor sem ismeri föl azonnal (Mk 16,1; Lk 24,1; Jn 20,13–16). Sehol semmi nyoma annak a lázas, entuziasztikus várakozásnak, a remény és epedés azon túlfeszültségének, melyre pedig a víziós-elmélet híveinek föltétlenül szükségük volna.

Még kevésbé érthetők ebben az elméletben a jelenések történetileg megörökített részletvonásai. Nem éjjeli, nem fantasztikus, gyorsan múló, ellenőrizhetetlen rémlátomásokról van szó ezekben: a föltámadott fényes nappal, különböző helyeken és

különféle időben jelenik meg nagyszámú tanítványok és más emberek körében, ott jár-kelet közöttük 40 napon át. Ugyanúgy látja és ugyanúgy hallja őt valamennyi: egyszerre öten-hatan, tízen, sőt ötszázan. Nem lázbetegek, hanem ép, egészséges emberek. Megfigyelik föllépésének részletkörülményeit, összhangzólag emlékeznek minden kicsiségre. S 40 nap múlva, midőn a föltámadott elbúcsúzik tőlük és eltűnik, a jelenések is valamennyinél egyszerre megszűnnek, holott a hit, a bizalom, a vágy, a szeretet a Mester iránt még csak egyre emelkedőben voltak.

Mindez egészen más, mint amit a vízionáriusokon tapasztalni szoktunk. A beteges természetű látomások mindig oly jegyekből verődnek össze, melyek a beteg agyában már előzőleg megvoltak. Nem szoktak lényegesen új, az eddigi benyomásoktól tartalmilag eltérő elemekből állni. A víziók rendszeren lassan-lassan fejlődnek ki s ugyancsak lassan mennek is veszendőbe; nem lépnek fel azonnal teljes elevenséggel s nem is szűnnek meg egy pillanat alatt teljesen.

Rémlátomásokban és víziókban továbbá sohasem szokott ennyi belső összefüggés, ennyi teljesen ép logikai gondolatfűzés, ennyi mélyreható értelmiség rejleni. A vízióban látott egyén a mi esetünkben teljes logikai összefüggésben s nagy bölcsességgel beszél: korhol és int, oktat és buzdít, nagy jelentőségű kijelentéseket tesz s egy világraszóló testület szervezetét, alkotmányát szerzi meg. De ha mindettől eltekintünk is: azon egy tény teljesen hallatlan a hallucinációk és víziók egész lélek- és természetében, hogy *ugyanazon* érzéki csalódások; *ugyanazon* hamis, tárgyaltalan képzelgések *egyszerre oly számos embert teljesen egyenlően és egyforma mértékben lepjenek meg*. Hallatlan dolog, hogy *egymástól függetlenül* mindvégig *ugyanazt* és csakis *ugyanazt* lássák-hallják, illetve *hallucinálják valamennyien*. Illetve, – mert hisz ez sem elég – hogy amiről ketten Emauszban, hárman-négyen a sír körül, 11-en a bezárt ajtó mögött, 7-en a tó partján és 500-an a hegyen hallucináltak, mind az nemcsak az illető csoportban teljesen azonosan illesse az összes jelenlevőket, hanem egymás közt is teljesen logikus és objektív okozati összefüggésben álljon. Hogy a vízió szuggesztív erővel hat azokra is s így bizonyos értelemben másokra is „átragad”, szívesen megengedjük; de olyan ragadós hallucinációról, melyben a hallucináció *tárgyköre* a maga egész logikai rendezettségével és lélektani sokféleségével szintén átragadjon sokakra változatlanul, sohasem hallott senki, sem a biológia, sem a lélektan művelői közül, sem senki a világon. S végre hátra van a legszembeszökőbb érv a víziós-elmélettel szemben. Ha a föltámadás hite merő víziókon alapult, akkor a zsidóknak eleve nyert ügyük volt. Akkor a tanítványok elhallgattatására tökéletesen elég lett volna hivatalosan vagy bármiképp kinyitni a kálváriai sírboltot s megmutatni benne Jézus testét. Ez a helyszemle s a sírban nyugvó holtest látványa ledöntötte volna a tényekkel ellentétben álló hallucinációk és rémlátomások egész kártyavárát. Az apostolok alaposan föleszméltek volna képzelgéseikből, mihelyt az imádott Mester testét – bomladozásban, rothadásban látták volna. S ha még ez sem fogott volna rajtuk, a győzelem legalább a nyilvánosság előtt a farizeusoké marad, s az ötezer zsidó nem siet Péter pünkösdi beszédjére megkeresztelkedni, miután ez a zsidókkal szemben éppen Jézus föltámadására, mint megcáfolatlan, közismert tényre hivatkozott. A bomladozó holttetem mindenesetre hasonlíthatatlanul erősebb argumentum lett volna a zsidók kezében, mint az apostolok minden hallucinációja és rémlátomása. Vagy talán a holttestet is az apostolok lopták el? Csakhogy ez a föntebbiek szerint sem magában nem lehetséges, sem főleg a víziós-elmélettel nem volna kombinálható. Mert a vízió nem csalás, hanem csalódás, mely tehát jóhiszeműséget tételez fel, s az alanyra ható meggyőző ereje azonnal eloszlik, mihelyt a víziók alanya ráeszmél, hogy amit vízióiban látott, valótlan. S így ha a tanítványok a halottrablás után egy ideig víziókba is estek volna, a holttestet ellopására visszaemlékezve utóbb mégis csak meg kellett győződnie arról, hogy a víziók csalódáson alapultak; így teljesen ki kell vala józanodniuk.

A víziós-elméletet tehát felületes szemlélő első pillanatra tetszetősnek találhatja ugyan, de értéke egy hajszállal sem nagyobb, mint azon elméleteké, melyeket a racionalizmus maga is régen elhagyott.

De ha nincs jobb megoldás! – Vagy talán mégis van?

Az egyetlen megoldás

A racionalisták tábora nagyon szereti felejteni, hogy a föltámadás hite nem pusztán a mi századunkban vonta magára az emberiség legerősebb kritikai hajlamait. A föltámadás kérdése sokkal nagyobb jelentőségű, semhogy mellette jámbor naivitással haladhatott volna el annyi ezer gondolkodó ember. Mély gondolkodók minden korban éltek. A történeti kritika, mint rendszeres tudomány akkoriban ugyan még nem állt fönn, mikor a föltámadás hite a világot meghódította, de azért az emberekben a józan ész, a természetes kritikai hajlam megvolt és nevetséges vállalkozás a Tacitusok és Suetoniusok, az Arnobiusok és Origenesek, vagy az Ágostonok és Aranyszájú Jánosok korában ezrek- és tízezrekre ráfogni, hogy vakon fehérnek nézték a feketét, vagy, hogy velük minden sületlenséget el lehetett hitetni.

A föltámadás hitét, mint ez pl. az utóbb említett két egyházatya irataiból kitűnik, kezdettől fogva szeges szorgalommal és éles kritikával boncolták, vizsgálták, elemezték az emberiség legmélyebb elméi. Nincs kérdés, melyet többen, alaposabban, behatóbban és sokoldalúbban kutattak volna át, melyet úgy keresztül-kasul vizsgáltak volna minden képzelhető irányban, mint Jézus föltámadásának kérdését.

S a *milliók hite* a Krisztus föltámadásában éppen ennek a beható kutatásnak, vizsgálódásnak, boncolgatásnak lett eredménye. Azon milliók hite, akikkel szemben egy marék „fölvilágosodott” s egy sereg eleve elfogult szobatudós egyáltalában nem eshetik latba. Honnan ez a bámulatos egyöntetűség?

„Három látszólag hihetetlen dologgal állok szemben – írja a lángajkú Ágoston –, amely pedig mind csupa megtörtént tény. Az egyik hihetetlen dolog: Krisztus testi föltámadása és mennybemenetele. A másik: hogy ezt a hihetetlen dolgot az egész világ elhitte. A harmadik, hogy éppen egy-két alacsony származású, tehetetlen, járatlan embernek hitte el mindezt az egész világ, tudós, nagy szellemeivel egyetemben. A három hihetlenség közül ellenfeleink az elsőt nem akarják elfogadni; a második előtt kénytelenek meghajolni, holott meg nem érthetik, ha csak a harmadikat el nem ismerik. Krisztus testi föltámadását és mennybemenetelét, íme, ma már az egész világon hirdetik és hiszik; ha hitelt nem érdemelt, miért hitte el az egész világ? Ha megengedik ellenfeleink, hogy az apostolok prédikálását csodajelek kísérték, íme, mennyi hihetlenség csatlakozik még ama három hihetlenséghez s tanúskodik annak súlya mellett!... Ha pedig nem engedik meg, hogy az apostolok a föltámadás és mennybemenetel tana mellett csodákat is műveltek, akkor elég nagy nekünk az a minden természetest fölülmúló legnagyobb csoda, hogy mindezt egy egész világ minden csoda nélkül is elhitte” (De civ. Dei, 22, 5)

A „hihetlenségek” egyetlen megoldása, erre vezet vissza minden komoly vizsgálódás e kérdésben, azon egyszerű szóban rejlik, melybe maguk az apostolok foglalták meggyőződésüket, miután a föltámadott Mester többszörös megjelenésében részesültek: „Az Úr valóban föltámadott.”

A föltámadás napján nem volt többé a sírban, melybe holttan belefektették. El nem vihette onnan senki. Sőt élve is látták sokan a halála után, oly körülmények között, melyek a csalódást örökre és mérföldekre kizárják. Tehát csak egy a lehetséges: hogy föltámadott.

Más föltevés nem magyarázza meg a történelmileg biztos tényeket.

A föltámadás konzekvenciái

Ezekből közvetlen következmény a föltámadott Jézus istensége, melynek megerősítésére ő a föltámadás csodáját művelte. A gyakorlati következmény pedig reánk nézve, hogy hajoljunk meg azon igazság előtt, melyet ő minden kitelhető módon bizonyított. Hogy pusztán elfogultságból, szűklátókörűségből, földhöz tapadt gondolkodásból ne kételkedjünk benne, hanem hajoljunk meg az ő síron és halálon diadalmaskodó hatalma előtt, mely egykor a kételkedő Tamást e fölkiáltásra ragadta: „Én Uram és én Istenem!”

Egy megtért farizeusnövendék – az egyetlen a farizeusok pártjából, kit Jézus megjelenésre érdemesített – a Saulból megtért Pál így kiáltott föl, midőn a fátyol lehullott szeméről: „Uram, mit akarsz, hogy cselekedjem!”

Ez a tények előtt meghajló, az isteni mindenhatóságot hódolva elismerő, őszinte és becsületes lelkület az első tiszteletadó, melyet a föltámadott tőlünk királyi jogcímén megkövetel s melyért cserébe nekünk is életet, de síron, halálon, enyészeten és világpusztuláson diadalmaskodó, élő, fejlődő, pezsgő, virágzó életet, boldogságot kínál. „Ne légy hitetlen, hanem hívő”, mondta egykor Tamásnak, a kétkedőnek, s azután nekünk, a késői századok gyermekeinek is szánt egy jelentőségteljes szót: „Mivel láttál Tamás, hittél; boldogok, akik nem láttak és mégis hisznek” (Jn 20,29).

XII. Krisztus és a jövődölések

A jövődölések jelentősége

A Jézus istenségét bizonyító csodajelek között a jövődölések több okból bírnak különös jelentőséggel.

Különös jelentőségük főleg két mozzanatban áll: a jövődölések ugyanis egyrészt az isteni közreműködés legegyszerűbb megnyilvánulásai, másrészt teljességük nem évszázadok előtt fejeződött be, hanem belenyúlik napjainkba is.

A jövődölések az isteni közreműködés legegyszerűbb megnyilatkozásai. A fizikai törvények áttörése egyes esetekben talán nem zárja ki teljesen a kétely minden árnyékát, vajon igazán minden esetben teremtői erő kellett-e azok végrehajtására. A jövődöléseknél ez a kétely teljesen ki van zárva, mert a jövődölésben bekövetkezendő szabad cselekmények ma még nem bírnak semminemű fizikai realitással, s azért ma még semminemű potenciális értelmet megismerésükre nem determinálhatnak. Azért a jövőt csak oly értelem ismerheti föl, amelyben passzív potencialitás nincsen, amely tehát végtelenül aktív, végtelenül tevékeny; azaz mindentudó. Olyan értelem, amelynek elég, ha valami igaz, illetve a lét bármely időpontjában a realitásnak, a valóságnak bélyegével bírni fog: ő máris szükségképp és öröktől fogva tudja. A tárgyi igazság öneki tehát csak föltétel, nem pedig mozgató ok.

Ha tehát valamely esetben valódi jövődöléssel találkozunk, ha ti. még nem létező; sőt okaiban is meg nem határozott jövődölés eseményekre s ezek egész láncolatára nézve előzetes megállapításokat nyerünk, melyeket utóbb a megtörténés tényleg igazol, úgy hogy a jövődölést sem a véletlen művének, sem messze tekintő számítás és spekuláció eredményének nem tarthatjuk, akkor mindentudó értelmiséggel van dolgunk, az isteni értelem megnyilvánulásával, mely által Isten nyilván valamely tan vagy személy mellett tanúságot tesz.

A jövődölések továbbá a hozzánk legközelebb fekvő csodák, melyekről, mint ilyenekről legkönnyebben meggyőződhetünk. Míg ugyanis a fizikai csodák bizonyos időponthoz szoktak kötve lenni, melyen túl már csak történeti értesülés útján – följegyzések, tanúk, stb. által – bizonyosodhatunk meg róluk, addig a jövődölések gyakran hosszú időtartamokra vonatkoznak, sőt az emberi történelem végső határáig kinyúlnak. Úgyszólván hosszú évszázadokon át megnyilvánuló, permanens csodák, melyeknek felsőbb jelentőségéről minden helyen és minden időben saját tapasztalataink alapján is meggyőződhetünk.

Így pl. Krisztus jövődölései részben a mai napig folyton teljességben vannak; egyházának megjövendölt sorsa, üldöztetései és diadalai immár csaknem kétezer éve még egyre itt a szemünk előtt valósulnak meg, s mély megfigyelésekre készítetik a gondolkozó főt.

E lapok keretei nem engedik meg, hogy e jövődölésekkel érdem szerint behatólag foglalkozjunk; a részletkérdések és részletkutatások, melyekre ki kellene terjeszkednünk, egy könyvtárt töltenének meg.

A mi célunkra azonban ez a beható részletkutatás nem is okvetlenül szükséges. Nem szükséges ti., hogy az egyes jövődölésekben külön-külön bizonyítsuk be a valódi természetfölöttiséget, hanem beérhetjük azzal is, hogy a jövődölések *összességében* fedezzük föl az emberi tudáson túlhaladó értelmiségnek megnyilatkozását s az isteni mindentudás csodáit.

E célból elég lesz, ha a Krisztusra vonatkozó, illetve Krisztustól kiinduló jövődöléseket nagy általánosságban csoportosítjuk, és futólag vesszük szemügyre.

Sorozzuk tehát az említett jövendöléseket két nagy csoportba: a Krisztust megelőző s a Krisztustól kiinduló jövendölések csoportjába.

1. A messiási jövendölések a zsidók szent könyveiben

Jövendölések a messiás származásáról

A messiás származásáról már a szentírás első oldalain szó van. A bukott emberiségnek az Isten szabadítót ígért, aki visszaszerzi az elveszett istenfiúságot. Ez az első jövendölés a nagy szabadító származásáról, az úgynevezett ősevangélium. Eszerint a szabadító igazi ember, egy „asszony magzata” lesz. Sok vita folyt arról, vajon az asszonyi magzat egyedi vagy gyűjtőfogalom-e e helyen? Mindenesetre, ha gyűjtőfogalom volna is, egy egész népet jelentene, a történelem álláspontjáról tekintve, csak arra az egy emberre volna visszavezethető, aki a bűn uralmát e földön csakugyan széttaposta. Sőt talán azoknak is igazuk van, kik szerint a jövendölés a szabadítónak nemcsak asszonytól való származását, tehát ember voltát, hanem szűzi születését is előre sejteti, mert hisz csak szűz szülöttet lehet a szó szoros értelmében és hangsúlyozottan „az asszony magzatának” nevezni.

Még közelebbi meghatározást nyer a messiás származása azon kijelentésekben, melyek őt Ábrahám nemzetségéből eredeztetik s „Júda nemzetség-fáját jelölik meg a messiás törzsfájának.” (Ter 4,10; Szám 24,17) „Benned fognak megáldatni a földnek minden nemzetségei”, mondja az Úr Ábrahámnak. (Ter 12,3; 18,18 stb.) E kijelentések többszörösen megisméltódnak az egyes pátriárkák korában. Végre Dávid király is ígéretet kap, hogy a messiás az ő házából fog eredni. „Az Úr megesküdött Dávidnak igazában és nem fog attól eltérni: tested gyümölcséből ültetek a te trónodra.” (Zsolt 131,11; vö. Zsolt 2,1 s k.; 44,4; 109,1 s k.) Izaiás megjövendöli: „Vessző fog sarjadni Jesszének (Dávid atyjának) törzséből és virág nevedik az ő gyökeréből. És azon fog nyugodni az Úr lelke.” (Iz 11,1)

Annyira közismert jövendölések voltak ezek Krisztus korában, hogy midőn Jézus a farizeusoknak felvetette a kérdést: „Mit gondoltok a Krisztusról (a messiásról), kinek a fia lesz?” Ezek kételkedés nélkül ezt felelték: „Dávidé” (Mt 22,42). S midőn némelyek Jézus messiási voltát vitatták, mások viszont János szerint (Jn 7,41) így érveltek: „Vajon Galileából jön-e a messiás? Nem azt mondja-e az írás, hogy Dávid magzatából és Betlehem városából (Dávid székhelyéről) jön a Krisztus?” Eszerint a messiás származása részletesen meg volt határozva.

Jövendölések a messiás születésének körülményeiről

Ugyanez áll a messiás születési helyéről is. Maguk a zsidók meg voltak erről győződve. Midőn Heródes a papi-fejedelmektől és írástudóktól tudakozódott, hogy hol fog születni a Krisztus, kételkedés nélkül így feleltek: „Júda földjén, Betlehemben; mert így van megírva Mikeás próféta könyvében; „És te Betlehem, Júda földjén, nem vagy a legkisebb Júda főhelyei között, mert tebelőled fog kiindulni a vezér, aki népemet, Izraelt, kormányozni fogja.” (Mt 2,6: vö. Mik 5,2)

Meg volt jövendölve továbbá föllépésének nem egy részletes körülménye is, pl. az, hogy előhírnök fogja megelőzni, aki előkészíti útjait; továbbá, hogy föllépését beteggyógyulások fogják kísélni. Így szól pl. Malakiásnál az Úr: „Íme, én elküldöm hírnökömet és elő fogja készíteni az utat arcom előtt s erre azonnal meg fog jelenni templomában az Úr, akit ti kerestek, és a szövetség hírnöke, aki után vágytok. Íme már jön is, úgymond a seregek Ura.” (Mal 3,1; vö. Iz 40,3 stb.)

Izaiás pedig a messiás fellépésének kísérő jeleit foglalja össze: „Mondjátok meg a kicsinyhitűeknek: Erősödjete meg és ne féljete. Íme a ti Istenetek elhozza a bosszulást és megtorlást, maga az Isten jön és megment benneteket. Akkor fölnyílnak a vakok szemei s a siketek füle megnyílik, akkor ugrándozi fog a sánta, miként a szarvas és megnyílik a némák ajka; vizek fakadnak a pusztában és hegyi patakok a vadonban” stb. (Iz 35,4 stb.).

A zsidók is e csodajelekben látták a messiás föllépésének kísérőjeleit, midőn pl. Jézus kenyérszaporítási csodájának láttára így kiáltottak föl: „Valóban ez az a próféta, aki a világra jövendő.” (Jn 6,14) Majd ismét: „A Krisztus, ha majd megjön, vajon több csodajelet fog-e művelni, mint amennyit ez művel?” (Jn 3,31)

A messiás ország egyetemessége

Számtalan helyen hangoztatják továbbá a jövendölések a messiás működésének áldásos gyümölcseit és mindenre kiterjeszkedő egyetemes jellegét. Izaiás pl. a messiás országát hegyhez hasonlítja, mely valamennyi hegyen tüemelkedik s egy új világmozgalom középpontjává lesz: „És amaz utolsó napokban az Úr házának hegye a hegyek tetején fog állani és fölemelkedik a halmok fölött és abban gyűlnek össze minden nemzetek és elmegyén sok nép és azt mondja: Jertek, jertek menjünk az Úr hegyére és Jákob Istenének házához; ő megtanít minket útjaira és ösvényein fogunk járni, mert Sionból megy ki a törvény és Jeruzsálemből az Úr igéje.” (2, s stb.) „És megnyugszik rajta (a messiáson) az Úr Lelke, a bölcsesség és értelem lelke, a jó tanács és erősség lelke, a tudomány és ájtatosság lelke és az Úr félelmének lelke betölti őt. Nem a szemek látszata szerint ítél és nem a fülek hallása szerint dorgál, hanem igazságban ítéli a szegényeket és igazság szerint végez a föld fejedelmeivel... Az napon Jessze gyökere a népeknek győzelmi jelül fog állani; hozzá fognak könyörögni a nemzetek és az ő sírja dicsőséges lesz.” (Iz 11,2–4.10; vö. 11. 12. 14. 18. 19. 26. 30. stb. fej.) Hasonlóképp beszél Jeremiás (23. 30. 31. 33. fej.), Ezekiel (17. 21. 34. stb. fej.) stb.

A messiás működése

A messiás megjövendölt királyi, papi és tanítói hivataláról föntebb szóltunk már (68. o., lásd pl. Iz 55,3.4; 61,1 stb.; MTörv 18,15 stb.). Nagyszerű működését a messiás a jövendölések szerint nem külső fénnel, hanem egyszerűségben, szerénységben és igénytelenségben végzi. E szerénység egyik csodálatosan részletes és jellegzetes megnyilatkozását tartalmazza Zakariás jövendölése e szavakban: „Örvendj Jeruzsálem leánya, mert a te királyod jó hozzád, az Igaz és Üdvözítő; szegény ő és számaron ülve jön, a számar fiatal vehén.” (9,9.10)

A messiás szenvedése, halála és megdicsőülése

A jövendölések szerint továbbá a messiás útja a diadal és hódítás felé a szenvedés és áldozati halál golgotáján visz keresztül. Megváltói működésében irigy ellenfelek gátolják, akik kézre kerítik, üldözőbe veszik, kínhálalba viszik. A bűnösök megostorozzák, hívei elhagyják; aki vele egy asztalnál ült, áskálódik ellene és elárulja őt. Elhagyatottságában Istenéhez kiált:

„Istenem, én Istenem, tekints reám, miért hagytál el engem!... Én pedig fereg vagyok és nem ember, az emberek gyalázata és a nép megvetése. Mindnyájan, kik látnak engem, kigúnyolnak engem, félrevonják ajkukat és fejüket hajtogatják: „Az Úrban bízott, mentse meg őt, szabadítsa meg őt, mert kedveli őt.” Mert te vagy, aki engem kivontál a méhből; én reménységem, anyám emlőjétől... Ne távozzál el tőlem, mert a szorongatás közel vagyok;

mivel nincs, ki segítsen. Sok tulok vett engem körül; kövér bikák környeztek még engem; rám tátották szájukat, mint a ragadozó és ordító oroszlán. Mint a víz kiöntettem; minden csontom elvált. Mint a megolvadt viasz, olyan lett szívem testem belsejében. Eróm kiszáradt, mint a cserép és nyelvem ínyemhez ragadt és a halál porába vittél engem. Mert körülvett engem a sok eb; a gonoszok gyülekezete körülkerített engem. Átlyuggatták kezeimet és lábaimat, megszámlálták minden csontomat; ők pedig néztek és szemlélték engem; elosztották magok közt ruháimat és öltönyömmre sorsot vetettek” ... (Zsolt 21,1–19)

Isten azonban nem engedi át szent emberének testét a rothadásnak, sem lelkét nem hagyja a holtak birodalmában, hanem föltámasztja és örökké tartó királyságra juttatja.

Sőt még többet tesz: saját jobbára ülteti őt, miközben ellenségeit lábainak zsámolyává teszi (Zsolt 109,1–3). A messiás pedig azzal kezdi meg uralmát, hogy kielégíti a szegényt és gazdagot; majd világra szóló diadalmas hadmenetben megtéríti az összes nemzeteket s Isten országának, a béke és igazság birodalmának határait kiterjeszti a világ végéig:

„Kik féltitek az Urat, dicsérjétek őt; Jákob minden ivadéka, dicsőítsétek őt. Félje őt Izrael minden ivadéka; mert nem utálta és nem vetette meg a szegény könnyörgését, orcáját sem fordította el tőlem; mikor kiáltottam hozzája, meghallgatott engem. Nálad vagyom dicséretem a nagy gyülekezetben; fogadásimat beteljesítem a téged félők színe előtt. Enni fognak a szegények és megelégszenek és dicsérik az Urat, kik őt keresik; szíveik élni fognak örökön-örökké. Megemlékezik és megtér az Úrhoz a föld minden határa és imádkozni fog az ő színe előtt a pogányok minden nemzetsége. Mert az Úré az ország és ő uralkodni fog a pogányokon. Esznek és imádják őt a föld minden gazdagjai, az ő színe előtt leborulnak mindnyájan, kik a földbe mennek. És az én lelkem neki él és ivadékom neki fog szolgálni. Az Úrról fog neveztetni a következő nemzedék és az egek hirdetni fogják az ő igazságát a népek, mely születik, melyet az Úr alkotott”. (Uo. 25 s k.)

Hasonlóképp lép föl *Izaiásnál* is a kínszenvedés plasztikus ecsetelése okozati összefüggésben a messiás megdicsőülésével. Ott, ahol a próféta az üdvözülés közellétét hirdeti és felszólítja a népet, hogy öröm- és háladalokat zengjen, hirtelen fordulattal megindul a messiás passiójának drámai ecsetelése.

A nagy föladatakra hivatott Megváltó mindenek csodálatára szelíd és alázatos, sőt minden emberi méltóságból és formából kivetkőzött alakban lép föl (Iz 52,14). A pogány királyok bámulják megalázódását, a zsidók pedig vonakodnak benne az Isten karjának működését elismerni. (Iz 52,15; 53,1)

„Nincs alakja és nincsen szépsége, hogy megkivánnók őt, a megutáltat és utolsót az emberek között, a fájdalmak emberét, ki el van halmozva nyomorúsággal, mint akinek arcát eltakarják és megvetik, s akit senki sem becsül. A mi betegségeinket viselte ő s a mi fájdalmainkat hordozta. És mi őt mintegy poklosnak tartottuk és az Istentől megvertnek és megaláztottak. Ő pedig megsebesítettett a mi gonoszságainkért, megroncsoltatott bűneinkért; a mi békességünkért van rajta a fenyíték és az ő kékségével gyógyultunk meg. Mi mindnyájan, mint a juhok eltévelyedtünk; ki-ki az ő útjára tért és az Úr órá tette mindnyájunk gonoszságát. Fömládoztatott, mert ő akarta, és nem nyitotta meg száját; mint a juh leölésre vitetik és megnémul, mint a bárány nyírója előtt és nem nyitja meg száját. A szorongatásból és ítéletről kiragadtatik; az ő nemzedékét ki fogja elbeszélni? Mert kivágatik az élők földéből. Az én népem bűneiért vertem meg őt. És gonosztevőknél szánnak neki sírt, halála után pedig a gazdagnál. Mivelhogy gonoszságot nem cselekedett, sem álnokság nem volt szájában. És az Úr meg akarta őt rontani szenvedés által. De ha életét adja a bűnért (bűnázdatul), hosszú életű ivadékokat lát és az Úr akarata az ő keze által sikerülni fog. Mivelhogy munkálkodott az ő lelke, látni fog és megelégszik tudományával ő, az én igaz szolgám, sokakat megigazulttá tesz, és azok gonoszságait hordozza. Azért igen sokat adok neki osztályrészülni és az erősek ragadományait osztani fogja, mivelhogy halálra adta életét és a bűnösök közé számláltatott; ő sokak bűnét viselte és könnyörgött a bűnösökért”. (Iz 53,2–12)

Íme, a kínszenvedés és megdicsőülés története gyönyörű összefoglalásban megírva hat-hétszáz évvel Krisztus előtt.

Ugyanezen vonásokat tünteti föl a *Zakariás-féle* messiáskép. A megváltó, a király (9,9), aki népét a sötétségből és rabságból kiszabadítani jön (9,11), itt is éppoly szerényen, alázatosan és szegényen lép föl, mint Izaiásnál (9,9). Hűséges szolgálatáért Isten megengedéséből hétszeres sebesülést szenved, ami által megindul a bűnök eltörlése (3,7–9). Mint Istentől rendelt pásztor hű fáradozásáért csak hálátlanságot arat s annyira megvetik őt övéi, hogy csak 30 ezüstpénzre – a rabszolga rendes árára – becsülik (11,4 stb.). Isten megengedéséből kard emelkedik föl ellene és lesújt reá, minek következtében nyája is elszéled (13,7). Keresztüldöfik és átadják a nyomorúságnak (12,10). Halálának maga az ő népe az oka, mint ez a töredelmes gyászolásból kiviláglik, mellyel a zsidók az általvertet gyászolják. (2,12 stb.) Azonban a pásztor halálával itt is azonnal megindul diadalának menete is. A szívek királyává lesz, kit bámulva csodálnak és siratnak Dávid háza és Jeruzsálem lakosai, „miként az elsőszülöttet szokás siratni” (12,10–14).

Ugyanakkor Dávid házában és Jeruzsálem összes lakosaiban megnyílik a bűntől való tisztulás forrása (13,1); mégpedig annak sebhelyeiből, akit hozzátartozói házában megsebesítettek (13,6). Jeruzsálemből pedig „eleven vizek” indulnak ki, melyek bő folyamokban árasztják el az egész földet; mire Jáhve valamennyi nemzet számára az „üdv Istene” lesz. (14,8–11)

Annyira feltűnő ez az ellentét a kínokat és halált szenvedő, majd pedig megdicsőülő messiáskép vonásai között, hogy a zsinagóga a két ellentétes irányú jellemzést időnkint alig tudta megegyeztetni. Újabban nagyon általános ugyan a törekvés a racionalista táborban, hogy e szenvedési jövendöléseket nem az egyedi messiásról, hanem magáról a zsidó népről próbálják értelmezni; azonban Wunsche magából a Krisztus előtti és Krisztus utáni talmudirodalomból a nyilvánvalóságig bebizonyítja, hogy maguk a zsidók mindig egyedi értelemben s a messiásra vonatkoztatva értelmezték ezeket a jövendöléseket. A későbbi zsinagóga pl. megosztotta a messiás szerepkörét s a „Dávid fia” (ben David) mellett „József fiát” (ben Joseph) állította föl, mint a szenvedési jövendölések hordozóját és szereplőjét; ami kézzel foghatólag igazolja, hogy maga a zsidóság sem merte a messiásra vonatkozó szenvedési jövendöléseket másképp, mint egyedileg és messiásilag magyarázni.

A messiás eljövételének ideje

Hátra vannak még azon jövendölések, melyek a messiás eljövételének idejét is előre meghatározták, s amelyek szerint bizonyos, hogy a messiásnak mindenestre már régen el kellett jönnie. Csak három ilyen idő-meghatározó jövendölésről teszünk említést.

A haldokló *Jákob* megáldja gyermekeit, s midőn Júdára kerül a sor, így szól hozzá: „Nem vétetik el a királyi pálcá Júdától és a vezér az ő ágyékából, míg el nem jön, aki küldetik a nemzetek váráhozása.” (Ter 49,10). Hogy e szavak a messiás megjövételének idejére vonatkoznak, maga az ősi és újabb talmudirodalom elismeri. A jövendölés értelme nyilván csak ez lehet: addig nem veszi el Júda törzse az öntörvénykezést és önálló uralmat, míg a várva-várt messiás, a sokak reménye el nem jön, s át nem veszi az uralmat a nemzetek fölött.

Bármiképp értelmezzük a „királyi pálcát” és a „vezért”, bizonyos, hogy midőn Titusz Jeruzsálem városát és templomát teljesen elpusztította és az egész népet szétszórta, Júda is elveszítette mindennemű önkormányzatát, királykodását, sőt még önálló törzsi jellegét is. Uralma félig-meddig már Krisztus születése idején megdőlt, hiszen mióta az idumeai Heródes lett Júda királya, Júda országának egyetlen igazi feje a római császár lett. A rómaiak szét is osztották az országot a tetrarkák között. Kevéssel utóbb pedig a nemzetek fölötti uralom és fensőbbség a názáreti Jézus személyére ment át. Mindenesetre bizonyos, hogy ha Jézusban nem, úgy egyáltalában senkiben sem teljesedett e jövendölés és nem is teljesülhet

soha többé s így legalább éppen a hívő zsidóság szempontjából bizonyos, hogy a messiásnak legkésőbb Krisztus idejében el kellett jönnie.

Amit ez ellen a zsidó talmudisták fölhoztak, feltűnően sekélyes. Arra hivatkoztak ugyanis, hogy Júda az önkormányzatot voltaképp már a babiloni fogság alatt elveszítette. Amire azonban kettővel felelünk. Ha a Jákob jövendölése a babiloni fogság alkalmával ment teljesedésbe, akkor hát a messiásnak már ekkor kell vala föllépnie, s minthogy ezt a zsidók maguk sem fogadják el, tehát az ő szempontjukból el kellene fogadniok, hogy a jövendölés teljesületlen maradt; amit a hívő zsidóság legkevésbé fog megengedni. Másodszer nem áll, hogy a babiloni fogság alatt Júda teljesen elvesztette volna önkormányzatát, legfőlebb annak gyakorlása volt felfüggesztve. Hiszen Júda a fogság után ismét, mint néptörzs vonult be Palesztinába; sőt még Babilonban is öntörvénykezési jogokat gyakorolhatott, mint ezt Dániel könyvében a Zsuzsanna ügyében történt önhatalmú bíraskodás bizonyítja. (Dán 13. feje.) A királyi pálcát Júdától csak a názáreti Jézus százada vette el.

Még világosabb a *Dániel-féle* idő meghatározó jövendölés, melyről bővebben kell szólnunk.

A hetven évhét

Jeremiás szerint kijelentette az Úr, hogy a fogság 70 évig fog tartani. Erre Dániel kéri az Urat, rövidítse meg a nép szenvedésének idejét s küldje meg az üdvösséget. Mire megjelent neki Gábor főangyal s megjelenti, mikor fog eljönni a messiás.

Dániel maga így számol be a jelenésről:

„Midőn még szólék az imádságban, íme a férfiú, Gábiel, kit láttam vala előbb a látomásban, gyorsan repülvén, illete engem az esteli áldozat idején. És megtaníta engem és szóla nekem, mondván: Dániel! Most jöttem ki, hogy megtanítsalak téged és értesítsek. A te könyörgéseid kezdetén ment ki az ige; én pedig eljöttem, hogy megjelentsem neked, mert te kívánatok férfja vagy, figyelj tehát az igére és értsd meg a látomást. *Hetven hét szabatott a te népedre és szent városodra*, hogy megszűnjék a törvényszegés és véget érjen a bűn, eltöröltessék a gonoszság és eléhozassék az örök igazság, beteljesedjék a látomás és jövendölés és a szentek Sente fölkenessék. Tudjad azért és jegyezd meg: Azon ige kihirdetésétől, hogy ismét fölépíttessék Jeruzsálem, Krisztusig, a fejedelemig, *hét hét és hatvankét hét leszen*: és ismét fölépíttetnek az utcák és kőfalak az idők szorongatásában és *hatvankét hét után megöletik a Krisztus*; és nem leszen (többé) az ő népe (az), mely őt megtagadja. És egy nép jövendő fejedelmével a várost és szentélyt széthányja; ennek vége pusztítás s a had elmúltával az elhatározott végpusztulás. De az *egy héten sokakkal megerősíti a szövetséget és a hét felén* elfogy az eledel- és egyéb áldozat; és leszen a templomban a pusztaság utálatossága s fogytig és végig megmarad a pusztulás.” (Dán 9,21–27)

Bár a kiinduló pont itt a babiloni fogság és az időrendi kiszabadulás, az egész szöveg azon magasabb rendű üdvösségre és szabadulásra utal, melyről az összes próféták jövendöltek, melyben az ó-szövetség, mint ilyen megszűnik s helyébe az új-szövetség, az igazság és jólét örök birodalma fog lépni. Annál világosabb ez, mert a jövendölésben ismételten szó van a messiásról, a fölkenetről, a szentek szentjéről, a vezérről stb.

Az a nagy kérdés már most, mit jelent a titokzatos jövendölésben a *70 „hét”*? Hetvenszer hét napot? Vagy mást?

Mindenesetre határozott időtartamot, mert hiszen idő-megrövidítésről, a zsidó nép nyomorának megszüntetéséről van szó: Dániel éppen e felől kérdezősködött. Azon kívül a 70 hetet Gábor főangyal 3 részre osztja, melyek közül az első 7, a másik 62, a harmadik 1 hetet foglal magában. Tehát számmal mérhető időtartamról van szó, mely három részre oszlik, amint három különböző fontos esemény fog benne lejátszódni: 7 hét alatt újra épül a

templom, ennek befejeztétől számított 62 hét után megöletik a messiás, végül az utolsó 1 héten erőszakosan megszakad az ószövetség érvénye s helyt ad az új messiás-országnak.

A „hét” szó a zsidóban bármely hét egyenlő részből álló időciklust jelenthetett, névleg pedig vagy hét *naphól* vagy hét *évből* álló ciklust szokott jelenteni. Így Mózes könyveiben az Úr maga beszél évhetekről. (Lev 25,2.8; 26, 34.35.43 stb.)

A jelen esetben azonban a „hét” nem jelenthet 7 naphól álló hetet, mert hiszen akkor a várost 49 nap alatt kellett volna újraépíteni, ami teljes lehetetlenség s a többi sem következhetett be mind 490 nap alatt, amiről a jövődölés szól. Tehát 70 évhétről (70-szer 7 évről) van itt szó. Ez a föltevés az előzményeknek is teljesen megfelel. Hiszen Dániel már előbb éppen a Jeremiás jövődölte 70 évről gondolkozik, mely után a népnek a fogságból ki kell menekülnie. Ekkor jön az angyal s vigasztalásképpen kijelenti neki, hogyha nem is 70 év, de 70-szer 7 év vagyis 70 évhét után maga a végső megszabadulás, az üdvözülés is be fog következni. A jövődölés értelme tehát csakis ez lehet: „490 esztendőre van előre megállapítva az üdvösség eljövetele, a bűn kiirtása, az igazság helyreállítása, a jövődölések teljesevé, a szentek szentjének fölkenése”, s mindaz, amiről Dán 9, 24–27-ben szó van.

A másik fontos kérdés az, *milyen időponttól* számítandó a 70 évhét, vagy a 490 esztendő? A jövődölés szerint a kiinduló pont azon „ige”, azaz azon parancs kihirdetése, hogy Jeruzsálemet ismét föl kell építeni.

Cyrus 536-ban engedte meg a zsidóknak, hogy hazájukba visszatérjenek, a város újjáépítésére nézve azonban nem adott ki semminemű parancsot. Csak I. Artaxerxes Longimanus rendelte el uralkodásának 7-ik és 20-ik évében, hogy a várost újra föl kell építeni. Artaxerxes pedig 474-ben kezdett uralkodni. A rendeletet tehát 454-ben (vagy 453-ban) adhatta ki. A Megváltónak a jövődölés szerint a 69-ik évhét végén kellett föllépnie, tehát úgy 483 évvel ama rendelet kibocsátása után. Ha tehát ama rendelet 454-ben jelent meg, a messiásnak a mi időszámításunk szerint éppen 30-ban Kr. sz. u., tehát éppen Jézus nyilvános fellépésének idején kellett föllépnie. A hátralevő utolsó évhét felében, tehát úgy 3 évvel utóbb – Krisztus kereszttáldozatának idejében – kellett a jeruzsálemi templomban a törvényes áldozatnak megszűnnie. Az egyezés kétségtelenül bámulatba ejtő.

Mások szerint, Artaxerxes 464-ben kezdett volna uralkodni. Ezen esetben szintén eredményesen számíthatunk, ha az uralkodásának 7-ik évében, tehát 458-ban kiadott rendeletet vesszük számításunk alapjául. Így ismét ugyanazon eredményre jutunk, legföljebb néhány évnyi eltéréssel; e különbséget jelentősége azonban teljesen elenyészik, ha meggondoljuk, hogy időszámításunk, mely a VI. sz.-beli Dionysius Exiguustól ered, úgysem egészen megbízható s Krisztus valóságos születését minden valószínűség szerint egy-két évvel „Kr. szül. előtt”-re kell visszahelyeznünk. Amennyire azonban időszámításunk egyáltalában megengedi, a Dániel-féle időjövendölés, melyre Krisztus maga is utal (Mt 24,15), Jézus Krisztusban a lehető legfeltűnőbb pontossággal teljesült.

Aggéus és Malakiás

Hasonlóan határozott időmeghatározó jövődöléssel még ismételve találkozunk az ószövetségi iratokban.

Így, midőn a zsidók a fogságból visszatértek s az új templomot fölépítették, szomorkodva emlékeztek vissza az első, a salamoni templomra, mely az újnál sokkal fényesebb és szebb, aranyban, s ezüstben gazdagabb volt. Erre Aggéus próféta által az Úr azzal vigasztalja a népet, hogy ez a második, ez az egyszerűbb templom viszont százszorosan felül fogja múlni az elsőt, mert benne fog megjelenni maga az Üdvözítő. „Ezeket mondja a seregek Ura: Még egy kevés idő vagyon és én megrendítem az eget és földet, a tengert és szárazat és megindítok minden népet; és eljő, akit minden nemzetek óhajtának; és betöltöm e házat dicsőséggel, úgymond a seregek Ura. Enyém az ezüst és enyém az arany, úgymond a seregek

Ura. Nagy leszen ez utóbbi templomnak dicsősége, nagyobb, mint az elsőé volt, úgymond a seregek Ura és ezen a helyen adom meg a békességet, úgymond a seregek Ura.” (2,7–10)

Ezen második templomra vonatkozik *Malakiás* következő jövendölése is a messiás előhírnökének és magának a messiásnak eljövételéről. „Íme – úgymond az Úr – én elküldöm angyalomat, hogy elkészítse az utat szíнем előtt és *mindjárt* eljő templomába az Uralkodó, kit ti kerestek és a szövetség angyala (hírnöke, közvetítője), kit ti kívántok. Íme, jó úgymond a seregek Ura.” (3,1)

E jövendölések szerint tehát a messiásnak a második templom fönnállása idejében kellett megjönnie. Ez a templom azonban, melyet Heródes kevésbé Krisztus fellépése előtt újjáépített, 70-ben Kr. u. végleg elpusztult. A messiás eljövételének ideje tehát mindenesetre nem terjedett túl a keresztény időszámítás első századán.

A messiási jövendölések kora

Ha kérdezzük, milyen időből erednek az említett messiási jövendölések, e helyen főleg az azoknak részben ősrégi eredetét bizonyítanunk. Elég, ha arra utalunk, hogy legkevesebb 3 évszázaddal Krisztus előtt már kétségkívül megvoltak. Egyiptomban legalább a 2-ik század közepén Kr. e. készült a hírneves ún. 70-es fordítás. Ugyanazon században Jézusnak, Sirák fiának unokája Egyiptomban járva úgy találta, hogy a szent könyvek, a törvény és próféták Egyiptomban használt fordításai nem egészen egyeznek meg a héber szöveggel, miért is nagyatyjának könyvét, az *Ecclesiasticust*, ő maga fordította görögre (Sirák, bevez.). Tehát a próféták jövendölései ekkoriban mindenesetre közhasználatú könyvek voltak már Egyiptomban is. Ugyancsak a 2. sz. közepén Kr. e. Arisztobólosz, alexandriai zsidó, könyvet írt, melyet Polemaeus Philometor királynak ajánlott s melyben azt iparkodik bebizonyítani, hogy Platón Mózés könyvét ismerte és használta; ugyanő említi, hogy Ptolemaeus Philadelphus uralkodása alatt (286–247 Kr. e.) készült el a zsidó szentíratok teljes görög fordítása. Ugyane tény több más egyiptomi író is följegyezte. (L. R. *Cornely*: *Introductio in scripturam sacram*, I. 338 s k. o.) Ez a 70-es fordítás pedig ugyanaz volt, mint amelyet a kereszténység is akceptált: az apostolok s az első egyházatyák állandóan az egyiptomi fordítás szavait és fordulatait idézik. A messiási jövendöléseket tartalmazó könyvek tehát mindenesetre évszázadokkal Krisztus előtt már közismert, féltékenyen őrzött és közhasználatban álló iratok voltak. Tudnak e jövendölésekről az apokrif könyvek is, Krisztus idejéből s azelőtt; így a Sibyllák könyvei, Hénoch könyve, Salamon zsoltárai, Ezdrás 4-ik könyve; az ó-szövetség káld átírásai stb. említik s fölhasználják azokat. Tacitus, Suetonius és Flavius Josephus tanúsága szerint még a pogányok is tudtak a zsidóknak jövendöléseket tartalmazó szent könyveiről. (L. Chr. *Pesch*: *Praelectiones dogmaticae*, I. 146). Mindez korai elterjedést s ezzel együtt korai eredetet tételez föl.

A zsidók és a messiási jövendölések

Különbösen elég erős bizonyíték e jövendölések Krisztus előtti ősrégi eredetére nézve, hogy maguk a zsidók, a kereszténységnek és Krisztusnak ellenfelei, soha e jövendölések régiségét kétségbe nem vonták.

Hogy a zsidók évszázadokkal Krisztus megjelenése előtt számos messiási jövendölést ismertek s névleg Krisztus idejében a jövendölések alapján csakugyan várták a messiást, főntebb bővebben bizonyítottuk. (L. 63. o.) Maga a talmud tele van ilyenféle kijelentésekkel: „Az összes próféták a messiás napjairól tettek jövendöléseket”. (Sanhedrin, Chelek) Maimonides a zsidó hittan cikkelyei közé sorolja a következőt: „Az egész szentírást hazugnak mondja, aki a messiás eljövételéről szóló hitcikkelyt tagadja.” (A 12. hitcikkelyhez.)

E tekintetben a keresztény hitvédő helyzete kivételesen könnyű és kényelmes. A kereszténység ádáz ellenségei, a zsidók, maguk szolgáltatók a legfényesebb bizonyítékokat, hogy a jövendölések, melyekből a kereszténység a maga igazát levezeti, tényleg évszázadokkal Krisztus előtt jöttek létre, s valóban azon nagy korral bírnak, melyet nekik tulajdonítunk. S épp azért, mert föltétlenül lehetetlen, hogy a zsidók esetleg éppen a kereszténység érdekében hamisították volna meg nemzeti tradícióikat, a Krisztusra vonatkozó messiási jövendölések ténye minden kétségen fölül áll.

A szentatyák nem győzik e tekintetben a bölcs Isten gondviselését csodálni, mely egyenesen a kereszténység ellenfeleit hadakoztatja a kereszténység isteni eredete mellett.

Szent Ágoston így fejezi ki e gondolatot szokásos magas szárnyalású hangján: „Szét vannak szórva (a zsidók) az összes nemzetek közt; sehol sincs állandó lakhelyük, sehol sincs biztos maradásuk. De azért zsidók mindenütt vannak; így kell lenni, hogy a mi szent könyveinket saját gyalázatukra megerősítsék, mert valahányszor be akarjuk igazolni a pogányok előtt, hogy Krisztus előre meg volt jövendölve, csak az ő szent könyveiket hozzuk elő. Ha a hitetlenek azzal vádolnak bennünket, hogy mi keresztények állítottuk azokat össze s egyeztettük meg a próféták tanait az evangéliummal, azzal cáfoljuk meg őket, hogy hiszen mindazon könyvek, melyek a Krisztusra vonatkozó jövendöléseket tartalmazzák, a zsidók szent könyvei, melyeket ők is tiszteletben tartanak. Előhozzuk ellenfeleink szent könyveit, hogy belőlük cáfoljuk meg többi ellenfeleinket... A zsidók előttünk hordják a könyveket, melyekből mi keresztények hitünket merítjük. Valósággal könyves szolgák lettek s amint a szolgák uraik előtt hordják azok könyveit, úgy hordják ők a mi szent könyveinket. Ők a hordozás által csak veszítenek, mi azok olvasása által csak nyerünk... Olyanok nekünk a zsidók a szentírással kezükben, mint a vak és ábrázata a tükörben: a többiek mind látják, csak ő maga nem látja.” (In psalm. 56, 9)

A messiási jövendölések teljesedése Krisztusban

Az ószövetségi messiási jövendölések tényéhez tehát kétség nem fér. A második kérdés ez: valóban beteljesedtek-e a zsidók messiási reményei a názáreti Jézusban?

E kérdésre azonnal fölvilágosítást nyerünk, ha összehasonlítjuk az ószövetségi jövendöléseket Krisztus származására, születésének helyére és idejére, szerepére, jellemére, szenvedésére és megdicsőülésére vonatkozó ismereteinkkel.

E jövendöléseknél sem szándékunk vitatni, hogy mindegyik külön-külön félremagyarázhatatlanul Jézusban teljesedett, bár legtöbb esetben ezt is nyilvánvalólag ki lehet mutatni. Azt sem vitatjuk, hogy egyes ilyen jövendölések nem teljesedhettek volna véletlenül is. Mi csak azt hangoztatjuk, hogy ily számos, ily különböző, ily változatos s ily részletes, ily egészen egyéni és egészen az aprólékosságig konkrét vonások egész sorozata, melyekből a Megváltónak egész életrajzát mintegy előre meg lehetett volna szerkeszteni, semmi esetre pusztán véletlen folytán nem kerülhetett bele az ószövetségi iratokba, sem pusztán véletlen folytán nem teljesedhetett be oly bámulatos részletességgel és pontossággal a názáreti Jézus alakján és életén.

Hogy valakinek kétszer, háromszor, négyszer, talán tízszer egymásután úgy sikerüljön földobnia a kockát, hogy mindannyiszor a hatos kerüljön a felszínre, még csak elképzelhető valahogy. De hogy valakinek mindig, egész életében s annak minden fontosabb mozzanatában, mindenképp úgy sikerüljön intéznie élete sorsát, hogy az egy előre megállapított szabállyal pontról-pontra és szóról-szóra megegyezzen, s hogy ugyanez sikerüljön még oly körülményekre vonatkozólag is, melyek az ő emberi akaratától teljesen függetlenek: ez több, mint amit a legbámulatosabb véletlennel kimagyarázni lehet.

Annyira igaz ez, hogy már Origenesz szemére vethette Celzusnak, hogy a keresztény vallásnak a jövendölésekből kiinduló bizonyítékát egyszerűen mellőzi, nyilván azért, mert

megcáfolni nem tudja, miután sem a zsidók, sem bármely más vallásfelekezet tagjai nem merték tagadni, hogy Krisztus föllépése előre meg volt jövendölve. (C. Cels. 3, 28) S Tertullian szerint az egyetlen különbség a keresztények és a zsidók messiáshite közt az, hogy emezek még mindig várják a messiást, amazok pedig hiszik, hogy már megjött. (Adv. Jud. 13, Apol. 21)

Hogy a zsidók nagy része nem hódolt meg e bizonyítékoknak, könnyen érthető a pártszellem azon elfogultságából, melyet a farizeusok Jézussal és tanával szemben mesterségesen szítottak. Különb ez is így volt megjövendölve. A zsidók eszerint nemcsak azzal tesznek tanúságot Jézus mellett, hogy részben elfogadták őt, hanem azzal is, hogy számosan visszautasították. „Csodálatos dolog, mondja Pascal, hogy a zsidók annyira szerették a jövendöléseket s annyira gyűlöltek azok teljeseését. De ez az ellenkezésük szintén előre meg volt jövendölve.”

Találón mondja Irén püspök is, hogy, ha a zsidók előrelátták volna, mennyire fog használni jövendöléseik egész sorozata a kereszténységnek, bizonytalán előre elégették volna szent könyveiket.

Mindez természetesen akkor is áll, ha egyes jövendölésekre önmagukban tekintve bizonyos misztikus homály borul, vagy ha prófétai jelentőségükön kívül kortörténeti jelentéssel is bírnak.

Krisztus a messiási jövendölésekről

Jelentős tény, hogy maga Jézus folyton utalt az ószövetségi jövendölésekre s azokban messiási jellegének egyik főbizonyítékát jelölte meg.

„Kutassátok az írásokat, úgymond, mert ti azt vélitek, hogy ezekben örök életetek van; s ezek azok, amik bizonyágot tesznek rólam... ne higgyétek, hogy én foglak benneteket vádolni Atyám előtt; van, aki vádolni fog: Mózes, akiben ti reméltek... mert ő énrólam írt”. (Jn 5,39.45.46) „S elkezdve Mózesen s az összes prófétákon, megmagyarázta az írásokat, melyek őrá szólnak... S így szólt hozzájuk: Ezek az igék, melyeket hozzátok szoltam, midőn veletek valék, hogy mindazoknak be kell teljeseődnie, amik Mózes törvényében, a prófétákban és zsoltárokból írva vannak énrólam”. (Lk 24,27.44; vö. Mt 11,13; 21,42; 22,41 stb.) Magára vonatkoztatta Jézus a nevezetes Dániel-féle jövendöléseket is (Mt 24,15) s ezek alapján használta az „Ember Fia” címét (Dán 7,13).

Jézus példáját követték az apostolok is, midőn az ószövetségi jövendöléseknek mesterükben való teljeseődését hangoztatták. (L. pl. ApCsel 2,25 s k.; 3,18 stb.)

Ezekkel szemben egy *Hühn* nevű protestáns plébános könyvet írt a zsidó nép messiási jövendöléseiről (Die messianischen Weissagungen des israelitisch-jüdischen Volkes, Freiburg 1899), melyben az ószövetségi iratok betűjéhez merevül ragaszkodva, azokat prófétai jellegüktől megfosztani iparkodik. A protestáns „plébános” szerint „maga Jézus is félrevezette magát”, midőn pl. a 109. zsoltárt messiási vonatkozásúnak vette.

„Hasonlóképp félrevezette magát szerinte Szent Pál az ószövetségi jövendölések magyarázatában; szintúgy az evangélisták s hasonlóképp az egész tradíció, a zsidó és a keresztény egyaránt, míg csak – írja Pesch csípősen – föl nem lépett Hühn s 19 évszázad múlva meg nem hozta a helyes magyarázatot, megnyitván azon iratok értelmét, melyeket az egyház nagy tudósai, a szentatyák és az egyházi írók, az újszövetség szerzői, sőt maga Krisztus is félreértettek.” (I. h. 148)

Aki feje tetejére áll, az az egész világot fordítva látja.

2. Krisztus jövendölései

Még világosabbak és határozottabbak az újszövetségi jövendölések, névleg magának Krisztusnak jövendölései saját személyéről, Jeruzsálemről és népének pusztulásáról s egyházának és tanítványainak jövendő sorsáról. Az évszázados, nagy műnek, melyet Krisztus végbevitt, nincs egyetlen fontosabb mozzanata, melyet előre meg nem állapított volna, s mely nem hirdetné a teljeseések egész hosszú folyamatán keresztül azon nagy intéző isteni küldetését, kinek nevéhez e világtörténelmi fontosságú bekövetkezések fűződnek.

Jézus jövendölései saját magáról

Jézus mindenekelőtt világosan megjövendölte *szenvedését és halálát*, még pedig annak számos mellékkörülményeivel egyetemben. Máté szerint: „És fölmenvén Jézus Jeruzsálembe, magához vevé a 12 tanítványt külön és monda nekik: Íme fölmegyünk Jeruzsálembe és az Ember Fia elárultatik a papi fejedelmeknek és írástudóknak és halálra kárhoztatják őt és átadják őt a pogányoknak megcsúfolásra, megostorozásra és megfeszítésre és harmadnapon föltámad”. (Mt 20,17 s k.) Márk és Lukács szintén elmondják ugyanezen jövendöléseket. Szerintük Krisztus külön megjövendöli azt is, hogy hóhérai meg fogják köpdösni. (Mk 10,34; Lk 18,32)

Ismételve megjövendöli Jézus, hogy Júdás *el fogja árulni*. „Bizony, bizony, mondom nektek, hogy közületek egy elárul engem”. (Jn 13,21) „Amit teszesz, tedd gyorsan”, mondja Jézus Júdásnak. (Uo. 27) „És evés közben monda nekik: Bizony mondom nektek, hogy közületek egy el fog engem árulni”. (Mt 26,21) „Felevén pedig Júdás, aki elárulta őt, monda: Vajon én vagyok-e rabbi? Ő pedig felel: Te mondad”. (26,25)

Épp így megjövendölte Jézus *Péter háromszoros hittagadását*. „Mondá neki Jézus: Bizony mondom neked, hogy ezen éjszakán, mielőtt a kakas szól, háromszor fogsz megtagadni”. (Mt 26,34; vö. Mk 14,30)

Tudjuk, hogy mindez pontról-pontra teljesült. Jézus a papi fejedelmek kezébe került, kik kiszolgáltatták a rómaiaknak; a római katonák kigúnyolták, megköpdösték, megostorozták és keresztre feszítették. „És levetkőztetvén őt, mondja Máté (27,28–31), bíborszín palástot adának rája és tövisből koronát fonván, fejére tevék és nádat jobb kezébe és térdet hajtván előtte, csúfolták őt, mondván: Üdvözlégy, zsidók királya! És ráköpdösvén, vevék a nádat és meg is verék vele és minekutána megcsúfolták őt, levevék róla a palástot és felöltözteték saját ruháiba és kivivék őt, hogy megfeszítsék”.

Épp így teljesegett Júdás árulása és Péter háromszoros hittagadása. (L. Mt 26,69–74 és a többi evangélistákat a párhuzamos helyeken.)

Még határozottabban megjövendölte Jézus a saját dicső *föltámadását*. Már a fönt említett helyeken így fejezte be a kínszenvedéséről szóló jövendöléseket: „És (az Ember Fia) harmadik napon föltámad”.

Azon kívül más alkalommal is ugyanily jövendöléseket tett. „És kezdé tanítani őket, hogy az Ember Fiának sokat kell szenvedni és megvettetni a vénektől, főpapoktól és írástudóktól és megöletni és harmadnapon föltámadni”. (Mk 8,31) Kevéssel utóbb megismétli e jövendölést. „Tanítja vala pedig tanítványait és monda nekik: Az Ember Fia az emberek kezeibe adatik és megölik őt, de megöletvén, harmadnapon föltámad”. (Mk 9,30) Még kínszenvedése előestéjén is így szól: „Mindnyájan megbotránkoztok énbennem ez éjjel, mert írva vagyon: Megverem a pásztort és elszélednek a juhok; de minekutána föltámadok, megelőzlek titeket Galileában”. (Mk 14,27.28; vö. Lk 9,22; Mt 16,21; 17,20)

Sőt Jézus e jövendöléseivel nemcsak apostolai körében, hanem a nyilvánosság előtt is föllépett. Midőn a kufárokodókat a templomból kiüzte, a zsidók kérdőre vonták: „Micsoda jelt mutatsz nekünk, hogy ezeket cselekszed?” Mire Jézus így felelt: „Bontsátok le e templomot

és harmadnap alatt újra fölépítem azt.” S ezt „az ő testének templomáról mondá”. (Jn 2,19.21) Más alkalommal a zsidók ismét csodát kívántak tőle, mire Jézus így felelt: „E gonosz és házasságtörő nemzedék csodajelel kíván, de más csodajel nem fog adatni neki, mint Jónás próféta jele; mert amint Jónás a cethal gyomrában volt három nap és három éjjel, úgy lesz az Ember Fia is a föld gyomrában három nap és három éjjel”. (Hebraizmus: = „a harmadik napig” Mt 12,39 és köv.) Majd még világosabban beszél: „Azért szeret engem Atyám, mivel életemet adom oda, hogy ismét fölvegyem azt. Senki sem veszi el tőlem, hanem én magam adom oda magamtól és hatalmam van odaadni azt és hatalmam van ismét visszavenni azt. Ezt a parancsot nyertem Atyámtól”. (Jn 10,17 s köv.) Ellenségei tényleg emlékeznek is e jövődölsre; azért mennek a farizeusok a keresztre feszítés után Pilátushoz e szavakkal: „Uram, visszaemlékeztünk, hogy az az ámító azt mondotta, amikor még élt: Három nap alatt föl fogok támadni, őriztesd tehát a sírt a harmadik napig.” (Mt 28,62 és köv.) A jövődöls ténye tehát közismert volt.

E jövődölések természetfölötti jellege

Már most, hogy Jézus mindezt nem tudta pusztán emberi számításból, első pillanatra nyilvánvaló. Emberi számításból legfőlebb sejtette volna a katasztrófát, talán sejtette volna egyes tanítványainak hűtlenségét is, de azokat a pontos, részletes adatokat, amelyeket jövődölései tartalmaznak, – a háromszoros megtagadást a kakas megszólalása előtt, a keresztre feszítést, megköpdösést, megostoroztatást stb. – természetes módon nem láthatta előre. Legkevésbé jövődölhette meg természetes erőből saját föltámadását, mint magától értetődik.

Jézus jövődölései apostolainak és egyházának sorsáról

Egyházának jövődölőjére nézve is számos fontos kijelentést tett Jézus.

Először is megjövendölte, hogy apostolai tanúságot fognak tenni róla és az evangélium ismeretét egészen a föld széléig ki fogják terjeszteni: „Én tanúim lesztek Jeruzsálemben és egész Júdeában és Szamariában és mind a föld végéig.” (ApCsel 1,8) „Elmenvén tehát tanításokat minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, tanítván őket megtartani mindazt, amit meghagytam nektek; és íme én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig.” (Mt 28,20) „Elmenvén az egész világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek.” (Mk 16,15) Ugyanígy megjövendölte, hogy apostolainak az ő nevéért szenvedést és üldöztetést fog kelleni elviselni. „Föladnak titeket a törvényszékeknek és zsinagógáikban megostoroznak titeket, és a helytartókhoz és királyokhoz hurcoltatok majd énérettem bizonyosságul nekik és a pogányoknak.” (Mt 10,17.18) „Tegyétek föl azonban szívetekben, hogy eleve ne gondoljatok, mi módon feleljetek; mert én adok nektek szájat és bölcsességet, melynek ellene nem állhatnak, és nem mondhatnak minden ti ellenkezőitek.” (Lk 21,14.15) „Elárultatok pedig szülőitektől és atyáitok fiaitól, rokonaitoktól és barátaitoktól és halálra is vitetnek majd közületek és gyűlöletesek lesztek mindeneknél az én nevemért, de egy hajszál sem vész el fejeteokről.” (Uo. 16–18) Névleg Péternek megjövendölte, hogy erőszakos, vértanúi halállal fog kimúlni. (Jn 21,18).

Megjövendöli továbbá, hogy az üldöztetések dacára az apostolok tanítása diadalmasan fogja meghódítani a világot, s hogy egyházát semmilyen támadás nem fogja megdönteni. „És jönnek – úgymond – napkeletről és napnyugatról, északról és délről és letelepednek az Isten országában [= az egyházban].” (Lk 13,29) „És az egész világon hirdettetni fog az ország ezen evangéliuma bizonyosságul minden nemzetnek és azután jön el a végezet.” (Mt 24,14) „Így vagyom megírva és így kellett a Krisztusnak szenvedni és föltámadni halottaiból

harmadnapon és hirdettetni az ő nevében a megtérést és a bűnök bocsánatát minden nemzetek közt, elkezdvén Jeruzsálemtől.” (Lk 24,46.47) „Én mondom neked: te kőszál vagy és ezen a kőszálon építem föl egyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.” (Mt 16,19) „És íme én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig.” (Mt 28,20)

Ide tartozik a mustármagról szóló példabeszéd is, melyet egyházára alkalmaz. „Hasonló a mennyeknek országa [=az egyház] a mustármaghoz, melyet vévén az ember, elvetett földjébe; mely kisebb ugyan minden magnál, mikor pedig felnő, nagyobb minden növénynél és fává leszen, úgy hogy az égi madarak eljönnek és ágain laknak.” „Más példabeszédet monda nekik: Hasonló mennyeknek országa [= az Isten országa a földön, az egyház] a kovászhoz, melyet vévén az asszony, elvegyíté három véka lisztbe, míg mind megkovászszosodék.” (Mt 13,31–33)

Szenvedésének kezdetén is emlegeti a nagy diadalt, melynek szenvedése lesz a bére. „Eljött az óra, úgymond, hogy megdicsőíttessék az Ember Fia. Bizony, bizony mondom nektek, ha csak a földre esett gabonaszem meg nem hal, egyedül marad, ha pedig meghal, sok termést hoz.” (Jn 12,23–25) „Most van az ítélet a világ fölött, mondja tovább az utolsó vacsorán, most e világ fejedelme kivettetik: és én, ha felmagasztaltatom a földről, mindent magamhoz vonzok. Ezt pedig mondja vala, jelentvén, minő halállal fog meghalni.” (Uo. 31–33) Mind megannyi biztos hangú kijelentés a kereszténység jövőjéről s annak számos részletes alakulásáról.

E jövődölések teljese

Hogy mennyire igazaknak bizonyultak e jövődölések, ismét eléggé ismeretes.

Az apostolok csakugyan meglepő bátorsággal hirdetik az evangéliumot Jeruzsálemben, mire rövid néhány nap alatt nyolcezer ember veszi föl a keresztiséget. A hívek száma nap-nap után gyarapodik. Még a zsidó papok és vének közül is többen befogadják Jézus hitét. (ApCsel 2,41; 4,4; 6,7)

Erre azonban megindul az üldözés is. Az apostolok kénytelenek Jeruzsálemet elhagyni. Mire Fülöp diakónus Szamariába megy (ApCsel 8,5) s utána Péter és János is odautaznak (ApCsel 8,14). Cornelius megtérése után nagyban megkezdik az evangéliumhirdetést a pogányok között is (ApCsel 10. fej.). Péter már első levelében Pontust, Galáciát, Kappadóciát, Bithiniát és Ázsiát emlegeti; Pál a rómaiakhoz írván említi, hogy Jeruzsálemtől egészen Illirikumig minden irányban elhintette az evangélium magvait (15,19; Illirikum alatt akkoriban Kis-Ázsiát, Palesztinát, Szíriát, Tráciát és Macedóniát és még több tartományt értettek.) Pál már maga is Krisztus apostolaira alkalmazza a zsoltár szavait: „Hangjuk elterjedt mind az egész földre és szózatuk a világ határáig.” „Az evangélium, írja Pál a kolosszabelieknek, eljutott hozzátok, valamint az egész világra is és gyümölcsöz és gyarapodik, mint tibennetek is azon naptól, melyen hallottátok és megismertétek az Isten malasztját valóságban.” (1,6) Pál apostol maga egészen a mai Spanyolországig eljutott. Hasonló nagy utakat tettek a hagyomány szerint a többi apostolok is. A következő századokban pedig oly gyorsan terjedt el az evangélium az egész földkerekségen, hogy a szentatyák már e gyors elterjedésből, valamint az egyház katolicitásából (az egész földön való elterjedéséből) bizonyították az egyház isteni eredetét. Hogy pedig mainapság a kereszténység nemcsak a legismertebb és legelőkelőbb, de a legelterjedtebb vallás is, említeni nem szükséges. A katolicizmus 280,000.000-nyi létszámát – nem számítva bele sem a protestánsokat, sem a szakadárokat – egyetlen egységes vallásrendszernek létszáma sem közelíti meg. Jézus jövődölései tehát ez irányban is tökéletesen teljesedtek.

Szintűgy beteljesültek Jézusnak a tanítványok és hívek üldöztetésére vonatkozó jövődölései is. Már maguk az Apostolok Cselekedetei számos ily üldöztetésről tesznek jelentést (4. 5. 6. 12. 16. 22. fejezetek). Elmondják Istvánnak, az első vértanúnak halálát, a

Heródes Agrippa-féle egyházüldözést, Jakab megöletését, Péter és Pál elfogatását, szenvedéseit stb. Megbízható történeti hagyomány szerint az egy János kivételével valamennyi apostol vértanúi halállal múlt ki. Hogy az első századokban mennyi vértanú ontotta vérért Krisztusért és az evangéliumért, hogy névleg az első századokban, az apostolok utódai, a püspökök és papok, elsősorban a pápák is mily nagy számmal szenvedtek vértanúságot, szintén eléggé ismeretes a történelemből.

A természetfölöttiség Jézus e jövődöléseiben

Reánk, kik a kereszténység világkiterjedésének, vértanúságainak, népeket és századokat átölelő és átalakító óriási kultúrmissziójának közepében élünk, mindez nagyon természetesnek látszik. Amit annyira megszoktunk, mint a kereszténység világtörténelmi pozíciójának évezredes kialakulását, arról alig tudjuk elképzelni, hogy a létre nem jött, a meg nem történt, a nem szükségszerű lehetőségek közé gondoljuk bele őket.

Pedig e felfogásmódban nagy hiba van. Midőn Jézus e nagy horderejű kijelentéseket tette, midőn előre biztosította híveit, hogy művének látszólagos összeroppanása dacára országa meg fogja hódítani a világot, még pedig állandóan és visszavonhatatlanul, akkor még a kereszténység nagy diadalai, nagy erkölcsi erői, évezredes szívóssága, hódító varázsa, világtörténelmivé váló hegemoniája minden más eszmei irányzat fölött csak az egy názáreti Jézus elméjében volt meg. Mindezeknek megjósolása – emberileg szólva – magában is emberfölötti merészséget jelentett.

Más vallásalapítóknak is voltak világraszóló terveik, de csak a legmerészebbek mertek rendszerüknek világhódító jövőt jósolni s e jóslások annál biztosabban bizonyultak hiúknak, mennél magasabban szárnyaltak.

Avagy merné-e valaki állítani, hogy Jézus e jövődölései pusztá emberi számítás eredményei? Olyanok voltak-e a konstellációk, olyan volt-e a hangulat Jézus környezetében, hogy abból kiolvashatta volna egyházának jövődölését? Hiszen a legközelebbi jövődölésben az apostolok éppen nem mutattak oly bátorságot és buzgalmat az evangélium védelme körül, mint a jövődölések szerint később mutatniuk kellett, Péter maga egyelőre annyira ment, hogy néhány üres ígélet után megtagadta mesterét: az egyház leendő feje egy szolgálóleánytól jobban félt, mint Krisztus megtagadásától. A többi tanítvány megfutamodott. Honnan tudhatta volna Jézus ily körülmények között természetes úton előre, hogy ezek a félnék, kicsiny lelkű, földies gondolkozású emberek csakhamar a hősiességnek és vértanúi lelkületnek utólérhetetlen csodáival fogják a világot bámulatba ejteni?

Még kevésbé sejthette volna Jézus előre pusztá természetes számítással, hogy evangéliumával szemben az üldöztetés oly általános és folytonos, s viszont egyházának előhaladása ezen üldöztetések dacára is oly diadalmas és végleges lesz.

Honnan tudta, hogy a világtörténelem egész folyása menetén, évszázadokon és évezredekken át semmiféle támadás, semmiféle cselvetés és erőszak, sem az ellenségek szenvedélye, sem az egyház képviselőinek gyengesége, hűtlensége és állhatatlansága, sem az emberi mulandóság, sem a sors változékonysága, sem az idők, sem az eszmeáramlatok forgandóságai nem fognak véget vetni annak a mozgalomnak, s annak a társulatnak, melynek ő adott létet?

A protestáns Maculay bámulva emlegeti a „római egyház” szívósságát és évezredes ellenállóképességét az idők viharával szemben. Mi nem annyira az egyház fennállását és megmaradását csodáljuk, mint inkább az előtt hajolunk meg imádó bámulattal, aki mindezt kétezer évvel ezelőtt matematikai pontossággal előre megjövendölte.

Jézus jövendölései Jeruzsálem pusztulásáról

Jézus végre Jeruzsálem pusztulását s a zsidó nemzet végenyészét is bámulatra méltó szabatossággal előre megállapította. E jövendölések teljesedése pedig oly szembeszökő, hogy igazán nem lehet csodálni, ha a racionalizmus, mely semminemű természetfölötti jelenséget nem fogad el, éppen e jövendölési részletek miatt tagadja az evangéliumoknak keletkezését Jeruzsálem pusztulása előtt. Amivel azonban élénk ellentétben áll többi közt az a történeti tény, melyet a zsidó Flavius is feljegyez, hogy a jeruzsálemi keresztények éppen Jézus jövendöléseinek hatása alatt, mindjárt a zsidó háború kezdetén, a Jordánon túli Pellába tették át lakásukat, tudván, hogy Jeruzsálemnek csakhamar vége lesz. (Flav. Bell. Jud. 2, 19, 20)

Jézus e jövendöléseket a világ végéről szóló jövendölésekkel kapcsolja egybe, akár azért, mert a tanítványok mindkettő felől kérdezősködtek, akár a kettőnek benső hasonlóságai miatt, de mindenesetre úgy, hogy a Jeruzsálem végpusztulására és a világ végére vonatkozó jövendölések többnyire könnyen különválaszthatók.

Lássuk csak e jövendöléseket lehető rövid összefoglalásban. Eljárásunk az lesz, hogy Jézus egyes kijelentéseihez egyszerűen hozzacsatoljuk az ókori történetírók följegyzéseit.

1. „Mondd meg nekünk, így kérdezték az apostolok, mikor lesznek ezek (Jeruzsálem pusztulása) s mi lesz jele eljövetelednek és a világ végezetének?” (Mt 24,3) „És felelván Jézus, mondá nekik: Vigyázzatok, hogy valaki el ne ámítson titeket. Mert sokan fognak jönni az én nevemben, mondván: én vagyok a Krisztus – és sokakat eltévelyítenek. (Uo. 4–5)

Jeruzsálem pusztulásának egyik előjele tényleg az álmessiasok föllépése volt. Erről tanúskodnak az Apostolok Cselekedetei (5,36; 21,38); továbbá Flavius Josephus (Bell. Jud. 2, 13; Antiqu. 20, 5, 1; 20, 8, 6). Midőn Titusz már a várost ostromolta, még akkor is lázítottak álmessiasok a rómaiak ellen. Az egyik ilyen prófétát 6000 fanatizált ember követte az égő templomba, ahol valamennyien elpusztultak. (Bell 6, 5)

2. Jézus továbbá így szól: „Hallani fogtok pedig harcokat és harci híreket: vigyázzatok, hogy meg ne háborodjatok, mert ezeknek meg kell lenni, de még nincsen vége. Mert nemzet-nemzet ellen támad és ország-ország ellen.” (Uo. 6, 7).

Tény, hogy Tacitus, Suetonius, Dio Cassius és mások szerint a Jeruzsálem pusztulását megelőző kor maga a szakadatlan világharcok kora volt. Tacitus így kezdi e kor leírását: „Oly korszak leírásához fogok, mely telve van csapásokkal és ádáz harcokkal, egyenetlenséggel és lázadással, amely úgy szólva még a békében is vérengző volt. Négy fejedelmünket pusztította el a gyilok: Nérót, Galbát, Othót, Vitelliót. Három polgárháború és számtalan külső harc folyt le ez időben. Egész Illirikum forrongott, a Galliák végzetes veszedelemben, Britanniát elfoglaltuk és ismét elvesztettük. Ellenünk támadtak a szarmaták és szvévek. Dáciát ismételt vereségünkkel tettük híressé, egy ál-Néró játékára a pártusok is csaknem felkeltek.” (Hist. 1, 2) Mihelyt pedig Vespazián alatt a béke a római birodalom többi részeiben nagyjából helyreállt, Palesztinában megkezdődött a páratlanul kegyetlen és pusztító zsidó háború.

3. A háborúkkal elemi csapások jártak karöltve. Jézus szava szerint: „Leszen dögvész, éhség és földindulás helyenként”. (Uo. 7.)

Claudius alatt, úgy látszik, kétszer pusztított nagy éhínség. Néró alatt szintén kétszer; az egyikben 30.000 ember pusztult el éhen. (Suetonius.) Pestisszerű járvány kevéssel a zsidó főváros elpusztulása előtt kétszer dühöngött. Ugyanakkor vagy 10 éven át évenként kétszer is heves földrengéseket jeleztek. Szmirnát, Milétoszt, Számoszt és Chioszt kevéssel Jeruzsálem pusztulása előtt pusztította el heves földrengés. (Tacitus, Hist. 1, 2; Annal, 16, 13; Plinius, Seneca, Pilostratus, Flavius stb.)

4. Magát Jeruzsálem ostromát Jézus így jövendöli meg: „Mert rád jönnek a napok és körülvesznek ellenségeid árokkal és körül fognak és szorongatnak téged mindenfelől.” (Lk 19,43) Jeruzsálemet tényleg már 66-ban ostromolni kezdte Cestius Gallus. 68-ban Vespazián megújította az ostromot, majd fia Titusz fogta körül a várost és sáncokkal, s

falakkal körülzárta. Az ünnepek miatt vagy 2,700.000 zsidó volt éppen jelen a fővárosban. A keresztények az alatt, visszaemlékezve Krisztus jövendöléseire és intelmeire, már Cestius Gallus ostroma után kivonultak a fővárosból és Pereának kis városában, Pellában laktak. (Vö. Flav. Bell. 2, 19, 20; Euzébius, Hist. ecel. 3, 3; Epiphanius Haer. 7 és 29)

5. Szórol-szóra bekövetkeztek Krisztus következő jövendölései is: „Nagy szorongattatás lesz akkor, minő nem volt a világ kezdetétől és nem is lesz”. (Mt 24,21)

Flavius Josephus szerint bármely kornak bármely csapásai és szenvedései elenyésznek azokkal szemben, amelyeket a zsidóknak kellett ebben az időben elszenvedniük. (Bevezetés) „Egyetlen város nem szenvedett ennyit” – mondja tovább. (6. 3) A körülzárt városban óriási éhínség dühöngött. Az emberek a szemétdombokon kerestek táplálékot. Egy Mária nevű asszony, Eleázár rokona, saját fiát ölte meg, hogy húsából jól lakhassék. (6, 3) Három hónap alatt annyian veszték éhen, hogy 115.000 holttestet kellett a város kapuin kivinni. Utóbb már ki sem cipelték halottaikat, hanem csak úgy hányták ki a holttesteket a falakon át. Így is vagy 600.000 holttestet vetettek át a falon. Akik pedig az éhség és szenvedések gyötrelme alatt a várost elhagyni merészeltek, többnyire a római őrszemek kezébe kerültek, s a rómaiak a várossal szemközt keresztre feszítették őket. A keresztre feszített zsidók száma akkora volt, hogy csakhamar sem hely, sem fa nem akadt elég a környéken. (Flav., i. h. 6. 7. 8. 9. fejezet)

6. „Midőn tehát látjátok a pusztulás utálatosságait, mondta tovább Jézus, melyet megjövendölt Dániel próféta állani a szent helyen” stb. (Mt 24,15) Ezek a szavak is pontosan valóra váltak.

Ismeretes, hogy Titusz mindenáron épen akarta megőrizni a remek jeruzsálemi templomot. A templom azonban egy közkatona csínyje folytán a hadvezér akarata ellenére, lángba borult, mire a rómaiak a templomot végleg kifosztották. A szent edényeket és szertartási eszközöket később Veszpazián és Titusz diadalmenetben vitték be Rómába. (I. h. 7, 5, 5) Ezzel a templom megszenteltelenítése s pusztulása teljessé lett.

7. A város pusztulását Jézus így ecsetelte: „Nem hagyatik itt kő kövön, mely le ne rontassék.” (Mk 13,2; Mt 24,2) „És földig lerontanak téged, s fiaidat, kik benned vannak, és nem hagynak benned kőt kövön, mivelhogy nem ismerted meg a te látogatásod idejét”. (Lk 19,44)

Flavius szerint a rómaiak valóban a szó szoros értelmében „nem hagytak követ kövön”. Titusz kiadta a parancsot, hogy a várost szó szerinti értelemben a föld színéig le kell rombolni, úgyhogy senki ne is gondolhassa, hogy itt valaha emberek laktak. Pusztán néhány tornyot és egy falrészletet hagyott meg mintegy emlékül, hogy a jövendő nemzedék lássa rajta, „mily erős várost pusztított el a rómaiak ereje”. (Uo. 7, 1)

8. „És elhullanak, mondja Jézus tovább, a fegyver éle által és fogságra vitetnek minden népekhez és Jeruzsálem eltapostatik a pogányoktól”. (Lk 21,14) Ez a szó a zsidó nép halálos ítélete lett. A rettenetes vérengzésről ismét Flavius Josephus számol be. (6, 9, 4) A háború folyamán törbe esett zsidó foglyok számát 97.000-re teszi, az egész ostrom ideje alatt szerinte 1,100.000 zsidó veszett el. (Uo. 2) A fogoly zsidókat rabszolgák gyanánt adták el különféle országokban. Még Egyiptomba is számos fogoly került. Sok helyen gladiátoroknak használták őket s a zsidóknak egymás ellen küzdve kellett elpusztulniuk. Így a cezareai játékokban 2500 zsidó pusztult el. (7, 2, 1; 7, 3, 1.)

9. A zsidókra nézve legsiralmasabb jövendölés azonban kétségtelenül az volt, melyben Jézus a zsidó főváros, templom és nemzet végleges és helyreépíthetetlen enyészését hirdette előre. „És Jeruzsálem, úgymond Jézus, eltapostatik a nemzetektől (pogányoktól), mígnem betelik a nemzetek ideje. (a világ végéig)” (Lk 21,24) „Íme pusztán hagyatik nektek a ti lakástok”. (Mt 23,38; vö. 13,35) Jeruzsálemet tényleg úgy eltaposták a „pogány” népek, hogy mint zsidó főváros soha többé föl nem támadt. Hadrián császár pogány gyarmatosokat küldött Jeruzsálem föltámasztására. Ezek alapították meg Aeila Capitoliuát a régi Jeruzsálem helyén s építették föl Jupiter templomát a zsidó templom területén. A Júdea városkáiban még élő

zsidóság ezen felbőszülve új lázadást indított, mire Rufus, Júdea helytartója végső vereséggel illette a zsidókat. E harcokban ismét félmillió zsidó pusztult el; sokakat ezúttal is rabszolgaságba vittek. Ezzel Júdea kipusztult. A rómaiak pedig megtiltották, hogy a zsidók Jeruzsálem területére tegyék lábukat. Csak évente egyszer, a város pusztulásának napján, volt szabad drága pénzen bemenniük, hogy népük és fővárosuk pusztulását sirassák. Ezzel a zsidó nemzet, mint ilyen el volt temetve. (135-ben Kr. u.)

A zsidó nemzet végenyészete

10. S ebből a temetésből nem volt föltámadás. „Jeruzsálem eltapostatik a nemzetektől”, így mondotta Jézus, „mígnem betelik a nemzetek ideje”, azaz a világ végéig. „Íme, pusztán hagyatik nektek a ti lakástok”. A zsidó Jeruzsálem s a zsidó templom azóta sem épült föl újra. Julián császár, a hittagadó, tudvalevőleg hiába igyekezett megghiúsítani Jézus e jövendöléseit; hiába kísérlette meg a templom újjáépítését; hiába segített neki vállvetve, mint Sozomenus mondja, a zsidóság és pogányság a kereszténység ellen. Mint az egykorú történetírók, köztük a pogány Ammianus Marcellinus, Julián meghitt barátja, (Rer. gest. 23.) egyhangúlag följegyezték, váratlan és csodálatos természeti jelenségek megakasztották, majd teljesen lehetetlenné tették az építkezést; Julián maga csakhamar elvérzett a perzsa harcokban. „Győztél galileai!” ez volt végső kiáltása s igazat mondott vele. A galileai mester győzött, s azóta a zsidók a próféta szava szerint „király nélkül, fejedelem nélkül, áldozat és oltár nélkül, efód nélkül és terafim nélkül” bolyonganak a világban. (Oz 3,4.) „Az összes nemzetek közt szétszórátva tanúskodnak az ő bűnükéről s a mi igazságunkról.” (Ágoston.)

Jézus jövendöléseit tehát az egyházra nézve diadalmasan ellenségeire nézve rettenetes módon váltotta valóra két ezredév világtörténete.

Emberi számítás vagy isteni mindentudás?

Érdemes külön is kiemelnünk, hogy Jézusnak a zsidó nemzet pusztulására és Jeruzsálem végenyészetére vonatkozó jövendöléseit nem lehet pusztán emberi számítás eredményének tekinteni. Jézus korában Júdeának a rómaiakhoz való viszonya elég békés és barátságos volt. A zsidók általános fölkelése annál valószínűtlenebb volt, mert hisz maga a zsidóság több egymás közt hevesen ellenkező pártra szakadt, s így győzelemre semmi kilátása nem lehetett. A zsidók nehezen túrték ugyan a római igát, de túrték s néhány aprólékos zendülési kísérlettől eltekintve forradalomra, vagy egyenesen élet-halál harcra Jézus idejében senki sem gondolt. Még kevésbé láthatta előre bárki természetes ésszel a harc kimenetelének azon részletkörülményeit, melyeket Jézus oly drámai elevenséggel és plasztikus határozottsággal mond előre. Honnan tudhatta pl. az előjeleket, a csapásokat, az ostrom módját, a város végleges lerombolását, egészen addig a részletig, hogy kő kövön nem marad benne? Honnan tudhatta névleg a templom pusztulását, melyet külön is megjövendölt (Jn 2,19–21); holott a rómaiaknak szokása volt, hogy a bevett városok műépítményeit, mint műremekeket gondosan megőrizték? Maga Titusz ki is adta az ellenkező rendeletet, hogy ti. a templomot bántani nem szabad; s Jézus jövendölése mégis bekövetkezett. A zsidó Flavius Josephus ezeket írja: „Midőn Titusz a város romjai közé lépett, többi közt bámulattal töltötték el a város bástyái és erődítményei... Megtekintette hatalmas arányaikat, az egyes kövek nagyságát és a kiválóan épített falazatok hosszát-széltét s végül így kiáltott föl: Maga az Isten küzdött mellettünk e harcban; maga az Isten volt az, aki a zsidókat ezekből az erősségekből kiverte: emberi erő és emberi mesterkedés ekkora bástyákkal szemben tehetetlen volna”. (Bell. 6, 9, 1.)

Vagy hogyan tudhatta előre Jézus, hogy a zsidó nép, mint nemzet föloszlik s tagjai részben kardélre, részben fogságra kerülnek? Hogy „eltapodtatnak a pogány nemzetektől!”, s hogy szétszóródásuk örökké fog tartani? (Lk 21,24)

Ellenvetés

Mindezzel szemben azt kérdezhetné valaki, nem fordul-e vissza a fegyver: nem tehetjük-e föl, hogy Krisztus csak azért rendezte be életét úgy, ahogy berendezte, hogy a messiási jövendölések rajta beteljesedjenek? Nem azért ment-e pl. kínszenvedésének és halálának elébe, mert tudta, hogy a messiásnak a jövendölések szerint szenvednie s meghalnia kell?

Erre az aggodalomra először azzal felelünk, hogy végtére ez keveset változtatna a jövendölések beteljesedésének tényén. Akár Krisztus akarataiból, akár anélkül történt, elég az, hogy az a számos messiási jövendölés, mely különben senki másra nem teljesedett be, Krisztuson oly pontosan beteljesedett. Egyébként Jézus csakugyan törekedett arra, hogy a jövendölések rajta beteljesedjenek; nem egy lépésre éppen az az indítók bírta reá, „hogy beteljesedjen az írás”. Ez azonban csak újabb bizonyítéka Jézus messiási öntudatának, melynél fogva meg volt győződve, hogy e jövendölések őreá vonatkoznak.

De kérjük viszont ezt is: hát a sok álmessiás miért nem tett hasonlóképpen? Miért nem gondoskodott róla, hogy rajta beteljesedjenek az írások?

Az említett ellenvetést azonban végleg tárgytalanná teszi annak megfontolása, hogy hiszen a legtöbb messiási jövendölés teljesedése egyáltalában nem függött a messiás szabad akaratától. Így pl. hogy hol, mikor, kitől s mily körülmények között fog születni, valóban nem tőle függött. Éppúgy nem függött tőle, Jézus természetes emberi akaratától, azon jövendölések teljesedése sem, melyeket ő maga tett: tanítványainak sorsa, Júdás árulása, Péter háromszoros hittagadása, ellenségeinek viselkedése; legalább a részletességekben. Hogy pl. nem orvtámadással, hanem bűnvádi eljárással, még pedig éppen római jogformák szerint viszik halálba, hogy megköpdösik, megostorozzák és keresztre feszítik stb., nem tőle függött.

Továbbá hány oly jövendölés teljesült be Jézuson, mely ugyan az ő szabad akaratából teljesült, de pusztán emberi akarral sohasem teljesülhetett volna, mert teljesedése a természet erőin túlemelkedő hatalmat kíván. Mit használt volna pl., ha Jézus tudja, hogy a messiásnak csodákat kell művelnie, de e tudaton kívül nem áll a szükséges csodatevő hatalom rendelkezésére?

Végül hátra vannak Jézus jövendölései egyházának, s híveinek sorsát vagy Jeruzsálem pusztulását illetőleg? Ezekre a fölhozott ellenvetés egyáltalán nem alkalmazható; az ily messze fekvő eseményeket, melyek ezernyi körülménytől, csak a jövendőben létező szabad elhatározásoktól stb. függték, sem Jézus, sem senki más pusztán emberi értelemmel előre nem láthatta.

Itt egyes-egyedül Jézusnak egy másik kijelentése nyújthat kielégítő magyarázatot: „Én nem magamtól beszélek, hanem Atyám, ki engem küldött, az hagyta meg nekem, mit mondjak, és mit beszéljek...; azért amiket én mondok, amint mondotta nekem az Atya, úgy beszélem”. (Jn 12,49.50) S azért ha Jézus így szól: „Ezeket szólottam nektek, hogy mikor eljön az óra, azokról megemlékezzetek, hogy én (előre) megmondottam nektek”. (Jn 16,4) És: „Íme, eleve megmondottam nektek” (Mt 24,25): ezzel egyenesen a mindentudó Isten tanúságtételére hivatkozik, mint aki őbenne, őáltala és őmellette csodás úton beszél az emberekhez.

A beteljesedett jövendölések bizonyító ereje

Hogy akár a Jézusra vonatkozó, akár a Jézustól kiinduló jövendölések beteljesedése mily erővel bizonyítja az isteni mindentudásnak közremunkálását, teljesen világosan csak akkor láthatjuk, ha figyelembe vesszük a véletlenül bekövetkező teljesedések nagyfokú valószínűtlenségét. Mert hiszen nem lehetetlen, hogy valaki véletlenül előre megmondja, mi fog bizonyos esetben több lehetőség közül bekövetkezni. Lehet, hogy jövendölése esetleg

teljesül. A véletlen jövendölés véletlen teljesezésének lehetetlensége csak ott kezdődik, ahol valaki számtalan különböző lehetőség közül nem is csak egy vagy egynéhány, hanem számos eseményt jövendöl meg apró részletkörülményeivel egyetemben.

Ha én ma pl. megjövendölöm, hogy ez vagy az a ház egykor le fog égni, lehet, hogy jóslásom véletlenül teljesül. Mondjuk, e véletlen teljesezés valószínűsége, hogy sokat mondjunk: $1/10$, azaz köznyelven: hogy 10-be fogadhatok 1 ellen, hogy ez a véletlen nem következik be. Ha még egy második részletkörülményt csatolok hozzá, pl. hogy éppen 30 vagy 40 év múlva fog a háznak pusztulása bekövetkezni, ennek a valószínűsége lehet önmagában ismét $1/10$, de az égés körülményével párosulva már csak $1/100$ lesz. S ahány új részletet csatolok hozzá – pl. hogy ez vagy az fogja ezt a házat fölgýújtani, ezen vagy azon szándékkal, ezen vagy azon az oldalon kezdve stb. – minden egyes részlet $1/10$ -szeresen csökkenti a véletlen teljesezés valószínűségét. Tíz részlet véletlen teljesezése akkor, a fõntebbi enyhe számítás szerint; $1/10.000.000.000$ lesz; azaz: tízmilliárdba lehet fogadni egy ellen, hogy a jóslás nem teljeseedik. Húsz részlet teljesezésének valószínűsége már csak $1/100.000.000.000.000.000.000$, azaz egyszáz-trilliárdad lesz; köznyelven szólva: abszolúte nem valószínű, sõt erkõlcsi lehetetlenség. Hát még a jövendõlések azon egész sorozatai, melyek Jézus mellett tanúskodnak s melyeknek részleteit számvetés tárgyává tenni egyenesen „lehetetlen”?

Ez az egy szempont is elegendõ ama több mint frivol kifogás megítélésére, mellyel Lessing a messiási jövendõléseket és Jézusnak jövendõléseit kijátszani akarta, hogy ti. „amit a véletlen megjövendõlhetett, új véletlen teljesíthette is”. Csak az a csodálatos, hogy a „véletlen” különben soha és sehol ily mértékben vagy csak megközelítõ arányban sem nyilatkozik meg.

Nem, Jézus jövendõlései s az ókor látnokainak reá vonatkozó jóslásai nem teljesülhettek pusztán véletlenül. Ilyen véletlen nagyobb csoda volna, mint a jövendõlések beteljesezése maga.

A racionalizmus mereven és minden okadatolás nélkül visszautasítja a jövendõléseket s azok bizonyító erejét. „Ahol természetfõlõttiségrõl van szó, mondja egyik képviselõje, Du Bois-Reymond, ott megszûnik a tudomány”. Szerintük ez a merev tagadás a tudományos álláspont. Bizonyítás – sehol.

Ez az álláspont mindenesetre nem újkori vívmány. Megvolt az már Krisztus korában is. Legfeljebb hogy akkoriban ördõngõségnek tulajdonították az isteni csodamûveket.

Az Üdvõzítõ maga ezt a racionalista állásfoglalást éppen nem nevezte tudományos álláspontnak. Egészen másként ítelt róla. A „Szentlélek elleni bûnt”, az isteni igazság ellen való tusakodást látta ebben az elfogult kételkedésben. „A világosság, úgymond, a világra jött, de az emberek inkább szerették a sötétséget, mint a világosságot”. (Jn 3,19) Az igazsággal tusakodóknak pedig bátran a szemükbe vágta: „*Ha vakok volnátok, nem volna bûnõtök; most pedig azt mondjátok: Mi látunk. Azért bûnõtök megmarad.*” (Jn 9,41)

XIII. Krisztus és az őskereszténység

A mondottak után voltaképp nem lehet kétséges, mily álláspontot foglalt el az őskereszténység a Krisztus-kérdésben. Ha mégis külön vizsgálat alá vesszük, ennek az az oka, hogy a legelső keresztény századok Krisztus-hite eddigi eszmemeneteinknek és levezetéseinknek legjobb próbája. Mert ha Jézus valóban Istennek vallotta s Istennek igazolta magát, akkor lehetetlen, hogy az első századok ezt az önkinyilatkoztatást végeredményileg meg nem értették s meg nem becsülték volna; amint viszont lehetetlen az is, hogy az első századoknak s névleg Jézus személyes, tanítványainak Jézus istenségébe vetett hite ily erőben kialakulhatott volna, ha azt Jézus részéről kétségbevonhatatlan bizonyítékok nem támogatják.

Ugyanezen okból a Krisztus-tagadó elméletek is az őskereszténység tanúságtételében látják legveszedelmesebb ellenségüket. Mert hiszen hiába minden szövegkritikai és linguisztikai, minden exegétikai és pszichológiai csúrés-csavarás, ha történelmileg bizonyos, hogy akik csak Jézussal érintkeztek, mind úgy értették őt, mint ahogy a „későbbi” dogma értelmezte: Isten Fiának, az Atyával egytermészetű isteni személynek.

Innen a modern racionalisztikus teológia figyelmének koncentrációja az ősegyházat illető történeti kérdésekre, mely a racionalizmus főerejét évtizedek óta igénybe veszi. Eszközük az ún. történeti módszer, elméletük pedig, mely e törekvések célpontjául szolgál, az ún. *dogmafejlődés* divatos nevét viseli homlokán.

A belső dogmafejlődés elmélete és Krisztus istensége

Ennek az elméletnek az az alapvető föltevése, hogy mint minden szellemi és anyagi alakulás, úgy a keresztény vallás is lassú és hosszadalmas belső fejlődésnek eredménye. Még pedig nemcsak azon helyes értelemben, hogy a benne rejlő eszmei erők csak fokozatosan és lassankint fejtették ki hatásukat, vagy hogy amit a keresztény tan kezdetben csak bennfoglaltan és burkoltan tartalmazott, ugyanaz lassú fejlődés útján jutott el a rendszeres tantételezés és végleges megszövegezés stádiumáig – mert hisz ezen kettős értelemben a katolikus egyház is szívesen elfogadja és régtől fogva hirdeti a katolicizmus fejlődését. Amire a modernizmus és racionalizmus a fősúlyt helyezi, az az ún. *belső dogmafejlődés*, mely szerint maga a keresztény tan az idők folyamán nem egyszer *lényegi változásokon* ment át, úgy hogy amit ma keresztény tan gyanánt vallunk, valaha, főleg az első keresztény évszázadokban, egyáltalában nem tartozott a keresztény hittételek tárgykörébe.

A belső dogmafejlődés elméletének hívei magát Krisztus istenségét is ilyenmő lényegi átfjlődés eredményének tartják. Szerintük maguk az apostolok s az első keresztények még nem hittek Jézus istenségében a „későbbi” dogma értelmében; csak lassú apotheózis, a következő századok egyre szaporodó kultusza fonta Jézus neve köré az isteniség díszjelzőit. Miként a Pascendi-enciklika teljesen tárgyszerően ecseteli, a modernista dogmafejlődési felfogás szerint „a Krisztusban rejlő isteni elemeket a hit lassú, fokozatos menetben odafejlesztette, hogy a kereszténység végül valóságos Istent kezdett látni Jézusban”.

A protestáns Beyschlag pl. ezeket írja: „Az újszövetség még egyáltalában nem ismeri a két-természet tanát. (!) Krisztus maga nem tulajdonít magának más istenséget, mint amely az ő lelki életének *lényegében emberi* kereteibe beilleszthető... Az az isteniség, mely őt Isten legtokéletesebb kinyilatkoztatásává avatja, csak azon értelemben gondolható el, hogy benne, mint Isten szent szolgájában s egy teljesen büntelen emberben az Isten szellemének bizonyos teljessége ömlött el. Röviden: Pál és János nem azt tanítják, hogy a Szentháromság második személye emberi természetet vett föl, mint ezt a későbbi egyházatyák értelmezték; csak azt hirdetik, hogy a „logosz”, mely különben bebizonyítottan kereszténység előtti, sőt részben

szentírásen kívüli teológiai fogalom, Jézusban, az emberben, testté és vérré vált, azaz történeti valósággá lett ... A logosz megtestesüléséről vagy egy a megtestesülés előtt létezett Isten-fiúról sehol az újszövetségben szó sincs”. (Leben Jesu, Halle 1885, 40. s k. 1.)

Ugyanily ámulatra keltő bátorsággal hirdeti *Weizsäcker* tübingeni tanár, hogy „Pál Krisztust egyáltalában nem nevezte Istennek”. (Das apostolische Zeitalter, 123)

Nagyhangú kijelentéseket rendszerint nem nehéz a maguk értékére leszállítani. Annak, amit Beyschlag és Weizsäcker s utánuk nem egy racionalista és modernista hangoztat, a kerek ellenkezőjét bizonyítják a tények s bármily önérzettel hirdetik is tanaikat a modern dogmafejlődés hívei, a tények ítélőszéke előtt az önérzetesség pusztá merészséggé törpül.

Hammerstein Lajos, az ismert apologéta, éppoly merész vállalkozásnak nevezi a modernisták és racionalisták enémü törekvését, mint ha valaki azt akarná elhíttetni a világgal, hogy V. Károly nem volt Németország császára. „Bizonyítom, úgymond. Ha V. Károly császár lett volna, bizonyonnyal akadnának XVI-ik századbeli okiratok, melyek őt császárnak nevezik. Ámde ilyen okirat nincs; tehát V. Károly nem volt császár s a hagyomány, mely ezt a nézetet támogatta, nyilvánvaló félreértésen alapul. Mely okoskodásnak legkevésbé sem akadály, hogy valóságban számos XVI-ik századbeli okirattal bírunk, mely V. Károlyt császárnak nevezi. Elég, ha nagy bátran az ellenkezőt állítjuk: mindig akadnak együgyű emberek, akik akármit elhisznek, csak elég hangosan mondja valaki”. (Christentum, 337)

Valóban csak e keményen hangzó hasonlat hozható föl párhuzamként ama bombasztikus állítások mellett s azok némi jellemzésére, melyekkel egyik-másik modern „teológus” a fönt bemutatott irányban az ősi kereszténység tanúságtétele mellett elsiklani igyekszik.

A száraz tény ezzel szemben az, hogy akik Jézussal egy időben, sőt együtt éltek, akiknek módjukban állt Krisztust legközelebről ismerni, akik nemcsak azon szavait hallották s nem is csak azon jeleket és tetteket látták, melyeket az evangéliumok megörökítettek, hanem hosszabb időn át vele jártak-keltek s vele társalogtak, illetve közvetlen tanítványait személyesen ismerték, szintúgy ítélnék Krisztus kiléte felől, mint mi, akik az evangéliumokat vesszük kiindulópontul. Történeti személyekről pedig legbiztosabban környezetük és kortársaik tanúskodásából ítélnünk.

Osszuk e tanúságtételeket három részre s lássuk először, mint tanúskodik Krisztus mellett közvetlen tanítványainak választott kollégiuma: az *apostolok*, másodsor lássuk a *vértanúk tanúságát* s harmadszor az első századok *egyházi hitéletét*.

1. Az apostolok tanúsága Krisztus istenségéről

Az apostolok tanúskodását a következő pontokban foglalhatjuk össze.

1. Az apostolok Krisztusnak határozottan *isteni természetet* és *isteni jelzőket* tulajdonítanak, amiből az következik, hogy őt Istennek tartják. Eltekintve azon kijelentésektől, melyeket az apostolok magukban az evangéliumokban tesznek, pusztán az apostolok leveleiben pl. a következő kijelentéseket olvassuk:

Pál, aki saját állítása szerint Krisztust személyesen látta, s azon kívül a többi apostolokkal a legszorosabb összeköttetésben és egyetértésben állott, a filippieknek írva így inti őket alázatosságra: „...hogyanazon érzés lenne bennetek, mint a Jézus Krisztusban, ki Isten alakjában lévén nem tartotta ragadománynak, hogy Istennel egyenlő, hanem kiüresítette önmagát, szolgai alakot vévén föl, hasonlónak lett az emberekhez s külsejében úgy találtatott, mint ember. Megalázta magát, engedelmes lévén mind halálig és pedig a keresztnek haláláig”. (2,5–8) Hogy e szavakban az „Isten alakja” (*μορφη θεου*) Krisztusban nem lehet más, mint az isteni természet (*μορφη* = természet alak), világos abból a szembeállításból, hogy Jézus *Isten alakja mellett szolgai alakot* vett föl. A szolgai „alak”, mint az apostol magyarázza, ugyanaz, mint a fölvetett emberi természet, melynél fogva Jézus „hasonló lett az emberekhez” és „külsejében úgy találtatott, mint ember”. Krisztus tehát éppoly értelemben

volt Isten, mint amily értelemben ember volt s „Isten-alakja” éppoly tulajdona, mint ember-alakja, emberi természete. Az apostol az „Isten-alakját” maga is azzal magyarázza, hogy Krisztus Istennel egyenlő és emberi megjelenése csak önkéntes önmegalázás és önküresítés volt, melynek jutalmaként (ugyanazon szöveg folytatása szerint) Isten annyira fölmagasztalta Jézus emberi természetét is, hogy az ő nevére minden térd meghajol, a mennyieieké, a földieké és a földalattiaké (uo. 10). E szöveget különben az egész keresztény őskor teljes egyhangúsággal az isteni természetről értette. (Így pl. Athanáz, Vazul, Nazianzi Gergely, Cirill, Ambrus, Jeromos, Ágoston, Hiláriusz, Aranyszájú János, stb.)

2. Az apostolok továbbá *öröktől-valóságot* tulajdonítanak Krisztusnak. Ez pedig természettől csak Isten tulajdonsága. Így János következőleg ír: „Az élet megjelent és mi láttuk és bizonyoságot teszünk róla és hirdetjük nektek az *örök* életet, mely az Atyánál vala és megjelent nekünk”. (1Jn 1,2) Hogy e szavakat Krisztusról mondja, hogy tehát Krisztust „életnek”, „az örök életnek” nevezi, „mely az Atyánál volt”, az összefüggésből világos.

Ugyanezt hangoztatja János a Titkos Jelenések könyvében is, ahol e szavakat mondhatja Jézussal: „Én vagyok az első és az utolsó, az élő, aki meghaltam és élő vagyok mindörökké és kezemben vannak a halálnak és az alvilágnak kulcsai”. (Jel 1,17.18; 22,13) E szavak nyilvánvalólag Isten azon kijelentésére céloznak, melyet Izaiás (Iz 44,6) e szavakban közöl: „Én vagyok az első és én vagyok az utolsó és nélkülem nincs Isten”. Hasonló a tartalma a következő mondatnak is: „Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké”, azaz: Krisztus léte minden időmeghatározást túlszárnyal. (Zsid 13,8)

3. Az apostolok továbbá *mindentudóságot* tulajdonítanak Jézusnak; ez pedig ismét csak Istennek lehet természetes tulajdonsága. Jeremiás szerint: „Én vagyok az Úr, aki a szíveket és a veséket vizsgálom” (Jer 17,10), és Izaiás szerint: „Mondjátok meg nekem előre a jövődöt és ki fogjuk jelenteni, hogy istenek vagytok”. (Iz 41,23) Már most János szerint: „Jézus tudta, hogy mi rejlik az emberben”. (Jn 2,25)

Péter a mester kérdésére, vajon szereti-e őt, így felel: „Uram, *te mindent tudsz*, te tudod, hogy szeretlek téged”. (Jn 21,17) Pál szerint Krisztusban „a bölcsességnek és Isten tudományának minden kincsei megvannak”. (Kol 2,3) Sőt Pál Krisztust egyszerűen „Isten bölcsességének” nevezi (1Kor 1,24). Már pedig „Isten bölcsessége” alatt mást nem lehet érteni, mint magát az Istent.

4. Pál továbbá Krisztusnak tulajdonítja a földi és földfölötti *teremtést s a teremtmények fönnmaradását*. Mert, úgymond, őáltala (Krisztus által) teremtett minden az égben és a földön, a láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár fejedelemségek, akár más hatalmasságok, minden őáltala és benne teremtett; és ő mindenekelőtt vagyon és minden őbenne (őáltala) áll fönn”. (Kol 1,16.17) Már pedig a teremtés éppen a szentírás ismételt kijelentései szerint Istennek elvitázhatatlan előjoga. „Én vagyok az Úr, aki mindent alkotok: az eget kiterjesztem egymagam, s a földet megerősítem és senki énvelem”. (Iz 44,24) „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet”. (Ter 1,1) „Seregek Ura, Izrael Istene, ki a kerubok fölött ülsz, te vagy egyedül minden országok Ura és Istene, te alkottad az eget és földet”. (Iz 37,16) A világ fönntartását pedig maga Pál más helyen Istennek tulajdonítja. Csak ez lehet a következő mondat értelme is: „Őbenne mozgunk, élünk és vagyunk”. (ApCsel 17,28)

5. Azon kívül az apostolok Jézust kiváltságos értelemben *Isten Fiának* nevezik. Pál szerint Isten „*még tulajdon Fiának* sem kedvezett, hanem mindnyájunkért odaadta őt; hogyne ajándékozott volna ővele mindent?” (Róm 8,32) Ha Pál a „tulajdon fiú” alatt csak az átvitt értelemben vett istenfiúság birtokosát értette volna, ennek a mondatnak s a benne fölemlegetett nagy isteni szeretetnek alig volna különös értelme. Míg viszont ennek a mondatnak nagyon szép értelme van: ha Isten még egyszülött, egytermészetű, isteni Fiát is odaadta az emberekért, hogyne adna akkor oda más, véges jókat is értünk és üdvösségünkért?

Ugyanígy megkülönbözteti Pál Krisztus istenfiúságát a szentek és próféták gyermeki viszonyától Isten irányában. „Mózes úgymond, hű volt (az Úr) egész házában, *mint szolga...* Krisztus pedig, *mint fiú* van a *maga* házában”. (Zsid 3,5.6) Mózesről azt mondja az ószövetség, hogy Isten szemtől-szembe beszélt vele, ahogy „az ember szokott beszélni barátjával”. Pál szerint mégis akkora a különbség Krisztus és Mózes között, amekkora a szolga és fiú között. Ezt a különleges istenfiúságot emeli ki Szent János is evangéliumának kezdetén (1,18), midőn így szól: „Istent senki sem látta soha; csak az egyszülött Fiú, aki az Atyának keblében van, beszélt el mindent”. Jézus tehát Istennek (az Atyának) „egyszülött, Fia”, aki „az Atya keblében van”, azaz az Atya legbensőbb természetének birtokosa, az Atyával egylényegű, aki tehát mint Istennek legilletékesebb követe tette meg kinyilatkoztatásait.

A különbséget a természeti és fogadott fiú között külön is kiemeli Szent Pál, midőn a galatáknak így ír: „Midőn elérkezett az idő teljessége, elküldé Isten *az ő egyszülött Fiát*, ki asszonytól lett és a törvény alá adatott, hogy azokat, kik a törvény alatt valának, megváltsa, hogy a *fogadott-fiúságot* visszanyerjük. Minthogy pedig fiak vagytok, elküldötte Isten az ő Fiának Lelkét szívetekbe” stb. (4,6). Tehát az egyszülött Fiú önkéntes kegyelméből leszünk mi is Isten fiaivá, de csak fogadott fiaivá.

6. Ám, az apostolok világosan is *Istennek nevezik* mesterüket, még pedig a föltámadás után mindjárt szemtől szembe is. Ki ne emlékeznék azon jelenetre, midőn a föltámadt Üdvözítő megjelent apostolai körében, és a kételkedő Tamást felszólította, hogy ujját és kezét sebhelyébe és oldalába bocsássa. Mire „felelé Tamás és mondá neki: *Én Uram és én Istenem!*” (Jn 20,28) A racionalizmus erre azzal a kibúvóval él, hogy hiszen Tamás talán nem is Jézushoz, hanem az Atyához intézte e szavakat: „Én Uram és én Istenem!” Ezt azonban kizárja az evangélium szövege, mely szerint Tamás határozottan „*neki*”, ti. Jézusnak mondá ama szavakat. És Krisztus maga is kétségtelenül önmagára vonatkoztatja e hitvallást, mert utána így dicséri meg Tamást: „Mivelhogy láttál engem, Tamás, hittél; boldogok, akik nem láttak és mégis hittek”. (Uo. 29. v.)

Jézus – „Isten”

7. A legfényesebb tanúságot Jézus istensége mellett kétségtelenül azon levélrészletek képezik, melyekben az apostolok Jézust egyenesen „*Istennek*”, „*igaz Istennek*”, „*nagy Istennek*” stb. nevezik. Ezeknél nyiltabb elismerését Jézus istenségének már igazán nem lehet kívánni. S e kijelentések annál nagyobb súlyt visznek a mérlegbe, mert nemcsak egyik vagy másik, de – Jakabtól eltekintve – mindhárom apostol irataiban visszatérnek, akiktől csak hosszabb levelekkel bírunk. Emellett ne feledjük, hogy éppen az apostolok – névleg Pál – levelei azok, melyekről a racionalizmus maga azt vallja, hogy az újszövetség legrégebb részei.

Így János apostol első levelének végén ünnepélyes hangon így szól: „És tudjuk, hogy az Isten Fia eljött és értelmet adott nekünk, hogy megismerjük az igaz Istent és legyünk az ő Fiában, Jézus Krisztusban: *ez az igaz Isten* és az örök élet”. (5,20)

Pál, akiről Weizsäcker oly hidegvérrel állítja, hogy Jézust soha Istennek nem nevezte, nem egy helyen a legnagyobb ünnepélyességgel vallja Krisztust Istennek. Így a rómaiaknak írva említést tesz a zsidókról, s azonnal közbeszúrja e fontos részletet is: „Kiék (ti. a zsidóké) az atyák, (pátriárkák) és akiből való test szerint Krisztus is, *ki mindenek fölött áldott Isten mindörökké, ámen*”. (9,5) A racionalisták e szöveget is megkísérelték meggyöngíteni azáltal, hogy megváltoztatták az írásjelek természetes elhelyezését; szerintük Pál ezt akarta mondani: „Akiből való test szerint a Krisztus is. – Az pedig, aki mindenekfölött van, azaz az Isten, mindörökké áldott, ámen”. E szerint a dicsőítő végzet nem Krisztusra, hanem az Atyára vonatkoznék. Ez azonban nyilvánvaló erőszakoskodás az adott szöveggel szemben. Mert

hiszen Pál itt egyáltalában nem az Atyáról, hanem egyes egyedül Krisztusról beszélt. Az egyetlen érv, mellyel ezt az önkénykedést támogatni akarják az, hogy az ily dicsőítő végzeteknek Krisztusra való alkalmazása a szentírásban szokatlan. Ezzel azonban ismét szemben áll pl. Péter második levelének végzete: „Növekedjetez kegyelemben és a mi Urunk és Üdvözítőnk Jézus Krisztusnak ismeretében, *kinek dicsőség mind most, mind örökkévaló időben, amen*”. (3,18) A dicsőítő végzet tehát igenis előfordul Krisztusra vonatkozólag is.

Hogy pedig ez a kifejezés: „*Isten, aki áldott mindörökké*”, az igaz Isten jelzője, magából Pálból megtetszik, aki a korinthusiaknak írva így szól: „Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki áldott mindörökké, tudja, hogy nem hazudok” stb. (2Kor 11,31).

Kétségtelen tehát, hogy Pál az említett helyen Jézust teljes ünnepélyességgel *mindenekfölött és mindörökké áldott Istennek nevezi*.

Éppoly ünnepélyes hitvallást találunk Pál apostolnak Titusz püspökhöz írt levelében, hol többek közt így szól: „... Várván a boldog reménységet, és a mi nagy Istenünk és üdvözítő Jézus Krisztusunk dicsőségének eljövetelét”. (2,13)

A modern nyelvre fordított szöveg szerint kérdés tárgya lehetne, vajon Pál „a mi nagy Istenünk” kitéttel Jézust érti-e, vagy pedig az Atyát. A racionalizmus szerint bizonyos az Atyát kell alatta érteni. Pál e mondatban párhuzamosan említi az Atyát és Krisztust. Az Atyáról azt mondja, hogy „nagy Isten”, Krisztusról pedig, hogy „Üdvözítőnk”. Ennek a szövegértelmezésnek azonban a legvilágosabban ellentmond az eredeti görög szöveg, melyben a „nagy Isten” és az „Üdvözítő Jézus Krisztus” kétségtelenül egyazon alanyt jelenti. A görög szöveg ugyanis a két nevezett kitéttel *καί-jal*, de *a névelő megisméltése nélkül fűzi egybe*, (του μεγαλου θεου και σωτηρος ημων Χριστου Ιησου) ami az újszövetségi grecizmus értelmében mindig *egyazon személy kettős értelmező-jelzőjét jelenti*. Viszont, ahol két személyről, pl. az Atyáról és Krisztusról van szó, az újszövetségi görögség mindig kettős névelőt használ. Kétségtelenül szembeötlik ez a szabály pl. a következő részletekben:

„Társaságunk legyen *az* Atyával és *a* Fiúval, Jézus Krisztussal” (μετα του πατρος και μετα του υιου αυτου Ιησου Χριστου, 1Jn 1,3). „És ti is *az Atyában és a Fiúban fogtok maradni*” (εν τω υιω και εν τω πατρι. Uo. 2,24). Kétszer teszi ki a névelőt, minthogy két személyről, az Atyáról és a Fiúról van szó. Viszont ahol csak egy személyről s annak két értelmezőjelzőjéről van szó, ott maga Pál is csak egyszer használja a névelőt, pl. e helyen: „Áldott legyen az Isten, Urunknak Jézus Krisztusnak Atyja.” (ο θεος και πατηρ του κυριου ημων Ιησου Χριστου), (2Kor 1,3; vö. Ef 1,3; 1Pét 1,3; Fil 4,30; Kol 3,14; Tessz 3,11.13.)

Azonkívül az összefüggés is mutatja, hogy azok az ünnepélyes kifejezések ezeken a helyeken csak Jézusról érthetők. Ahol ugyanis „eljövetelről” van szó, Pál mindig Jézusról beszél. Sehol az Atyaisten eljöveteléről nála nincs szó. (Vö. pl. 1Kor 1,8; 15,23; 1Tessz 2,19; 3,13 stb.)

Pál tehát e helyeken egyenesen „nagy Istennek” nevezi Krisztust.

Ha azonban ezen a helyen kétségtelen az „Isten” szónak Krisztusra való vonatkoztatása, éppoly kétségtelennek tekinthetjük ugyanazt a párhuzamos helyeken is, pl. a következőkben: „Megjelent a mi *Üdvözítő Istenünk* kegyessége és embersége”. (3, 4, 6) „Megjelent a mi *Üdvözítő Istenünk* kegyelme minden embernek”. (2,11 vö. 2,10)

S mindeme helyek élénk világosságot vetnek azon szavak értelmére is, melyeket Lukács szerint az angyal mondott Zakariásnak, midőn megjelentette neki, hogy fia, Keresztelő János az Üdvözítő előhírnöke lesz és Izrael fiai közül sokakat térít majd vissza „*Urukhoz, Istenükhöz*” (1,16). Hogy az „Uruk és Istenük” alatt az Üdvözítő értendő, a fönt említett párhuzamos helyeken kívül, mutatja az összefüggés is, melyben az idézett szavak után rögtön ez a kijelentés következik: „És öelőtte fog jární (Keresztelő János az „Úr és Isten” előtt) Illés erejével és lelkével”. „Illés” itt viszont célzás Malakiás azon jövendölésére, mely szerint az Úr nagy és rettenetes napjának előhírnöke egy „új Illés”, egy új nagy próféta lesz. (4,6)

Mindezek szerint az „Úr” (Κυριος =Jahve), az „Isten”, a „nagy Isten”, egyenesen az „Üdvözítő Jézus Krisztusról” értendő.

Végre, miként János és Pál, úgy Péter apostol is „Istennek és Üdvözítőnek” nevezi Jézust. „...Azoknak, úgymond, kik velünk egyenlő hiten részesültek, *a mi urunk Istenünk és Üdvözítő Jézus Krisztusunk igazsága által*”. Ahol a görög szöveg szerint „a mi Istenünk és Üdvözítőnk” az egy névelő miatt ismét egy személynek értelmező-jelzője s így ismét csak „Jézus Krisztusra” vonatkozhatik.

Két klasszikus apostoli tanúbizonyság

Azonban minden szórványos mondatnál jelentősebb s minden kétségen messze felülemeli annak bizonyosságát, hogy az apostolok Jézusban a megtestesült Istent látták, az a két összefüggő részlet, melyeknek egyikét a János-evangélium elején, másikat a zsidókhöz írt levél első részében olvassuk. Mindkét helyen a legünnepélyesebb és a legbehatóbb hitvallással találkozunk a názáreti Jézus istensége mellett.

A János-evangélium bevezető szakasza

János tudvalevőleg az első század vége felé lépett föl evangéliumával. Akkor, amikor a gnosztikusok megkezdtek destruktív racionalista irányú munkájukat és Krisztus tanait a hellén filozófia axiómaival kezdték összeolvasztani. A hellenizáló zsidók között főleg Philo filozófiája volt elterjedve és az Isten Fiának megtestesülését sokan azon Philo-féle igetannal iparkodtak összeegyeztetni, mely szerint az „ige” Istennél volt ugyan, de nem volt Isten. János e törekvésekkel szemben s kifejezetten azon céllal írta meg evangéliumát, hogy a gnosztikusok ellen Jézus lényegi istenségét megvédje.

(1) Kezdetben vala az ige és az Ige Istennél vala és az Ige Isten vala. (2) Ő kezdettől fogva Istennél volt. (3) Ő általa lett minden és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. (4) Benne lakozott az élet és ez az élet az emberek világossága lett. (5) A világosság fölragyogott a sötétségben, de a sötétség nem fogadta be őt. (6) Eljött az Isten követe (Keresztelő János), kit tanúságtétel végett küldött Isten, (7) hogy tanúságot tegyen a Világ Világosságáról, s mindnyájan higgyenek általa. (8) Nem ő maga (János) volt a világosság, csak tanúságot kellett tennie a Világosság mellett. (9) Azon Világosság mellett, mely minden embert megvilágosít, ki e világra jön. (10) A Világosság e világra jött, melyet ő alkotott s mely mégsem ismerte föl őt. (11) Saját birtokába jött, de övéi nem fogadták be. (12) Hanem akik befogadták, s akik hisznek őbenne, azoknak megadta az istenfiúság kegyelmét, (13) mely szerint nem a vér, nem a testi kívánság erejéből, nem is emberi akarat erejéből, hanem Isten által újjászületnek. (14) És az Ige megtestesült, (emberré lett) és miköztünk lakozék és mi láttuk az ő dicsőségét, az Atya egyszülött Fiának dicsőségét, a kegyelem és igazság teljében. (15) János bizonyrágot tett és kiálta, mondván: Ez az, akiről mondtam: Aki utánam jövendő, előttem lett, mert előbb vala nálamnál. (16) És az ő teljességéből nyertünk mi mindnyájan kegyelmet kegyelem után. (17) Mert a törvény Mózes által adatott, a kegyelem azonban Jézus, Krisztus által lett. (18) Istent sohasem látta senki: csak az egyszülött Fiú, aki az Atya keblében van, ő jelentette ki (Jn 1,1–18; értelem szerinti fordításban).

E nagy jelentőségű szöveg szerint tehát János Krisztusnak először is *örökkévalóságot* tulajdonít. „*Kezdetben vala az Ige*”, úgymond (1. v.).

Minthogy pedig Isten bel-életéről beszél, a „kezdet” alatt csak az abszolút kezdetet értheti. Csak ez az, ami minden kezdődőnél előbb volt.

Az Ige továbbá János szerint *részt vett egyrészt a világ teremtésében, másrészt a természetfölötti világregdnek is ő a megalapítója és kútforrása*. „Mindenek őáltala lettek s nélküle semmi sem lett, ami lett” (3. v.). De nemcsak a látható világnak megalkotásában működött együtt az Atyával, hanem magát az „életet”, névleg a természetfölötti életet, az „igazság és kegyelem” életét is ő alkotta meg és ő közli az emberiséggel. Ő maga „*az élet*” (4). Ő „*az igaz világosság*” (5, 7, 9); „*telve malasztal és igazsággal*” (14), aki „*megvilágosítja az embereket*” (9), s „*Isten fiaivá teszi*” őket (12, 13); az ő „*teljességéből*” „*kegyelmet kegyelem után*” közöl velünk (16); az „*igazságot és kegyelmet*”, melyet Mózes közvetíteni nem tudott, meghozza (17) stb. Aki övele nem egyesül és őt be nem fogadja, sötétségben, és mint másutt mondja, „*halálban marad*” és „*igazság nincs benne*”. (5,11; vö. Jn 8,12; 5,24; 1Jn 6,7; 2,4 stb.)

Végre világosan *Istennek* nevezi az Igét. „*Kezdetben vala az Ige ... úgymond, és az Ige Isten vala* (και θεος ην ο λογος). Hogy itt az „Isten” nem alany, hanem állítmány, először is onnan következik, mert az egész szövegben nem az „Istennek”, hanem az Igének jellemzéséről van szó; továbbá, mert az „Ige” az alany az előző két mondatban is; hiszen az evangélistának nyilván az a célja, hogy az Ige nagyságát kiemelje. Ugyanezt bizonyítja végre minden kétséget eloszlató módon a görög szöveg, melyben az alanyt jelző névelő az „Ige” előtt áll. Eszerint Jézus, kit János az „Igével” azonosít, öröktől való, teremtő, a természetfölötti élet osztogatója, Isten. Ennél világosabb beszédet már el sem képzelhetni.

A zsidókhöz írt levél első részlete

Éppoly világosan szól Krisztus istenségéről a másik klasszikus hely: a zsidókhöz írt levél kezdete.

(1) Sokszorosán és sokféleképp szólt egykor Isten atyáinkhoz a próféták által, (2) míg végre legújabbán, a mi napjainkban Fia által szólott hozzánk, akit mindenek örökösévé tett s ki által a világot teremtette. (3) Ő az ő dicsőségének visszfénye és lényegének tükre, aki hatalmának parancsszavával mindeneket fönntartott; aki, miután a bűnöket eltörölte, az ő fölségének jobbján ül a magasságban, (4) s annál dicsőbb az angyaloknál, mennél inkább fölülmúlja ezeket azon névvel, mely őt természet szerint megilleti. (5) Mert ugyan mely angyalnak mondta Isten valaha: „Te az én fiam vagy, én a mai napon nemzettek téged?” Vagy ezt: „Én az ő atyja leszek s ő az én fiam”. (6) Midőn elsőszülöttét e földre bevezeti, így szól az Isten: „És imádják őt az Isten minden angyalai”. (7) Az angyalokról csak így szól: „A szeleket hírnökeivé teszi s a tűzlángot szolgájává”. (8) A Fiúhoz azonban e szavakat intézi: „A te trónod, Isten, örökkévaló; az igazság pálcája országod kormánybotja. (9) Szeretted az igazságot s gyűlölted a gonoszást, azért kent föl téged Isten, a te Istened, az öröm olajával társaid előtt”. (10) Majd ismét: „Te alkottad, Uram kezdetben a földet és az egek a te kezded alkotásai. (11) El is fognak múlni, míg te megmaradsz; elmúlnak mindenek, mint a ruha, (12) s mint a köntös elkoptatod őket, s elromolnak: csak te maradsz mindig ugyanaz, s a te éveid el nem múlnak”. (13) S melyik angyalnak mondta valaha: „Ülj jobbmra, míg ellenségeidet lábad zsámolyává teszem?” (14) Nemde minden angyal csak szolgáló szellem, szolgálattételre küldve azokhoz, kik az üdv örökségében részesülnek? (Zsid 1,1–14).

Pál – mert a kérdéses levél páli eredetét még távolról sem sikerült kétségessé tenni – e mélyenjáró fejtegetésben Krisztust mindenekelőtt ismét Isten fiának nevezi oly értelemben, amely az ó-testamentumi prófétákat, kik szintén Isten szolgálói és követői voltak, nem illeti meg. (2., 5., 6., 8., v.) Azaz Krisztus Pál szerint az Atyának nem fogadott, hanem természetes, vele egy természetű Fia.

Krisztus, továbbá Pál szerint, a világ teremtésében is részt vett. S miként a teremtésben, úgy a világ fönntartásában is része van a Fiúnak (3). Már pedig a teremtés, illetve a teremtés folytatása, a fönntartás, a szentírás és a bölcsélet szerint egyaránt Isten kizárólagos tulajdona.

Azután Krisztus az Atya „dicsőségének visszfénye és lényegének tüköre”, természetes képmása (*χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*), aki mint a fény a naptól, úgy származik az Atyától (3). Krisztus Pál szerint a természetfölötti életnek is forrása. Ő tisztította meg bűntől az emberi nemet. A bűntől azonban csak isteni erővel lehet valakit megtisztítani.

Majd Krisztusra vonatkoztatja Pál a második zsoltár szavait: „Fiam vagy te, a mai napon nemzettek téged”. (7. v.) S hogy a „fiúságot” itt is a szó legszorosabb értelmében veszi, azzal mutatja meg, hogy éppen ebben helyezi Jézust minden angyal és minden teremtmény fölé. „Mert ugyan mely angyalnak mondta Isten valaha, úgymond: Fiam vagy te, a mai napon nemzettek téged?” (5).

Még döntőbb értelmű a 6. vers, melyben Pál Krisztust, mint azt a *Jáhvét* (Jehovát) állítja elénk, kinek imádó tisztelettel tartoznak még az angyalok is. A zsoltárrészlet, melyre Pál itt céloz, a 96. zsoltár 7. verse: „Imádják őt az ég minden angyalai”. Ez a zsoltárrészlet azonban a zsoltárkönyvben Jáhvéra, a zsidók igaz Istenére vonatkozik. Ha tehát Pál ugyanazt a verset Jézusra vonatkoztatja, ezzel Jézust és Jáhvét nyilvánvalólag azonosítja. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki különben Pál a filippiekhez írt levelében is e szavakkal: „Jézus nevére minden térdnek meg kell hajolni, égieknek, földieknek és földalattiaknak”. (2,10).

Ugyancsak Jáhvéval azonosítja Jézust a 10., 11. és 12. vers, ahol Pál a 101-ik zsoltár 26. 27. és 28. verseit Jézusra vonatkoztatja, holott az eredetiben az egész zsoltár kimondottan „Jáhve dicsérete”.

Végre teljes határozottsággal „Istennek” nevezi Jézust, midőn a 8. és 9. versben a 44. zsoltár következő versét alkalmazza Jézusra: „A te trónod, *Isten*, örökkévaló”. E szavakban az „Isten” szó nyilván megszólítás (vokatívusz). Ennek semmiképp sem áll útjában a görög *ο θεος* kitétel; minthogy úgy az ó-szövetségi hetvenes fordítás, mint nem ritkán az attikai görög írók is a névelős nominatívuszt gyakran vokatívuszi értelemben használják. A zsidók és ariánusok, újabban pedig a racionalisták kísérletet tettek, hogy e szöveg értelmét gyöngítsék, azt találván ki, hogy a mondott szavakat így kell értelmezni: „A te trónod (ó messiás) az *Isten* mindörökké”. Ez azonban azt a lehetetlen, és a szentírásban teljesen használatlan képet vinné be a szent szövegbe, mely szerint Isten valamely teremtmény „széke”, trónusa gyanánt szerepel. Épp oly erőltetett az a másik kibúvó is, mely szerint az „elohim” (Isten) szó genitívusz volna, úgyhogy a mondat értelme ez lenne: „A te trónod (ó messiás) az Istené” (az Isten trónja). Csakhogy akárhogy értelmezzük, elemezzük vagy erőszakoljuk a héber szöveget, elég az, hogy az apostol nem genitívuszt, hanem nominatívuszt használ, s ezzel a kérdés el van döntve. Ugyanígy nominatívuszból, illetve vokatívuszból áll az „elohim” szó valamennyi fordításban is; s így kétségtelen, hogy a „Jáhve” (Isten) szót Pál e helyütt egyenesen Jézusra alkalmazza.

Ezek után könnyű megítélnünk, igaz-e, hogy az apostolok Krisztus-hite lényegileg kevesebbet tartalmazott volna, mint a későbbi egyházé s hogy nem merészség-e, ha a racionalizmus azt állítja, hogy az apostolok Jézust nem tartották s nem nevezték Istennek?

2. A vértanúk tanúságtétele

Az öskereszténység tanúságtétele Krisztus istensége mellett másodsorban ama fontos mozzanatban nyilvánul meg, hogy mindjárt a legelső évszázadokban számosan oly körülmények között áldozták föl életüket Krisztusért, hogy ezzel az ő személyének és tanának emberfölötti, természetfölötti jellegét minden kétségen felül helyezték.

Távolról sem áll szándékunkban, hogy e helyen a keresztény vértanúk hőstetteinek és hősi önfeláldozásának hosszas ecsetelésébe bocsátkozzunk. Arra fogunk szorítkozni, hogy futólag azon szempontokat világítsuk meg, melyektől az érvelés biztossága legelső sorban függ, s amelyeknek figyelembe nem vétele okozhatta, hogy némelyek a keresztény vértanúsággal más vallások, sőt vallásellenes irányzatok úgynevezett vértanúit állították szembe.

Csakugyan előfordul, hogy fanatikusok, anarchisták és nihilisták szintén halálba rohannak a saját elveikért. Ha tehát ezek halálából nem következik az anarchizmus vagy nihilizmus helyessége vagy helytelensége – így okoskodnak ezek – akkor a keresztény vértanúk halálából sem következik a kereszténység igazsága.

Teljesen igaz, hogy az önkéntes halál ténye egymagában még nem föltétlen bizonyíték az indítóokul szolgáló elvek helyessége mellett. Csakhogy akik a keresztény vértanúkkal szemben fanatikus fakírok vagy anarchisták önfeláldozására utalnak, ezek csak azt árulják el, hogy nem is értik, mire épül föl tulajdonképpen a keresztény vértanúságból kiinduló érvelés.

A vértanúság bizonyító ereje

A keresztény vértanúságból a következő kétféle irányban lehet érvelni. Az egyik irányban közvetlenül csak arra következtetünk a vértanúság tényéből, hogy számosan voltak, akik oly szentül meg voltak győződve a kereszténység tanainak igazságáról, hogy inkább életükről mondtak le, semmint azok megvallásáról. Eddig a párhuzamot is megengedjük az anarchisták és szekták „vértanúival”. Az anarchizmus hívei elvek helyességéről alányilag épp oly szilárdan meg lehetnek győződve, mint bármely vértanú a kereszténység igazságáról.

Mi azonban tovább megyünk. Ha valaki valamely tény igazságáról annyira meg van győződve, hogy életét adja érte – így okoskodunk – ez a meggyőződés lehet igaz, vagy hamis, de amint lehetnek körülmények, melyekben az alanyi meggyőződés tárgyi igazsága eleve kétséges, úgy vannak viszont esetek, melyekben ama meggyőződés nem alapulhat tévedésen. Ez az utóbbi eset főleg akkor forog fenn, ha közismert és kényelmesen megvizsgálható történelmi eseményekről van szó. Ha pl. komplikált társadalomtudományi rendszer, vagy merész társadalmi újítás helyességéről van valakinek ilyen erős meggyőződése, ebben, mint minden komplikált elméleti kérdésben könnyen tévedhet. Ezért nem következik az anarchista, a szektaalapító, a fanatikus halálig menő „meggyőződéséből” objektíve semmi. Ha azonban valaki oly meggyőződésért hal meg, melynek való vagy hamis voltáról objektíve meggyőződhetett, sőt meg is kellett győződnie: ha pl. azért hal meg, mert hiszen a dolog, melyért meghal, saját szeme előtt, saját füle hallatára, esetleg összes ismerőseinek jelenlétében, világos nappal és kétségtelenül folyt le; ha valaki, mint Pascal mondja, oly tényért fojtatja meg magát, amelynek közvetlenül, vagy közvetve tanúja volt, s amelyben, ha csak összes érzékei cserben nem hagyták, nem csalódhatott: akkor ennek a meggyőződésnek megdönthetetlenül erős történelmi értéke van. Már pedig ez az eset forog fenn közvetlenül az első század számos vértanújánál, közvetve pedig azoknál, akik ha nem voltak is személyes tanúi Krisztus csodáinak és föltámadásának, de oly közel álltak ezekhez, hogy kétségtelenül meggyőződhetek róluk.

Az anarchista halálából tehát csak az következik, hogy ő végtelenül nagyra becsüli az anarchizmust. Egy Péter, egy András, egy Jakab, egy István, szóval az apostolok és tanítványok, valamint az első keresztények vértanúhalálából azonban sokkal több következik; az, hogy ezek az emberek halálra készítő biztossággal tudták, hogy Krisztus a nép szeme láttára csodákat művelt, sokak szeme láttára föltámadt, hogy számosak jelenlétében bámulatos jövendöléseket tett, melyek be is teljesedtek; szóval: hogy kézzelfoghatóan Istennek bizonyította magát.

Ez az egyik út. A másik pedig az, hogy a vértanúk hősiessége önmagában is *erkölcsi csoda*, azaz oly jelenség, mely az emberi természet és emberi akarás rendes színvonalát messze túlhaladja, amely hogy úgy mondjuk, az emberi léleknek és emberi jellemerőnek a természetrajzát áttöri.

S itt ismét nem áll meg az anarchizmus vagy a tévtanok mellett meghalt vértanúkkal vont párhuzam. A két eset közt ismét lényeges a különbség. Szekták és anarchista-rendszerek mellett szintén történtek oly önfeláldozások, amelyek a rendes emberit túlhaladják, amelyek tehát „rendkívüli” jelenségek. Csakhogy mi nem a rendkívüliségből, nem a szórványosan föllépő rendellenességből argumentálunk, mert hiszen ez az emberi lélek történetében egyetlen téren sem ritka, hanem a keresztény vértanúk rendkívüli hősiességének *minden képzelhető meghaladó magas fokából, változatosságából* és azon körülményekből, melyek ezt a tömeghősiességet nemcsak rendkívüli és ritka, hanem a lélektan szempontjából *emberileg egyenesen lehetetlen* tüneménynek tüntetik föl.

Íme, mindkét út lényegesen elüt az anarchista „vértanúkkal” vont párhuzam irányvonalaitól, s mindkettő függetlenül vezet el a Krisztus istensége hitének megerősítésére, melyért a vértanúk halált szenvedtek.

A keresztény vértanúk száma

Ami a keresztény vértanúságon elsősorban szembeötlő, s leginkább megkülönbözteti azt más vallások és irányzatok úgynevezett vértanúitól s névleg az emberfölöttiség jellegével látja el a keresztény vértanúság tényét, az a keresztény vértanúk rendkívül magas száma. *Paul Allard*, a keresztény üldöztetések történetírója, aki e téren legelső rangú tekintély, óva int ugyan, hogy tartózkodjunk a keresztény vértanúk számának akár csak hozzávetőleges megállapításától is. Elítéli azt az eljárást, amely akár egy, akár tizenegy millió vértanúról beszél. Háromszáz éven át folyt az üldözés; majd itt, majd ott tört ki, majd az egész világon dühöngött, majd hosszabb, majd rövidebb ideig, majd nagyobb, majd kisebb vérengzéssel. Mindez semmi alapot nem nyújt arra, hogy határozott számokat állítsunk föl. Annyi azonban mindenesetre megállapítható és ez Paul Allard-nak is végkövetkeztetése, hogy a vértanúk száma bizonyítanul *rendkívül nagy*. Ha nem vagyunk biztosak benne, hogy egy-két millióval túllövünk a célon, viszont a nyolc-tíz milliónál sem tudjuk biztosan, nem mondtunk-e keveset.

Igen nagy a száma azoknak is, akikről név szerint van tudomásunk. A keresztény történetíró helyzetét itt lényegesen megkönnyíti, hogy a kereszténység a vértanúkat már az első századoktól fogva szentek gyanánt tisztelte, ami viszont kezdettől fogva püspöki vizsgálatot és megerősítést tett szükségessé. Ezen a nyomon számos vértanúságról maradtak reánk részletes adatok s az egyházhatósági ellenőrzés meggátolta a hívő nép túlzásokra és kiszínezésekre hajlandó ítéletének szabad játékát is.

Magát a vértanúi címet csak püspöki jóváhagyással volt szabad valakire alkalmazni. Például az egyik legismertebb vértanúnak, Ponciánus püspöknek síriratára a mártír címet, mint De Rossi kifejti, hivatalosan csak jóval vértanúsága után vezették rá. Azoknak a vértanúknak, kiknek vértanúsága közismert tény volt ugyan, de még nem ment át az egyházi vizsgálaton, külön nevük volt: a „martyr nondum vindicatus”. Csak a „martyr vindicatus”-okat volt szabad nyilvánosan tisztelni. Az egyházi vizsgálat szigorú volt; lényeges volt pl. annak megállapítása is, vajon az illető nem kereste-e a vértanúi halált meg nem engedett módon pl. azáltal, hogy a pogányokat bálványszobrok vagy templomok ledöntése által egyenesen provokálta a vérengzésre. Egy más fontos történeti segédforrás a hivatalos vértanúi periratok, melyeket a pogány hivatalnokok vezettek s melyeket a keresztények utóbb igyekeztek maguknak megszerezni. Egyébként számos bebörtönzött keresztény maga vezetett naplót a kínzásairól (Perpetua, Ignác, Fábíán, Alexandriai Dénes stb.) s azon kívül az egyház

is följegyeztette a hitvallói perek lefolyását. Már I. Kelemen pápa (az első század végén) a hét római diakónust bízta meg e hivatallal. A diokleciáni üldözés alatt ugyan ezek az iratok nagyrészt elpusztultak s a megmaradtakon később is történetek épületességi célzattal naiv átalakítások, de azért, az eredetinek rekonstruálása nem lehetetlen. Ősi szokás volt továbbá az egyházban, hogy a vértanúk emléke bizonyos napokhoz volt kötve; e szokás értelmében már ősrégi időkben ún. kalendáriumokat, később pedig mártírológiumokat állítottak össze. Mindezek alapján számos vértanúságról van részletes tudomásunk.

Hogy már most a vértanúk számáról némi pozitív adatot nyújtsunk, Néro alatt Tacitus szerint „ingens multitudo” – óriási sokaság – pusztult el; pedig ugyanazon Tacitus más helyen 4000 ember legyilkolását „kicsiségnek”, a 4000-et „csekély számnak” nevezi. I. Kelemen szerint ugyancsak Néro alatt a „választottak nagy sokasága” (πολυ πλεθος εκλεκτων) szenvedett halált (1, 6). Domicián alatt Bruttius szerint „igen sokan” (Eus., Chron. 2). Plinius megjegyzi azoknak nagy számán, kiket a kereszténység bűnéért halállal kellene sújtani. Már Jusztin is önérettel hirdeti: „Hitvallásunk miatt gyötörtök s kihallgatás nélkül halállal sújtotok. Igenis keresztényeknek valljuk magunkat, bár tudjuk; hogy hitünkért büntetés van reánk szabva. Ha földi uralomra vágyódnánk, megtagadnók hitünket, nehogy megölessünk. De Krisztust szívesen megvalljuk és halálba megyünk érte. Nagyon jól tudjátok, hogy bárha karddal sújtotok, bárha keresztre feszíttek s vadállatok elé vettek bennünket, bárha kínpaddal, börtönnel, s bármivel gyötörtök: hitünk megvallásától el nem állunk... Az egész világon minden keresztény készen várja a halált”.

Márk Aurél alatt annyi keresztény állt a vértörvényszékek előtt, hogy a bírák nem győzték az ügyeket lebonyolítani. Mint Irén püspök írja, „az egyház mindenütt és folytonosan nagyszámú vértanút küld az Istenhez” (Adv. haer. 4, 33, 9). Septimius Severus idejében Alexandriai Kelemen írja: „A vértanúság forrása szemünk láttára nap-nap után dagadozik; szemünk láttára égetik és fejezik le testvéreinket”. Majd a déciusai üldöztetésről így ír Alexandriai Dénes: „Vértanúink száma oly nagy, hogy nem mondhatjuk el; de tudjátok, hogy férfiak és nők, ifjak és aggok, leányok és aggnők, katonák és magánemberek, minden nemű és korú emberek nyerték el a vértanúság koronáját, miután ki ostorozás, ki kardcsapások, ki a tűzlángok között szenvedett hőiesen”. Valerián idejéről Laktancius jelenti, hogy bár rövid ideig üldözte a keresztényeket, de „igen sok igaz vért ontott”.

Már Ciprián (250 körül) panaszként említi, hogy a vértanúk számát megállapítani lehetetlen. Hogy pedig mit értettek azon vérengző korban „nagy” vagy „kicsiny” számú áldozat alatt, eléggé sejteti a körülmény, hogy a „legszelídebb” császárok is gyakran ezrével gyilkolták le az embereket. Így Titusz, az „amor et deliciae generis humani”, az emberi nem szerelme és gyönyörúsége két nap alatt 5000 embert gyilkoltat le.

Dioklecián és Maximián uralkodása alatt oly nagy volt az elítéltek száma, hogy a kardok és pallosok éle eltompult s a kimerült hóhérok egymást váltották föl. Egyiptom egyes helyein egy napon 30, 60, sőt 100 kivégzés folyt le. De nem volt ritka az úgynevezett tömegkivégzés sem, melynek pl. a thébai légió lekaszabolása csak egyik szórványos esete. A kölni vértanúszüzek legyilkolása is biztos történeti tény (a vértanú-szüzek száma – állítólag 11.000 – élükön Szent Orsolyával – a vértanúság körülményei s az időmeghatározás viszont a legenda körébe tartoznak): egy IV. vagy V. századbéli kölni fölírás szerint ugyanis az előkelő Clematius templomot épített azon a helyen, ahol „a szent szüzek Krisztus nevéért vérüket ontották”. Hasonló tömeggyilkolásokra utalnak a katakombák ilyféle fölírásai: „CL martyres Christi” (Krisztus 150 vértanúja), „Marcella et Christi Martyres CCCCCL”. (Marcella és Krisztusnak 550 vértanúja) stb.

A katakombák

A katakombák fölfedezése óta pusztán a Rómában megdicsőült vértanúk számát hozzávetőleg 14.000-re tehetjük. A keresztények az üldöztetések alatt tudvalevőleg földalatti folyosókban gyülekeztek össze, rendszeren éjnek idején és ide temették halottaikat is. A római törvény szerint ugyanis a temetkezési helyek mindennemű támadás és elkobzás elől meg voltak védve; a keresztény hitközségek éppen ezért kezdetben mint „temetkezési vállalatok” (societates funerariae) szerepeltek.

A középkorban számos vértanú ereklyéjét a katakombákból a fényes bazilikákba vitték át s ennek következtében a katakombák mindinkább feledésbe mentek, mígnem 1578-ban a Via Salaria egy részének besüppedése ismét figyelmessé tette reájuk az embereket. Azóta kiváló tudósok (De Rossi, Wilpert) kutatták föl e földalatti folyosókat s azokban a keresztény vértanúságra vonatkozólag is számos újabb adatot találtak. Alexandriában, Ciréne, Szirakúza, Nápoly és sok más, főleg itáliai város környékén is számos katakombát fedeztek föl; legnevezetesebbek azonban a rómaiak maradtak. A római katakombák száma 54, hosszuk pedig összesen csaknem 900 kilométer. Fontosságukat emeli azon körülmény, hogy éppen a római katakombák a legrégebbek is, részben még az első századból (vagy legalább a második század elejéről) valók, mint pl. a Priszella és Domitilla katakombái.

Azonban az üldözés nem szorítkozott sem Rómára, sem Itáliára, még csak a római birodalom tartományaira sem. Hogy csak egy-két példát említsünk, a perzsa üldöztetés alatt Szapúr király idejében egy régi perzsa író szerint 190.000 keresztényt öltek meg; Victorius Vitensis szerint a vandál egyházüldözés idején Afrikában 40.000 vértanú halt meg a katolikus hitért az arián vandálok fegyvere által. A pogányokon kívül a zsidók is állandó üldözői voltak a keresztényeknek; az üldözések alatt, már Néró ideje óta a pogányok leghűségesebb kémjei s a keresztények legveszedelmesebb árulói a zsidók voltak.

A vértanúk kínjai

Lényeges sajátága továbbá a keresztény vértanúságnak és ismét fontos különbözeti pont az anarchisták vagy a szekták vértanúival szemben, hogy a keresztény vértanúsággal egybekötött kínok és gyötrelmek kevés kivétellel éppoly hosszan tartók voltak, mint magukban is rettenetesek. A gyors halál a ritkaságok közé tartozott, mert a pogányok célja nem annyira a gyilkolás volt, mint inkább a megfélemlítés és a hittől való eltántorítás. A leghallatlanabb kínzási módokat a bírák fölkelített büszkesége és önérzete eszelte ki, akik nyílt üléseken tárgyalták a hitvallók pöreit, s akiket nem ritkán tehetetlen düh fogott el, ha a nép kinevette őket, hogy eltántorítási kísérleteik nem sikerültek.

A leggyakoribb kínzási és kivégzési módok különben a következők voltak. A keresztényeket keresztre feszítették, majd felszögezéssel, majd kötelekkel; ez utóbbi esetekben kiéheztetéssel, vagy agyonszúrással érték el a halált, másokat minden elképzelhető alakban, mezítelenül felakasztottak, nem ritkán úgy, hogy a felfüggesztett testrészekre súlyos tárgyakat függesztettek. Gyakran alkalmazták a kerékbetörés büntetését; a kereket cserépen és más éles tárgyakon hengergették. Sűrűn említik a mártírológiumok a kőpadot, melyen a szenvedőnek testét erőszakkal kinyújtották, emellett gyakran tüzes, éles fogókkal és vasfésűkkel tépték, szaggatták őket.

A börtön kínjai szintén rendkívül nagyok voltak; a hitvallókat nem ritkán gúzsba kötve kiéheztették a börtönökben. Sűrűn alkalmazták az ostorozás büntetését is, még pedig különféle eszközökkel: szíjjal, kötéllel, ostorral, ólmos korbáccsal vagy az úgynevezett skorpióval. Az ostorozás gyakran oly kegyetlenül folyt, hogy az áldozat csontjai és bélrészei is kilátszottak. A tűzhalál is kedvelt gyötrő eszköz volt. A keresztényeket kemencékben és

máglyán, tüzesített ércbika belsejében stb. tüzes ércszékeken vagy rostélyon, forró olajjal vagy szurokkal telt üstben égették meg.

Máskor a vértanúk fülébe-szájába forró olajat vagy folyó ércet öntöttek, vagy pedig olajba áztatott ruhába öltöztették s úgy gyújtották meg őket (tunica molesta). Gyakori kivégzési módok voltak még: a lefejezés, a lándzsával való átszúrás, lenyilazás, vízbefojtás, az elevenen eltemetés. Gyakran vetették a keresztényeket vadállatok elé; nem ritkán kutyák marták agyon az elítélteket, vagy pedig patkányokat bocsátottak reájuk. Másokat darabokra vágtak, felnegyeltek, megcsonkítottak; fölhasították testüket és sót, moslékot öntöttek beléjük. Sokakat rabszolgául vittek s jobb szemük kiszúrása s bal térdkalácsuk kitörése után a közmunkákban s főleg a bányákban alkalmazták őket. A nőknek és leányoknak a legfájdalmasabb gyötrelmet a megbecstelenítés szégyene okozta; gyakran napok hosszat ruhátlanul vezették körül, vagy pedig nyilvános házakba zárták őket, honnan azonban – a följegyzések szerint – gyakran csodálatos módon megszabadultak (így Szent Ágnes, Lúcia, Theodora, stb. Vö. *J. Marx*, Lehrbuch der Kirchengeschichte, 69 s k.)

A kínzás gyakran napokon, sőt heteken át folyt. Mint a vienne-i és lyoni egyház az ázsiai és phrygiai hitközségeknek írja: „Sem mi ki nem fejezhetjük, sem senki írásba nem foglalhatja a rettenetes gyötrelmeket s a pogányok őriöngő dühöngését a szentek (a galliai vértanúk) ellen, melynek folytán annyi boldog hitvalló szenvedett halált. Ellenségeink minden erejüket összeszedték s úgy törtek reánk” (Eus., Hist. Eccl. 4. 1) Laktancius külön fölemlíti, hogy a pogány helytartók kint-kínra és gyötrelmet-gyötrelmeire halmoztak s csak arra az egyre vigyáztak, hogy a keresztények ne egyhamar szenvedjenek ki a kínok között. „A gyötörtetések után, úgymond, nagy gonddal ápolják őket, hogy tagjaik még újabb kínokat is elbírijanak, s a vér, ereikben újabb vérontás céljából megújuljon”. Jeromos szerint „a ravasz ellenség hosszan tartó halálos kínokat eszelt ki, hogy lehetőleg a lelket ölje meg és ne a testet és maga Ciprián, ki szintén vértanúságot szenvedett, panaszkodva mondja, hogy a meggyilkoltatást nem engedték meg azoknak, akik legszívesebben meghalni szerettek volna” (Vita Pauli).

Emellett a hittagadóknak nemcsak válogatott érzéki örömeket kínáltak, hanem gazdagságot, hivatalokat, a császárok és helytartók kegyeit is. A vértanúknak azon fölül nem ritkán saját rokonaik s testvéreik könyörgését, jajveszékelését és könnyeit kellett elviselniük. Ágoston szerint „övéiknek könnyező szeme sokkal hevesebb kísértés volt a vértanúkra nézve, mint üldözőik fojtó vasmarka. Hányat tartottak vissza a saját gyermekei a vértanúságtól! Hányak borult lába elé hitvese, könyörögve, hogy ne hagyja őt özvegyen! Hányszor jöttek a szülők s iparkodtak gyermekeiket a vértanúságról lebeszélni, mint ezt pl. boldog Perpetua aktáiban olvassuk. De bármi történt, bármennyi könny folyt, bármennyi zokogás és síró fohász hangzott el, Isten szeretetének tüzeit mindez nem tudta eloltani” (Enarr. in psalm. 47, 12).

S legkevésbé sem áll, hogy a vértanúk fanatikus önmegkeményítésből szenvedték végig mindezen kínokat. Mert ezt talán föl lehetne tenni egy-két rajongásra hajló, ritka kemény idegzetű emberről, s ha itt-ott egy-egy anarchista vagy öngyilkos tompa halálmegvetéssel veti el magát az életet – eltekintve a bizonnal gyakori esettől, amidőn az illető egyáltalában nincsen teljesen normális és beszámítható állapotban – valószínűleg e fanatikus önmegkeményítés esetével állunk szemben. Csakhogy ahol ezrekről, tízezrekről, talán milliokról van szó, kik a legkülönbözőbb korban, nemből, társadalmi osztályban, műveltségi fokon stb. állottak, s akik között számos nagy műveltségű, nagy tekintélyű, bő élettapasztalatú, emellett gyöngéd lelkületű, szelíd, megfontolt, nyugodt kedélyű ember volt, ott e fanatikus önelkábításról szó sem lehet. A vértanúk pedig éppen nem voltak csupa robusztus természetű, vihar- és vész edzett harcfiak, hanem gyakran aggok, nők, gyermekek, ifjak, leánykák. Laktancius szerint: „A gonosztevők, az erős szervezetű emberek, a férfiak nem bírják ki e kínokat: kiáltoznak és nyögnek, leteperi őket a szenvedés. Mert nem segíti

őket felsőbb erő. A mieink közt pedig, hogy a férfiakról hallgassak, még a gyermekek és ifjú nők is némán szenvednek s csúffá teszik kínzóikat: még a tüzláng sem bír ajkukról egyetlen nyögést kisajtolni. A rómaiak csak ne hivatkozzanak Múciusra és Regulusra, mert ezek eltűnnek a mi vértanúink mellett. Regulus a gyilkos ellenség kezébe vetette magát, mert szégyellt fogságban élni; Múcius pedig, mikor az ellenség kezébe került s látta, hogy halála ügyis bizonyos, kezét a tüzlángba tartotta, hogy megengesztelje ellenségét, kit meg akart ölni. Bocsánatot akart nyerni, melyet meg nem érdemelt. Minálunk nem így van, hanem a gyengéd nem s alig serdülő kor képviselői engedik magukat égetni, vágatni, tépetni egész testükön; még pedig nem szükségből, mert hiszen elkerülhetnék a kínokat, ha akarnák: hanem pusztá szabad elhatározásból, Istenben bízva” (De mort. persec. 5. 13).

Sőt a vértanúk nemcsak bátran, hanem szívesen is szenvedtek, sőt akárhányszor valósággal versenyeztek a vértanúságért. Sulpicius Severus szerint „sokkal mohóbban vágyódtak az emberek a vértanúság után, mint ahogy ma némelyek a püspökségek után törekednek”. (Hist. sacra 1. 2.) Pedig a nyilvános kivégzéseknél saját szemükkel láthatták a vértanúi halál azon gyötrelmeit, melyeknek mi pusztá leírásától is elborzadunk. S e látványok nemcsak nem csökkentették a vértanúk halált megvető bátorságát, hanem még gyarapították is, úgyhogy Tertullian a római üldözőkkel szemben joggal hangoztathatta: „Gyötörjete bár, kínozzatok, zúzzatok össze és pusztítsatok el bennünket, gonoszságtok csak a mi ártatlanságunk újabb tanúja leszen... Bármennyire találékony a ti kegyetlenségtek, célt mégsem értek vele; sőt kínozzatok csak csalétek lesz, mely egyre többeket vonz a mi hitünkhöz. Valahányszor ti leapríttok bennünket, mindig többen leszünk: a vértanúk vére új keresztények vető magva” (Apol. 50). „Soha jobban nem használtak nekünk a pogány császárok, írja Szent Ambrus püspök Valentinián császárnak, mint midőn a keresztényeket ostromoztatták, halálra ítélték és kivégezték... Maga az üldöztetés, maga a végínség, maga a halál csak szaporított és gyarapított bennünket” (Ep. 18, 11).

Összefoglalás

Ezek után ítéljük meg, lehetséges-e, hogy ily emberek, ily nagy számmal, ily körülmények között, ily módon, ily indító okokból ennyi szenvedésre képesek voltak anélkül, hogy legmélyebb meggyőződésükké nem vált volna Jézus csodáinak, föltámadásának, s istenségének nyilvánvalósága. S a tudat, hogy amit az apostolok és tanítványaik Jézusról, mint az Isten Fiáról, az élet és halál, s a föltámadás uráról hirdettek, a legbehatóbb vizsgálódás után is teljesen bizonyos és kétségbe nem vonható; oly bizonyos, hogy érte habozás nélkül oda kellett adnia életét mindenkinek, aki nem akart a nyílt igazság ellen tanúskodni.

S emellett másodsorban ítéljük meg azt is, vajon alapul véve az átlagos emberi erőket s tekintve az emberi természetet a maga való és konkrét gyengeségeivel és hajlamaival: természetes jelenség-e ekkora s ily sokakra kiterjedő hősiesség, s nem kell-e a keresztény vértanúságot, mint történeti tény a legimpozánsabb erkölcsi csodának tekintenünk, mely mint ilyen különös isteni közremunkálásra vezetendő vissza, s Krisztus hitének újabb isteni megerősítése?

Ha igen – pedig ki zárkoznék el az igenlő felelet elől? – akkor a keresztény vértanúság ezerszeres és milliomszoros ténye hangosan kiáltó bizonyosság, ezerszeresen és milliomszorosan döntő érv Krisztus tana és istensége mellett mindkét jelzett irányban.

3. Az ősegyház hite

Végre, ha az apostoloktól és vértanúktól eltekintünk is, a kereszténység legelső korszakában számos oly írott tanúsággal találkozunk, mely az ősegyház hitét Jézus kilétére

vonatközölág minden kétségen felül helyezi. E följegyzések mindenekelőtt magának a dogmafejlődés elméletének értékére vetnek éles fényt.

Az ősegyház konzervativizmusa és a „dogmafejlődés”

A dogmafejlődésnek ama nagy arányúlag szabad menete, melyre a racionalista felfogásnak föltétlenül szüksége van, mindenekelőtt a legélesebb ellentétben áll az ősegyháznak történetileg bizonyos nagyfokú konzervativizmusával.

Ezt a konzervativizmust az őskereszténység részben a zsidóktól vehette át, de maga Krisztus is utat mutatott reá, mert bár teljhatalmára hivatkozva, maga sokat megmáslított az ó-törvényben, az önkényes tovafejlesztést és saját tanainak megváltoztatását nem engedte meg. Egyetlen jöttának, egyetlen ékezetnek nem volt szabad elveszni a kinyilatkoztatott hitkincsből. „Ég és föld elmúlnak, de az én ígém el nem múlnak”, ez volt jelszava (Mt 24,35).

Az őskereszténység, amennyire csak történeti forrásaink visszavezetnek, csakugyan mindig a tradícióhoz való lelkiismeretes ragaszkodást vallotta egyik legfőbb hitelvének. Erre vall pl. azon óvatosan örködő lelkület, melyre Pál inti leveleinek olvasóit, arra figyelmeztetvén őket, hogy még ha egy angyal szállna is le az égből s hirdetne más evangéliumot, mint amelyet ő és az apostolok hirdettek, akkor se térjenek el ettől, s az újító „angyal” „átok alatt legyen” (Gal 1, 8.9).

Ugyanerre a konzervativizmusra vall az a határozottság, mellyel az őskereszténység már az első század végén ellenszegült úgy a doketizmusnak (mely Krisztus emberségét tagadta), mint a gnózisnak (az akkori racionalizmusnak) s ugyanezt bizonyítják azok az elvek, melyek a kereszténység vezérfiat a IV. században az arianizmussal szemben irányították. Megtörtént pl., hogy egy püspököt a nép kívánságára el kellett mozdítani az állásából, mert tanainak igazolására egyetlen betűt megváltoztatott az evangéliumban (a rövid görög o-t a óc szóban hosszú ω-ra nyújtotta). Az őskereszténység nem túrt újítást a hit dolgában.

Az ősegyház és az arianizmus

Igen jellemző továbbá ugyanezen irányban az érvelés módja is, melyet az őskereszténység az arianizmussal szemben követett. Az ariánok Krisztus istenségét kétségbe vonták. Mit tett velük szemben az őskereszténység? Elsősorban nem annyira belső, szentírási érvekkel küzdött az ariánok ellen, hanem azt az elvet hangoztatta, hogy az arianizmus új tan, hogy nem hagyományos, nem átöröklött, közös birtok, hanem újítás. Tehát nem igaz, nem krisztusi, nem evangéliumi tan. Íme, mennyire nem kedvez az őskereszténység felfogása a dogmafejlődésnek, a hitbéli újítások szüntelen szaporodásának.

Egyébként a konzervativizmus elvét a hitbéli közkinccs hagyományos folytonosságának hű megőrzését már *István pápa* (254-257) kifejezetten hangoztatja e szavakban: „Nihil innovetur nisi quod traditum est” semmi újat sem szabad behozni, hanem csak amit őseinktől átvettünk (azt kell megőrizni). (Ciprián, Ep. 74). Igazán érthetetlen, mint egyeztette volna meg az őskereszténység ezt a hagyománytisztelő vallási konzervativizmust a legalapvetőbb hittételek lényeges megváltoztatásával.

Sőt midőn az egyházatyák az arianizmussal szemben az irodalmi hitviták harcterére léptek, akkor is egyik legkedveltebb, mert nyilván legerősebb argumentumuk az volt, hogy az ariánok a múltban egyetlen egy támaszpontot sem találnak s az arián tanokat az egyházban soha senki sem vallotta. Pedig ha a dogmafejlődés elmélete valóság, valaha az egész kereszténység arián volt. S jellemző, hogy az ariánok *erre* a támadásra sohasem feleltek; argumentumaik mindig csak bölcséleti vagy szentírás magyarázati jellegűek voltak. Hogy a számtalan példa közül csak egyet-kettőt idézzünk, *Alexandriai Sándor*, ki az ariánok egyik

legkorábbi ellenfele volt, így jellemzi az arián hitvitázókat: „Nem szeretik, ha a régi atyákat állítjuk eléjük. Hallani sem akarnak azokról, akikben pedig kezdettől fogva hitünk tanítómestereit tiszteljük... Azt állítják, hogy egyedül ők találták meg a helyes felfogást, csak ők nyertek kinyilatkoztatásokat, még pedig olyanokat, melyekről kívülök senki a világon nem hallott semmit” (Ad Alex. Byz. ep.). S *Athanáz*, az ariánok legélesebb ellenfele, így érvel ellenük: „Íme, mi kimutatjuk nektek, miként származott át a mi tanunk dédapáinkról apáinkra s apáinkról reánk. Hát ti, újfajta zsidók, föl tudtok-e mutatni csak egyet is a régebbi atyák közül, aki veletek tart s a ti tanotokat hirdette? Egyetlen egyet sem tudtok megnevezni... Valamennyi távol állt tőletek” (De decr. Nicaenae Syn. 27). Ez volt tehát a főelv és főérv: az egyház csakis azt ismerte el keresztény tan gyanánt, amit kezdettől fogva hirdettek az „atyák”. Ezeknek nézetei felől pedig nem lehetett s ma sem lehet kétség. Már az ún. *apostoli atyák* műveiben Krisztus istenségének tana teljesen kifejlődött áll előttünk.

Krisztus istensége és az apostoli atyák

Már az ún. *Barnabás-levél* „Isten Fiának” nevezi Jézust, ki az emberi testet „magára öltötte” (12, 10, 11). A *Barnabás-levél* pedig tudvalevőleg az első század vége felé keletkezett. A második század elején ugyanígy beszél *Ignác*, a vértanú; a század közepén pedig *Hermas*, *Jusztin*, a bölcsele és vértanú, majd a nagy hitvédelmi írók sorban. Már a legelső századok irodalmi termékeiben megtaláljuk az ún. *communicatio idiomatum*-ot, vagyis a két természet neveinek és jelzőinek fölcserélését is. A *Barnabás-levél* pl. azt mondja, hogy az Úr, aki a világ teremtése előtt így szólt: Alkossunk embert képünkre és hasonlatosságunkra, „*kínt szenvedett miérettünk*”. *Római Kelemen* szerint „Isten szenvedett az emberekért”. *Ignác* vértanú a rómaiaknak ezt írja: „Engedjétek meg, hogy *Istenem kínszenvedését* utánozzam”. Mi más ez, mint Krisztus istenemberi kettős természetének nyílt elismerése? A christologiai tanoknak teljesen egységes, világos és félre nem magyarázható megszövegezését, rendszerbe foglalását s mintegy teljesen tudatossá tételét az apostoli atyáknál hiába keressük, ez csak százados viták eredménye lett. E százados viták egyik főrésze a hosszas ariánista és szemiarriánista harcokra esett, a homoiosz, homojúziosz és homoúziosz vitáira, melyeknek harcias, elmérgesedett jellegét különben nagyrészt azon politikai pártküzdelmek adták meg, melyekbe a hittani kérdéseket politikai erőszakkal belevonták. A megszövegezés és tantételezés e lassú munkája azonban semmit sem változtat a tényen, hogy az őskereszténység Krisztus istenségét a legelső évtizedektől kezdve éppúgy hitte és hirdette, mint bármely későbbi kor.

Az „apostoli hitvallás” és Krisztus istensége

Ugyanerről tanúskodik végre az ősrégi ún. apostoli hitvallás, mely a második század első felében már bizonyosan létezett, sőt amelynek apostoli eredete ősrégi írók tanúsága szerint több, mint valószínű. Az apostoli hitvallás pedig nyíltan hirdeti Jézus istenségét. A jeruzsálemi szöveg szerint: „Hiszünk az egy Úr Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, ki az Atyától született, *igaz* Isten, öröktől fogva, ki által mindenek lettek; aki megtestesült és emberré lett, keresztre feszített és eltemettetett”. Hasonlóképp hangzanak ugyanazon hitvallásnak Cezareában, Antiochiában stb. használt szövegezései, melyek először használják Jézusról e kitételeket: „Isten Istentől, világosság a világosságtól, élet élettől, igaz Isten igaz Istentől”, „aki született, de nem alkottatott” stb.

A zsidó és pogány írók tanúságtétele

Az ősegyház hitéről azonban még maguk a pogányok és zsidók is tanúságot tesznek. Így *Pliniusnak* Trajánhoz intézett sokat emlegetett levele elmondja az őskeresztények életmódját s többi közt fölemlíti, hogy a keresztények kora hajnalban összejönnek és *Krisztusnak, mint Istenüknek* közösen dicsőítő énekeket zengenek” (10, ep. 97). *Lúcián*, a gúnyolódó, (a II. században) szemükre veti a keresztényeknek, hogy a görög isteneket megtagadták s helyettük egy keresztre feszített szofistát imádnak és az ő törvényeit követik” (De morte Peregrini, 13). *Celsus* ugyancsak a II. században így okoskodik: „Az Isten szükségképp jó, szép, boldog, védtelenül nagy és felséges; ha pedig emberré lenne, mindezekben meg kellene változni: jóból rosszá, szépből csúnyává, boldogból boldogtalanná, a legjobból a legrosszabbá kellene válnia. Ki választana ilyen átalakulást?” (Orig. c. Celsus, 4, 14). A *zsidók* Jusztin szerint (Dial. c. Tryph. 48) ellenmondást kerestek abban, hogy Krisztusnak, mint Istennek öröktől fogva kellett volna léteznie, mint embernek pedig csak bizonyos időben születnie a szűztől. Mire Jusztin nem utasítja vissza e tan keresztény jellegét; nem tagadja Jézus kettős természetét és kettős születését, hanem csak azt veti szemükre a zsidó vitázóknak, hogy nem akarják megérteni Isten magasztos gondolatait, melyek a halandók gondolkodását annyira felülműlják.

A dogmafejlődési elmélet kudarca

A dogmafejlődési elmélet ezek szerint lehet talán divatos és modern – hiszen ma az evolúció jelszava a divat – tényalapjában tekintve azonban több, mint ingatag. Az az elmélet pedig nem elmélet többé, melyet a tények nem támogatnak. Sieteti a megdőlés processzusát az a kissé merész inszINUÁCIÓ is, mellyel a dogmafejlődési elmélet az első századok százezernyi s részben nagy műveltségű hívőjétől jogtalanul megtagadja a gondolkodni tudás és kritikai érzék legelemibb tulajdonait. Krisztus istenségének kérdése csak volt olyan jelentős kérdés, hogy az első századok keresztényei is tudták mérlegelni s érezték, hogy a kereszténység lényegét meghamisítják s ezzel egész vallási és egyházi egzisztenciájukat megtagadják, ha e kérdésben akár hozzávetőleg, akár módosítólag megváltoztatják, illetve megváltozni engedik Krisztus és az apostolok tanát. Csak nem rohant az egész emberiség szembekötve a leghívságosabb önámítás örvénye felé, holott a kijózanodásra nemcsak alkalma volt, hanem a haldokló pogányság valósággal tüzzel-vassal kényszerítette is a kereszténységet, hogy a Krisztust Istenként elismerő álláspontját felülvizsgálja. Az apostolok, a vértanúk, az egész őskereszténység hite Krisztus istenségének kérdésében nem talány a történelmi vizsgálódás előtt, hanem ezernyi irodalmi termékben van a képzelhető legpregnánsabb módon megörökítve. S ezek az irodalmi termékek nem engednek teret annak a dogmatörténeti fejlődésnek, mely Krisztus istenségét és kettős természetét későbbi dogmaalakulásnak minősíti. Azokból elfogulatlanul csak egyet lehet kiolvasni: az apostoli hitvallás változatlan krédóját: hogy „hiszünk a Jézus Krisztusban, aki Isten Istentől, Világosság a Világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől.”

XIV. A Krisztus-hit bizonyossága

Visszapillantás

Bármily szerény keretben mozogtak eddigi fejtegetéseink, annyit legalább vázlatosan talán mégis sikerült kimutatnunk, hogy Krisztus önmagát valóban Istennek vallotta, s hogy ezen öntanúságtételét egyrészt páratlan bölcsessége és igazságszeretete, másrészt az isteni mindenhatóság és mindentudás számtalan kézzelfogható megnyilatkozása szentesítette. A bizonyítékok ereje ez irányban oly nagy, hogy meg kellene változtatnunk, el kellene torzítanunk legelemibb Isten-fogalmainkat, ha a Krisztus-probléma mélységeit más úton próbálnók áthidalni. A felhozott és vázolt érvekkel éppen nem merítettük ki a bizonyítékok egész tág medrét, melyek Krisztus istensége felé utalnak. Hátra volnának még hogy csak néhány példát említsünk, a kereszténység gyors és minden irányú terjedésének, fennmaradásának, a kereszténység kultúrmunkájának, a keresztény erények és keresztény életszentség egész légiónyi hősei- és hősnőinek erkölcsi csodái. Mindezt és sok más helyhiány miatt mellőznünk kellett. Csak a legfontosabb és legközelebb fekvő szempontokat emelhattuk ki. Csak a leglényegesebb és legrövidebben kifejthető érveket csoportosítottuk. De megnyugtatóan szolgálhat, hogy oly kérdésekben, melyek természetüknél fogva és belső szükségszerűséggel a végtelenbe vezetnek, elég eredmény már az is, ha a gondolatmenetet megindítanunk, a további eszmefejtés felé utat mutatnunk sikerült.

Krisztus-hit és Krisztus-tagadás

Vigasztal azonban a hihetőleg nem egészen szerénytelen feltevés, hogy még e hiányos fejtegetések keretében is eléggé kidomborodhatott azon bizonyítékok és érvek ereje, melyeket megtörni vagy megcáfolni a racionalizmusnak mindez ideig nem sikerült s aligha fog sikerülni valaha. Nem a *részletkutatásban* serénykedő s abban nekünk példaképpül szolgáló racionalizmus ellen irányul végkövetkeztetésünk. Hanem igenis a *spekulatív* racionalizmus, a helyes adatokból helytelenül következtető racionalizmus ellen. Ezzel pedig annál bizvástabb helyezkedhetünk szembe, mennél természetesebb s emberileg érthetőbb a racionalisták végeredményes szkepszise a mi levezetéseink irányában. A mai racionalistában – s ezt sohasem volna szabad felejtetni – nemcsak a tudós küzd egy szerinte helytelen elmélet ellen, hanem küzd főleg a modern, a „felvilágosodottságára” büszke, az önistenítő, az elhagyott pozíciókra visszatérni röstellő ember a gyakorlati konzekvenciáiban neki oly horribilis természetfölöttség ellen. Egy vérbeli porosz teológustól vagy egy high-churc-beli racionalistától, egy Harnacktól, Wellhausentól vagy Jülichertől azt követelni, hogy Canossába menjen, mindenesetre nem csekélység. Az érzetet tekintve nagyobb követelés volna ez, mintha a Róma-ellenes nemzeti fanatizmusban nevelt oláh pópától, vagy az orosz szent zsinat elnökétől azt kívánnók, hogy ismerje el a pápa csalhatatlanságát, vagy ha a török szultántól kívánnók, hogy vegye fel a keresztiséget. Megtehetné, de bizonyos, hogy nem teszi meg. Érthető okokból. Amely okok azonban semmi esetre sem tartoznak a tárgyilagos kutatás területére.

Elfogultság és tárgyilagosság

Ezzel szemben viszont nem lehet arra hivatkozni, hogy a Krisztus-hívó tudós is elfogult. Bizonyos fokig végtére nála is lehetne elfogultságról szó. Ám ne feledjük a helyzet lényeges

különbözöségét. A Krisztus-hívő tudós bármily előszeretettel viseltessék is álláspontja irányában, lényegében mindig egy bizonyos ellenkező irányú elfogultsággal is küzd: az érzéki ember velünk született szkeptikus hajlamaival, melyek mindattól vissza-visszahúzzák a kutató elmét, amit az érzéki tapasztalás szervi ismerő képessége nem látott meg, nem mért és tapogatott végig. A Krisztus-hívő tudóst is egész csábos erejével vonzza annak az arany szabadságnak és intellektuális függetlenségnek szele, mely a krisztusi jogar el nem ismerésével együtt jár. Ő éppen úgy érzi, hogy – földiesen szólva – semmit sem veszítene és mindent nyerne, ha álláspontját megváltoztatná, és Krisztus istenségét megtagadná, mint ahogy a racionalista érzi, hogy álláspontjának megváltoztatásával a maga szempontjából mindent elvesztene és – emberiesen szólva semmit sem nyerne. Éppen ezért az objektivitás feltételei és valószínűsége tízszer nagyobb mértékben vannak meg a Krisztus-hívő tudósban, mint a racionalistában.

Ehhez járul, hogy a racionalista már azzal is célt ér, ha *kétkedést* tud kelteni. Bizonyítania neki nem kell semmit. A Krisztus-hívő álláspontjának egész létjoga viszont a pozitív bizonyítás erejében rejlik. Már pedig bizonyítani mindig százszor nehezebb és kényelmetlenebb, mint egy bizonyítási menetet *be nem látni és kétkedni*. Éppen ezért könnyebb elfogultnak lenni a kétkedésben és tagadásban, mint egy pozitív állítás bizonyítékainak értékelésében. S azért a racionalizmus létezése és erős pozíciója erről az oldalról sem jelent objektív argumentumot a Krisztus-hit igazságának nyilvánvalóságával szemben.

Különben megtévesztő dolog, ha a Krisztus istenségében nem hívő irányzatokat oly értelemben foglaljuk össze „a racionalizmus” nevével, mintha ezek az irányok a merőben negatív Krisztus-tagadáson kívül pozitívumokban is egységes, egymást kiegészítő és egymást erősítő rendszert alkotnának. E felfogás teljességgel nem felel meg a valóságnak. A racionalizmus önmagában is szakadozott s minden lényeges pontban önmagában mutatja fel a legnagyobb ellentéteket. A vezető irányok benne folyton hadakoznak, sőt maguk is folyton változtatják alapelveiket: kétezzer év óta egyre újabb mederben keresnek pályát. A racionalizmus, mint egységesen és folytatólagosan fejlődő tudományos rendszer már azért sem vonulhat fel a Krisztus-hívő hittudomány ellen, mert mint ilyen, mint egység, mint maradandó realitás egyáltalán nem létezik: pusztá kiméra.

Krisztus-hit és tudomány

Azonban az ezerkarú és ezerfejű, a szakadozottan és szórványosan gerillázó racionalizmusnak útjában is nem egy oly argumentumunk áll, melynek meggyengítésére egyesült erővel sem vállalkozhatik. Mert kérdjük csak: kinek sikerült széles e világon, kinek a racionalizmus egész táborában bebizonyítani, hogy Krisztus öntanúságtétele csalárd volt, vagy hogy a tények, melyekre mi Krisztus istenségének hitét építjük, nem felelnek meg a történelmi valóságnak? Pedig a racionalizmusnak, ha tudományos alapra akar helyezkedni, minden egyes érvet külön kellene megcáfolnia. Minden egyes problémát külön kellene megfejtenie. Meg kellene oldania azt a megfejthetetlen rejtélyt, hogy az emberiség legbölcsebbje kezdettől végig tévedett, abban is, amit legbiztosabb igazságként adott elő, vagy hogy az emberiség legszentebbje hazudott és meghalt e hazugság bizonyításaképp. Hogy számtalan ember ment halálba oly tanért, melynek hamisságáról a legkönnyebben meggyőződhetett volna. Meg kellene fejtenie azt a talányt, hogy a legvadabb örület és legbotorabb hazugság okozta az emberi nem legnagyobb szerű újjászületését, melyet a világtörténelem ismer. S hogy a legszebb kultúra, a szívek és elmék kultúrája, a hősiesség és szüzesség, az isten- és emberszeretet egész mérhetetlen idealizmusa egy szertelen oktondiságon vagy pedig számító szélhámosok világcsalásán épült volna fel, úgyhogy szent-

viktori Rikárddal így kell felkiáltanunk: „Ha megcsalattunk, Uram, midőn Krisztusban hittünk, te magad csaltál meg bennünket!”

Ezzel pedig a Krisztus-hit tudományos biztossága elérte azt a fokot, melyen minden gondolkozó és igazságszerető elmét meghódolásra hí. Amíg a racionalizmus többet, biztosabbat, jobbat nem hoz, mint amennyit 1900 éven át felhozott, a Krisztus-hit a gondolkozni tudó emberre nézve *észkövetelmény* marad. Alóla csak elfogultság és könnyelműség vonhatja ki magát.

Éppoly értelmetlen beszéd, hogy a Krisztus-hit vak érzelmek, babonás hajlamok, középkori kultúrmaradványok eredője. Nem. A Krisztus-hit éppoly örök értékű tudományos levezetéseknek folyománya, mint akár a matematikai vagy elektrofizikai tantételek. Legföljebb a noétikai folyamatok s a bizonyítási módszerek különböznek a kettőnél, de itt sem a Krisztus-hit kárára.

A legnagyobb elmék meghódoltak Krisztus istensége előtt. „Aki bármi alakban leszólja a kereszténységet, mondja az angolok legnagyobb történetírója, Macaulay, az az emberi művelődés ellen követ el árulást.” „Nem szégyenlem Jézus Krisztus evangéliumát!” kiáltja élete alkonyán Volta Sándor, az elektromos-áram fölfedezője, s Cauchy, a XIX. század legnagyobb matematikusa éppoly lelkesen vallotta: „Keresztény vagyok, azaz hiszek Jézus Krisztus istenségében, amint hitt benne Tycho Brahe, Kopernikusz, Descartes, Newton, Fermat, amint hitt benne Leibniz, Pascal, Grimaldi, Euler, Guldin, Boscovich, Gerdil, amint hitt benne az elmúlt századok valamennyi nagy csillagásza, valamennyi nagy természettudósa és matematikusa.” (H. Engel, Die grössten Geister über die höchsten Fragen. 7.)

Az sem áll, hogy a hitnek a tudáshoz semmi köze. Nem igaz még az sem, hogy a hit és a tudomány két különböző territórium. Az igazság az, hogy a hit maga is tudományos téren, tudományos alapon áll és következőleg a tudományosságnak követelménye, mintegy felsőbb kiegészítő része. Azokat, akik ezt tagadják, akik a keresztény hitet a tudatlanság és „butaság rendszerének” merik nevezni, tapasztalat szerint egészen más indítóokok vezetnek, mint a tudomány sértetlenségének érdekei: indítóokok, melyekhez a tudományosságnak semmi köze, s melyek nem az észben, hanem érzelmi momentumokban, mindenekelőtt keresztényellenes fajok hatalmi törekvéseiben találják végső rugóikat. Indítóokok, melyek ahhoz az eleve eltökélt szándékhoz vezetnek vissza, melyet a farizeusok így fejeztek ki: „Nem akarjuk, hogy ez az ember uralkodjék fölöttünk.”

A Krisztus-hit ellenségei

A Pilátusok és Heródesek, a farizeusok s az ezek parancsait leső, ítélet nélküli tömeg az, mely Krisztus királyi jogait ma is, mint egykoron, keresztre feszíti az anyagi és szellemi erőszak, a despotizmus jogán.

Ez azonban semmit sem változtat a kérdésben. Krisztus maga is béklyóban állt, midőn Pilátussal szemben királynak nevezte magát. S béklyóban is, tövisben is győzedelmeskedett. Az Ige testté lón; övéi közé jött, övéi pedig nem fogadják be őt; de vajon ezért megszűnt-e király lenni? Megszűntek-e jogai, hogy elveit, tanait és intézményeit magán- és társadalmi életünk legfőbb irányítóiként ismerjük el?

S nem magától értetődő-e, hogy Krisztus királyságának annyi ellensége van? Minden bűnös hajlam, minden tévedés, minden jogtalanság természet szerinti, esküdt ellenfele. Ez a király oly nehéz törvényeket alkot, oly súlyos dolgokat követel! Parancsokat és tilalmakat oszt az észnek és a szívnek, s amit parancsol és amit tilt, abból nem enged, abban nem alkuszik. A vérnek, a szenvedélynek, a gögnök nem tesz engedményeket. Nem hízeleg a romlott ingereknek. A büszke kényúrra rászól, hogy ha meg nem alázza magát, miként a kisdéd, nem mehet be a mennyek országába. A kéjvágyó ingyencnek fülébe dörögi: „Non licet tibi”, ezt meg ezt nem szabad tenned! Aki neki meg nem hódol, aki életénél is jobban nem

ragaszkodik az ő törvényéhez, azt ő kárhózzal fenyegeti, azt ő elevenen égő örök tűzzel és kétségbeeséssel sújtja. Csoda-e, ha a tucatembernek, ha a por emberének ennyi önlegyőzés, ennyi életkomolyság nem kell s inkább ő is azokkal tart, akik – immár 1900 éve – a „feszítsd meg”-et kiáltozzák?

A Krisztus-király országa. Befejezés

Egy nagy gondolkodó azt mondta egyszer, hogy a kereszténység elité-vallás. Nem csoda, ha csak a nemesebb igényű lelkek értik meg teljesen és szeretik egész lelkükkel. A többinek nyűg, melyet le kell rázni. Az argumentumok, melyeken a hit nyugszik, leperegnek róluk, mint egykor a farizeusokról. Azok sem tudtak a Krisztus-király fejedelmi megjelenésében mást észrevenni, mint a vetélytárs és „gonosztevő” intrikáit. Mikor jót tett, meggyanúsították, hogy Belzebub nevében teszi; mikor bölcsességet hirdetett, kérdőre vonták, hogy mivel bizonyítja be küldetését; midőn csodákkal igazolta, hogy ő az isteni szeretet megtestesülése, keresztre feszítették. Ma sincs ez másképp. Hogy az akkori zsidók a Jahve-kultusz nevében tették ezt, a mai korbéliek pedig a szabadgondolkodás nevében, keveset változtat.

De akikben viszont finomabb az igazságérzet, s megvan az elité-valláshoz szükséges fogékonyság, azok meg szoktak hódolni az ész okok előtt, melyek a Krisztus-király jogarát igazolják. „A te kormánypálcád, mondják ők az elismerés hangján, az *igazság* királyi vesszeje.” (Zsolt 44,7.)

„Én ismerem az embereket – mondta a leláncolt titán Szent-Ilona szigetén –, s azért mondhatom, hogy Jézus nem volt ember. Az ő vallása egyedülálló titok s egy oly értelmiség műve, amely nem emberi. Telve van mély eredetiséggel, telve egész sor előbb ismeretlen fogalmakkal és tanokkal, melyeket ő teremtett. Jézus semmit sem kölcsönzött az emberi tudománytól; egyedüli mintája, egyedüli példája ő maga volt. S ő nem bölcselő; az ő argumentumai a csodák és kezdettől fogva imádták őt tanítványai. Csak azért jött a földre, hogy az ész titkait s a szellem törvényeit kinyilatkoztassa. Nagy Sándor, Caesar, Nagy Károly és én nagy birodalmakat alapítottunk, de mire támaszkodott minden zseniális alkotásunk? Az erőszakra. Csak Jézus volt az, aki birodalmát a szeretetre alapította s e szeretetből ma is milliók halnának meg érte örömet. Nem egy nap és nem egy csata volt az, ami a keresztény vallásnak világszerte biztositott. Nem, hanem egy évszázadokon átnyúló hadjárat, melyet az apostolok indítottak meg, s az ő követői s az utánuk sorakozó keresztény nemzedékek egész áradata folytatott. Eme hadjáratban a föld fejedelmei és hatalmasai mind egyik oldalon vannak, a másik oldalon pedig nem hadsereg áll velük szemben, hanem egynéhány ember titokzatos ereje, akiket ő küldött ki a világba, s akiknek nincs más szövetség jelük, mint a közös hit a kereszt titkaiban.”

„Én meghalok és testemet a földbe fektetik, hogy ott a férgek martaléka legyen. Ez lesz a nagy Napóleon szereplésének vége... Micsoda mélységes örvény tátong az én nyomorúságom és Krisztus örök uralma között, akit tovább hirdetnek, tovább szeretnek, tovább imádnak s akinek uralma az egész földre kiterjed.” (Engel i. h., 236. s. k.)

Fejtegetéseinknek ezzel végére értünk.

Hannibál egykor e szóval tüzelte kísérőit a meredek alpesi hágók megmászására: *Post Alpes Italia!* „Az Alpesek mögött Itália vár!”

A hegymászás, a komoly behatolás és mérlegelés munkája mögöttünk van s megtáruult szemünk előtt az ígért földje: Krisztus istenségének bizonyossága s vele mind ama reménység valóra válása, amely Krisztus ígéreteiből s tanításaiból fakad. Itt vagyunk a jászol titka előtt. Hogyne hatna át bennünket a megismerés nyomán karácsonyi öröm s ünnepi érzés, mikor a felismert igazság fényénél Isten Fia születik meg lelkünkben, szívünk és elménk jászolán.

Az evangélium így válik csak számunkra is „üdv üzenetévé”, folyton szóló karácsonyi harangzengéssé, aminthogy csakugyan az „üdv üzenetének” első lapjain karácsony öröme s reménye köszönt reánk. Az evangélium zenéje pásztordallal s angyalénekekkel indul. Ezért is karácsony a hívő kereszténynek minden napja s egész élete. „És az Ige testté lőn és miköztünk lakozék” (Jn 1,14): ezt imádkozza az egyház boldogan mindennap, amikor ez örvendetes titok emlékezetére reggel-délben-este meghúzatja a harangokat. Boldogan borulunk le a megnyílt titok előtt s boldogan hódolunk lelkünk Istenének. Egy egész világ süllyedhet el körülünk; egy egész pokol csatázhat ellene dühödt nekihevültséggel: Ő a mi Istenünk marad, akin kívül nincs embernek üdvösség, s aki az ő híveinek örök élet örömét ígéri. Ő az út, a feltámadás és az élet!